

**Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

**Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан**

**National center of legislation under the
President of the Republic of Tajikistan**

Қонунгузорӣ Законодательство Legislation

**№ 3 (47), 2022
июл – сентябр**

Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 майи соли 2018 ба Номгӯи маҷалла ва нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардида, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маҳзани маълумоти таҳлилӣ – Шохиси илмӣ тақризшавандаи Россия шомил аст.

Хулосаю ақидаҳо ва шарҳу тафсири дар нашрияи мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, мавқеи Марказро ифода наменамоянд.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯш бароварда мешавад.

* * *

Научно-аналитический журнал «Законодательство» Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан 31 мая 2018 года включен в Перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал также включен в Аналитическую базу данных – Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию Центра.

В продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

МУНДАРИЧА

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ

Шарифзода С.Ш. Таҳкими соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ.....5-10

Абдурахимзода Ф.Д. Мафҳум ва моҳияти консепсияи лоиҳаи қонун.....11-17

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

Исмоилов Ш.М., Бобоев Дж.К. Развитие института обязательства вследствие причинения вреда в Республике Таджикистан.....18-23

Меликов У.А., Исмоилова М.И. Телерадиопередачи как объект смежных прав.....24-28

Абдуллозода А.Р. Баъзе масоили назариявии табиати ҳуқуқи шартномаи консессионӣ.....29-36

Шоҳин Ш. Мафҳуми қатъи гардидани ҳуқуқи моликият.....37-43

Ҳуҷаев Д.З., Хоҷаев Ш.Ш. Мафҳум ва моҳияти хизматрасонии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....44-47

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ

12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Маҳмадуллозода Н.Р. Международные правовые стандарты социального обеспечения трудовых мигрантов.....48-57

Бобокалонов Ғ.М. Баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои меҳнатии шахрвандоне, ки дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарор доранд.....58-62

12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГӢ; ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО

Соҳибзода М.М. Табиати ҳуқуқи «саҳми замин».....63-70

Шарифзода Ф.Ш. Нақши нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо) дар таъмини хифзи муҳити зист: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-экологии он.....71-77

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗО

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Шаринов Т.Ш., Сайдалиев О.И. Мафҳум ва хусусиятҳои субъекти махсуси ҷиноят.....78-86

Ҳафиззода Ш.Х. К вопросу о некоторых мерах по профилактике и противодействию экстремизму в Таджикистане.....87-91

12.00.09 – МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Салимов Б.А. Тактические особенности собирания доказательственной электронно-цифровой информации.....92-99

Иноятowa А.И. Таҳлили назариявии ҳимояи судии ҳукуку манфиатҳои иштирокчиёни муҳофизаи ҷиноятӣ.....100-105

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

Моисеев А.А. Особенности определения правового статуса трудящихся-мигрантов в международном праве.....106-109

Исмоилий И.И. Значение международных договоров в развитии внешних связей Республики Таджикистан.....110-115

12.00.13 – ҲУҚУҚИ ИТТИЛОӢ

12.00.13 – ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО

Бобоев Ф.А. Защита прав на информацию.....116-120

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН

Трибуна молодых учёных

Асозода Ф.Х. Рушди қонунгузорӣ оид ба мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо.....121-124

Ботуралиев Қ.Ғ. Рушди қонунгузории иттилоотӣ: мушкилот ва дурнамо.....125-127

Раҳмонов Ҳ.Р. Танзими ҳуқуқи оби нӯшокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....128-132

Ғаюров Ф.Н. Супоридани андоз ҳамчун уҳдадорӣ конститутисионӣ-ҳуқуқӣ ҳар шахс.....133-140

Камолов Х. Мавқеи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низомии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....141-150

Холматов О.А. Некоторые вопросы деятельности агентств по содействию занятости населения в Республике Таджикистан.....151-156

Шодизода Н.М. Хусусияти ҳоси ҷазои ҷиноятӣ дар низомии ҷавобгарии ҳуқуқӣ.....157-165

ГУНОГУН

РАЗНОЕ

Шеров Ш.З. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ танзими муносибатҳои андозбандӣ мутобиқи конститутсияҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.....166-173

Мамадов С.В. Мулоҳиза ба китоби дарсии «Ҳуқуқи андоз».....174-175

Меликов У.А. Такриз ба китоби «Ҳуқуқи журналист (маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ)».....176-178

12.00.01 – НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТ ОИД
БА ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ УЧЕНИЙ О
ПРАВЕ И ГОСУДАРСТВЕ

УДК: 342.156

Шарифзода Саъдӣ Шариф,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи
назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: sadi_m_90@mail.ru

Тел.: (+992) 900-99-59-09.

**ТАҲКИМИ СОҲИБХИТӢЁРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ
АФЗОИШИ ТАҲДИДҲО ВА ХАТАРҲОИ ИТТИЛОӢТӢ**

Калидвожаҳо: соҳибхитӢёрӣ; соҳибхитӢёрии давлатӣ; ҳифзи соҳибхитӢёрии давлатӣ; иттилоот; амнияти иттилоотӣ; ҷаҳонишавӣ; манфиатҳои миллий; ҳифзи иттилоот; консепсия; қонунгузорӣ.

Ключевые слова: суверенитет; государственный суверенитет; охрана государственного суверенитета; информация; информационная безопасность; глобализация; национальные интересы; защита информации; концепция; законодательство.

Keywords: sovereignty; state sovereignty; protection of state sovereignty; information; information security; globalization; national interests; information protection; concept; legislation.

Дар шароити ҷаҳонишавии иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодию иттилоотӣ ва минтақабандии он, ки шаклҳои беш аз пеш ҳушдордиҳандаи таъсири иттилоотиро касб мекунад, зарурати ҳифзи соҳибхитӢёрии давлатӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи иттилоот тақозо менамояд, зеро таҷрибаи таърихӣ умумиҷаҳонӣ собит месозад, ки бузургтарин муқаддасот барои ҳар як қавму миллат озодӣ, соҳибхитӢёрӣ, мустақилият ва дар умум истиқлолияти давлатӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, дар шароити имӯза ба таҳлили воқеии ин андешаҳо ва назарияҳо олимону муҳаққиқони зиёд ба монанди: Насриддинзода Э.С., Шарофзода Р.Ш., Азиззода У.А., Холиқзода А.Ғ., Маҳмудзода М.А., Имомов А., Гадоев Б., Шарифзода С.Ш. ва дигарон тавачҷуҳи бештар дода истодаанд [1, с.23].

Дарки амиқи ин андешаҳо ва назарияҳо, ки муаллифонашон кӯшиш ба ҳарч дода истодаанд, вазифаи муҳими олимон ва муҳаққиқон маҳсуб мешавад. Муҳим будани мавзӯи мазкур бори дигар дар он собит мегардад, ки ҳимояи музаффариятҳои Истиқлолияти давлатӣ, таҳкими Истиқлолияти

миллӣ, ҳифзи манфиатҳои миллий дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ вазифаи аввалиндараҷаи давлат, ҷомеа ва ҳар шахрванди Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Бесабаб нест, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиявии он вазифаи муқаддаси шахрванд эълон шудааст[5].

Баъди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 ва ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий санаи 27 июни соли 1997 пояҳои соҳибхитӢёрии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфта, ғояву арзишҳои даврони соҳибистиклолӣ таҷассумгари манфиатҳои волеи мардуми кишвар гардиданд.

Бинобар ҳамин, бояд зикр кард, ки ҳифзи соҳибхитӢёрии давлатӣ ва таҳкими он дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ дар иртибот бо инкишофи технологияи иттилоотӣ, истифодаи васеи воситаҳои иттилоотӣ, ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ, низоми умумиҷаҳонии иттилоотӣ аҳамияти муҳимро касб намудааст. Зеро асри XXI асри рушди илм, техника, технология ва

иттилоот махсуб гардида, боиси бунёди ҷомеаи иттилоотӣ гардид. Бунёди ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ воқеияти ҳаёти имрӯзаи аҳли башар мебошад.

Имрӯз ягон давлат бе истифодаи технологияи иттилоотӣ пеш рафта наметавонад. Тоҷикистони соҳибхитиёр имрӯз функсияи иттилооти давлатро барои таъмини ҳукуки инсон ба иттилоот, истифодаи воситаҳои ахбори омма, расонидани иттилоот ба аҳоли, истифодаи самаранок ва оқилонаи воситаҳои технологияи иттилоотӣ (компютер, моҳвора, телефонҳои мобилӣ ва ғ.) амалӣ менамояд [6, с.50-51]. Танҳо дар соли 2011 аз ҷониби Лабораторияи Каспер беш аз 1000 барномаҳои «троянӣ» ошкор шуданд, ки барои ҳучум ба смартфонҳо, аз ҷумла бо истифода аз «SMS троянҳо» истифода шудаанд. Дар соли 2011 бо истифода аз вируси Stuxnet ба Ҷумҳурии Ислонд Эрон, аз он ҷумла ба объектҳои саноати нафти ин кишвар ҳучум намуданд [9, с.207-208].

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» қайд менамоянд: «Тоҷикистони азизи мо дар ин харитаи курраи арз мисли донаи регест, ки базӯр менамояд ва дар дили паҳнои Осиё қарор дорад. Ва воқеан дар қиёси кишварҳои паҳновару сернуфузи олам – Россия, Амрико ва м.и. басо хурду назарногир менамояд. Вале аксари ин давлатҳои бузург дар харитаи сиёсии ҷаҳон назар ба давлатдориҳои аҷдодии тоҷикон дертар падид омада, бо гардиши айём мақоми устувори геополитикӣ ва геостратегӣ пайдо намуданд».

Таърих башорат медиҳад, ки инсоният дар тӯли беш аз панҷ ҳазор соли мавҷудияташ тақрибан 14520 ҷангҳои хурду бузургро [10, с.130] паси сар намудааст, ки ба ҳисоби миёна се ҷанг ба як сол рост меояд. Дар ҷаҳони имрӯза низ давлатҳои абарқудрат кӯшиш менамоянд, ки бо истифода аз аслиҳаи иттилоотӣ, истифодаи иттилоот бо мақсади тобеъ намудани шуури одамон ба манфиатҳои хориҷӣ, паҳн намудани фарҳанги бегона тавассути воситаҳои иттилоотӣ давлатҳои хурд ва ё камнуфузро аз байн баранд. Ин маънои онро дорад, ки дар ин давраҳои таърихӣ ва ҷангҳои пуршиддат чандин давлатҳо, миллатҳо

ва халқиятҳо аз байн рафтанд, аммо миллати тоҷик тавонист то ба имрӯз фарҳангу тамаддун, забон ва давлати соҳибхитиёрро нигоҳ ва ҳифз намуда, онро дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ намояд. Дар ҷойи дигар профессор Р.Ш. Сотиволдиев менависад, ки таъмини амнияти иттилоотии давлат дар шароити имрӯзаи авҷ гирифтани ҷанги иттилоотӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ бо мақсади таъсиррасонии идеологӣ ва психологӣ ба шууру рафтори одамон, содир намудани ҷинойтҳои киберӣ, терроризми киберӣ, анҷом додани ҳамлаҳои киберӣ вазифаи мубрами давлат махсуб мешавад [11, с.73-83].

Бояд қайд намоям, ки сулҳу оромии Тоҷикистони соҳибистиклол ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити басо ҳам хатарноки иттилоотӣ бо заҳматҳои шабонарӯзии мардуми шарифи Тоҷикистон мебошад, ки фикр мекунам савганди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар он лаҳзаҳои таърихӣ бо мароқи тамом шуниданд: «Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард. Мо ҳама бояд ёро бародар бошем, то ки вазъиятро ором намоем...». Ҳамин натиҷаи фаъолият ва ҷонбозиҳои содиқонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон буд, ки сулҳу субот ва ризоияти миллӣ дар кишвар пойдор гардида, давлат аз хавфи нобудӣ наҷот дода шуд. Минбаъд тавассути часорату заковат ва хираду адолатпешагии Пешвои миллат, мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон 27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид, ки баъди он кишвар ба маҷрои ҳаёти ошошта ва созандагӣ қадам ниҳод.

Бинобар ҳамин, соҳибхитиёрии давлатӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар замони таҳдиду хатарҳои нави иттилоотӣ яке аз масъалаҳои муҳофизавӣ буда, танзими муносибатҳои иттилоотӣ дар шароити имрӯза зарур ва муҳим мебошад. Бо ҳамин мақсад аз ҷониби давлат ва ҳукумати ҷумҳурӣ маҷмӯи тадбирҳои хусусияти ҳуқуқӣ, ташкилӣ, кадрӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, тарбиявӣ, иттилоотӣ-тарғиботӣ ва иттилоотӣ андешида шудааст. Дар ин замина як қатор стратегияҳо, концепсияҳо, барномаҳои давлатӣ,

конунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии дахлдор дар соҳаи рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ташкил ва тақмили захираҳои иттилоотии давлатӣ, бунёд ва инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ, иттилоъгардонии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ташкили ҳукумати электронӣ, ҳифзи амнияти иттилоотӣ қабул ва амалӣ шуда истодаанд.

Бояд қайд намоям, ки технологияҳои иттилоотию-коммуникатсионӣ омили муҳимтарини болоравии иқтисодиёти миллӣ, афзоиши фаъолияти корию зехнии ҷамъият, баландшавии обрӯю эътибори мамлакат дар ҷомеаи байналмилалӣ мебошад, зеро барои танзими муносибатҳои иттилоотӣ ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотонии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи системаи иттилоотии идоракунии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният», «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ҳифзи иттилоот», «Дар бораи ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳуччатҳои электронӣ», «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» ва ғ. қабул шуда, амал карда истодаанд.

Дар адабиёти ҳукуқӣ ва санадҳои меъёрии ҳукуқӣ мафҳумҳои иттилоот, амнияти миллӣ, намудҳо ва шаклҳои он пешбинӣ гардидааст. Бинобар ҳамин, яке аз намудҳои амнияти миллӣ ин амнияти иттилоотӣ мебошад. Амнияти иттилоотӣ ин ҳолати муҳофизатии манбаъҳои давлатии иттилоотӣ, инчунин ҳукуки инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои ҷамъият дар соҳаи иттилоот фаҳмида мешавад[12]. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум, намуд, шаклҳо, принципҳо, ҳимоя ва кафолати ҳукуқ ба иттилоот ҳамчунин объект ва субъектони муносибатҳои иттилоотӣ пешбинӣ гардидааст. Мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои муносибатҳои иттилоотӣ ин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони ҳукуқӣ, давлат, ҳамчунин дигар давлатҳо, шаҳрвандони онҳо, шахсони ҳукуқӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд мебошанд[13].

Дар Консепсияи сиёсати иттилоотии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи имрӯза номувофиқатӣ ва ҳатто муқовимати манфиатҳо дар соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла дар соҳаи иттилоот аз эҳтимол дур нест[14]. Аз ин рӯ, соҳибхитиёрии давлатӣ дар ҳифзи манфиатҳои миллӣ, таъмини амнияти миллӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ, забони давлатӣ, расму оинҳо ва рукнҳои давлатдорӣ нақши калидиро мебозад, зеро танҳо соҳибхитиёрии давлатии комил метавонад давлатро аз нобудӣ, забонро аз олӯдагӣ, миллатро аз парокандашавӣ ва ҷомеаро аз хурофотпарастӣ боздорад.

Дар ҷаҳони мутамаддини имрӯза ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар тамоми давлатҳои ҷаҳон ба мадди аввал баромадаст. Аз ин рӯ, таҳлили андешаҳои мазкур барои роҳандозии сиёсати давлати Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ аҳамияти назариявӣю амалӣ дорад. Дар шароити вусъати ҷаҳонишавӣ ва даъватҳои қувваҳои гуногуни сиёсӣ мафкуравӣ дар хусуси даст кашидан аз соҳибхитиёрӣ, анъанаҳои миллӣ, тафовути фарҳангӣ дар илм ва таҷрибаи сиёсӣ ақида ва назарияи давлати миллӣ пешкаш шудааст. Манфиати миллӣ категорияи фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳукуки аз назари паҳно ва дарки фаҳми он мураккаб аст, зеро солҳои зиёд баҳси бенатиҷае сари худшиносии миллӣ, ҳудодоҳии миллӣ, идеяи миллӣ ва манфиатҳои миллӣ идома дорад.

Бояд қайд кард, ки солҳои охир таҳким ва ҳимояи соҳибхитиёрии давлат бо дарназардошти таҳдидҳо ва хатарҳои нави ҷаҳонӣ ба мадди аввал баромада истодааст. Раванди ҷаҳонишавӣ, таҳдидҳо ва хатарҳои нави ҷаҳонӣ зарурати ҳимояи манфиатҳои миллиро тақозо мекунад. Соҳибхитиёрии ҳар як давлат бо дарназардошти мубрамияти манфиатҳои миллӣ таъмин карда мешавад. Ҳодисаҳо ва равандҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла бухрони раванди неолибералӣ, рақобати давлатҳои абаркудрати Ғарб бо Федератсияи Россия, Хитой ва давлатҳои дигар, вусъати хатарҳо ва таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ собит менамоянд, ки таҳкими соҳибхитиёрии давлат танҳо тавассути ҳимояи манфиатҳои миллӣ имконпазир мегардад. Таҳдидҳо ва хатарҳои

нави ҷаҳонӣ ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа зарари ҷиддӣ мерасонанд.

Тавре профессор Шарофзода Р.Ш. қайд мекунад, таҳдидҳо ва хатарҳои нави ҷаҳонӣ сатҳ ва шаклҳои гуногуни зухурот дошта, дар робита бо истифодаи технологияҳои нав зарари бештар мерасонанд. Чунончи, таҳдидҳо ва хатарҳои ҷаҳонии иттилоотӣ ба амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла ба соҳибхӯшиҳои давлат, амнияти миллий ва истиқлолияти иттилоотии Тоҷикистон хатари калон доранд[15, с.15-29].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки соҳибхӯшиҳои давлатӣ калид ва кафили ҳама хушбахтиҳо барои миллат мебошад. Ҳамин аст, ки ҳар як қавм меҳодад, то дорои чунин падидаи нодир бошад, вале на ба ҳар як халқ муяссар мегардад, ки ба чунин падидаи нодир бисёр муҳим даст ёбад. Бинобар ҳамин, пояҳои соҳибхӯшиҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таҳким ёфтани он дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ инҳо мебошад:

- хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ ва барпо намудани сулҳ;
- то ба имрӯз нигоҳ доштани забони тоҷикӣ, фарҳанг ва тамаддуни хеш;
- ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ;

Рӯйхати адабиёт:

1. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 224с.
2. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ.-Душанбе, 2018. – 784с.
3. Холиқзода А.Г. Мафкураи миллий ва ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2021. – 588с.
4. Маҳмудзода М.А. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллий (маҷмӯи мақолаю маърузаҳо) –Душанбе, 2014. – 596с.
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе, 2016.
6. Шарифзода С.Ш. Шаклҳои амалишавии функсияҳои давлати Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ-амалӣ. – Душанбе, 2020. – 240с.
7. Шарифзода С.Ш. – Мафҳуми соҳибхӯшиҳои давлат дар робита бо нуктаҳои назари гуногуни илм // Маҷаллаи илмӣ-таҳлилии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №1 (41), 2021 январ – март. – С.5-9.
8. Шарифзода С.Ш. – Теоретико-методологические подходы к государственному суверенитету // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - №2. – С.218-224.
9. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2018. – 784с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. – Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. – Душанбе, 2009. – 704с.

- қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ;

- эътироф гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ, дунявӣ ва ягона;

- ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд;

- ҳифзи моликияти шахсӣ ва давлатӣ;

- таъмини амнияти миллий (амнияти иқтисодӣ, озуқаворӣ, ҷамъиятӣ, ҳарбӣ, экологӣ, иттилоотӣ);

- муайян намудани ҳадафҳои стратегии давлат ва ғ.

Дар шароити вусъати ҷаҳонишавӣ ҳимояи музаффариятҳои Истиқлолияти давлатӣ, ҳифзи манфиатҳои миллий ва таъмини амнияти иттилоотӣ ҳадафи стратегии давлат ва ҷомеаи тозабунёди Тоҷикистон махсус мешавад. Дар маҷмӯъ бо боварии комил гуфта метавонем, ки Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон ба тазодҳои геополитикӣ ва идеологии замони муосир нигоҳ накарда, дар раванди ҷаҳонишавӣ бо назардошти манфиатҳои миллий ба ояндаи дурахшон зери сиёсати хирадмандонаи Пешвои муаззами миллат мухтарам, Эмомалӣ Раҳмон собитқадамона пеш меравад.

11. Сативалдыев Р.Ш. Противодействие информационной войне как актуальная задача правоохранительных органов // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2017. – № 4(36). – С. 73-83.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2011. - №6, Мод. 434; 2014. - №11, мод.646; 2016. - №3, мод.136; 2018. - №7-8, мод.524. -М.11.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10 майи соли 2002, № 55 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2002. - №4, қ. 2. - Мод.320; 2012. - №7, Мод. 698; 2014. - №11. - Мод. 673.
14. Концепсияи сиёсати иттилоотии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2012. – Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008. – 21с.
15. Сативалдыев Р.Ш. Концептуальные основы познания глобальных вызовов в контексте развития цивилизационной теории А. Тойнби // Правовая жизнь. - 2018. - №2 (24). - С. 15-29;
16. Сативалдыев Р.Ш. Информационный суверенитет Республики Таджикистан и его обеспечение в условиях глобальных информационных вызовов и угроз // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. - 2019. - №1. - С. 52-68.
17. Сативалдыев Р.Ш. Функционирование правоохранительной системы в условиях глобализации // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. Душанбе: Типография МВД Республики Таджикистан, 2020. № 1 (45). С. 77-83.
18. Шарофзода Р.Ш. (Сативалдыев Р.Ш.). Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт-Петербург, 2021. - № 10. - С. 175-188.
19. Шарофзода Р.Ш. (Сативалдыев Р.Ш.). Ҳифзи амнияти иттилоотӣ – вазифаи мубрами давлати Тоҷикистон // Асосҳои таҳкими истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ. Маҷлиси конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 9-уми мари соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 5-18.

Аннотатсия

Таҳкими соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ

Дар шароити ҷаҳонишавии иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодию иттилоотӣ ва минтақабандии он, ки шаклҳои беш аз пеш хушдордиҳандаи таъсири иттилоотиро касб мекунад, зарурати ҳифзи соҳибхитиёрии давлатӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи иттилоот тақозо менамояд, зеро таҷрибаи таърихӣ умумичаҳонӣ собит месозад, ки бузургтарин муқаддасот барои ҳар як қавму миллат озодӣ, соҳибхитиёрӣ, мустақилият ва дар умум истиклолияти давлатӣ маҳсуб меёбад. Дар ҷаҳони мутамаддини имрӯза ҳимояи манфиатҳои миллии дар тамоми давлатҳои ҷаҳон ба мадди аввал баромадаст. Аз ин рӯ, таҳлили андешаҳои мазкур барои роҳандозии сиёсати давлати Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ аҳамияти назариявӣ амалӣ дорад. Муаллиф дар мақолаи мазкур андешаҳои худро оид ба соҳибхитиёрии давлатӣ ва ҳифзи он дар шароити афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ ибраз намудааст.

Аннотация

Укрепление суверенитета Республики Таджикистан в условиях нарастания информационных угроз и рисков

В условиях общественно-политической, экономической и информационной глобализации и ее регионализации, принимающей все более тревожные формы информационного воздействия, требуется необходимость охраны государственного суверенитета и защиты национальных интересов Республики Таджикистан в сфере информации, так как мировой исторический опыт доказывает, что величайшей святостью для каждого народа и нации является свобода, суверенитет, самостоятельность, в том числе и государственная независимость. В современном

цивилизованном мире защита национальных интересов вышла на первый план во всех странах мира. Поэтому анализ этих позиций имеет теоретическое и практическое значение для реализации государственной политики Таджикистана в условиях информационных угроз и рисков. В данной статье автор отметил свои взгляды касательно государственного суверенитета и его защиты в условиях возрастающих информационных угроз и рисков.

Annotation

Strengthening the sovereignty of the Republic of Tajikistan in the face of growing information threats and risks

In the context of socio-political, economic and information globalization and its regionalization, which is taking on increasingly alarming forms of information impact, it is necessary to protect state sovereignty and protect the national interests of the Republic of Tajikistan in the field of information, since world historical experience proves that the greatest holiness for every nation and the nation is freedom, sovereignty, independence, including state independence. In the modern civilized world, the protection of national interests has come to the fore in all countries of the world. Therefore, the analysis of these positions is of theoretical and practical importance for the implementation of the state policy of Tajikistan in the face of information threats and risks. In this article, the author noted his views on state sovereignty and its protection in the face of increasing information threats and risks.

УДК: 340.11

Абдурахимзода Фаридун Далершоҳ,
сармутахассиси шӯъбаи қонунгузорӣ оид ба молия,
андозу гумрук ва фаъолияти бонкии Маркази миллии
қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон.

E-mail: f.abdurakhimzoda@mail.ru

Тел.: (+992) 201-00-94-94.

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ КОНСЕПСИЯИ ЛОИҲАИ ҚОНУН

Калидвожаҳо: Конститутсия; қонун; фаъолияти ҳуқуқзодкунӣ; концепсияи лоиҳаи қонун; қонунгузорӣ; концепсияи тақмили қонунгузорӣ.

Ключевые слова: Конституция; закон; законодательная деятельность; концепция понятия закона; законодательство; концепция совершенствования законодательства.

Keywords: Constitution; law; legislative activity; the concept of law definition; legislation; the concept of improvement of legislation.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанронҳои худ қайд намуданд, ки «... то кадом сатҳу дараҷа ҳуқуқбунёд будани давлат аз сатҳу сифати қонунҳои он саҳт вобаста аст.» [1].

Қонун ҳамчун воситаи асосии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ҳамоҳангсозии манфиатҳои гуногуни иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ баромад намуда, кафили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин василаи муҳимтарини заминаи ҳуқуқии фаъолияти тамоми ниҳодҳои давлатию ҷамъиятиро муқаррар менамояд.

Вобаста ба фаъолият ва моҳияти қонунгузорӣ олими ватанӣ У.А. Азизов қайд менамояд, ки ин шакли фаъолияти давлат, пеш аз ҳама ифодаи иродаи ҳуди давлат дар қонунгузорӣ мебошад, ки дар натиҷа ба онҳо тобиши меъёрӣ мебахшад. Ба тариқи дигар бошад моҳияти фаъолияти қонунгузориро, ки шакли зоҳиргардии ҳокимияти давлатӣ, эътироф намудан ва ифода гардонидани ҳуқуқҳои табиӣ ва озодиҳои инсон дар санадҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, маънидод намудааст [2, с. 7].

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва гузариш аз як соҳти идоракунии ба дигар соҳти идоракунии давлатӣ яке аз вазифаи аввалиндараҷае, ки дар назди худ гузошта буд, ин гузаронидани ислоҳоти ҳуқуқӣ ба шумор мерафт. Чунки бе

қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба талаботи замони нав ва идоракунии соҳти нав ҷавобгӯ, идоракунии ҳаёти ҷамъиятию сиёсии давлатӣ ғайриимкон буд.

Қадами нахустине, ки заминаи амалӣ намудани ислоҳоти мазкурро муқаррар намуд ин таъсиси комиссия оид ба таҳия ва тайёр намудани лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт. Баъди қабул ва мавриди амал қарор гирифтани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти мутобик намудани қонунгузориҳои амалкунада бо Конститутсия ва низоми нави давлатию ҳуқуқӣ ба миён омад.

То имрӯз дар ҷумҳурӣ тартиби қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷиҳати мутобик намудани қонунгузориҳои амалкунада бо Конститутсия ва низоми нави ҳуқуқӣ бо маром рушд намуда, аз ҷониби олимони ватанӣ самти мазкур мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дорад. Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки ин басанда нест, зеро қонунгузорӣ воситаҳои асосии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта ҳамеша дар ҳолати тағйирёбӣ ва рушд қарор дорад.

Дар ин замина яке аз асосгузориҳои педагогикаи гуманистӣ Мишел Монтен (солҳои 1533-1592) қайд намудааст, ки: «Ягон чиз дар ҳаёти мо ин қадар тағйир намеёбад, магар қонун ва ҳуқуқ [3, с. 13] аз ин ҷо хулоса намудан мумкин аст, ки самти мазкур тағйирёбанда буда, боз ҳам ба тақмил ва падидаҳои нав ниёз дорад.

Омӯзиш ва таҳлили самти мазкур нишон дод, ки яке аз падидаҳое, ки дар таҷрибаи дигар давлатҳо, аз он ҷумла Федератсияи Россия, Ҷумҳуриҳои Беларус, Қазоқистон, Ўзбекистон, Озарбойҷон дар раванди фаъолияти қонунгузориашон васеъ истифода мешавад ин таҳия намудани “Консепсияи лоиҳаи Қонун” ба шумор меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таҳияи Консепсияи лоиҳаи Қонун дар сарҳати якуми банди 6 Низомномаи Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2014, №288[4] тасдиқ шудааст, муқаррарот пешбинӣ гардидааст.

Мутобиқи он яке аз вазифаҳои асосии Маркази миллии қонунгузорӣ ин таҳияи консепсияҳои тақмили қонунгузорӣ ва консепсияи лоиҳаҳои Қонунҳо, инчунин пешниҳод намудани онҳо тибқи тартиби муқарраргардида барои баррасӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Омӯзиш ва таҳлил дар самти мазкур нишон дод, ки то имрӯз дар ҷумҳурӣ чихати тақмили қонунгузорӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати қонунҳо, аз байн бурдани ихтилофоти санадҳои қонунгузорӣ ва таъмини ҳамоҳангӣ ва фазои ягонаи қонунгузорӣ, инчунин татбиқи самарабахши онҳо дар ҳаёти ҷомеа якқатор консепсияҳо, аз қабилӣ “Консепсияи пешгӯйии инкишофи қонунгузорӣ бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 феввали соли 2011, №1021, “Консепсияи сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 ноябри соли 2013, №492, “Консепсияи низоми таҳлили таъсири танзимкунӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 ноябри соли 2015, №673, “Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028” фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 ва Консепсияи рушди қонунгузори граҷдании Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қарори Шӯрои олимони Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2014, таҳти №4 тасдиқ ва қабул гардидааст.

Инчунин ба ғайр аз консепсияҳои номбаргардида Консепсияи лоиҳаи Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо мақсади таъмини иҷрои Нақшаи ҷорабиниҳо оид ба иҷрои дастури супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар мулоқот бо кормандони мақомоти молия, андоз, ғумрук, сармоягузори ва бонкҳо 10 майи соли 2019 баён доштанд, чихати дар доираи ислоҳоти иқтисодии кишвар идома додани ислоҳоти сиёсати андоз ва расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди миллии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия гардида, аз ҷониби муовини якуми Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январӣ соли 2020 қабул шудааст.

Истилоҳи консепсия аз калимаи лотинии “conceptio” яъне низоми фаҳмиш” гирифта шуда ба маъноҳои зерин фаҳмида мешавад. Аз ҷумла:

- маҷмӯи назарҳо ба ягон ҷизе, ки бо ҳам алоқаманданд ва низоми ба ҳам алоқамандро ташкил медиҳанд;
- тарзи муайяни фаҳмиш, тафсири ҳама гуна падидаҳо; нуқтаи асосии назар, ғояи фарогирии онҳо;
- низоми нигоҳҳо ба падидаҳо дар ҷаҳон, табиат ва ҷомеа;
- ғояи пешбар, принципи созанда дар фаъолияти илмӣ, бадеӣ, техникаӣ, сиёсӣ ва дигар намудҳои фаъолият;
- низоми роҳҳои ҳалли вазифаҳо;
- усули дарк, фарқ ва тафсири ҳама гуна падидаҳо, ба вучуд овардани мулоҳизаҳо ва ҳулосаҳои ба худ хос фаҳмида мешавад[5].

А.Н. Голистикова ва Л.Ю. Грудтсина бошад дар тафсири луғавӣ “консепсия” – ро ҳамчун дарки муайян, тафсири ҳама гуна мавзӯ, падидаҳо, ҷараён, нуқтаи назари асосӣ вобаста ба мавзӯ ва ақидаҳои роҳбарикунандаи инъикоси мунтазами онҳо маънидод намудааст. Инчунин ба андешаи онҳо истилоҳи консепсия ҳамчун ақидаи пешбар ва принципи созанда дар фаъолияти илмӣ, бадеӣ, техникаию сиёсӣ ва мисоли инҳо низ истифода мегардад. [6. с, 163]

В.И. Даль бошад, дар зерин истилоҳи “консепсия” мафҳум, тасвири мафҳум, тарзи фаҳмиш, таассурот ва ҳулосаҳоро тафсир намудааст[7, с. 154].

Истилоҳи мазкур инчунин дар луғати муосири калимаҳои хориҷӣ ҳамчун низоми назарияҳо афкор ба ин ё он мафҳумҳои падидаҳо ва равандҳо, афкори пешбарандаи ягон навъ эҷодиёти илмӣ ва ғайра маънидод гардидааст [8, с. 308].

Ба андешаи мо Консепсияи такмили қонунгузорӣ ва консепсияи лоиҳаи қонунҳо ба мисли дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ дорои мафҳум, моҳият, сохтор, мазмун ва хусусиятҳои хоси худ мебошад. Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки то имрӯз мафҳуми консепсияи такмили қонунгузорӣ ва консепсияи лоиҳаи қонунҳо дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ нагардидааст.

Ҳарчанд аз ҷониби олимони ватанӣ вобаста ба паҳлуҳои гуногуни фаъолияти қонунгузорию ҳуқуқэҷодкунӣ дар ҷумҳурӣ таҳқиқотҳои алоҳидаи илмӣ гузаронида шуда бошад ҳам, вобаста ба падидаи “Консепсияи лоиҳаи қонун” таҳқиқоти илмӣ - назариявӣ кам мебошад.

Танҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамозии давлатӣ мафҳуми консепсия пешбинӣ гардидааст, ки муботиқи он “консепсия” ин маҷмӯи дурнамоҳои аз нуқтаи назари илмию амалӣ асосноккардашуда ва муҳим, ки низоми ягонаи пешгӯии ҳадафҳои стратегӣ, афзалиятҳо, самтҳои рушди иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои алоҳидаи онро дар ояндаи дарозмуҳлат дар бар мегирад [9].

Мақсади таҳқиқоти худро Тсарёв А.Ю., вобаста ба падидаи мазкур баррасии ҳамачонибаи таҷрибаи қонунгузорӣ дар Федератсияи Россия, муайян кардани мазмун ва мафҳуми «консепсияи қонун», ки барои фаъолияти қонунгузорӣ дар Федератсияи Россия аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад, инчунин пешниҳоди қоидаҳо барои таҳияи консепсияи лоиҳаи қонун ва нишон додани ягонагии органикӣ ва дигар қоидаҳои техникаи қонунгузорро бо консепсияи лоиҳаи қонун арзёбӣ намудааст. [10]

Тсарёв А.Ю., дар таҳқиқоти диссертатсионии худ қайд менамояд, ки аз тарафи мутахассисони рус оид ба техникаи қонунгузорӣ дар бораи мафҳуми “Консепсияи қонун” ақидаи ягона мавҷуд нест. Гузашта аз ин, аксарияти онҳо, ки дар бораи мафҳуми Консепсияи қонун сухан мегӯянд, мафҳуми

онро қанор мегузоранд ва танҳо чанд хусусияти онро шарҳ медиҳанд [10].

Масалан, В.Б. Исаков дар бораи консепсияи қонун ҳамчун “ақидаи қабули қонуни нав” қайд менамояд ва дар ҳамин замина онро чунин шарҳ медиҳад: “Ба ақидаи ӯ дар (консепсияи) лоиҳаи қонун, бояд дар назар дошт, ки на ҳама андешаҳои зарурӣ ва дуруст метавонанд предмети қонун гарданд”. Яъне, дар робита ба лоиҳаи қонун (қонун) вай воқеан чунин мафҳумҳоро ба мисли “ақида”, “консепсия”, “андеша” ва “предмет” муайян мекунад. Бо вучуди ин, ӯ мафҳумҳои “предмети қонун” ва “консепсияи қонун”-ро ҷудо менамояд. Чунончи, “Шарҳи эзоҳ - ҳуҷҷати замимашаванда, ки дорои зикри предмети танзими қонунгузорӣ, инчунин изҳороти консепсияи лоиҳаи қонуни пешниҳодшуда мебошад [10].

Дар бораи консепсияи қонун сухан ронда, А.П. Любимов истилоҳҳои гуногуни “тавсифи умумӣ”, “ақидаи асосӣ”, “хати стратегӣ” -ро истифода мебарад, аммо мафҳуми онро намедиҳад: “Ҳангоми таҳияи барномаҳо ва нақшаҳои қонун лоиҳаҳои қонун, пеш аз ҳама чунин шартҳо (талабот) ба назар гирифта мешаванд, ба монанди: асосноккунии ҳамачонибаи хаттии қабули қонун ва консепсияи он (тавсифи умумӣ) ... “ ва баъд “Дар оғози қонун оид ба лоиҳаи қонун консепсияи он (идеяи асосӣ, хати стратегӣ) таҳия карда мешавад”. Аммо, бар хилофи аксари муаллифон, ӯ мундариҷаи консепсияи қонунро ифшо мекунад: “Консепсияи тавсифи предметро медиҳад ва ҳадафҳои қонунро ифшо мекунад, муқаррарот ва имконоти асосии онро муайян карда, сохтори таркибии лоиҳаи қонун оварда мешавад”. Бо ин розӣ шудан мумкин аст, аммо бо шарт, ки дар асоси пайдарпаии воқеии тартиботи номбаршуда, аввал бояд “ҳадафҳои қонуни оянда”, сипас “роҳҳои ҳал” ва танҳо баъд - “предмети” қонун ва “муқаррароти асосии” он муайян карда шаванд. Илова бар ин, баҳсбарангез аст, ки як қисми консепсияи қонуни оянда сохтори он мебошад. Дар асл, масъалаи сохтори қонун ҳангоми навиштани матни он ҳал мешавад, аммо на ҳангоми таҳияи консепсияи он [10].

Ба андешаи Ю.А. Тихомиров консепсияи қонун “моделҳои таҳлили нормативӣ (меъёрӣ) бо имконоти рафтори ҳуқуқӣ, бо сохтори

таркибии санад, робитаҳои он бо дигар санадҳо, оқибатҳои эҳтимоли ва арзёбии самаранокии амал” мебошад. Ин мафҳум низ баҳсбарангез аст, ки онро далелҳои зерин исбот мекунад:

1) “вариантҳои рафтори ҳуқуқӣ” низ дар концепсияи қонун мумкин муқаррар нашаванд, масалан, агар он танҳо меъёрҳои ҳуқуқии ҳатмиро пешбинӣ карда бошад;

2) “сохтори тахминии санад” моҳияти концепсияи онро инъикос намекунад, масалан, агар қонунгузор зиёд ё кам кардани андозҳоро муқаррар кунад, пас аз нуқтаи назари концептуалӣ аҳамият надорад, ки оё ӯ муқаррароти дахлдори қонунро дар шакли якчанд модда ё дар шакли як модда, ки аз якчанд қисм иборат аст, тартиб медиҳад;

3) “робита бо дигар санадҳо”, дар баъзе ҳолатҳо, қонун наметавонад чунин унсуро дошта бошад, масалан, агар қонунгузор муқаррар кардааст, ки фурӯши маҳсулоти тамоку дар масофаи наздиктар аз сад метр аз муассисаҳои таълимӣ манъ аст;

4) “оқибатҳои эҳтимоли ва арзёбии самаранокии амал” метавонад дар асоснок кардани концепсияи қонун бошад, аммо мундариҷаи он нест[11].

А.Р. Парамонов қайд менамояд, ки “Концепсияи лоиҳаи қонун”, ҳуҷҷати ҳаттӣ ба лоиҳаи қонун замима карда мешавад (дар матни шарҳи тавзеҳи лоиҳаи қонун дохил карда шудааст), ки нуқтаи назари субъектҳои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро (муаллифони лоиҳа) оид ба ҳама гуна падидаҳое, ки танзими қонунгузорӣ, оид ба усул ва воситаҳои танзим, инчунин оид ба фаҳмидани истилоҳҳои асосии дар лоиҳа истифодашаванда, мебошад, ба назар гирифтани ҷойҳои зерин дар концепсия мувофиқ аст:

1) таҳлили вазъи мушкilot (омилҳои он);

2) асоснокии интиҳоби предмети танзими қонунгузорӣ;

3) таҳияи ҳадафҳо ва принципҳои танзими ҳуқуқӣ;

4) роҳҳо ва усулҳои танзими қонунгузорӣ (ҳамчун воситаи ҳадаф), афзалиятҳои онҳо дар муқоиса бо дигар вариантҳо;

5) асоснокии молиявӣ ва иқтисодии лоиҳаи қарор;

6) луғат – истилоҳоти ҳуқуқӣ бо тавсифи истилоҳҳои муҳимтарин барои истифода дар лоиҳа”.

Бо вучуди ин, А.Р. Парамонов мазмуни концепсияи лоиҳаи қонунро дақиқтар инъикос мекунад. Дар баробари ин бояд ба назар гирифт, ки агар концепсия дар шакли ҳуҷҷат тартиб дода шавад, пас чунин ҳуҷҷатро метавон концепсия номид. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки агар концепсия дар шакли ҳуҷҷат тартиб дода шавад, пас чунин ҳуҷҷатро метавон концепсия номид. Аммо концепсияро ҳуҷҷат номидан мумкин нест, зеро пеш аз ҳама он дар зехни муаллиф ба вучуд меояд ва дар он ҷой дорад. Он гоҳ онро метавон ба таври шифохӣ пешниҳод кард, дар тахтаи синф навишт, ҳамчун ҳуҷҷат тартиб дод ва ғайра[11].

Ба андешаи Тсарёв А.Ю., концепсияи қонун – санадест нақшаи мақоми қонунгузорро таҷассум менамояд, ки дар худ мақсади ҳалли мушкilotи муайяни муносибатҳои муҳими ҷаъятиро ва инчунин роҳҳои (усулҳои) ноил шудан ба ин ҳадаф ва қарорҳои дахлдори қонунгузориро (оид ба муқаррар намудани ҳуқуқҳо, уҳдадорихо, манъкуниҳо, тасдиқи хароҷоти бучет, таъсиси муассисаҳои давлатӣ ва ғайраро) дар бар мегирад[12].

Олими дигари рус Т.Н. Битсиева бошад қайд менамояд, ки концепсияи лоиҳаи қонун, ҳамчун воситаи самараноки тақмили фаъолияти қонунгузорӣ буда, барои фаъолияти минбаъдаи ҳамаи субъектҳои раванди қонунгузорӣ дар марҳилаҳои таҳияи қонунҳо ва аз ҷумла дар баҳодиҳии экспертии онҳо, пешгӯии натиҷаҳои қонунҳои қабулшуда. шароити мусоид фароҳам меорад[13].

Олими шинохтаи тоҷик Р.Ш. Сотиволдиев бошад таҳияи концепсия ё лоиҳаи илмӣ-назариявии қонунро пеш аз таҳия ва қабули он дар истифодаи принципи илмӣ дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ифода менамояд[13, с. 501].

Бояд қайд намуд, ки ба ғайр аз он, ки вобаста ба мафҳуми падидаи концепсияи лоиҳаи қонун аз тарафи олимони хориҷӣ ақида ва назарияҳои гуногун пешниҳод гардидааст, инчунин дар қонунгузори баъзе аз давлатҳои хориҷӣ низ вобаста ба мафҳум моҳият ва хусусияту аҳамияти он муқаррарот пешбинӣ гардидааст.

Масалан, дар қисми 1 моддаи 43 Қонуни Ҷумҳурии Белорус “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” пешбинӣ гардидааст, ки дар оғози таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқие, ки аз ҷиҳати ҳаҷм аҳамиятнок, аз ҷиҳати мазмун мураккаб ва (ё) аз ҷиҳати дараҷаи аҳамияти муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда муҳимтар аст, концепсияи он таҳия карда мешавад[10].

Мутобиқ ба муқаррароти пешбинигардидаи қисми 2 моддаи мазкур бошад Концепсияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд талаботҳои зеринро дарбар гирад:

- маълумот дар бораи мақсадҳои таҳияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва предмети танзими ҳуқуқии он;

- маълумот дар бораи таҳлили санадҳои қонунгузорӣ, шартномаҳои байналмилалӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, санадҳои қонунгузории давлатҳои хориҷӣ, ки ба мавзуи танзими ҳуқуқии лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ва амалияи татбиқи онҳо дахлдоранд. Дар баробари ин мавҷудияти зиддиятҳо ва камбудҳои дар қонунгузорӣ (танзими ҳуқуқӣ), меъёрҳои қуҳнашуда ё бесамар, сабабҳои самаранокӣ нокифояи меъёрҳо, роҳҳои оқилонаи бартараф намудани камбудҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои дахлдори иҷтимоӣ;

- арзёбии пешниҳодҳои мақомоти манфиатдори давлатӣ ва дигар ташкилотҳо оид ба зарурати тағйир додани танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии дахлдор;

- баррасии натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва мониторинги ҳуқуқӣ, интишорҳо дар ВАО, шабакаи ҷаҳонии компютери Интернет, муроҷиатҳои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ ба мавзуи танзими ҳуқуқӣ марбут ба лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ;

- пешниҳодҳое, ки ба тағйир додани танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии дахлдор нигаронида шудаанд;

- арзёбии имконпазирии тағйирёбии муқаррароти концептуалии қонунгузорӣ, институтҳои соҳаи (соҳаҳои) қонунгузорӣ ва оқибатҳои ҳуқуқии ҷунун тағйирот;

- ҳулоса дар бораи зарурати тайёр намудани лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав, тағйирот, аз эътибор соқит донишҳои

санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба қабули (интишори) санади меъёрии ҳуқуқӣ;

- арзёбии асоснокӣ интиҳоби намуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ва усули ба расмӣ даровардани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ дар шакли санади меъёрии ҳуқуқии нав ё таҳрири нав;

- пешниҳодҳо оид ба сохтори таҳминӣ ва муқаррароти асосии лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ;

- пешгӯии ҳамаҷониба ва объективии оқибатҳои пешбинишавандаи қабули (интишори) санади меъёрии ҳуқуқӣ.

- ҳангоми дар концепсияи лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ пешниҳод намудани муқаррароти асосии он, доираи шахсоне, ки нисбати онҳо санади меъёрии ҳуқуқӣ бояд татбиқ карда шавад, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои нави онҳо, дигар муқаррароти дар қонунгузорӣ бори аввал муқарраргардида; мафҳуми истилоҳоте, ки дар лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ истифода мешаванд, нишон дода шудаанд, хусусиятҳои таҳияи муқаррароти ниҳонии лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ, арзёбии зарурати таҳияи муқаррароти давраи гузариш дода мешавад[12].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ” бошад пешбинӣ гардидааст, ки концепсияи лоиҳаи қонун – ҳуҷҷатест, ки аз ҷониби Комиссияи байниидоравӣ оид ба фаъолияти қонунгузорӣ тасдиқ гардида, дар он асосҳои зарурати таҳияи лоиҳаи қонун бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон, мақсади қабули он ва дигар муқаррароти муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон фаҳмида мешавад[11].

Дар моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи тартиби тайёр кардани лоиҳаҳои қонунҳо ва врид намудани онҳо ба палатаи қонунгузории Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Ўзбекистон” бошад, пешбинӣ гардидааст, ки омода намудани лоиҳаи қонун аз таҳияи концепсияи он оғоз меёбад. Дар Концепсия бояд ақидаи асосӣ, мақсад ва мавзуи танзими ҳуқуқӣ, тавсифи умумӣ ва арзёбии ҳолати танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии дахлдор бо таҳлили қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар ин соҳа амалкунанда, асосноккунии зарурати таҳияи лоиҳаи қонун, муқаррароти асосии лоиҳаи қонун, пешгӯии оқибатҳои иҷтимоӣ

иктисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар оқибатҳои қонуни оянда муайян карда шавад[13].

Натиҷаи омӯзиш ва таҳлил нишон дод, ки моҳиятан концепсияи лоиҳаи Қонун ҳуҷҷатест, ки дорои хусусияти илмӣ мебошад, яъне дар он маҷмӯи андеша ё ақидаҳои асосии оид ба таҳия ва тақмили муқаррароти санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷамъ оварда мешавад.

Концепсияи лоиҳаи қонунгузорӣ дар асоси таҳлили қонунгузории мавҷуда, таҷрибаи қонунгузории мамлакатҳои хориҷӣ, адабиёти илмӣ ва ба инобат гирифтани талаботи объективии муносибатҳои ҷамъиятӣ пешниҳод карда мешавад.

Концепсияи лоиҳаи қонунгузорӣ муқаррароти умумӣ, вазъи қунии танзими ҳуқуқии қонунгузорӣ, сабаб ва асосҳои таҳияи лоиҳаи қонун, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории мамлакатҳои хориҷӣ бо

қонунгузории миллӣ, асоснокнамоии пурраи лоиҳаи пешниҳодгардида, принципҳои танзими ҳуқуқии лоиҳа, мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои лоиҳаи қонун, сохтори лоиҳаи қонун ва ғайраҳо дарбар гирифта метавонад.

Ҳамин тавр дар заминаи таҳлилҳои илмӣ ва қонунгузории болозикр мафҳуми зерини Концепсияи лоиҳаи қонунро пешниҳод менамоем: “Концепсияи лоиҳаи қонун ҳуҷҷати расмӣ муқарраргардидаи аз нуктаи назари илмӣ амалӣ асосноккардашуда мебошад, ки дар он сохтори намунавӣ, ақидаҳои асосӣ, мақсад, мавзӯ ва алоқамандии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалкунанда, пешгӯии оқибатҳои иҷтимоӣ иктисодӣ, ҳуқуқӣ ва дигар оқибатҳои пешбинишудаи татбиқи қонуни ояндаро дар амалия муқаррар менамояд”.

Рӯйхати адабиёт:

1. Сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]: www.president/tj. (санаи мурочиат 17.07.2022)
2. Азизов У.А. Фаъолияти қонунгузорӣ: назариявӣ ва амалӣ: Васоити таълимӣ. Душанбе 2017. 207 с.
3. Ҳуқуқшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайриҳуқуқшиносӣ / Дар зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқов А.Ғ. – Душанбе, 2010. – 426 с.
4. Низомномаи Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2014, №288,[Манбаи электронӣ] ММИТ «Адлия-7» (санаи мурочиат 20.04.2022).
5. Сомонаи Википедия [Манбаи электронӣ] / <https://ru.wikipedia.org/> (санаи мурочиат 22.04.2022).
6. Толковый словарь юридических терминов / составители: А.Н. Головистикова, Л.Ю. Грудцына. – М. : Эскимо, 2008. – 448с. – (Российское юридическое образование).
7. Даль Владимир Толковый словарь живого великорусского языка: В4т. – М.: Рус.яз., 1999. – Т.2: И – О. – 1999. – 779 с., 1 портр.
8. Современный словарь иностранных слов: Ок. 20 000 слов. – с48 3 – е изд., стер. – М.: Рус. Яз., 2000. – 742 с.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозии давлатӣ” аз 19 июли соли 2022, №1894. [Манбаи электронӣ] ММИТ «Адлия-7» (санаи мурочиат 25.07.2022).
10. Царёв Ю.А. Концепция закона в законотворчестве Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01/ [Текст] // Алексей Юрьевич Царёв. – М., 2006. – 145 с.
11. Закон Республики Беларусь «О нормативных правовых актах» [Манбаи электронӣ] <https://etalonline.by/document/regnum=h11800130>. (санаи мурочиат 25.07.2022)
12. Концепсия проекта федерального закона: общетеоретический аспект [Манбаи электронӣ] <http://www.dslib.net/teoria-prava/koncepcija-proekta-federalnogo-zakona-obweteoreticheskiy-aspekt.html>. (санаи мурочиат 20.07.2022)
13. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Душанбе: “Сино”, 2018. 784 с.

Аннотатсия

Мафҳум ва моҳияти концепсияи лоиҳаи қонун

Дар мақолаи мазкур таҳқиқот доир ба мафҳум ва моҳияти концепсияи лоиҳаи қонун меравад. Дар таҳқиқот таҳлили ақидаҳои олимони ва қонунгузориҳои давлатҳои хориҷи вобаста ба мафҳум ва моҳияти концепсияи лоиҳаи қонун баррасӣ гардида, дар заминаи он мафҳум ва моҳияти концепсияи лоиҳаи қонун пешниҳод карда мешавад.

Аннотация

Понятие и сущность концепция проекта закона

В данной статье исследуются понятие и сущность концепции проекта закона. В исследовании анализируются взгляды ученых и законодательство зарубежных стран относительно понятии и сущности концепции проекта закона, и на этой основе предлагается понятие и сущность концепции проекта закона.

Annotation

The concept and essence of the concept of the bill

This article explores the concept and essence of the concept of the bill. The study analyzes the views of scientists and legislation of foreign countries on the concept and essence of the concept of the bill, and on this basis the concept and essence of the concept of the bill are proposed.

12.00.03 – ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

УДК: 347.421

Исмаилов Шавкат Махмудович,

доктор юридических наук, профессор кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета.

E-mail: shism@list.ru

Тел.: (+992) 907-70-00-17.

Бобоев Джамрод Курбонович,

кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета.

E-mail: jamrod@mail.ru

Тел.: (+992) 918-66-89-71.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ВСЛЕДСТВИЕ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: *ухдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар; манбаи афзоиши хатар; пешгирии зарар; ҷуброни зарар; ҷуброни зиён.*

Ключевые слова: *обязательство вследствие причинения вреда; источник повышенной опасности; предупреждение вреда; компенсация вреда; возмещение вреда.*

Keywords: *obligation due to causing harm; source of increased danger; prevention of harm; compensation for harm; compensation for harm.*

Обязательство вследствие причинения вреда или как оно иногда именуется в литературе “деликт”, является одним из самых древнейших институтов гражданского права.

С учетом развития цивилизации данный институт развивался. Следствием такого положения является закрепление новых норм об обязательстве в кодифицированных актах.

Однако, нами не ставится задача рассмотреть всего исторического пути данного обязательства, а проанализировать только определенный период развития данного института в период независимости, так как с приобретением независимости Республики Таджикистан (далее – РТ) начинается новый этап в развитии законодательства.

Если принятие Конституции ознаменовалось с началом нового

исторического этапа в развитии законодательства, направлением развития правовой политики государства во всех важных общественных отношениях, то принятие Гражданского кодекса (далее – ГК) можно охарактеризовать как важный шаг в регулировании имущественных и личных неимущественных отношений.

В структуре ГК обязательство вследствие причинения вреда занимает особое место. Все дело в том, что оно, по сути, направлено на защиту субъективных прав участников гражданского оборота.

В новом ГК данный институт включает в себя 4 параграфа с объемом в 37 статей. Можно сказать, что в новом ГК оно систематизировано, детально проработано и закреплено отдельной главой.

По сравнению с предыдущим ГК, который регулировал данный вид обязательства, новое правовое регулирование выросло в объеме почти что в два раза.

Именно об основных нововведениях возникает необходимость дачи разъяснений. Следует отметить, что развитие данного института связано с развитием цивилистической мысли, практикой правоприменения, а также возрастающей роли частной собственности и конечно же повышением прав человека как главного решающего фактора всего происходящего в общественной жизни явлений.

В параграфе об обязательстве вследствие причинения вреда есть много нововведений, которые традиционно охватывались и регулировались общими положениями ГК.

Одной из новел в главе 55 ГК является норма о предупреждении вреда. Такая норма закреплена в целях стабильного развития гражданских отношений, указанная норма предназначена для предупреждения о возможном правонарушении в будущем.

Если, ранее законодательство предусматривало обязательство только в случае причинения вреда, то по ГК, причинения вреда в будущем рассматривается как посягательство на субъективные гражданские права и может явиться основанием для предъявления иска о запрещении действий создающих такую опасность.

Такое нововведение воспринято законодателем из модельного гражданского кодекса для стран СНГ, однако, оно не лишено спорных моментов.

Например, ч. 2 ст. 1080 КГ предусматривает, что, если причиненный вред является следствием эксплуатации предприятия, сооружения либо иной производственной деятельности, которое продолжает причинять вред или угрожает новым вредом, суд вправе обязать ответчика, помимо возмещения вреда, прекратить соответствующую деятельность.

Необходимо подчеркнуть, что прекращение соответствующей деятельности является крайней мерой и применяется в случаях, когда иные меры не могут привести к желаемому результату. В случаях, когда есть

возможность устранить вредоносные действия причинителя, суд должен приостановить его деятельность. Например, причиненный вред и угроза нового вреда незначительна, однако суд принимает решение, обязывающее причинителя вреда прекратить соответствующую деятельность.

В данном случае более приемлемым видится не прекращение деятельности, а приостановление деятельности. В некоторых случаях, возможно, даже ограничение деятельности причинителя. Например, ограничивающее деятельность в ночное время.

Стоит отметить, что в отличие от прежнего ГК, обязательство вследствие причинения вреда расширил круг лиц, которые имеют право на предъявление иска о возмещении вреда.

Если ранее законодательство ограничивало круг лиц гражданами и организациями, то действующая редакция ст. 1079 ГК наравне с гражданами и юридическими лицами указывает и на государство. Такая формулировка, хотя и предусмотрена в редакции на таджикском языке, то в русской редакции статья отсутствует.

Представляется, что в русской версии допущена техническая ошибка, то вариант на таджикском языке представляется более предпочтительным, так как она исходит из круга лиц, указанных ч. 2 в ст. 1 ГК РТ.

Естественно, отмеченный момент свидетельствует о том, что законодатель стремится создать равные условия для нормального развития частноправовых отношений независимо от статуса лиц участвующих в гражданских правоотношениях.

Также ГК более детализировано подходит к вопросу причинения вреда деятельностью, создающей повышенную опасность для окружающих (ст.1094). Законодатель в отличие от предыдущей редакции ГК, где речь идет об источниках повышенной опасности, прямо в названии статьи указал на «деятельность». В правовой литературе, по этому поводу отмечается, что, законодатель прямо определил, что источником повышенной опасности является «деятельность» и тем самым положил конец спорам по поводу

содержания понятия «источник повышенной опасности» [1].

Хотя, сторонники теории объекта тоже высказывают определенные аргументы в пользу своей теории. Они считают, что источником повышенной опасности надлежит понимать предметы материального мира, обладающие опасными для окружающих свойствами, не поддающимися полному контролю со стороны человека. То, что теория «объекта» поддерживается некоторыми авторами есть объяснение. Первое, в ч. 1 ст. 1094 ГК РТ, где дается определение источника повышенной опасности речь идет об объекте. Во – вторых, законодатель в абз. 2, ч. 2 ст. 1094 ГК указывает, что обязанность возмещения вреда возлагается на юридическое лицо или гражданина, которые владеют источником на праве собственности, праве хозяйственного ведения или праве оперативного управления, либо на любом другом законном основании (договоре имущественного найма, доверенности на право управления транспортным средством), в силу распоряжения компетентного органа о передаче источника и т.п.

Весьма оригинально, к этому вопросу подходит профессор А.П. Сергеев. Он считает, что «Различие между указанными подходами к понятию источника повышенной опасности в значительной степени сглаживается тем, что и сторонники теории «деятельности», и приверженцы теории «объекта» не абсолютизируют свои позиции, а, напротив, стараются связать «деятельность» и «объект» воедино. Представляется поэтому допустимым определять источник повышенной опасности и через понятие деятельности, и через понятие объекта при условии, что в обоих случаях указанные понятия неразрывно взаимосвязаны» [2, с. 49].

То, что институт обязательства вследствие причинения вреда развивается на основе цивилистической мысли можно судить потому, что в отличие от ГК Российской Федерации (ст. 1079), Республики Казахстан (ст. 931), Республики Кыргызстан (1007), КГ РТ дает определение источника повышенной опасности.

Под источником повышенной опасности следует понимать физические, физико-

химические, химические и биологические силы, используемые субъектами гражданского права в силу, принадлежащего им права собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления, либо по другим допускаемым основаниям (договор, закон, административный акт и т.п.) и представляющие повышенную опасность для окружающих. Данное определение в предыдущей редакции ГК отсутствовало. Оно является теоретической разработкой и было сформулировано профессором О.А. Красавчиковым и пользуется признанием в праве [3, с. 44].

Однако к определению, которое дано в ч. 1 ст. 1094 ГК имеются технические замечания. Дело в том, что редакция на тадж. языке отличается от русской. В таджикском варианте указано 3, а на русском варианте 4 источника повышенной опасности. Физико – химические если и существует, то отдельно “химическое” не указано.

Еще одним нововедением являются нормы ст.1109 ГК РТ о возмещении вреда в случае прекращения деятельности юридического лица. Если аналогичная норма в ранее действующем ГК существовала, то по смыслу она полностью отличается от действующей редакций ГК.

Так, нас интересует нововедение в действующем ГК, то стоит остановиться на спорных моментах данной нормы. Так в силу ч. 2 ст. 1109 ГК, в случае ликвидации юридического лица, признанного в установленном порядке ответственным за вред, причиненный жизни и здоровью, соответствующие платежи должны быть капитализированы для выплаты их потерпевшему по правилам, установленным законом или иными правовыми актами

Следует отметить, что понятие капитализации в действующем законодательстве отсутствует. Из текста статьи и смысла правонарушения вытекает, что капитализация – это право потерпевшего на получение периодических платежей по возмещению вреда и обязательства причинителя вреда по возмещению вреда потерпевшему. Капитализация – это процедура исчисления денежной суммы, а также

выделения денежных средств юридического лица с целью возмещения вреда.

Как известно, жизнь и здоровье человека имеют высшую ценность. С этой точки зрения вред, причиненный жизни и здоровью человека, должен возмещаться в первую очередь.

В соответствии со ст. 65 ГК РФ, в случае ликвидации юридического лица в первую очередь удовлетворяются требования обеспеченных кредиторов из стоимости имущества, предоставленного в качестве обеспечения, в порядке, предусмотренном законодательством РФ, а также требования граждан, перед которыми ликвидируемое юридическое лицо несет ответственность за причинение вреда жизни и здоровью, путем капитализации соответствующих повременных платежей.

Однако, вопрос о капитализации ликвидируемого юридического лица с точки зрения законодательства является спорным. Если моделировать ситуацию, что при ликвидации юридического лица выясняется, что она имеет обязательство по возмещению вреда перед физическим лицом и на основе медицинского заключения срок реабилитации составляет более 5 лет, то возникает вопрос, кто в будущем будет уплачивать платежи по возмещению вреда и на счет кого будут перечислены денежные средства. В российской Федерации этот вопрос регулируется ФЗ О социальном страховании. Законодательством РФ этот вопрос неурегулирован. Отсутствие таких норм может привести к сложностям в правоприменении при возмещении вреда при ликвидации юридического лица. Могут быть ущемлены права потерпевшего на возмещение вреда. Поэтому, необходимо, чтобы этот вопрос нашел свое отражение в законодательстве РФ.

Если вопрос о капитализации ликвидируемого юридического лица можно еще чем то объяснить, то весьма странным выглядит содержание ч.3 ст.1109 ГК.

Данная часть статьи предусматривает, что в случаях, когда капитализация платежей не может быть произведена ввиду отсутствия или недостаточности имущества у ликвидируемого юридического лица, присужденные суммы

выплачиваются потерпевшему государством в порядке, предусмотренном законом.

Эта норма фактически противоречит требованиям как ГК, так и ряда других законов РФ. Согласно ГК, стороны в гражданских правоотношениях равноправны. Государство не может принимать на себя обязательства других субъектов гражданских правоотношений. По логике, вред должен возмещаться причинителем вреда, а не субъектом который не является стороной в правоотношениях. Да и Конституция РФ предусматривает, что материальный и моральный ущерб, нанесенный личности в результате незаконных действий государственных органов, общественных объединений, политических партий, других юридических или отдельных лиц, возмещается в соответствии с законом за их счет. Формулировка за их счет указывает, что причинитель вреда возмещает вред.

Этот вопрос с участием кредитных организаций четко урегулирован в Законе РФ «О банковской деятельности», где предусмотрено что кредитные организации не отвечают по обязательствам государства, и государство не отвечает перед обязательствами кредитных организаций.

В части юридической терминологии, обязательство вследствие причинения вреда претерпело изменения. Появились новые категории и понятия, заимствованные из других отраслей права.

Самым достойным нововедением в части обязательства вследствие причинения вреда, считается признание морального вреда как под вида неимущественного вреда.

Из истории становления гражданского права известны случаи, когда моральный вред вообще не возмещался.

В советский период по этому поводу В.П. Грибанов отмечал, что «советское гражданское законодательство предусматривает ответственность лишь за причинение материального вреда. Это объясняется тем, что хотя моральный вред и приносит известные страдания, стеснения потерпевшему, однако, эти моральные потери не могут быть оценены в стоимостном, денежном выражении» [4, с. 340].

А.М. Эрделевский охарактеризовал сущность этой доктрины тем, что «она основывалась, в частности, на демагогических утверждениях о невозможности измерять достоинство советского человека в презренном металле, хотя, подобных предложений никто и не делал» [5, с. 85].

Однако, с приобретением государственной независимости, моральный вред сразу же был принят законодательством в разработку и первые законы уже допускали применение его в качестве способа защиты гражданских прав. Далее, моральный вред было закреплено и в Конституции РТ (хотя иная формулировка используется – моральный ущерб).

Но если моральный вред признается законодательством как умаление личных прав, то к его названию есть определённые вопросы. Законодательство использует различные формулировки такие как возмещение морального вреда и компенсация морального вреда. Получается, что в одних случаях используется слова «возмещение» в другом «компенсация».

При возмещении объем возмещения должен быть равным пропорционально размеру вреда. Более того, при возмещении происходит восстановление нарушенного права. Если при возмещении учитывается имущественное положение причинителя, то при компенсации иногда учитывается личность потерпевшего (компенсация морального вреда).

Компенсация применима в случае, когда восстановление фактически невозможно, а имущество или денежные средства должны смягчить, заглаживать состояние потерпевшего.

В реальности никакая компенсация не может привести к балансированию интересов участников гражданского правоотношения. Ведь компенсационная выплата может превышать или не соответствовать действительному вреду. Вот именно в этой связи категория компенсация используется преимущественно в праве интеллектуальной собственности.

Комментаторы ГК РФ отмечают, что в случае, когда выплата суммы денег превышает пределы возмещения вреда используется категория компенсация.

Общая картина соотношений категорий «возмещения» и «компенсации» приводит к такому заключению, что компенсация используется вещном праве при разделе и выделе имущества. Оно как бы представляет собой взаиморасчет между участниками имущественного оборота.

Компенсация используется во внедоговорных отношениях, при причинении морального вреда. Однако в главе 55 ГК, законодатель отказался от традиционного понимания компенсации морального вреда, и использует формулировку «возмещение морального вреда».

Такая неточность имеет исторические корни и связано с тем, что она почти, что полностью заимствованно из основ гражданского законодательства Союза ССР и республик 1991 г.

Дело в том, что до принятия основ гражданского законодательства категория компенсации морального вреда не было воспринята законодателем. А любой вред, носящий личный или имущественный характер, подлежал возмещению. После прописки морального вреда в структуре основ гражданского законодательства, он как результат любого вреда воспринимался как возмещение. Отсюда и название ее «возмещение морального вреда».

Но моральный вред не возмещается, а компенсируется. Моральный вред относится к числу неимущественного вреда. При определении его размера учитываются такое обстоятельство как личность потерпевшего. При возмещении убытков или ущерба, личность в основу не берётся при определении размера возмещения.

В праве интеллектуальной собственности размер компенсации определяется судом в зависимости от характера нарушения и иных обстоятельств с учетом требований разумности и справедливости. Также, как и моральный вред в праве интеллектуальной собственности вред имеет ориентировочный характер. Точное определение невозможно в силу исключительной сложности ее природы.

Возмещение же в основном используется в договорных отношениях и в некоторых моментах внедоговорного права. Например, возмещение вреда, возмещение убытков,

страховое возмещение и другие категории, содержащие слово «возмещение» указывает лишь на одно – устранить последствия вредоносных действий, восстановить нарушенное субъективное право потерпевшего. отношений гражданский кодекс развивается в направлении совершенствования обязательства вследствие причинения вреда, для этого необходимо, чтобы ГК в этой части отражал интересы обеих сторон.

В общем можно сказать, что базируясь на традициях и в духе частно правовых

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая: Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель / Под ред. О.М. Козырь, А.Л. Маковского, С.А. Хохлова. – М., 1996. – 204 с.
2. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Т. 3.– 4-е изд., перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.– 784 с.
3. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / Красавчиков О.А. – М.: Юрид. лит., 1966. – 200 с.
4. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. – М.: “Статут”, 2001. – 411 с.
5. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 320 с.

Аннотация

Инкишофи институти ухдадорӣ дар натиҷаи расонидани зарар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур муаллифон рушди институти ухдадориро дар натиҷаи расонидани зарар дар соҳаи истиқлолият мавриди таҳлил қарор додаанд. Муаллифон дар асоси таносуби Кодекси граждании пештара масъалаи мазкурро таҳлил намудаанд. Проблемаҳои, ки дар қонунгузорӣ мавҷуданд, дида баромада шудааст. Пешниҳодҳои муаллифон оид ба масъалаҳои баҳснок ва баҳсбарангез оварда шудаанд.

Аннотация

Развитие института обязательства вследствие причинения вреда в Республике Таджикистан

В данной статье авторы проанализировали развитие института обязательства вследствие причинения вреда в период годов независимости. Авторами на основе соотношения предыдущего гражданского кодекса проведен анализ. Рассмотрены новеллы и проблемы имеющиеся в законодательстве. Приводятся авторские предложения по дискуссионным и спорным вопросам.

Annotation

Development institute obligations due to harm in the Republic of Tajikistan

In this article, the authors analyzed the development of the institution of obligation as a result of causing harm during the years of independence. The authors, based on the ratio of the previous civil code, carried out an analysis. The novels and problems in the legislation are considered. Some author's proposals on controversial issues are given.

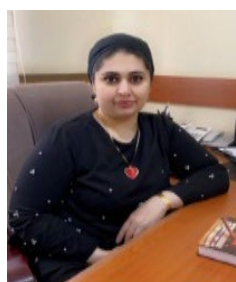
УДК: 347.785

Меликов Умрилло Асадуллоевич,

доктор юридических наук, профессор кафедры
коммерции и права Таджикского государственного
университета коммерции.

E-mail: umrillo@mail.ru

Тел.: (+992) 555-55-14-94.

Исмоилова Мадина Исмоиловна,

начальник отдела гражданского,
предпринимательского и семейного
законодательства Национального центра
законодательства при Президенте Республики
Таджикистан.

E-mail: madina-ismoilzoda@mail.ru

Тел.: (+992) 915-41-22-22.

ТЕЛЕРАДИОПЕРЕДАЧИ КАК ОБЪЕКТ СМЕЖНЫХ ПРАВ

Калидвожаҳо: объект; ҳуқуқҳои вобаста; телевизион; радио; паҳии барнома; қонунгузорӣ; ҳуқуқҳои муаллиф; ғаёлият; паҳии эфирӣ.

Ключевые слова: объект; смежные права; телевидение; радио; программное вещание; законодательство; авторское право; деятельность; эфирное вещание.

Keywords: object; related rights; television; radio; broadcasting; legislation; copyright; activity; broadcasting.

Телерадиопередачи согласно разделу 3 Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах», являются объектами смежных прав теле- и радиоорганизаций. Теле- и радиоорганизации осуществляют вещание, которое является технической деятельностью, в результате чего различные произведения распространяются потребителям, и благодаря этому и тесной связи с правами авторов данные права называются смежными.

В отношении теле- и радиопередачи, как объекта смежных прав, законодатель предусматривает определенные права. При этом, возникает еще одна проблема – определение понятия «передача». Что является объектом смежных прав вещательных организаций – передачи или вещания передачи, являются ли они синонимами или нет?

В ст. 3 Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» используются два термина – «передача в эфир» и «передача организации эфирного и кабельного вещания». Отсюда и появляются

трудности при определении теле- и радиопередачи как объекта смежных прав.

По мнению Н.В. Бузовой, понятие «передача» может применяться к результату деятельности организации вещания в двух значениях:

1) под передачей может пониматься технический процесс распространения программного содержания посредством электромагнитных волн (радиостанция, телевизионная трансляция, спутниковая трансляция) или посредством проводника (кабельная трансляция), т.е. трансляция.

2) под передачей может также пониматься объект распространения, программное содержание, вещательный объект [1, с. 32-33].

Во втором значении понятие «передача» используется в работе А.П. Сергеева, по мнению которого «передачами вещания должны считаться любые предназначенные для использования путем передачи в эфир и (или) сообщения для всеобщего сведения по кабелю звуки и (или) изображения, которые не являются в целом творческими произведениями, независимо от того, переданы

ли они в эфир (по кабелю) или только еще подготовлены (записаны) для эфира (сообщения для всеобщего сведения по кабелю)» [2].

Подобной точки зрения придерживаются Л.И. Подшибихин и К.Б. Леонтьев, считающие, что объектом смежных прав организации эфирного или кабельного вещания является программа, под которой следует понимать «совокупность произведений и (или) объектов смежных прав, а также иной аудио и аудиовизуальной информации, предназначенной для сообщения для всеобщего сведения организацией эфирного или кабельного вещания» [3]. В отличие от А.П. Сергеева, эти авторы в качестве объекта смежных прав теле- и радиоорганизаций имеют в виду совокупность произведений и (или) объектов смежных прав. Н. Л. Стремецкая считает, что «объектами смежных прав являются не процесс использования (публичное исполнение, запись, воспроизведение, передача в эфир или сообщение для всеобщего сведения по кабелю) произведений и объектов смежных прав, а объективные результаты такого процесса - исполнение, постановка, фонограмма, передача (программа)» [4, с. 5].

Иной точки зрения придерживается Э. П. Гаврилов, который отмечает, что передачи эфирного и кабельного вещания не могут быть «необнародованными», ибо в «необнародованном» виде они существовать не могут [5, с. 28]. До момента фактического сообщения передачи в эфир или по кабелю, эти «передачи» как передачи не существуют и не охраняются. На записи будущих эфирных передач могут возникать фонограммные права и авторские права как на звуко- и видеозаписи, именно эти права могут быть объектами договоров об уступке прав на записи, подготовленные для радио и телевидения [6, с. 252]. А. И. Турлин рассматривает передачи вещательных организаций как объект смежных прав в качестве последовательности сигналов.

Зарубежное законодательство о смежных правах до настоящего времени не выработало единого подхода к определению объекта смежных прав вещательных организаций.

Таким образом, существуют неоднозначные мнения по вопросам объектов

смежных прав теле- и радиоорганизации. Однако, в новом законодательстве Российской Федерации (ст. 1225, 1330 Гражданского Кодекса Российской Федерации) более ясно определено, что объектом смежных прав является вещание. Есть предложения о замене слова «передач» словом «программ» [7]. В Законе Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» на таджикском языке понятие «передача эфирного или кабельного вещания» выражено как «барномаи ташкилоти паҳши эфири ё кабели» («программа организации эфирного и кабельного вещания»). В русском варианте этого закона используется понятие «передача». В данном случае обоснованно выглядят мнения авторов о нецелесообразности двусмысленного использования понятия «передача».

Думается, разрешить сложившуюся ситуацию можно при анализе каждого смежного права вещательных организаций. Теле- и радиоорганизации при создании и распространении передачи могут воспользоваться предусмотренными законодательством исключительными правами. Согласно ст. 36 Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах», теле- и радиоорганизациям принадлежит исключительное право использовать или давать разрешение на использование передачи, что означает разрешение на осуществление следующих действий:

- 1) одновременно передавать в эфир ее передачу другой организацией эфирного вещания;
- 2) сообщать передачу для всеобщего сведения по кабелю;
- 3) записывать передачу;
- 4) воспроизводить запись передачи;
- 5) сообщать передачу для всеобщего сведения в местах с платным входом;
- 6) распространять среди публики записи передачи или экземпляры записи передачи посредством продажи, проката или иной передачи права собственности.

Исключительное право теле- и радиоорганизаций – одновременно передавать в эфир ее передачу другой организацией, означает дать разрешение на ретрансляцию другим субъектам. Без осуществления

трансляции (вещания) ретрансляция невозможна, т.е. данное право не может быть реализовано. Поэтому, в данном случае, объектом смежных прав является вещание. Вещается различная аудиовизуальная информация: по жанру ее можно разделить на фильмы (художественный, телефильм, слайд-фильм, документальный фильм, кинохроникальный фильм и т.п.), телеспектакли, телеочерки, сюжеты, репортаж и т.п. По субъектам, обладающим исключительными правами на эти объекты, их можно разделить на собственные (созданные самими теле- и радиоорганизациями) и приобретенные. У теле- и радиоорганизаций появляются смежные права в отношении вещания собственных материалов (материалов, которые создаются усилиями его коллектива или по его заказу). Первое смежное право теле- и радиоорганизаций дает основание говорить о том, что объектом является вещание, которое связано с авторскими и другими смежными правами на материалы, передающиеся через данное вещание.

Об отсроченных трансляциях, т.е. когда другие теле- и радиоорганизации записывают из эфира, а потом транслируют, законодатель ничего не установил. Н. В. Бузова справедливо отмечает, что «в отношении отсроченных ретрансляций должны применяться иные положения законов, касающиеся прав организаций вещания, в частности, право на запись передачи».

Второе, право теле- и радиоорганизаций похоже на первое, только здесь меняются технические моменты реализации данного права, а именно дается разрешение сообщать передачу по кабелю.

В Законе Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» правам организаций кабельного вещания посвящена ст. 37. По существу между правами организаций кабельного и эфирного вещания нет разницы, они идентичны, только механизм работы, технические возможности этих организаций разные. Поэтому, нет смысла повторять одну и ту же правовую норму в двух статьях закона (ст. 36 и 37). Предлагаем исключить из Закона Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах» ст. 37, и в статью 36 внести следующие дополнения:

-название ст. 36 изложить в следующей редакции: «Права организаций эфирного и кабельного вещания»;

-пункты 1 и 2 данной статьи объединить и изложить в следующей редакции: «ретрансляция, то есть сообщение в эфир (в том числе через спутник) либо по кабелю радио- или телепередачи одной организацией эфирного или кабельного вещания одновременно с получением ею такого сообщения этой передачи от другой такой организации»;

- в частях 1 и 3 ст. 36 после слова «эфирного» добавить «и кабельного».

Третье право теле- и радиоорганизаций – право на запись, можно осуществлять в отношении тех передач, которые вещаются в прямом эфире. И в данном случае объектом является вещание. Если же записи подготовлены до вещания, то после вещания для самой теле- и радиоорганизации в их записи нет необходимости. Но теле- и радиоорганизация может дать разрешение другому субъекту на запись таких передач после вещания от эфира.

Согласно ст. 27 Закона Республики Таджикистан «О телевидении и радиовещании», теле- и радиоорганизации обязаны хранить аудио- и видеозаписи телерадиопрограмм в течение месяца после их выхода в эфир и вести их регистрацию, при которой фиксируются тема, краткое содержание, дата выхода в эфир, время начала и окончания, фамилии авторов, редактора телерадиопрограмм. То есть в данном случае запись должна осуществляться в обязательном порядке. Но цель записи, которая установлена в Законе Республики Таджикистан «Об авторском праве и смежных правах», это создать возможность для введения в гражданский оборот данной записи, в том числе ее воспроизведение.

Четвертое право воспроизводить запись, требует особого внимания, потому что здесь субъект не имеет прямым образом отношения к вещанию. Речь идет об изготовлении других копий существующей записи от эфира. Оно тесно связано с правом на запись передачи, потому что обычно субъекты, получая право на запись передачи, имеют цель воспроизводить и

распространять ее. Поэтому в договоре необходимо указать эти моменты.

Пятое право теле- и радиоорганизаций – сообщать передачу для всеобщего сведения в местах с платным входом, тоже связано с вещанием. Но не исключено, что такое сообщение передачи для всеобщего сведения в местах с платным входом может осуществляться посредством его записи. В данном случае, на наш взгляд, в первую очередь должно действовать право на запись. Если сообщение передачи для всеобщего сведения в местах с платным входом было осуществлено с записи передачи без согласия теле- и радиоорганизаций, то здесь следует говорить о нарушении и права на запись, и права на сообщение передачи для всеобщего сведения в местах с платным входом.

Шестое право, которым наделены организации вещания – распространять среди публики записи передачи или экземпляры записей передачи посредством продажи, проката или иной передачи права собственности, которая дает основание говорить о том, что эти права не связаны прямым образом с вещанием, а связаны с записями передачи от эфира. Вещание определяет момент начала срока охраны этих передач.

Следует отметить, что право на ретрансляцию, право на сообщение по кабелю и право на сообщение передачи для всеобщего сведения в местах с платным входом, имеют одинаковую цель – расширить круг потребителей данного вещания, но отличаются техническими возможностями, и по своей природе они повторяют первую трансляцию. Право на запись способствует дальнейшему использованию данного объекта. Например, при прямой трансляции в эфире оператор забывает записывать передачу. В данном случае, объект отсутствует, сама теле- и радиоорганизация не может повторно реализовать свое право на вещание, право на воспроизведение и распространение записи в

данном случае осуществить тоже невозможно. Получается, что право на воспроизведение и распространение записи связано с записями передачи, связанный с вещанием.

Таким образом, объектом смежных прав теле- и радиоорганизаций является их вещание, и на него они приобретают права давать разрешение на ретрансляцию, сообщение по кабелю и сообщать передачу для всеобщего сведения в местах с платным входом, право на запись передачи и ее воспроизведение и распространение.

Между тем, в связи развитием технологий появляются новые возможности использования вещания теле- и радиоорганизаций. С учетом этого, например, в законодательстве Российской Федерации предусмотрено право на такой способ использования телерадиопередачи (вещания), как доведение сообщения радио- или телепередачи до всеобщего сведения таким образом, что любое лицо может получить доступ к сообщению радио- или телепередачи из любого места и в любое время по собственному выбору (доведение до всеобщего сведения) (ст. 1330 Гражданского Кодекса Российской Федерации). К сожалению, в законодательстве Республики Таджикистан не предусматривается такой способ использования телерадиопередачи, на что законодателю необходимо обратить внимание.

Таким образом, организация СМИ приобретает вышеуказанные субъективные права и использует их в первую очередь для приобретения выгоды. Конечно, другие лица обязаны воздержаться от нарушения этих прав, в данном случае существует абсолютное правоотношение. Естественно, сфера деятельности организации СМИ этим не ограничивается, более динамично она осуществляется в относительных правоотношениях, когда заключаются различные договоры по поводу использования СМИ.

Список литературы:

1. Бузова Н.В. Исключительные права организаций вещания в зарубежном, международном частном и российском праве. дисс... канд. юрид. наук. М., 2006. С. 32 - 33.
2. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. URL: <http://www.easyschool.ru/books/10/75/34/> .
3. Подшибихин Л. И., Леонтьев А. С. Проблемы охраны прав организаций вещания. URL: http://www.copyright.ru/ru/library/inside/57/?doc_id=472&page=1©right=fe8ed3f578fe4701d2038acc961bc8b1.
4. Стремечкая Н.Л. Соблюдение авторских прав при создании и использовании объектов смежных прав. Авреф. дис... канд. юрид. наук. М., 2005. С.5.
5. Гаврилов Э.П. Комментарий к закону об авторском праве и смежных правах. Судебная практика. С.28
6. Стремечкая Н. Л. Соблюдение авторских прав при создании и использовании объектов смежных права. дис... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 28
7. Подшибихин Л.И., Леонтьев А.С. Указ. паб. URL: http://www.copyright.ru/ru/library/inside/57/?doc_id=472&page=1©right=fe8ed3f578fe4701d2038acc961bc8b1.

Аннотатсия

Телевизион ва радио ҳамчун объекти ҳуқуқҳои вобаста

Дар мақолаи мазкур масъалаи барномаҳои телевизионӣ ва радиои ҳамчун объекти ҳуқуқҳои вобаста мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст. Дар доираи таҳлил маҷмӯи ақидаҳои олимон ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия низ истифода гардидааст. Ҳоло дар замони ҳозира масъалаи таҳлилшаванда мубрам ба ҳисоб меравад.

Аннотация

Телерадиопередачи как объект смежных прав

В данной статье анализируется и исследуется вопрос о телерадиопрограммах как объекте смежных прав. В рамках анализа также использовался совокупность мнений ученых и законодательства Республики Таджикистан и Российской Федерации. В настоящее время, анализируемый вопрос считается актуальным.

Annotation

Tv and radio broadcasts as an object of related rights

This article analyzes and investigates the issue of television and radio programs as an object of related rights. The analysis also used a set of opinions of scientists and legislation of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation. Now, the analyzed question is considered actual.

УДК: 347.45/.47

Абдуллозода Ахтам Рустам,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи байналхалқии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: info@hsd.tj

Тел.: +(992 37) 2-27-86-17.

БАЪЗЕ МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИИ ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ШАРТНОМАИ КОНСЕССИОНӢ

Калидвожаҳо: концессия; шартномаи концессионӣ; табиати ҳуқуқӣ; концессиядор; конседент; қонунгузориш Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ключевые слова: концессия; концессионный договор; правовая природа; концессионер; конседент; законодательство Республики Таджикистан.

Keywords: concession; concession agreement; legal nature; concessionaire; concessor; legislation of the Republic of Tajikistan.

Дар доираи муҳокимарониҳои илмӣ тафсирҳои гуногуни мафҳум ва табиати ҳуқуқи концессия, шартномаи концессияро дар адабиёти ҳуқуқи ватанӣ ва хориҷӣ ба маъноҳои васеъ ё маҳдуд бо фаҳмиши якзайл ва ҷудогона метавон вохӯрд.

Мазмун ва табиати ҳуқуқи концессия ва шартномаҳои концессионӣ гуногун шарҳу эзоҳ дода шудаанд. Албатта, адешаи Н.Г. Доронина, ҷолиб аст, ки шартномаҳои концессиониро мавриди омӯзиш қарор дода, концессияро ҳамчун низоми муносибатҳои вобаста ба гузашт қардани давлат аз ҳуқуқҳои худ барои истифодаи муассиса ё конҳо асоснок қардааст, ки бо дигаргунии қоидаҳои умумии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар ягон соҳаи иқтисодиёт вобаста мебошад [1, с. 75-86].

Ба ақидаи В.Г. Варнавский концессия дар ҷаҳони муосир ҳамчун шакли тичоратии истифодаи моликияти давлатӣ муайян қарда мешавад [2, с. 7]. Муаллиф қайд мекунад, ки концессия ба категорияи иқтисодӣ дохил мешавад, ки тафсирҳои гуногун дошта, аз возеҳияти истилоҳотӣ ва маъноӣ ҳолӣ мебошад ва доираи васеи объектҳои фаро мегирад [2, с. 23].

Масъалаи мазкурро Б.А. Ландау таҳлил қарда, ба хулоса меояд, ки концессия на танҳо як санадест, ки предметро пешниҳод мекунад, балки объектеро низ мефаҳмонад, ки дар асоси санади ҳокимияти давлатӣ пешниҳод мегардад [3, с. 5].

Навобаста аз гуногунии фикру ақидаҳои илмӣ мафҳуми «шартномаи концессионӣ» дар

умум аз мафҳуми концессия сарчашма мегирад ва мебошад бо ақидаи Савинова О.Н. дар хусуси он ки мафҳуми «концессия» аз рӯи мухтаво аз мафҳуми «шартномаи концессионӣ» васеътар аст, розӣ шуд. Шартномаи концессионӣ, қайд менамояд муаллифи мазкур бевосита муносибати хусусии ҳуқуқи конседент ва концессиядорро дар мавриди муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои мутақобила, ки ба иҷрои он равона шудааст, ба расмият медиҳад ва мутаносибан яке аз ҷузъҳои системаи муносибатҳои мебошад, ки дар маҷмӯъ мухтавои концессияро муайян месозад.

Концессия ҳамчун системаи муносибатҳои инҳоро дарбар мегирад:

1) муносибатҳои марбут ба иродаи давлат, ки дар қарори додани моликияти давлатӣ ба концессия ифода мегардад;

2) муносибатҳои ташкилӣ, ки баҳри танзими фаъолияти концессионӣ нигаронида шудаанд;

3) муносибатҳои вобаста ба эълон ва гузаронидани озмун барои ҳуқуқи бастанӣ шартномаи концессионӣ;

4) муносибатҳои, ки бо бастан ва иҷрои шартномаҳои концессионӣ алоқаманданд;

5) муносибатҳои марбут ба бастанӣ созишномаҳои дигари алоқаманд, агар дар раванди татбиқи шартномаи концессионӣ ба онҳо зарурат пайдо шавад [4, с. 6].

Таҳлил нишон медиҳад, ки концессия дар баъзе кишварҳо ҳамчун шартномаҳои хусусияти оммавӣ-ҳуқуқидошта, дар дигар давлатҳо ҳамчун шартномаҳои оддӣ

гражданӣ-ҳуқуқӣ ё шартномаҳои бо он алоқаманд ифода меёбанд. Дар давлатҳои хориҷӣ, махсусан, дар кишварҳои ИДМ ва назди Балтика, консессия ҳамчун ҳуқуқи истифодаи моликияти мавҷуда ё таъсиснамудаи давлатӣ ҳисобида мешавад. Дар дигар давлатҳо консессия ҳамчун иҷозат барои истифодаи захираҳои табиӣ фаҳмида мешавад [5].

Бо вучуди ин, дар қонунгузориҳои давлатҳои аъзои ИДМ вобаста ба консессия якҷанд хусусиятҳои умумӣ ба мушоҳида мерасанд. Аввалан, предмети фаъолияти консессионӣ бояд моликияти давлатӣ бошад. Дуюм, яке аз субъекти муносибатҳо давлат дар шахсияти мақоми ваколатдори идоракунии худ мебошад. Сеюм, гашта додешаванда будани предмети консессия, инчунин маҳдудияти муҳлати консессионӣ [5].

Дар ин радиф, А.Н. Попов дуруст қайд мекунад, ки шартномаҳои консессионӣ шакли ҳуқуқи сабук кардани консессия мебошад [6, с. 39]. Дар идома муаллиф қайд менамояд, ки бархе аз таърифҳо фарқият байни мафҳумҳои консессия ва шартномаи консессионӣ гузошта намешавад ва чунин тафсир метавонад ба нодурустии мафҳум оварда расонад [6, с. 39].

Андешае низ ташаккул ёфтааст, ки консессия ҳамчун системаи муносибатҳо бобати аз ҷониби давлат ба шахси воқеӣ додани ҳуқуқҳои худ ба муассиса ё конҳо, ки одатан ба шахсони воқеӣ дастрасанд, мебошад. Ин мафҳум асосӣ буда, шартномаи консессионӣ мафҳуми дуюмдараҷа маҳсуб меёбад, зеро он шакли ифодаи консессияро ҳамчун системаи муносибатҳо барои пешниҳод, татбиқ ва қатъ намудани ҳуқуқ нишон медиҳад [7, с. 139].

Вале мафҳуми маъмули шартномаи консессиониро, ки В.И. Ленин дар асарҳои худ қайд намудааст, то имрӯз дорои аҳамият мебошад. Ба ақидаи муаллиф шартномаи консессионӣ ин шартномаи давлат бо сармоядор (капиталист) аст, ки тибқи он охири истеҳсолотро ба роҳ мемонад ё такмил медиҳад. Барои ин қисми маҳсулоти истеҳсолшавандаро ба давлат пардохт намуда, қисми дигарашро дар шакли даромад мегирад [8, с. 248].

Бино ба ақидаи М.М. Богуславский шартномаи консессионӣ ин созишнома, ки

мутобиқи он давлат дар асоси пулакӣ ва муҳлатнок ҳуқуқи истисноиро ба сармоягузори хориҷӣ барои гузаронидани чунин фаъолият медиҳад ва ба сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи моликиятро ба маҳсулот ё даромад аз чунин фаъолият пешниҳод мекунад, мебошад [9, с. 225].

Хамаза Мухсин Мутер ба хулоса меояд, ки созишномаи консессионӣ ин шартномаи ифодакунандаи розигии давлати соҳибистиклол мебошад, ки барои муҳлати муайяни вақт, пурра ё қисман ҳуқуқҳои худро дар ягон соҳаи муайяни фаъолияти иқтисодӣ ё истифодаи захираҳо ба шахси ҳуқуқӣ ё воқеии хориҷӣ гузашт мекунад [10, с. 139].

Бояд қайд намуд, ки фарқ байни мафҳумҳои «консессия» ва «шартномаи консессионӣ» дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 дарҷ шуда буд. Мутобиқи Қонуни мазкур зери мафҳуми консессия маҳз аҳдномае фаҳмида мешуд, ки бо шартҳои муайян ба сармоягузори хориҷӣ ба истифодаи муваққатӣ додани маҷмӯи моликияти давлатиро пешбинӣ менамуд. Дар ҳоле ки зери мафҳуми шартномаи консессионӣ мувофиқатномаи аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳал дар доираи салоҳияти худ ба сармоягузори хориҷӣ барои истифодаи муваққатӣ додани молу мулки давлатии дахлдорро дар назар дошт.

Дар таҳқиқи масъалаи мазкур мо пешниҳод намуда будем, ки мафҳуми консессияи дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессияҳо» аз 15 майи соли 1997 ифодагардида, мавриди такмил қарор гирифта, дар таҳрири зерин ифода карда шавад: «Консессия - дар асоси шартномаи консессионӣ ва бо мақсади бехтарсозӣ ва таъмини истифодаи босамар ба соҳибият ва истифодабарии муваққатӣ додани моликияти давлатӣ, замин бо ҳуқуқи истихроҷи канданиҳои ғоиданок, об ва фазои ҳаво, олами набототу ҳайвонот ва дигар захираҳои табиӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, инчунин ҳуқуқи аз ҳисоби консессиядор сохтани иншооти нав ва супоридани минбаъдаи он ба давлат бо шарт ба консессиядор мондани ҳуқуқи соҳибият ва истифодабарӣ мебошад» [11, с. 134].

Дар раванди тақмили қонунгузорӣ, аз ҷумла зимни қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи концессияҳо» дар таҳрири нав аз 26 декабри соли 2011 (минбаъд-Қонуни соли 2011) мафҳумҳои концессия ва шартномаи концессионӣ низ мавриди тақмил қарор гирифт. Айни замон, зери мафҳуми концессия дар асоси шартномаи концессионӣ бо пешниҳоди ҳуқуқ ба истифодабарии самараноки муваққатӣ ба концессиядор супоридани объектҳои моликияти давлатӣ, аз ҷумла замин, канданиҳои ғоиданок, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот, дигар моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, инчунин ҳуқуқ барои ташкили (сохтмони) иншооти нав аз ҳисоби воситаҳои концессиядор бо шартҳои дар оянда баргاردони онҳо ба давлат фаҳмида мешавад.

Мутаносибан аз ин мафҳум бармеояд, ки шартномаи концессионӣ ҳамчун шартномае пешбинӣ шудааст, ки байни консентент ва концессиядор бо мақсади муайян намудани ҳуқуқ, вазифаҳо ва масъулияти тарафҳо, инчунин шартҳои иҷрои концессия баста мешавад. Ҳамзамон, таҳлили ҳуди мафҳуми «концессия», ки дар Қонуни соли 2011 муқаррар шудааст, нишон медиҳад, ки дар моҳияти он унсури ҳеле муҳим, яъне фаъолият оид ба беҳсозии объектҳои концессионӣ ҳамчун яке аз мақсадҳои ба концессия супоридани моликият аз мадди назар дур шудааст. Ҳамчунин, ҳуқуқи концессиядор ба объектҳои навтаъсис, ки ба моликияти консентент дода мешавад, мушаххас муайян карда нашудааст.

Натиҷаи таҳлили меъёрҳои Қонуни соли 2011 нишонаҳои ҳоси концессияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор менамояд:

1) муносибати концессионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси шартнома ба расмӣ дароварда мешавад. Яъне, тибқи талаботи моддаи 11 Қонун байни консентент ва концессиядор дар шакли хаттӣ шартномаи концессионӣ баста мешавад;

2) молу мулк ва объектҳо ба концессиядор барои истифодаи муваққатӣ ва бо шартҳои муайян дода шуда, бо сипарӣ шудани муҳлати муқарраргардида концессиядор уҳдадор аст онро ба консентент баргардонад.

3) молу мулк ва объектҳои, ки ба концессия дода мешаванд, моликияти давлат

мебошанд, концессиядор танҳо ҳуқуқи доштан ва истифода бурдани объектҳои концессиониро дорад. Иншооти навтаъсис аз ҳисоби концессиядор пайдошуда бошад, ба моликияти консентент дода мешавад.

4) тибқи шартномаи концессионӣ, инчунин метавон ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолияти инҳисории давлатиро ба концессиядор супорид. Мисоли равшани онро мо метавонем, ҳангоми ба концессия супоридани роҳҳои автомобилгард, хатҳои барқ, гармидиҳӣ ва ғайра мушоҳида намоем.

5) дар Тоҷикистон ҳуқуқи амалӣ намудани фаъолият бо истифодаи молу мулкҳои давлатӣ, ҳамчун объектҳои мустақили концессия баромад менамояд. Дар баъзан давлатҳо, масалан дар Федератсияи Россия чунин ҳуқуқ мустақиман бо уҳдадорҳои концессиядор барои таъсис ва азнавсозии молу мулкҳои моликияти давлатӣ, ҳамчун объектҳои шартномаи концессионӣ муайян гардидааст, алоқаманд мебошад.

Богуславский М.М. қайд мекунад, ки тамоми масъалаҳо оид ба шартномаи концессионӣ ба салоҳияти дохилии давлат тааллуқ доранд. Аз ин бармеояд, ки шартномаи концессионӣ аҳде мебошад, ки маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқии он бо қонунгузории дохилӣ танзим карда шуда, он шартномаи байналхалқӣ ба ҳисоб намеравад [12, с. 161]. Дар баробари ин, ӯ изҳор мекунад, ки концессияро наметавон ҳамчун шартномаи муқаррарии гражданию ҳуқуқӣ баррасӣ намуд, зеро ин гуна шартнома дар худ унсурҳои оммавӣ-ҳуқуқӣ ва хусусӣ-ҳуқуқиро муттаҳид месозад [13, с. 148].

С.А. Сосна итминон дорад, ки хусусияти муҳими шартномаи концессионӣ аз он иборат аст, ки объектҳои муносибатҳои шартномавӣ (моликият, намудҳои алоҳидаи фаъолият) дар ихтиёри тақсимопазирӣ ва инҳисории танҳо як тарафи шартнома, яъне давлат ё дигар ташкилоти оммавӣ-ҳуқуқӣ қарор дорад. Дар тарафи дигари шартнома бошад, ҳамеша шахси воқеӣ меистад, ки ба зиммаи худ уҳдадорҳои муайянро бар ивази ба ӯ супоридани ҳуқуқҳои дахлдор ба зимма мегирад. Маҳз барои ҳамин, дар муқоиса бо шартномаи муқаррарии гражданию ҳуқуқӣ, шартномаи концессионӣ тибқи андешаҳои назарияи ҳуқуқӣ, аз аввал ҳамчун амали ҳуқуқҳои худро ҳадя кардани

(тухфа, мукофот, гузаштҳо) давлат, ки дар гардиши граждани маҳдуд ва ё умуман дастнорас мебошанд, баромад менамояд [14, с. 27].

У.Х. Бобоев зимни таҳқиқҳои илмӣ худ ба хулоса меояд, ки шартномаҳои консессионӣ яке аз шаклҳои шартномаи ғайриқонунии муштараки иқтисодӣ буда, барои мавқеи мазкур як қатор далелҳои иловагӣ пешниҳод мегардад [15, с. 107-208].

Дар охири солҳои 20-уми асри XX байни намоёндагони илми ҳуқуқ баҳсу мунозираҳо дар бораи табиати ҳуқуқи шартномаҳои консессионӣ пурзӯр мегарданд. Махсусан, баҳсҳо дар мавриди институти граждани будани консессия ё ин ки дорои табиати оммавӣ-ҳуқуқӣ будани он зиёд вомехӯрданд. Ин масъала, асосан, ҳангоми ҳалли проблемаҳои “оё давлат метавонад барои ғайриқонунии консессиядор шарт гузорад, ба онҳо даҳлат кунад ва шартҳои шартномаи консессиониро яктарафа тағйир диҳад?” пайдо гардид.

Баъзе муҳаққиқон бовар доранд, ки консессия ҳуҷҷат ва ё санади яктарафаи ҳукумат мебошад. Масалан, Бернштейн И.Н. қайд мекунад, ки дар бораи шартномаҳои консессионӣ қонун дар ҳолатҳои зикр намудааст, ки дар воқеъ як ғайриқонунии бисёр мураккаби иқтисодӣ падид омада, на танҳо ҳалли ҳудро тақозо менамояд, балки пешниҳоди як қатор имтиёзҳо ва гузаштҳои иловагиро пешбинӣ мекунад, ё ҳангоми ба вучуд омадани кафолати иловагӣ барои ҳукумат, ки консессиядор консессияи пешниҳодшударо дар самти дилхоҳи ҳукумат пеш мебарад ё вақте ки ғайриқонунии консессиядор ба таври махсус таъмини манфиатҳои тарафҳои сеюмро (консессиҳои коммуналӣ) талаб мекунад [16, с. 18]. Вақте ки хусусияти ғайриқонунии консессиядор бо лаҳзаҳои дар боло зикршуда дучор нагардидааст, консессия метавонад дар шакли санади яктарафаи ҳокимият амалӣ гардад. Чунин муносибат назарияи ҳуқуқи классикиро дар хусуси он ки аслан шартномаи консессионӣ ба категорияи шартномаҳои маъмурӣ дохил мебошанд, тасдиқ карда, аз вазъи нобаробари ҳуқуқи консессиядор ва давлат далолат мекард. Ҳуҷҷате, ки ба сармоягузори ҳуқуқҳои консессионӣ меод, як санади

давлатӣ (дар шакли иҷозатномаи махсус) баромад мекард, ки ба консессиядор ҳуқуқҳои танҳо ба давлат мансубшударо «тухфа» мекард [17, с. 66-76].

Дигар олимони боварӣ доштанд, ки шартномаи консессионӣ аз рӯи хусусияти худ аҳди граждани-ҳуқуқӣ мебошад, зеро ҳуқуқҳо дар шартнома ба консессиядор бар ивази иҷрои ухдадорҳои муайян, ки тавассути иродаи ихтиёрӣ ва дархост барои ба даст овардани консессия, ки ба мақомоти давлатӣ пешниҳод намуда, ба зимма гирифта буд, дода шудааст.

Дар қараёни таҳлили нуқтаи назари олимони метавон ба андешаи духӯраи профессор Тал Л.С. вохӯрд, ки тибқи он консессияро ҳамчун ба ҳам муттаҳид шудани санади маъмурӣ, яъне унсури имтиёзҳо ва хизмати оммавӣ бо шартномаи ҳуқуқӣ-хусусӣ, ки ҳуқуқҳои молумулқӣ ва ухдадорҳои тарафхоро муқаррар менамояд, арзёбӣ кардааст [18, с. 32].

Носов Е. бошад, дар мавқеи худ, ки тибқи он консессия «хизмати оммавӣ» (назарияи фаронсавӣ) мебошад, истодагарӣ менамояд. Нуқтаи назари мазкур аз ҷониби аксар муаллифоне, ки дар ин соҳа ғайриқонунӣ доранд, барҳақ ҷонибдорӣ наёфтааст [19]. Моҳияташ дар он зоҳир меёбад, ки бухрони мафҳуми шартномаҳои консессионӣ «аз байн бурдани шаклҳои сивилистии пештараи ӯ» ва гузариш ба шакли супориш ба консессиядор ҷиҳати иҷрои вазифаҳои давлатӣ мебошад. Ғайриқонунии консессиядор ба супориши давлат тобеъ буда, консессиядор танҳо ҳуқуқи ҷуброн кардани зарарро дорад ва чунин мавқеи назар гумон аст, ки муваффақ бошад.

Бо вучуди ин, Я.О. Золоева чунин мешуморад, ки созишномаи консессионӣ як шартномаи муқаррарии граждани-ҳуқуқӣ мебошад [20]. Чун дар боло зикр шуд, бо ҷонибдорӣ аз ақидаи мазкур О.Н. Савинова шартномаҳои консессиониро ҳамчун ҳамкориҳои ҳуқуқӣ-хусусӣ бевоситаи консидент ва консессиядор оид ба муқаррар намудани ҳуқуқ ва ухдадорҳои худ тавсиф мекунад.

С.С. Селиверстов бошад, ба хусусияти духӯраи шартномаи консессионӣ ишора карда, қайд менамояд, ки дар баробари муқаррароти ҳуқуқи хусусӣ доштан, чунин шартномаҳо дар худ як қатор унсурҳои оммавӣ-ҳуқуқиро низ доро мебошанд, ки аз доираи қонунгузори

граждани мебароянд [21, с. 71].

А.И. Попов баръакси ин гуфтаҳо хусусияти оммавӣ надоштани худӣ созишномаро қайд карда, ба ҳамбастагии муносибатҳои хусусию меъёрҳои оммавӣ ва баръакс ишора мекунад. Ӯ табиати граждани-хуқуқӣ доштани созишномаи консессиониро бо он асоснок менамояд, ки давлат бо сармоягузори хусусӣ ба муносибати шартномавӣ дохил шуда, ҳамчун субъекти ҳуқуқи граждани баромад мекунад. Муаллиф, ҳамчунин қайд мекунад, ки эътирофи мавҷуд будани унсурҳои граждани-хуқуқӣ имкон медиҳад, ки шартномаҳои консессиониро ҳамчун падидаи ҳуқуқи граждани пазируфта, онро дар системаи шартномаҳои граждани ба сифати намуди мустақил ворид созем [6, с. 57].

Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки байни олимони дар бобати муайян кардани табиати ҳуқуқи шартномаи консессионӣ фикру ақидаи ягона вучуд надорад ва дар натиҷаи муҳокимаҳои илмӣ вобаста ба ин мавзӯ нуктаҳои назари зерин ба вучуд омаданд:

1) шартномаи консессионӣ ин шартномаи граждани-хуқуқӣ мебошад (Золоева Я.О., Савинова О.Н., Попов А.И.);

2) он созишномаи навъи махсус мебошад (*suigeneris*) (Клюкин Б.Д., Шадрин Т.В., Лиситса В.Н.);

3) он шартномаи маъмурию ҳуқуқӣ мебошад (Бахрах Д.Н., Демин А.В.).

Ба андешаи мо мавқеи назари гурӯҳи аввали муаллифон қобили таваҷҷуҳ ва мутобиқ ба ҳолати муосири танзими муносибатҳои уфуқӣ арзёбӣ мегардад. Дар давраи соҳибистиклолии ҷумҳурӣ қабул гардидани Кодекси граждани оғози марҳилаи навро дар рушди қонунгузории граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон асос гузошт. Яке аз дастоварди бузурги он аз қонунгузории қаблӣ ба худ гирифтани ҳама гуна меъёрҳои муфиди танзимкунандаи муносибатҳои молумулкӣ ва мутобиқ сохтани он ба воқеиятҳои нав, ки бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ алоқаманд аст, ба ҳисоб меравад. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кодекси пештара, пеш аз ҳама, бо доираи васеи таъсири меъёрӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, дуҷум, бо тафсилоти бой ва сохтори мантиқии хуби меъёрҳо, ки имконияти танзими бевоситаи муносибатҳоро фароҳам меоранд ва ниҳоят, бо тавсеаи таъсири

меъёрӣ ба муносибатҳо бо унсурҳои хориҷӣ фарқкунанда мебошад [22, с. 152].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, чи тавре ки Сулаймонов Ф. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи граждани дар асоси баробарӣ баромад мекунад ва хусусиятҳои иштироки давлатро дар муносибатҳои граждани-хуқуқӣ намоиш медиҳад [23, с. 144].

Мавқеи олимони дар хусуси мансуб донишани шартномаи консессионӣ ҳамчун шартномаи маъмурӣ аз ҷониби баъзе муҳаққиқон танҳо бо сабаби номуайян будани падидаи шартномаҳои маъмурӣ ва аз нав тақсим кардани ҳуқуқҳо дар доираи чунин созишнома ба манфиати маъмурияти консидент зерин шубҳа гузошта шудааст [24, с. 32]. Аз тарафи дигар консессияе, ки дар асоси шартномаи маъмурӣ ба роҳ монда мешавад, ба дасти кормандони давлатӣ фишанги иловагии таъсиррасонро ба фаъолияти тичорати хусусӣ медиҳад. Тибқи таҳлилҳои ҷойдошта сарфи назар аз он ки назарияи ҳуқуқи классикӣ дар асл шартномаи консессиониро ба категорияи ба ном созишномаҳои маъмурӣ дохил намуд, вале кишварҳое, ки бо ниёзмандӣ вуруди сармояи хориҷиро интизор буданд, ба шартномаи консессионӣ унсури граждани-хуқуқиро бештар ҳамроҳ намуданд.

Гурӯҳи дигари олимони дар маҷмӯъ ақидаҳои муҳаққиқони тоинкилобиро дастгирӣ карда, эътироф мекунанд, ки давлат ҳамчун барандаи ҳокимияти давлатӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи консессионӣ, ҳамзамон шахси манфиатдор барои ба даст овардани натиҷаҳои тичоратӣ, яъне даромад мебошад, яъне давлат дар чунин муносибатҳои ҳуқуқӣ нақши духӯро мебозад [25, с. 20].

Ҳамин тавр, агар мо шартномаи консессиониро ҳамчун шартномаи граждани-хуқуқӣ қабул намоем, давлат дар асл ҳуқуқи тағйир ё қатъи шартномаи консессионии басташударо бо тартиби яктарафа аз даст медиҳад.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо баъзе тавзеҳот, дар маҷмӯъ шартномаҳои консессиониро ҳамчун шартномаи граждани-хуқуқӣ тавсия медиҳад. Ҷузъиёти сивилистии модели консессионии нав, инчунин аз ҳисоби истисноии тартиби гражданию мурофиавии баррасии баҳсҳои тарафҳо тақвият дода

мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар давлатҳои ҳукуки консессионии классикӣ (аз ҷумла, Фаронса - кишвари намунавии ҳукуки маъмурӣ) тамоюли дур шудан аз шартҳои маъмурии саҳтгиронаи консессия ва тақвияти меъёрҳои ҳукукии хусусӣ дар шартномаи консессионӣ ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, новобаста ба таҳқиқоти сершумори илмӣ, то ҳол масъалаҳои марбут ба табиати ҳукукии шартномаҳои консессионӣ дар илми хориҷӣ пурбаҳс боқӣ мемонанд. Маҷмӯи васеи баҳсҳои илмӣ вобаста ба андешаи олимони дар хусуси муайян кардани шартномаҳои консессионӣ ҳамчун санади яктарафаи ҳукумат, ё чун шакли граждани-ҳукукии ҳамкорӣ, ва ё ба ҳам муттаҳид намудани санади маъмурӣ, ҳамчун унсури афзалиятҳо ва ҳадамоти оммавӣ бо шартномаи хусусӣ, чун шартномаи оддии граждани-ҳукуқӣ ва ғайра зухур мегардад.

Тавре дар боло қайд намудем, мавқеи назари гурӯҳи муаллифоне, ки шартномаи консессиониро ҳамчун шакли гражданию ҳукукии ҳамкории мутақобилаи конседент ва консессиядор муаррифӣ менамоянд, қобили таваҷҷуҳи махсус мебошад. Ба мушоҳида мерасад, ки давлатҳои ба воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ зиёд манфиатдор дар доираи қонунгузориҳои миллии худ ба шартномаи консессионӣ бештар унсурҳои

гражданию ҳукуқӣ мебахшанд. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баъзе тавзеҳот дар маҷмӯъ шартномаҳои консессиониро ҳамчун шартномаи граждани-ҳукуқӣ тавсият медиҳад. Яъне, шартномаи консессионӣ аз рӯи хусусияти худ граждани-ҳукуқӣ мебошад, зеро тибқи он ҳукук ба консессиядор бар ивази иҷрои ухдадорҳои муайян, ки тавассути иродаи ихтиёрӣ ва дархост барои ба даст овардани консессия, ки ба мақомоти давлатӣ пешниҳод намуда буд, дода шудааст.

Илова бар ин, бояд қайд кард, ки мавҷуд будани унсурҳои оммавӣ-ҳукуқӣ дар шартномаи консессионӣ аз табиати оммавӣ доштани ҳуди шартнома гувоҳӣ надода, балки ба мудохилаи мутақобила чунин меъёрҳо ба муносибатҳои хусусӣ ишора карда, хусусияти граждани-ҳукукии онро нишон медиҳад. Яъне, давлат бо сармоягузори хусусӣ ба муносибатҳои шартномавӣ дохил шуда, ҳамчун субъекти ҳукукии граждани баромад мекунад. Масъалаи мазкурро ҷамъбаст намуда, мебояд ба далеле таваҷҷуҳ зоҳир намуд, ки хангоми бастании шартнома байни тарафҳо муносибатҳои ҳукукии бо истилоҳ ҳукукии диагоналӣ ба вучуд меоянд, ки онҳоро метавон ҳамчун муносибати граждани-ҳукуқӣ бо мавҷудияти баъзан аломатҳои оммавӣ – ҳукуқӣ баҳогузорӣ намуд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Доронина Н.Г. К проекту закона о концессионных договорах. // Договор: правовые и экономические аспекты. Сборник научных трудов. М.: ООО «Нестор Академик Паблшерз», 1999. Вып. 1. С. 75-86.
2. Варнавский В.Г. Методологические вопросы становления концессионных отношений в России // Экономика строительства. 2002. №9. С.7, 23.
3. Ландау Б.А. Концессионное право Союза ССР М.: Право и жизнь, 1925. С.-5.
4. Савинова О.Н. Договорное регулирование концессионных отношений по законодательству Российской Федерации. Автореф. дис... канд. юрид. наук. Казань-2006, С.-6.
5. Наркес Тлеухан, Балхия Даулетов. Концессия возвращается. // www.kazpravda.kz/index.php
6. Попов А.Н. Концессионные соглашения (гражданско-правовой аспект): дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. / Академия права и управления. Рязань. 2007. С.39, 57.
7. Зворыкина Ю.А. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. / МГУ. - М.: 2008. С.139.
8. Ленин В.И. Асарҳои пурраи ҷамъоваришуда, ҷилди 43. С.248
9. Богуславский М.М. Международное частное право. М., 1999. С.225.
10. Хамаза Мухсин Мутер. Международно-правовые проблемы национализации иностранной нефтяной собственности в арабских государствах: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1983. С.121.

11. Абдуллоев А.Р. Проблемы законодательства Республики Таджикистан о концессиях / Известия Академии наук Республики Таджикистан, №4, 2010. С.134.
12. Богуславский М.М. Международное частное право. М.: Юрист, 1998. С.161.
13. Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., 1996. С. 148.
14. Сосна С.А. Концессионные соглашения. Теория и практика. М., 2002. С. 27 – 28.
15. Бобоев У.Х. Организационно – правовые формы совместной хозяйственной деятельности. Душанбе, 2004. С.107-108.
16. Бернштейн И.Н. Очерк концессионного права СССР. М., 1930. С. 18.
17. Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами // Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. М.: РАН, Институт государства и права, 1995. С.66-76.
18. Таль Л.С. Концессионные договоры городских общественных управлений // Вестник гражданского права. 1915. №XI-XII. С. 32.
19. Носов Е. К кризису понятия концессионного договора // Советское право. 1926. №3-4.
20. Y.Zoloeva Will the concession agreement become one of the possible legal forms to exploit the subsoil in Russia? (опубликована на сайте [www.rusenergylaw.ru/1-2003/zoloeva 1-2003.html](http://www.rusenergylaw.ru/1-2003/zoloeva%201-2003.html)).
21. Селиверстов С.С. Концессионные соглашения в России: перспективы применения в сфере трубопроводного транспорта // Московский журнал международного права. Специальный выпуск. Энергетика и право: трубопроводный транспорт. 2006. С. 71.
22. Менглиев Ш. Гармонизация и унификация гражданского законодательства Республики Таджикистан. // Государство и право, №3, 2006. С.52.
23. Сулаймонов Ф.С. Республика Таджикистан – участник международных частно – правовых отношений. Душанбе, 2006. С.144.
24. Сосна С.А. Концессионное соглашение новый вид договора в российском праве. М., 1995. С. 32.
25. Налетов К.И. Еще раз о правовой природе концессионного соглашения. //Право и политика. 2005. № 3. С. 20.

Аннотатсия

Баъзе масоили назариявии табиати ҳуқуқии шартномаи концессионӣ

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ-амалии мафҳум, моҳият, мазмун ва табиати ҳуқуқии концессия, шартномаи концессия дар заминаи ақидаҳои мухталифи олимони соҳа мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф таснифоти як қатор хусусиятҳои шартномаи концессияро амалӣ намуда дар асоси меъёрҳои қонунгузори концессионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи бастанӣ созишномаҳои концессионӣ ошкор намудааст. Инчунин, муаллиф дар заминаи ақидаҳои илмӣ мавҷудаи адабиёти ҳуқуқии ватанӣ оид ба табиати ҳуқуқии шартномаи мазкур муҳокимаронӣ, ҳулосабарориҳо анҷом додааст.

Аннотация

Некоторые теоретические вопросы правовой природы концессионного договора

В статье анализу подвержены научно-практические проблемы понятия, сущности, содержания и правовой природы концессии, концессионного договора на основе различных взглядов ученых отрасли. Автором проведена классификация, выявлены некоторых особенностей концессионного договора основываясь на концессионном законодательстве Республики Таджикистан и практику заключения концессионных соглашений. Также автором обсуждены, представлены выводы на основе существующих научных взглядов отечественной юридической литературы о природе названного договора.

Annotation

Some theoretical issues of the legal nature of the concession agreement

The article analyzes the scientific and practical problems of the concept, essence, content and legal nature of the concession, the concession agreement based on various views of industry scientists. The author carried out a classification, identified some features of the concession agreement based on the concession legislation of the Republic of Tajikistan and the practice of concluding concession agreements. In addition, the author discussed, presented conclusions based on existing scientific views of domestic legal literature on the nature of the said contract.

УДК: 347.232.1

Шоҳин Шамсиддин,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии
муқоисавии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: shokhinsh@mail.ru

Тел.: (+992) 904-91-28-45.

МАФҲУМИ ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ

Калидвожаҳо: моликият; ба вучуд омадан; қатъ гардидан; ихтиёран қатъ гардидан; маҷбуран қатъ гардидан; ваколатҳои соҳибмулк; нобуд гардидан; аз даст додан; бегона кардан; аҳдҳои граждани-ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: собственность; приобретение; прекращение; добровольное прекращение; принудительное прекращение; полномочия владельца; разрушение; терять; отчуждать; гражданско-правовые сделки.

Keywords: property; acquisition; termination; voluntary termination; forced termination; owner authority; destruction; lose; alienate; civil law contracts.

Ҳуқуқи моликият ин низоми меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои соҳибмулкро нисбати тасарруфӣ, истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ ашё бо хоҳиш ва ба манфиатҳои соҳибмулк, инчунин бартараф кардани ҳама гуна шахсони сеюмро ба доираи ҳокимияти хоҷагидорӣ он танзим менамояд [13, с. 241]. Тавассути ҳуқуқи моликият муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба мансубияти неъматҳои моддӣ ба шахси муайян ифода меёбад ва дар натиҷа даъвои шахси сеюм ба неъматҳои мазкур истисно мегардад [9, с. 319].

Ба андешаи Н.Б. Баҳриева «дахлнопазирии ҳуқуқи моликият маънои онро надорад, ки ҳуқуқи моликият ба як ё якчанд ашё ҳама вақт ба як шахс — шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ тааллуқ дорад. Гардиши ашёҳо дар муомилоти граждани боиси иваз гардидани моликони онҳо мегардад, ки дар натиҷа ҳуқуқи моликият дар нисбати як тараф ба вучуд меояд ва дар нисбати тарафи дигар бошад қатъ мегардад [13, с. 256].

Ба мафҳуми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият рӯй оварда, бояд ба назар гирифт, ки ҳуқуқи субъективии моликият ҷузъи таркибии муносибатҳои ҳуқуқии моликият мебошад. Аз ин нуқтаи назар, қатъ гардидани ҳуқуқи моликият ғайр аз қатъ гардидани муносибатҳои дахлдори ҳуқуқии мушаххас маънои дигаре надорад.

Тавре ки В.И. Синайский қайд мекунад, қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ

метавонад ниҳой ва шартӣ бошад. Қатъи ниҳоии муносибатҳои ҳуқуқӣ метавонад ҳангоми дар муомилоти граждани аз байн рафтани ҳуқуқи шахс ба амал ояд.

Масалан, қатъ гардидани ҳуқуқи умрбоди моликиятӣ бо марги молик. Агар ҳуқуқ барои як шахс қатъ гардида ба шахси дигар гузашт, он гоҳ аз муомилоти граждани аз байн наraftааст, балки танҳо муносибатҳои ҳуқуқӣ тағйир меёбанд. Аммо қатъи ниҳоии муносибатҳои ҳуқуқӣ инчунин метавонад шартӣ бошад, ки агар як ҳуқуқи шахс аз муомилот ба тавре аз байн равад, ки он ба ҳуқуқи дигар иваз карда шавад [14, с. 193].

Ҳамин тариқ, муаллиф қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла, ҳуқуқҳои субъективии дахлдорро аз нуқтаи назари муомилоти граждани баррасӣ мекунад. Агар ба муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ назар кунем, ки дар он шахси ваколатдор молики мушаххасе нисбат ба молу мулк мушаххас ҳуқуқ дорад, ба назар ҷунин менамояд, ки ҳуқуқи моликияти ӯ бебозгашт ва ба таври ниҳой (қатъӣ) қатъ мегардад. Агар ҳуқуқи моликиятии шахси мушаххас қатъ гардида бошад, пас ин ҳамеша маънои қатъ гардидани муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқиро дорад, ки дар он ин шахс субъекти ваколатдор буд.

Албатта, ҳуқуқи моликият нисбати ин объект дигар ҳеҷ гоҳ ба вучуд омада наметавонад (масалан, ҳангоми несту нобуд шудани ашё) ё он метавонад дар нисбати шахси

дигар ба вучуд ояд (масалан, агар асоси қатъ гардидани ҳукуки моликиятии субъекти яқум шартномаи хариду фурӯш, ҳадя ва аҳдҳои дигар бошад). Аммо дар ҳолати охирин муносибатҳои нави ҳуқуқӣ ба вучуд меояд, ки дар он субъекти дигар шахси ваколатдор мешавад. Муносибати қаблии ҳуқуқии моликият ба таври ниҳой қатъ шуда, молики собиқ аз чунин муносибатҳо берун мегардад. Аз ин рӯ, нисбат ба ҳар як молики мушаххас ва ҳар як муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқии моликият танҳо дар бораи қатъ гардидани ниҳоии ҳуқуқи моликият сухан рондан лозим аст.

Г.Ф. Шершеневич қайд карда буд, ки «қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ байни шахсон ҳангоми канда шудани алоқаи байни унсурҳои он, бинобар аз байн рафтани предмет, нобуд гардидани объект, вайрон гардидани мувофиқати ҳуқуқ ва уҳдадорӣ ба амал меояд. Ин дар ҳолатҳои зерин сурат мегирад: даст кашидан, бегона кардан, аз даст додани ҳуқуқ, ҳамроҳшавии ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, қатъ гардидани ҳуқуқ ба маънои маҳдуд» [19, с. 76-77]. Дар баробари ин, даст кашидан бояд ҳамчун ифодаи иродаи яктарафаи субъекти ваколатдор, барандаи ҳуқуқ, ки ба қатъ гардидани робитаи он бо ҳуқуқ нигаронида шудааст, фаҳмида шавад. Танҳо дар робита ба ҳуқуқи моликият, масалан, ба ихтиёри худ гузоштани ашё, даст кашидан аз мерос имконпазир аст.

Бегона кардан – ин гузашти ихтиёрии ҷои субъекти ваколатдор ба шахси дигари муайян мебошад. Бегона кардан аз даст кашидан бо он фарқ мекунад, ки ҳуқуқ ба субъекти дигар бо баёни иродаи мутақобилан мувофиқашуда мегузарад ва ҳангоми даст кашидан бошад ивазкунандаи он ба нақша гирифта намешавад. Намунаи бегонакунӣ ин таҳвили ашёҳо, ҳуқуқи уҳдадорӣ (талаб) мебошад. Аз байн рафтани ҳуқуқи субъекти ғаёл аз муносибатҳои ҳуқуқӣ бар хилофи иродаи ӯ (бо сабаби ба амал омадани ҳодисаи ҳуқуқӣ, масалан, бо қарори суд) имконпазир аст.

Муттаҳидшавӣ – ҳамроҳшавии ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ҳангоми дар як шахс мувофиқ омадани онҳо. Аммо чунин қоида дар ҳуқуқи ашёӣ имконнопазир аст, зеро уҳдадориҳои дахлдори ҳуқуқӣ на ба як шахс, балки ба ҳамаи

субъектҳо ба истиснои соҳиби ҳуқуқи ашёӣ вогузор аст.

Г.Ф. Шершеневич қатъ гардидани ҳуқуқро ба маънои маҳдуд ҷудо кардааст. Ба андешаи ӯ қатъ гардидани ҳуқуқ вақте ба амал меояд, ки агар ҳуди муносибатҳои ҳуқуқӣ ба таври бебозгашт қатъ гарданд [19, с. 77-78]. Ҳамин тариқ, дар ин маврид муаллиф қатъи ҳуқуқро низ аз нуқтаи назари муомилоти граждани баррасӣ мекунад, ки дар навбати худ эътирозро ба миён намеорад, аммо тавре ки қаблан зикр гардид, бо ишора ба муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ, қатъ гардидани ҳуқуқ ҳамеша ниҳой ва ба ин маъно бебозгашт ба ҳисоб меравад.

Бояд ба ин нуқта розӣ шуд, ки муносибатҳои ҳуқуқии моликият ва ҳуқуқи субъективии моликият метавонад дар сурати даст кашидани молик аз ҳуқуқи худ (даст кашидан аз ҳуқуқи моликият), бегона кардани ҳуқуқи худ ба шахси дигар (масалан, тибқи шартномаҳои хариду фурӯш, мубодила, ҳадя), инчунин дар сурати аз ҷониби молик бар хилофи хоҳиши ӯ аз даст додани ҳуқуқи худ (масалан, реквизиция, мусодира кардан, бегона кардани молу мулк, ки ба ин шахс тааллуқ надорад ва дар ҳолатҳои дигар) қатъ гардад.

Нуқтаи назари ба ин монандро Н. Анненков, Е.В. Васковский, Л. Эннексерус ҷонибдорӣ менамоянд, ки қатъ гардидан – ин аз даст додани ҳама гуна ваколат ва ҷудо шудани ин ваколат аз субъекти муайян, ҷудо гардидани ин ҳуқуқ аз субъект мебошад [2, с. 399; 3, с. 137; 20, с. 76].

Ҳангоми муайян кардани мафҳуми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият бояд аз ҳуди мафҳуми ҳуқуқи субъективии моликият оғоз намуд, ки он тавре ки маълум аст «ҳуқуқи дорои мазмуни васеътаринест, ки ба соҳиби он - молик ва танҳо ба ӯ имкон медиҳад, ки хусусият ва самтҳои истифодабарии моликияти худро муайян кунад ва ҳокимияти хоҷагидорӣ худро аз болои он таъмин созад» [11, с. 310].

Ҳуқуқи субъективии моликият ин имконияти шахс барои соҳибӣ кардан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ молу мулк тибқи салоҳиди худ ва ба манфиати худ бо роҳи анҷом додани ҳама гуна ҳаракатҳо нисбат ба ин молу мулк, ки бо қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ иҷозат дода шудаанд,

хукук ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи шахсони дигарро поймол намекунад, инчунин имконияти бартараф намудани ҳама гуна даҳолати шахсони сеюмро ба доираи ҳокимияти хоҷагидорӣ молик таъмин менамояд, фаҳмида мешавад [13, с. 241].

Дар робита ба ин гуфтан мумкин аст, ки баробари қатъ гардидани ҳуқуқи субъективӣ моликият, дар нисбати молик ваколатҳои соҳибӣ қардан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк пурра қатъ мегарданд.

Бояд зикр кард, ки вобаста ба қатъ гардидани ниҳии ҳуқуқи субъективӣ моликият миёни олимони нуктаи назари ягона мавҷуд нест. Ҳамин тавр, А.В. Венедиктов чунин мешуморад, ки ҳуқуқи моликият бо ваколатҳои номбаршудаи молик маҳдуд буда наметавонад. Дар ҳолати охирин «молик аз ҳар се ваколат маҳрум шуда метавонад ва бо вучуди ин зиёда аз он ҳуқуқи моликият на танҳо ҳамчун «dominium nudum» («молу мулки ӯ») нигоҳ дошта мешавад...».

Ба унвони мисол ӯ ҳаби судии молу мулк бо бозпас гирифтани он аз соҳибӣ, истифодабарии молик ва манъи ихтиёрдорӣ ин молу мулк меоварад. Дар баробари ин, муаллиф чунин мешуморад, ки соҳибмулк ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ худро дар ҳамин лаҳза аз даст додааст, вале то ҳол як «қисмат»-и ҳақиқии ҳуқуқи моликияти худро дорад. Ин аст, ки ба гуфтаи муҳаққиқ, дар сурати аз байн рафтани даъво ҳуқуқи моликият метавонад дар ҳаҷми пурра барқарор шавад ва агар ин молу мулк ғайриҳақиқатан соҳибмулк маблағи зиёдатӣ баргардонидида мешавад [4, с. 15-16].

Ба андешаи мо ба ин нуктаи назари асоснок розӣ шудан дуруст аст. Дар мисоли дар боло овардаи А.В. Венедиктов соҳибмулк аз ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ маҳрум нест, балки танҳо дар амалисозии онҳо муваққатан маҳдуд буда, муваққатан наметавонад онҳоро амалӣ кунад. Аз андешаи мазкур чунин хулоса бармеояд, ки дар мазмуни ҳуқуқи молу мулк ягон «қисмат» вучуд надорад ва барои муайян кардани он танҳо нишон додани ваколати соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ он кифоя аст [18, с. 48-50].

Ҳамин тариқ, ҳуқуқи субъективӣ моликият дар ҳолати ниҳой аз ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ маҳрум

шудани молик қатъ мегардад. Чунин нуктаи назар аз ҷониби олимони, аз ҷумла Д. Генкин ҷонибдорӣ гардидааст [5, с. 48].

Муҳаққиқони муосир бошад онро чудо менамоянд. Чунинчи В. Лапач қатъ гардидани ҳуқуқро «фалокати ҳуқуқӣ» номида, қайд мекунад, ки ҳуқуқи қатъшуда ҳеҷ гоҳ барқарор намешавад ва ҳатто агар субъекте, ки қаблан ваколатдор шуда буд, моликии худро аз болои объект барқарор намояд ҳам, дар ин ҷо ҳуқуқи нави субъективӣ ба вучуд меояд, ки аз ҳуқуқи қаблан вучуддошта аз ӯи асос ва лаҳзаи бувучудой фарқ менамояд [10].

Дар баъзе мавридҳои шахс ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ молу мулкро амалӣ намекунад, аз он маҳрум қарда намешавад, ҳуқуқи моликияти ӯ қатъ намешавад, вале ҳамчун молик боқӣ мемонад. Албатта ҳолати мазкурро мисоли дар боло оварда аз таҳқиқоти А.В. Венедиктов дар бораи ҳаби молу мулк тасдиқ менамояд. Инчунин, молике, ки ашро гум қардааст, вале ҳуқуқи моликиятро то ҳол гум нақардааст. Ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ худро ба муҳлати муайян нигоҳ дошта, вале онро амалӣ намекунад (қ. 1, м. 252 КГ ҚТ).

Молик, инчунин дар сурати аз ҷониби шахси дигар ғайриқонунӣ гирифтани ашро ӯ аз имконияти амалӣ намудани ваколатҳои маҳрум мегардад ва ҳуқуқи ӯ бо ёрии даъвои виндикатсионӣ ҳифз мешавад. Дар ин ва баъзе мавридҳои дигар соҳибмулк қобилияти амалӣ намудани ваколатҳои худро муваққатан аз даст дода, вале аз онҳо маҳрум нест [5, с. 48-49]. Ҳолати ба ин шабеҳ ин дар қ. 3, м. 232 КГ ҚТ низ ҷой дорад, ки тибқи он «молик ҳақ дорад мутобиқи салоҳиди худ нисбати амволаш ҳама гуна амалро раво бинад, аз ҷумла онро ба дигар ашхос ғайриҳақиқатан, ё худ молик монаду ҳуқуқҳои худро дар мавриди соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ қардани молу мулк ба онҳо вогузорад...» [7].

Ҳамин тариқ, ҳангоми муайян кардани мафҳуми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият бояд ба назар гирифт, ки имконнопазирии воқеии амалӣ намудани ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ маънои қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро надорад. Дар бораи қатъ гардидани ҳуқуқи субъективӣ моликият гуфтан мумкин аст, ки он танҳо дар мавридҳои ба таври ниҳой (доимӣ) қатъ гардидани ваколатҳои моликии ва

ғайриимкон гардидани барқарорномаи онҳо мувофиқи асосҳои мавҷуда имконпазир аст.

Дар ин ҷо нуқтаи назари охири қобили дастгирӣ аст, ки ҳангоми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият, албатта, имкони дар оянда ба даст овардани ҳамин ҳуқуқ аз ҷониби субъекти қаблии он истисно намегардад, аммо ба маънои дигар ин на барқарорсозии ҳуқуқи қаблӣ, балки бо асоси мувофиқ ба даст овардани ҳуқуқи нав мебошад.

Оқибати қатъ гардидани ҳуқуқи моликият на танҳо аз ҷониби шахс аз даст додани ҳокимияти хоҷагидорӣ аз болои ашёи қонунан ҳифзшаванда, балки аз даст додани қобилияти соҳибӣ қардан, истифода бурдан ва ихтиёрдории он бо салоҳдиди худ мебошад. Шахс аз лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият дигар масъулияти нигоҳдошти молу мулк, инчунин таваккали тасодуфан гум шудан ё осеб دیدани онро, ки чун қоидаи умум ба молик вогузор шудааст, ба дӯш намегирад (м. 233 ва м. 234 КГ ҚТ). Ҳамин тавр, дар натиҷаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият шахс ҳуқуқ надорад, ки ба истилоҳ «моли» ҳуқуқи моликиятро талаб наояд, вале вазифадор нест, ки «масъулият»-и ба он вобастаро ба зима гирад [11, с. 314].

Дар асоси гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки қатъ гардидани ҳуқуқи моликият – ин аз субъекти ҳуқуқи моликият ҷудо шудани ваколати соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории молу мулк, имконияти ҳокимияти иқтисодӣ аз болои он, инчунин озод шудан аз масъулияти нигоҳдории молу мулк ва таваккали тасодуфан набуд ё вайрон шудани молу мулк мебошад. Ҳангоми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият шахс дигар имкони қонунӣ надорад, ки бо салоҳдиди худ ва ба манфиати худ ваколати соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории молу мулки қаблан ба ӯ тааллуқдоштаро амалӣ наояд ва ё онро дар ихтиёри худ қарор диҳад [1, с. 165].

Дар таҳқиқотҳои муосири марбут ба масъалаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият таърифҳои мавҷуданд, ки аз таърифҳои қаблан додашуда ба кулӣ фарқ мекунанд. Масалан, Н.И. Таскин қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро дар мисоли қитъаи замин «натиҷаи таъсири фактҳои ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҳуқуқии моликияти қитъаи замин, ки бо гузаштани ҳуқуқи моликият ба объекти ҳуқуқи

граждани аз як субъект ба субъекти дигар ва дар ин замина ба амал омадани ивазшавии моликон» тавсиф менамояд, фаҳмида мешавад [16, с. 8].

Ба андешаи А. Крисанов, қатъи ҳуқуқи моликият «маҷмӯи амалҳои ҳуқуқӣ ва воқеае мебошад, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ бо онҳо аз даст додани ҳуқуқи моликият имконпазир аст» [8, с. 17]. Чунин таъриф қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро ҳамчун раванд инъикос мекунад, вале натиҷаи онро, ки албатта боиси эътироз шуда тавонад, фаро намегирад. Дарвоқеъ, қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро на танҳо ҳамчун як ҳолати муайяни иваз шудани молики собиқ аз объекти ҳуқуқи моликият, балки ҳамчун раванде, ки дар натиҷаи пайдарҳамии баъзе фактҳои ҳуқуқӣ, ки боиси қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятии субъекти муайян мегардад, метавон баррасӣ намуд.

Ҳуқуқи моликият устувортарин ҳуқуқи ашёӣ буда, шартӣ асосии ҳуқуқӣ ва натиҷаи муътадили муомилоти молу мулк мебошад. Устуворӣ ва ҳифзи ҳуқуқи моликият дар муомилоти граждани аҳамияти аввалиндараҷа дошта, мутобиқан он танҳо бо асосҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ қатъ мегардад.

Дар шакли умумӣ метавон қайд кард, ки асосҳои қатъ гардидани ҳуқуқи моликият фактҳои ҳуқуқӣ мебошанд, бинобар ин «ҳолатҳои мавҷуданд, ки санадҳои меъёрӣ ҳар гуна оқибатҳои ҳуқуқиро бо онҳо ба монанди: ба вучуд омадан, тағйир ёфтани ва ё қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқии граждани алоқаманд мекунанд» [6, с. 104]. Аз ин рӯ, он фактҳои ҳуқуқие, ки қонун қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро бо онҳо мепайвандад, ҳуқуққатъкунанда мебошанд (гарчанде ки онҳо дар як вақт боиси ба вучуд овардани ҳуқуқ низ шуда метавонанд). Ҳолатҳои, ки ҳамчун факти ҳуқуқӣ баромад мекунанд, гуногунанд ва аз ин рӯ, тартиб ва лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро низ аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Омӯзиш ва таснифоти онҳо ва дар ин робита ба он тасниф кардани асосҳои қатъ гардидани ҳуқуқи моликият шартҳои зарурии омӯзиши проблемаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият мебошанд. Аммо масъалаи мафҳум ва таснифоти асосҳои қатъ гардидани ҳуқуқи моликият таҳқиқи алоҳидаро тақозо мекунад, ки дар ин мақола баррасӣ нашудааст.

Тавре ки қаблан зикр гардид, ҳуқуқи моликият метавонад бо хоҳиши молик (масалан, даст кашидан аз ҳуқуқи моликият, бегона кардани молу мулк) ё бар ҳилофи иродаи молик (масалан, несту нобуд ё вайрон шудани молу мулк) қатъ карда шавад. Агар ҳуқуқи моликият бо хоҳиши соҳиби он қатъ карда шавад, онро ҳамчун натиҷаи татбиқи ҳуқуқи субъективии моликият ҳисобидан мумкин аст.

Дар назарияи ҳуқуқ истифодабарии ҳуқуқи субъективӣ ҳамчун амалӣ намудани ваколатҳои шахсе, ки мазмуни онро ташкил медиҳад, фаҳмида мешавад [15, с. 330]. Мафҳумҳои «истифода» ва «амалӣ» асосан дар робита ба ҳуқуқи субъективӣ ҳамчун ҳамгуна (синоним) баррасӣ карда мешаванд.

Чунин нуктаи назарро сивилистон низ пайравӣ намуда, татбиқи ҳуқуқро ҳамчун ба тарзҳои гуногун истифодабарии ваколатҳое, ки онро ташкил медиҳанд, муайян мекунанд. Зеро фаъолияти ба мазмуни ҳуқуқ мувофиқ вучуд дорад [14, с. 192]. Яъне амалӣ намудани ҳуқуқ «ин аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқ истифода бурдани имкониятҳои пешбиниамудай қонун, барои қонеъ гардонидани талаботи муайян, ки мазмуни ин ҳуқуқро ташкил медиҳанд» фаҳмида мешавад [12, с. 24].

Ҳамин тариқ, маълум аст, ки бо роҳи даст кашидан аз ҳуқуқи моликият, нобуд кардани ашё, бегона кардани он тибқи шартномаҳои граждани-ҳуқуқӣ, истеъмол кардани он, соҳибмулк ваколатҳои истифодабарӣ ва ихтиёрдориро, ки мазмуни ҳуқуқи субъективии моликиятро ташкил медиҳанд, ба амал мебарорад. Дар натиҷаи ин амалҳо ҳуқуқ ба моликият қатъ карда мешавад.

Ҳуқуқи субъективӣ метавонад тавассути амалҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, аз ҷониби соҳибмулк истифода бурдани ашё, несту нобуд кардани он бояд ҳамчун амали воқеӣ ва масалан, бегона кардани амвол ба шахси дигар ҳамчун амали ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад [17, с. 396].

Маҷбуран қатъ гардидани ҳуқуқи моликият натиҷаи фаъолияти ҳуқуқтатбиқнамоии мақомоти ваколатдори

давлатӣ ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, амалӣ намудани ваколатҳои онҳо мебошад. Масалан, қатъ гардидани ҳуқуқи моликият ҳангоми реквизиция бар ҳилофи иродаи молик буда, бо қарори дахлдори мақомоти ваколатдори давлатӣ сурат мегирад (м. 259, 266 КГ ҚТ).

Қатъ гардидани ҳуқуқи моликият дар ҳолатҳои объективӣ (масалан, нобудшавии молу мулк) натиҷаи ба вучуд омадани ҳодисаҳои мебошад, ки ба иродаи ҳуди молик вобаста нестанд.

Вобаста ба қатъ гардидани ҳуқуқи моликият ибрази андеша намуда, дар ин росто инчунин лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро низ набояд истисно намуд. Зеро лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият аҳамияти қалон дошта, маҳз аз ҳамин лаҳза соҳиби ҳуқуқи моликият аз масъулияти нигоҳдории молу мулк озод мешавад, инчунин хавфи тасодуфан нобуд шудан ё вайрон гардидани молу мулк ба зима намегирад (м. 233 ва м. 244 КГ ҚТ).

Лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият вобаста ба асосҳои қатъ гардидани он ба таври норавшан муайян карда мешавад. Асосҳои ба вучуд омадан ва қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро муқаррар намуда, қонунгузорӣ дар аксари мавридҳо лаҳзаи қатъ гардидани (ба вучуд омадани) ин ҳуқуқро бевосита муайян намекунад. Аммо дар баъзе мавридҳо онро қонун муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият бо асосҳои мавҷуда дар як қатор моддаҳои КГ ҚТ ба монанди м. 247; қ. 1, м. 252; қ. 1, м. 255; қ. 1, м. 258; қ. 2, м. 260 ва қ. 2, м. 261 дақиқан ишора гардидааст. Лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият бо дигар асосҳо дар қонунгузори амалкунанда бевосита муайян карда нашудааст. Аммо ин маънои онро надорад, ки бо ин сабабҳо лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликиятро умуман муайян кардан мумкин нест. Танҳо муайян намудани лаҳзаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият тибқи асосҳои дигар таҳқиқи алоҳидаи мушаххаси ҳуқуқиро талаб менамояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдуллоев А.А., Мухаммадиев И.С., Рузиев Я.К. Гражданское право: часть I. (курс лекции). – Хучанд: «Наргис», 2003. – 302 с.
2. Анненков Н. Система русского гражданского права. Введение и общая часть. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1894. Т. 1. – 591 с.
3. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. – М.: Статут, 2003. – 328 с.
4. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. – М.; Л.: Изд-во академии наук СССР, 1948. – 839 с.
5. Генкин Д.М. Право собственности в СССР. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 224 с.
6. Гражданское право: Учебник: В 3 т. 6-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК ВЕЛБИ, ПРОСПЕКТ, 2004. Т. 1. – 776 с.
7. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми I аз 30 июни соли 1999. – №803 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).
8. Крысанов А.А. Принудительное прекращение права собственности: Дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – 176 с.
9. Қурбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани: қисми I (китоби дарсӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – 488 с.
10. Лапач В.А. Отпадение и восстановление права // Консультант Плюс [Электронный ресурс]: Справочная правовая система. Версия проф., сетевая. Электрон. дан. (29 кб.). – М.: АО Консультант Плюс, 1992. Режим доступа: Компьютер. сеть Науч. б-ки Том. гос. ун-та, свободный.
11. Маттеи У., Суханов Е.А. Основные положения права собственности. – М.: Юристъ, 1999. – 384 с.
12. Мирошникова Н.И. Механизм осуществления субъективных гражданских прав: Учеб. пособие. – Ярославль: Изд-во Яросл. гос. ун-та, 1989. – 83 с.
13. Ҳуқуқи граждани: қисми I / Зери таҳрири академик Маҳмудов М.А. – Душанбе: «ЭР-граф», 2007. – 432 с.
14. Синайский В.И. Русское гражданское право. Выпуск I: Общая часть и вещное право. – Киев: Типография Р.К. Лубковского, 1914. – 330 с.
15. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе: «Империял-Групп», 2014. – 720 с.
16. Таскин Н.И. Принудительное прекращение права собственности на земельный участок: Дис. ... канд. юрид. наук. – М.: РГБ, 2003. – 173 с.
17. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2002. – 616 с.
18. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 218 с.
19. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. – Тула: «Автограф», 2001. – 720 с.
20. Эннекперус Л. Курс германского гражданского права. П/т 2: Введение и общая часть. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1950. Т. 1. – 485 с.

Аннотатсия

Мафҳуми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият

Мақолаи мазкур ба мафҳуми қатъ гардидани ҳуқуқи моликият бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф бо истифода аз адабиёти илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ вобаста ба паҳлуҳои назариявӣ падидаи қатъ гардидани ҳуқуқи моликият дар ҳуқуқи граждани андешаи худро иброз намудааст. Ҳамин тавр, қатъ гардидани ҳуқуқи моликият ин аз қатъ гардидани вақолатҳои сегонаи молик нисбати молу мулки муайян иборат буда, он дар як навбат маънои қатъ гардидани муносибатҳои дахлдори ҳуқуқии мушаххасро дорад.

Аннотация

Понятие прекращения права собственности

Данная статья посвящена понятию прекращения права собственности. В данной статье автор с использованием научной литературы отечественных и зарубежных ученых высказал свое мнение, касающееся теоретических аспектов явления прекращения права собственности в гражданском праве. Таким образом, прекращение права собственности есть прекращение трехкратной полномочий собственника над определенным имуществом, а значит, и прекращение конкретных правоотношений.

Annotation

The concept of termination of property law

This article is devoted to the concept of termination of property law. In this article, the author, using the scientific literature of domestic and foreign scientists, expressed his opinion regarding the theoretical aspects of the phenomenon of termination of property rights in civil law. Thus, the termination of the right of property is the termination of the threefold power of the owner over certain property, and hence the termination of specific legal relations.

УДК: 342.92

Хучаев Диловар Зарифович,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи граждани ва меҳнати
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон.

E-mail: dilovarkhudjaev89@gmail.com

Тел.: (+992) 926-47-47-37.

Хочаев Шамшод Шоназарович,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи конституционии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати
Тоҷикистон.

E-mail: shamshodkhodjaev@gmail.com

Тел.: (+992) 928-88-36-74.

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ХИЗМАТРАСОНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: хизматрасонии давлатӣ; қонунгузорӣ; танзими ҳуқуқӣ; мақомоти
ваколатдори давлатӣ; низоми; шахрвандон; шахсони ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: государственная услуга; законодательство; правовое регулирование;
государственный уполномоченный орган; система; граждане; юридические лица.

Keywords: state service; legislation; legal regulation; state authorized body; system; citizens;
legal entities.

Дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ яке аз масъалаҳое, ки барои дар амал татбиқи гардидаи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд равона гардидааст, маҳз хизматрасонии давлатӣ ба шумор мераванд. Аз ин нуқтаи назар, мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор додани масоили мазкур, барои рушди минбаъдаи хизматрасонии давлатӣ мусоидат хоҳад намуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки оид ба назарияи хизматрасониҳои давлатӣ дар адабиёти илмӣ гуногунандешӣ мавҷуд мебошад. Масалан, ба андешаи муҳаққиқ Бесчастнов А.В., барои ба таври самаранок ба амал баровардани хизматрасониҳои давлатӣ бояд қонунгузори амалкунанда вобаста ба сатҳи сифати он ба таври пурра ва ҳамаҷониба мавриди иҷро қарор дода шаванд[5].

Дар ин замина Морозова Е.В. чунин ибрози андеша менамояд, ки хизматрасониҳои давлатӣ раванди мураккаби ҳуқуқӣ буда аз тамоми иштирокчиёни бевосита ва ба воситаи он масъулияти дучанди касбиро талаб менамояд. Дар баробари ин раванди мазкурро ҳамчун омили бевоситаи таъсиргузор ба манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат мешуморад[6].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои танзими ҳуқуқии муносибатҳо оид ба хизматрасонии давлатӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ» аз 2 апрели соли 2020, №1690[1] қабул ва амал карда истодааст.

Қонуни болозикр, асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии хизматрасониҳои давлатӣ, ҳуқуқи уҳдадориҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони ҳуқуқии ба хизматрасониҳои давлатӣ машғулбуда, инчунин гирандагони хизматрасониҳои давлатиро муқаррар менамояд.

Бояд таъкид дод, ки зерини мафҳуми хизматрасониҳои давлатӣ яке аз шаклҳои амалӣ намудани вазифаҳои алоҳидаи давлатӣ оид ба қонун кардани муроҷиати инфиродии гирандагони хизматрасонӣ, ки ба татбиқи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии онҳо равона гардидааст, фаҳмида мешавад.

Ба сифати гирандагони хизматрасонӣ бошад, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ба истиснои мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот фаҳмида мешавад. Дар ҳолати мазкур сухан дар бораи танҳо шахсони воқеӣ

ва ҳуқуқӣ меавад, ки аз раванди хизматрасониҳои давлатӣ баҳравар мегарданд.

Дар баробари гирандагони хизматрасониҳои давлатӣ, ҳамчунин хизматрасонанда низ иштирокчи асосии ин раванд мебошад, ки ба сифати он мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин, шахсони ҳуқуқие, ки мутобиқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон хизматрасониҳои давлатиро амалӣ менамоянд, фаҳмида мешавад.

Бояд зикр намуд, ки раванди хизматрасониҳои давлатӣ дар асоси қонунгузори алоҳида ва бо тартиби махсуси муқаррарнамудаи як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ роҳандозӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, дар раванди амалӣ намудани хизматрасониҳои давлатӣ боз як қатор принципҳои муайяни ҳуқуқӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Аслан нисбат ба ҳуди мафҳуми принцип, ки яке аз қисмҳои муҳими назария ва меъёри фазои ҳуқуқиро ташкил медиҳад ақидаву нигоҳи гуногун иштирок менамояд. Ҳолати мазкур имконият медиҳад, ки бахши мазкур рӯ ба инкишоф ниҳад.

Принсипи ҳуқуқ-шакли фишурдагаштаи ифодаи андешаву ғояҳо мебошанд, ки заминаи (асоси) унсурҳои низоми ҳуқуқиро ташкил медиҳанд[2, с.385].

Принсипҳои ҳуқуқ гуфта ақидаҳо, асосҳои пешбарандаи ҳуқуқро меноманд, ки аз ақидаҳои баробарӣ, озодиву адолат бармеоянд ва моҳияти ҳуқуқро ифода мекунанд. Баробарӣ, озодӣ ва адолат-принсипҳои пешбарандаи ҳуқуқ буда, дар муҳимтарин санадҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам мешаванд[3, с.113].

Ҳуди истилоҳи принцип бошад, решаи калимаи латинии *principium*, маънояш асос, сароғозро мефаҳмонад[4, с.532].

Махсусан дар ҷодаи хизматрасониҳои давлатӣ дар асоси қонунгузори соҳавӣ чунин принципҳо ба роҳбарӣ гирифта мешаванд. Аз ҷумла:

- қонунӣ будани пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ;

- дастрасии баробар ба хизматрасонӣ, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, этникоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк;

- манъ будани зухуроти расмиятпарастӣ ва кашолқорӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ;

- ҳисоботдиҳанда ва шаффоф будани хизматрасониҳои давлатӣ;

- босифат ва дастрас будани хизматрасониҳои давлатӣ;

- мунтазам тақмил ёфтани раванди хизматрасониҳои давлатӣ;

- ташаккули маълумоти кушод;

- сарфакорӣ ва самаранокӣ ҳангоми хизматрасониҳои давлатӣ[1].

Қобили тазаккур меҳисобем, ки иштирокчиёни марказии раванди хизматрасониҳои давлатиро маҳз гирандагони хизматрасонӣ ва хизматрасонанда ташкил менамоянд, ки мутобиқи қонунгузори амалкунанда дорои ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои муайян мебошанд.

Дар асоси назария ва қонунгузори амалкунандаи соҳавӣ гирандагони хизматрасониҳои давлатӣ дорои чунин ҳуқуқҳо мебошанд:

- дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ маълумоти пурра ва саҳеҳ гиранд;

- хизматрасониҳои давлатиро мутобиқи стандарти давлатии хизматрасонӣ гиранд;

- бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон нисбати қарорҳо, амали (беамалии) хизматрасонанда доир ба масъалаҳои хизматрасониҳои давлатӣ шикоят кунанд;

- хизматрасониҳои давлатиро мутобиқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон дар шакли қоғазӣ ва (ё) электронӣ гиранд;

- ба суд оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои вайронгардида, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии марбут ба хизматрасониҳои давлатӣ муроҷиат намоянд.

Илова намудан бамаврид аст, ки шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ хизматрасониҳои давлатиро дар баробари шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии Чумхурии Тоҷикистон мегиранд, агар бо қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, гирифта метавонанд. Албатта, гирандагони хизматрасонӣ ҳангоми гирифтани хизматрасониҳои давлатӣ уҳдадоранд талаботи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистонро риоя намоянд.

Дар баробари ин, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни раванди хизматрасониҳои давлатӣ, ҳамчунин дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ» чунин ҳуқуқҳои хизматрасонанда муқаррар карда шудааст:

- ба мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот бо дархости барои хизматрасониҳои давлатӣ зарур муроҷиат намоёнд;

- дар ҳолатҳо ва бо асосҳои муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро рад кунад[1].

Дар баробари ҳуқуқҳои субъекти хизматрасонанда, ҳамчунин уҳдадориҳои онҳо ба таври зайл пешбинӣ карда шудаанд:

- хизматрасониро мутобиқи стандартҳо ва дастурҳои хизматрасониҳои давлатӣ расонад;

- барои шахсони имконияташон маҳдуд ҳангоми гирифтани хизматрасониҳои давлатӣ шароити зарурӣ муҳайё созад;

- ба гирандагони хизматрасонӣ дар бораи тартиби хизматрасониҳои давлатӣ маълумоти пурра ва саҳеҳро пешниҳод намоёнд;

- ба мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот, дигар хизматрасонандагон мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳо ва иттилооти барои хизматрасониҳои давлатӣ заруриро, аз ҷумла тавассути яқҷоякунии низомҳои иттилоотӣ пешниҳод намоёнд;

- таҳассуси кормандони соҳаи хизматрасониҳои давлатиро баланд бардоранд;

- муроҷиатҳои гирандагони хизматрасониро баррасӣ намуда, оид ба натиҷаҳои баррасӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи Қонуни мазкур ба онҳо маълумот диҳад;

- ба дархости гирандагони хизматрасонӣ дар бораи ҳолати иҷрои хизматрасониҳои давлатӣ маълумот диҳад;

- ҷиҳати барқарор намудани ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии вайронгардидаи гирандагони хизматрасонӣ тадбирҳо андешад;

- фаъолияти муттасили низомҳои иттилоотии дорои маълумоти барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ заруриро таъмин намоёнд;

- бо тартиби муқарраргардида ба низомии иттилоотии мониторинги хизматрасониҳои давлатӣ ворид намудани маълумотро дар бораи марҳилаи пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ таъмин намоёнд;

- розигии хаттии гирандагони хизматрасониро ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ барои истифодаи маълумоти дорои сирри бо қонун ҳифзшавандаи дар низомҳои иттилоотӣ мавҷудбуда гирад, агар бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад[1].

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу омӯзиши масъалаҳо вобаста ба хизматрасониҳои давлатӣ маълум мегардад, ки раванди хизматрасониҳои давлатӣ танҳо дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ва ташаббуси гирандагони хизматрасонӣ бештар ба амал омаданашон мумкин аст.

Ҳамчунин, хизматрасониҳои давлатӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муздноқ ва ё ройгон анҷом дода мешаванд. Ҳолати мазкур гувоҳи он аст, ки вобаста ба пардохт онҳо ба ду ройгон ва муздноқ тақсим карда мешаванд.

Дар ҳолати ба тариқи ройгон ба амал баровардани хизматрасониҳои давлатӣ ягон навъи пардохт аз ҷониби гирандагони хизматрасониҳои давлатӣ ба амал бароварда намешаванд ва дар як маврид аз ҷониби хизматрасон низ барои расонидани хизматрасонӣ пардохт талаб карда намешавад.

Агар хизматрасониҳои давлатӣ ба таври муздноқ роҳандозӣ карда шаванд, дар ин ҳолат бояд аз ҷониби гирандаи хизматрасониҳои мазкур пардохтҳо дар асоси талаботи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда шаванд.

Ҳамин тариқ хулосабарорӣ карданамон мумкин аст, ки хизматрасониҳои давлатӣ дар ба амал баровардани талаботҳои шаҳрвандон ва ба ҳамин васила то ҳадди муайян риоягардидани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд нақши калидиро доро мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ» аз 2 апрели соли 2020, №1690 Манбаи дастарсӣ: Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастарсӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.07.2022).
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ/ Зери таҳрири академик, Маҳмудов М.А.- Душанбе: ЭР-граф 2014. С-385.
3. Сотиволдиев Р.Ш., Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат.-Душанбе “Империял-Групп”, 2008.- С-113.
4. Егорова Т.В., Словарь иностранных слов современного русского языка.-М “Аделант”, 2012.- С-532.
5. Бесчастнов А.В. Административно-правовое регулирование государственных услуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов-2008. – 27 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/administrativno-pravovoe-regulirovanie-gosudarstvennykh-uslug> (дата обращения: 02.07.2022).
6. Морозова Е.В. Публичные услуги: теоретико-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Мытищи - 2009 – 23 с. (Электронный ресурс): Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/publicnye-uslugi-teoretiko-pravovoi-aspekt> (дата обращения: 02.07.2022).

Аннотатсия

Мафҳум ва моҳияти хизматрасонии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур масоили мафҳум ва моҳияти хизматрасонии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қонунгузории амалкунанда ва назарияи муосири илми ҳуқуқшиносӣ, мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст.

Аннотация

Понятие и сущность государственных услуг в Республике Таджикистан

В данной статье проанализированы и изучены вопросы понятия и сущности государственных услуг в Республике Таджикистан на основе действующего законодательства и современной теории юридической науки.

Annotation

The concept and essence of state services in the Republic of Tajikistan

This article analyzes and studies the concept and essence of state services in the Republic of Tajikistan on the basis of current legislation and modern theory of legal science.

12.00.05 – ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ; ҲУҚУҚИ ТАЪМИНОТИ ИҶТИМОӢ
12.00.05 – ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

УДК: 341.215.43

Махмадуллозода Нурулло Раҳматулло,
кандидат юридических наук, заместитель Министра
труда, миграции и занятости населения Республики
Таджикистан.

E-mail: nurullo_m@mail.ru

Тел.: (+992) 908-98-98-85.

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ**

Калидвожаҳо: санадҳои байналмилалӣ; стандартҳои байналмилалӣ; таъминоти иҷтимоӣ; нафақа; кумақпулиҳо; сугуртаи иҷтимоӣ; муҳоҷирати меҳнатӣ; муҳоҷири меҳнатӣ; фаъолияти меҳнатӣ; шаҳрванди хориҷӣ; конвенсия; созишнома.

Ключевые слова: международные акты; международные стандарты; социальное обеспечение; пенсия; пособия; социальное страхование; трудовая миграция; трудовой мигрант; трудовая деятельность; иностранный гражданин; конвенция; соглашение.

Keywords: international acts; international standards; social security; pension; benefits; social insurance; labor migration; labor migrant; labor activity; foreign citizen; convention; agreement.

Социальное обеспечение – одно из основных прав человека, которое закреплено во Всеобщей декларации прав человека 1948 года [1] и которое занимает центральное место в Филладельфийской декларации 1944 года [2], в статье III f) которой признаётся мандат Международной организации труда (далее – МОТ) на «расширение социального обеспечения с тем, чтобы обеспечить основной доход для всех нуждающихся в такой защите и полное медицинское обслуживание».

В этом контексте социальная защита трудящихся-мигрантов является одной из наиболее важных проблем современности. Принимающие страны трудовых мигрантов в большинстве случаев при регулировании вопросов миграции на территории государства, не уделяют должного внимания данному вопросу или сознательно отрицают его. Причиной такой ситуации, с одной стороны, является дополнительная финансовая нагрузка при решении вопросов социального обеспечения мигрантов для этих стран, с другой стороны, присутствие высокой излишней рабочей силы в регионах и неравномерное его распределение.

Право на социальное обеспечение человека, в том числе трудовых мигрантов

являются международно-признанными правами и закреплены на всех международных документах по правам человека. Обязательства государств по социальному обеспечению трудовых мигрантов вытекают из норм Всеобщей декларации прав человека и детально регулируются Международной конвенцией о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей [3], Конвенции МОТ (№97) от 1 июля 1949 года «О трудящихся-мигрантах» и (№ 143) от 4 июня 1975 года «О злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении трудящимся - мигрантам равенства возможностей и обращения» [4] и другими международными документами.

Социальные права трудящихся-мигрантов и их семей в принимающих странах должны обеспечиваться путем предоставления надлежащего доступа к здравоохранению, жилью и образованию на равных условиях с отечественными гражданами. Эти сферы также отчетливо представлены в важных социальных правах, защищенных международным законодательством о правах человека и труде. Например, в соответствии со статьей 27 Международной Конвенции «О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей»

относительно социального обеспечения трудящиеся-мигранты и члены их семей в государстве работают по найму, имеют права наравне с его гражданами в той степени, в какой они выполняют требования, предусмотренные применимым законодательством этого государства и применимыми двусторонними или многосторонними договорами. Компетентные органы государства происхождения и государства работы по найму могут в любое время установить необходимые процедуры для определения условий применения этой нормы. В тех случаях, когда применимое законодательство не предусматривает трудящимся-мигрантам и членам их семей право на пособие, соответствующие государства рассматривают возможность возмещения заинтересованным лицам суммы взносов, сделанных ими в связи с этим пособием, на основе равенства обращения с гражданами соответствующего государства». Также Конвенция МОТ «О равноправии в области социального обеспечения» принятая в 1962 году, №118 [5], гарантирует равноправие граждан стран пребывания и иностранцев или лиц без гражданства в области социального обеспечения. Государства, принявшие настоящую Конвенцию, обязуются соблюдать по отношению к гражданам любого другого государства, подписавшего данную Конвенцию, равенство в социальном обеспечении независимо от срока пребывания в стране. При этом, принятые обязательства по желанию сторон могут предусматривать одну или более социальных гарантий: медицинское обслуживание, пособие по инвалидности в случае потери трудоспособности, пенсионное обеспечение, пособие по временной нетрудоспособности, пособие по безработице и т.п.

Определение научного понятия термина «социального обеспечения трудящихся-мигрантов» невозможно без обращения к общему понятию «социального обеспечения». Иногда, определение того или иного понятия дает сам законодатель, и оно воспринимается наукой и практикой как официальное толкование. Исторически первыми правовыми актами, содержащими термин «социальное обеспечение», являются Акт о социальном

обеспечении (Social Security Act), принятый в США в 1935 году [6], и Акт о социальном обеспечении (Social Security Act), принятый в Новой Зеландии в 1938 году [7]. В настоящее время, нормативные правовые акты международного характера содержат определение понятия «социальное обеспечение». Некоторые международные акты содержат отдельные признаки социального обеспечения, например, Рекомендация МОТ № 67 от 12 мая 1944 года «Об обеспечении дохода» [8] гласит: «обеспечение дохода – существенный элемент социального обеспечения».

Естественно, что содержание понятия социального обеспечения и его объем постепенно формируются с учетом развития системы социального обеспечения в каждой стране.

Понятие социального обеспечения в экономических и юридических науках не имеет единообразного толкования и еще не является общепризнанным. В общем понимании понятие социального обеспечения определяется как организованная форма государственной помощи определенному кругу лиц в случаях возникновения определенных правовых оснований, установленных законом, который реализуется в целях выравнивания социального положения граждан. Другими словами, различные формы помощи сообщества его членам описываются как социальное обеспечение.

В научных источниках выделяются два основных вида содержания этого понятия: экономическая и юридическая. Сторонники экономической концепции к этому понятию относят все виды помощи членам общества за счет общественных потребительских средств. Среди них к социальному обеспечению относятся бесплатное образование, бесплатное обеспечение жильем, спорт, культура, все виды пенсий, пособий, социальных услуг, медицинской помощи и лечения, а также различные льготы отдельным группам населения.

Представители юридической концепции этого понятия основывают свою позицию на нескольких критериях, прежде всего экономических и субъективных. Они считали, что социальное обеспечение должно

распространяться не на всех членов общества, а только на часть граждан, нуждающихся в особой защите государства.

Следует отметить, что в советское время социальное обеспечение сначала применялось ко всем наемным работникам, а затем к членам колхозов, детям, многодетным семьям и матерям-одиночкам.

В настоящее время, согласно национальным законодательствам стран, в том числе стран СНГ, социальное обеспечение распространяется на широкий круг граждан: инвалидов, безработных, детей, престарелых, малообеспеченных семей, экологических и внутренних мигрантов и других. У ученых имеются разные мнения по этому вопросу. В частности, российские ученые В. Дурденевский [9] и В.С. Андреев [10] предлагают ограничивать охват социального обеспечения с учетом целесообразности его направлений. Их позиция не поддерживается другими учеными, занимающимися изучением вопросов социального обеспечения. Разные мнения в данном вопросе привели их к разделению на две группы: представителей «широкой» и «ограниченной» сфер социального обеспечения. Представители «ограниченной» сферы социального обеспечения, в том числе В.Ш. Шайтхутдинов предлагает ограничить сферу социального обеспечения только выплатой пенсий, пособий и социальных услуг [11].

С учетом разных мнений и точек зрения ряда ученых предложены следующие критерии (признаки) понятия социального обеспечения в соответствии с которыми виды обеспечения можно назвать как социальные: 1) цель социального обеспечения; 2) круг лиц, охваченных социальным обеспечением; 3) условия социального обеспечения; 4) источники финансирования [12].

При объяснении понятия социального обеспечения следует также учитывать, что оно является выражением социальной политики государства на современном этапе его развития. С изменением социальных приоритетов неизбежно и изменение содержания понятия социального обеспечения. Например, социальная политика Советского Союза в 70-х и 80-х годах прошлого века была направлена на рост населения. Согласно этому

социальное обеспечение в тот период предусматривало выплату пособий многодетным матерям.

Согласно Всеобщей декларации прав человека от 1948 года, а также Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 1977 года [13], член общества имеет право на социальное обеспечение и свободное развитие своих личных прав в экономической, социальной и культурной сфере в соответствии со структурой и возможностями каждого государства. Каждый человек имеет право на уровень жизни, необходимый для его здоровья и социального положения, а также его семьи, в том числе, на поддержку в случае безработицы, болезни, инвалидности, одиночества, старости и других ситуаций, не зависящих от его воли.

Таким образом, социальное обеспечение представляет собой организованную форму государственной помощи, направляемую определенному кругу граждан за счет средств государственного бюджета и специальных внебюджетных государственных фондов при возникновении ситуаций, определенных законом, с целью выравнивания социального уровня населения.

В связи с этим все виды пенсий, пособий, компенсаций, социальных услуг, медицинской помощи и лечения, иной материальной помощи, а также различные льготы для определенной группы граждан должны быть отнесены к системе социального обеспечения.

По мнению ряда ученых, в понятие социального обеспечения не входит право на бесплатное образование и предоставление жилья в связи с отсутствием события как основного фактора, с которым связано социальное обеспечение. Однако, на наш взгляд, любую социальную помощь, оказываемую малоимущим, следует рассматривать относящейся к понятию социального обеспечения. То есть, понятие социального обеспечения широкое, и оно не должно ограничиваться конкретными темами. Потому что опыт законодательства в сфере социального обеспечения показывает, что события, как основной фактор, от которого зависит социальное обеспечение, могут проявляться во всех сферах жизни человека, включая образование и жильё. Например, по

установленной системе приема в средние и высшие профессиональные учебные заведения Республики Таджикистан, инвалиды и дети-сироты имеют преимущественное право поступления на бесплатное обучение в учреждения. Иными словами, инвалиды и дети-сироты, не имеющие возможности для платного обучения в этих учреждениях с социальной точки зрения и доходов своих семей, законодательством в сфере образования для них предусмотрена возможность бесплатного обучения в форме льгот. В частности, согласно Распоряжению Министра образования и науки Республики Таджикистан от 10.12.2016 г. «О порядке предоставления льгот абитуриентам на централизованных вступительных экзаменах в образовательные учреждения среднего и высшего профессионального образования Республики Таджикистан» при сдаче вступительных экзаменов в Центре тестирования при Президенте Республики Таджикистан установлены 150 дополнительных баллов детям-сиротам, детям-инвалидам и инвалидам первой и второй групп, 100 дополнительных баллов детям военнослужащих, родители которых погибли при исполнении служебных обязанностей или умерли в результате болезни от боевого ранения. Здесь в качестве основного события, на котором базируется социальное обеспечение в виде пособия на бесплатное обучение, выступает ограниченная трудоспособность или сиротство студента, не имеющего финансовой возможности оплатить платное обучение. Аналогичным образом, при возникновении стихийных бедствий, таких как землетрясения, наводнения, паводки, оползни, сход лавин и других стихийных бедствий, полностью или частично разрушающих жилища граждан, государство оказывает помощь в обеспечении таких граждан жильем. И в этом случае нет сомнений в том, что события являются основанием для социального обеспечения.

Учитывая важность данного вопроса, доступ к социальной защите для всех, включая трудовых мигрантов и их семьи, был включен к числу приоритетов Повестки дня Организации Объединённых Наций (ООН) в Цели устойчивого развития на период до 2030 года [14]. А также, в Глобальном договоре о

безопасной, упорядоченной и легальной миграции от 2018 года [15] отмечается важность обеспечения доступа работников к социальной защите во всех странах мира, в том числе установление минимальных уровней социальной защиты, и обеспечение переносимости материальных прав и приобретённых льгот. Генеральным секретарем ООН в своём докладе в «Наша общая повестка дня» подтверждается важность достижения всеобщей социальной защиты работников [16]. Для достижения этой цели и укрепления многостороннего сотрудничества МОТ начал реализовать инициативу «Глобальный ускоритель» по созданию рабочих мест и обеспечению всеобщей социальной поддержки» с привлечением других организации ООН, правительств, социальных партнёров, частных секторов и гражданских обществ.

К сожалению, несмотря на достижение определенных результатов, в данный момент по информации МОТ 4,1 млрд. человек [17] во всем мире не имеют доступа к социальным пособиям. В это число входят трудящиеся мигранты и члены их семей, которые сталкиваются с трудностями в доступе к социальной защите из-за слабых систем социальной защиты в целом, законодательства, которое носит ограничительный и дискриминирующий характер, отсутствия соглашений о социальном обеспечении. В самом остром положении находятся трудовые мигранты неформально занятые в экономике, или мигранты с неурегулированным статусом. Кризис, связанный с COVID-19 показал имеющиеся пробелы в социальной защите трудовых мигрантов, и обострения проблемы неравенства во многих отношениях в области социальной защиты мигрантов. Трудовые мигранты при доступе к социальной защите по сравнению с гражданами принимающих стран мигрантов сталкиваются с дополнительными препятствиями, которые имеют юридический и практический характер. В национальном законодательстве некоторых стран частично или полностью отсутствуют нормы регулирующие вопросы социальной защиты или обеспечения пособий иностранным гражданам, в том числе трудовым мигрантам с учетом их миграционного статуса, срок и

продолжительности пребывания, наличия трудоустройства, типа занятости, профессии или сектора занятий (например, надомные работники, сельхоз-работники, строители и др.). А также, преднамеренные ограниченные меры по социальной защите трудовых мигрантов в принимающих странах и отсутствие таких мер в законодательстве стран происхождения усложняют обеспечение социальных гарантий трудовым мигрантам. Не заключённые двусторонние или многосторонние соглашения о социальной защите трудовых мигрантов между странами происхождения и странами принимающих трудовых мигрантов или действующие соглашения не полностью охватывают вопросы их социальной защиты. А также было много случаев невыполнения условий соглашений или в действующих нормах национального законодательства, отсутствовали конкретные механизмы реализации установленных норм.

На практике имеются и другие препятствия в обеспечении социальной защиты мигрантов, которые приводят к дискриминации, например языковые и культурные барьеры, недостаточное информирование связанное с правами мигрантов на социальную защиту и механизм их реализации; разработаны очень сложные и обременительные административные процедуры (в том числе недоступные или неэффективные информационно-технические системы); высокие ставки, социальные взносы для трудовых мигрантов, что на практике показывает экономическую неспособность платить эти взносы; отсутствие бюджетной поддержки в социальной защите мигрантов; не налаженные эффективные социальные диалоги и защиты прав и интересов трудовых мигрантов на социальную защиту; недостижимость трудовых мигрантов к правосудию.

В настоящее время международными трудовыми нормами регулируемыми вопросы социальной защиты трудовых мигрантов являются [18]:

- Конвенция 1952 года о минимальных нормах социального обеспечения (102) является основной международной конвенцией в сфере социального обеспечения. В статье 68 Конвенции определены девять областей социального обеспечения и установлены

основные принципы равенства обращения для всех граждан, в том числе лиц, не являющихся гражданами страны проживания;

- Рекомендация 2012 года о минимальных уровнях социальной защиты (202) определяет механизмы расширения социального обеспечения трудовых мигрантов и членов их семей. В соответствии, с которой все члены Организации обязаны на должном уровне обеспечить минимальные социальные стандарты, без ограничения всем жителям страны, в том числе детям, в соответствии с национальным законодательством и нормативно-правовыми актами (пункт 6). Эти минимальные гарантии касаются и трудовых мигрантов, постоянно проживающих, и особенно несовершеннолетних членов семьи трудовых мигрантов вне зависимости от их статуса и статуса их родителей или опекунов;

- Конвенция 1962 года о равноправии в области социального обеспечения (118) утверждает соблюдение основных принципов равенства обращения всех граждан и обеспечение социальных гарантии. В соответствии с настоящей конвенцией страны, ратифицировавшие её должны создать необходимые условия для обеспечения прав всех граждан, в том числе трудовых мигрантов в области социального обеспечения посредством заключения двусторонних и многосторонних соглашений в области социального обеспечения;

- Конвенция 1982 года о сохранении прав в области социального обеспечения (157) кроме других вопросов предусматривает принцип сохранения приобретённых прав и выплату пособий за границей, что без сомнения касается прав трудовых мигрантов на социальное обеспечение. Данная конвенция в отличие от других конвенций сохраняет требование к странам, ратифицировавшим данную конвенцию, принять обязательства за все системы социального обеспечения, которые действуют в данном государстве. Указанная конвенция дополняется Рекомендацией 1983 года о сохранении прав в области социального обеспечения (167), в котором предусмотрены даже типовые соглашения в области социального обеспечения между странами;

- Конвенция 1925 года о равноправии в области возмещения при несчастных случаях

(19) дополняя систему международных трудовых стандартов, относится к числу широко ратифицированных конвенций МОТ в области социального обеспечения и регулирует механизмы координации деятельности систем социального обеспечения. В соответствии с данной Конвенцией каждый член Международной организации труда, ратифицировавший её, обязан предоставить гражданам любой другой страны ратифицировавшей эту Конвенцию, пострадавшим от несчастных случаев на производстве, которые происходили на его территории, или их членам семьи, права на возмещение вреда наравне с собственными гражданами, без каких-либо условий;

- Конвенция (пересмотренная) 1949 года о трудящихся-мигрантах (97), Конвенция 1975 года о трудящихся-мигрантах (дополнительные положения) (143) и Рекомендации к ним предусматривают нормы касающиеся трудовых мигрантов, в том числе положения относительно обеспечения равного обращения стран по поводу собственных граждан и иностранных граждан в области социального обеспечения (статья 6 Конвенции 97 и статьи 9 и 10 Конвенции 143). Особенно, статья 9 1) Конвенции 143 значительно расширяя данный принцип относительно трудовых мигрантов, и она не может быть регламентирована, в отношении прав, вытекающих с прев едущий трудовой деятельности.

На практике одно из наиболее эффективных и широко используемых вариантов регулирования вопросов социальной защиты трудовых мигрантов является заключение и выполнение двусторонних или многосторонних соглашений между странами в области социального обеспечения. Такой вариант позволит координировать механизмы социального обеспечения трудовых мигрантов в двух и более странах и широко охватывает сферы социальной защиты трудовых мигрантов, а также обеспечивает перенос прав трудовых мигрантов на социальное обеспечение. Безусловно, в разработки таких соглашений между странами в качестве руководства должны использоваться международные стандарты и примеры.

По данным МАСО [19] в 2020 году в мире было заключено 660 соглашений в

области социального обеспечения, что свидетельствует о значительном увеличении таких соглашений по сравнению с 1980 году (тогда их было 100). Данная тенденция наблюдается во всех регионах мира, и самый большой показатель в заключениях двусторонних соглашений зафиксирован в странах Европы, далее Северной и Южной Америке, Азиатско-Тихо-океанском регионе и Африке. Из них около 90% соглашений предусматривают выплату пособий по старости, инвалидности и потере кормильца, а менее 50% соглашений касаются других областей социального обеспечения. К сожалению, в этих соглашениях не охватываются социальное обеспечение трудовых мигрантов, которые заняты в неформальном секторе, и трудовых мигрантов с неурегулированным статусом, за исключением некоторых прав в области социальной защиты, возникающих на основании предыдущей трудовой деятельности. С другой стороны такой подход в этих соглашениях может стимулировать трудовых мигрантов с целью, получения гарантий социальной защиты, трудоустроиться в иностранном государстве посредством официальных агентств и работать формально.

Другой способ социального обеспечения и расширения охвата социальной защиты трудовых мигрантов и членов их семей являются разработка и применения односторонних мер страной происхождения или принимающей стороной трудовых мигрантов. Для обеспечения широкого и комплексного охвата трудовых мигрантов систему социального обеспечения, решении пробелы отсутствия двусторонних или многосторонних соглашений или ограниченного охвата, предусматриваемого такими соглашениями, страны происхождения и назначения трудовых мигрантов могут в одностороннем порядке разработать и внедрить механизмы накопительной и солидарной системы социального обеспечения на основе принципа равенства обращения. А также необходимо с учетом особенности трудовой деятельности трудовых мигрантов (например, домашние работники, работники, занятые в неформальном секторе или чей статус не урегулирован) разработать гибкие механизмы и

условия постепенного охвата отдельных групп трудовых мигрантов посредством, установленных минимальных уровней социальной защиты, которые в настоящее время не включены в систему социального обеспечения. Обеспечить такие группы мигрантов возможностью соответствовать минимальным требованиям в получении права на социальные обеспечения. Нужно решить вопрос с обеспечением пособий трудовым мигрантам за границей и оставаться в системах социальной защиты страны происхождения, особенно временным и сезонным трудовым мигрантам. Создание зарубежных фондов поддержки трудовых мигрантов тоже позволит обеспечить социальной защитой трудовых мигрантов непредвиденных жизненных ситуациях за границей.

Основой правового регулирования в области социального обеспечения является закрепление в Конвенции СНГ о правах и основных свободах человека от 26 мая 1995 г. [20]. и в Хартии социальных прав и гарантий граждан независимых государств от 29 октября 1994 г. [21] общие принципы сотрудничества в реализации права человека на социальное обеспечение государствами — участниками СНГ. Эти акты по правам человека подтвердили приверженность государств — участников СНГ принципу всесторонности и многообразия видов социального обеспечения, на которые каждый человек имеет право независимо от расовой и национальной принадлежности, пола, языка и других различий (ст. 16 Конвенции, ст. 40 Хартии), гарантированности осуществления социального обеспечения в случае, когда лицо не имеет достаточных средств и не может добыть такие средства своими усилиями или из других источников (ст. 16 Конвенции), сохранению прав на пенсионное обеспечение при переезде (ст. 40 Хартии).

Среди международных актов принятие в рамках СНГ Соглашения от 15 апреля 1994 года «О сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов» [20] является основным соглашением затрагивающим вопросы социального обеспечения трудовых мигрантов в СНГ. В данном документе частично решены данные вопросы, по механизму сотрудничество

стран СНГ в области социального обеспечения трудовых мигрантов. Согласно статья 10 данного соглашения «Трудящиеся-мигранты пользуются социальным страхованием и социальным обеспечением (кроме пенсионного) в соответствии с действующим на территории Стороны трудоустройства законодательством, если иное не предусмотрено специальным соглашением. Их медицинское обслуживание осуществляется за счет работодателя (нанимателя) Стороны трудоустройства на одинаковом уровне с ее гражданами».

Вопросы пенсионного обеспечения работников и членов их семей регулируются Соглашением о гарантиях прав граждан государств - участников Содружества Независимых Государств в области пенсионного обеспечения от 13 марта 1992 года [21] или (и) двусторонними соглашениями (статья 10).

Порядок возмещения работнику вреда, причиненного увечьем, профессиональным заболеванием либо иным повреждением здоровья, связанным с исполнением им трудовых обязанностей, регулируется законодательством Стороны трудоустройства, если иное не предусмотрено отдельным соглашением (статья 11).

В случае смерти работника работодатель (наниматель) организует перевозку тела и личного имущества умершего на территорию Стороны выезда, несет все связанные с этим затраты, информирует дипломатическое или консульское представительство этой Стороны с представлением материалов по факту смерти (статья 12).

Кроме данного соглашения и на её основе отдельные вопросы социального обеспечения трудовых мигрантов регулируется многосторонним и двусторонним соглашением между странами СНГ.

Обзор форм правового сотрудничества государств - участников СНГ позволяет отметить, что значительное место среди них занимают соглашения в области пенсионного обеспечения. Это объясняется, помимо других причин экономическим и политическим характером, отсутствием четко сформулированной позиции по согласованию

государственной социальной политики в базовых документах Содружества.

В настоящее время Российская Федерация заключила соответствующие соглашения о пенсионном обеспечении с рядом государств, в частности с Республикой Таджикистан. Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве в области пенсионного обеспечения от 15 сентября 2021 года [21] предусматривает распределение финансовой ответственности сторон по страховому обеспечению за пенсионные права, приобретенные на их территории. Действие документа распространяется на граждан обеих стран и членов их семей; в предмет договора входят все виды страховых пенсий.

Исходя из вышеизложенных прав трудящихся мигрантов на социальное обеспечение в соответствии с международными нормами их можно разделить на следующие виды:

1. Социальное страхование;
2. Обеспечение жильем;
3. Образование;
4. Здравоохранение.

Анализ норм международных конвенций в области социального обеспечения трудовых мигрантов, нормативных актов СНГ, ЕАЭС, отдельных государств и практика международных организаций показывает, что в социальном обеспечении трудовых мигрантов нет единой позиции, хотя бы определенных минимальных стандартов гарантирующие право мигрантов на социальное обеспечение. В некоторых странах принимающих трудовых мигрантов не существуют или не полностью функционируют правовые механизмы обеспечения и доступа мигрантов к определенным видам социальной защиты.

Изучения норм международных документов и позиций ученых относительно понятия «социального обеспечения» показывают, что право на социальное

обеспечение является сложным комплексным институтом со специфичными правоотношениями, охватывающими широкий круг лиц, нуждающихся в разных социальных поддержках в результате возникновения определенных жизненных событий. К сожалению, в научных источниках и международных нормативных актах не содержится точное понятие «социальное обеспечение трудовых мигрантов». Поскольку трудовые мигранты в принимающих странах имеют особый правовой статус, обязательства по их социальному обеспечению в период пребывания и трудовой деятельности не предусматривается национальным законодательством стран. В большинстве стран система социального обеспечения акцентировано только на своих граждан, а решением вопросов установления объемов прав, механизмов и условий социального обеспечения трудовых мигрантов обычно ссылаются на международные акты, особенно межправительственные соглашения между странами. Исходя из этого, по нашему мнению следующей формулировкой понятия «социальное обеспечение трудовых мигрантов» является важным для правового регулирования данного вопроса в национальных законодательствах стран, в том числе при заключения соответствующих соглашений между странами по социальному обеспечению трудовых мигрантов:

Социальное обеспечение трудовых мигрантов – обеспечение минимальных социальных стандартов, установленных в международных актах трудовым мигрантам и членам их семей в период пребывания и трудовой деятельности в принимающих странах (медицинское обслуживание, обеспечение жильём, пособия при временном нетрудоспособности, пособие и компенсации по инвалидности в случае потери трудоспособности, доступ к образованию, пенсионное страхование и т.д.).

Список литературы:

1. Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. Душанбе: «Контраст», 2011-С.219-223.
2. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XVI.- М., 1957. С. 351–372. Устав Международной

организация труда и Регламент Международной конференции труда.- Женева: Международное бюро труда, 1996. С. 23 – 25.

3. Международное публичное право: сб. док.- М., 1996.- Т.1.- С.492-512.

4. Конвенции и рекомендации МОТ, №2. Женева, 1996. Т.1:- 1919-1956.- С.965.

5. Конвенции и рекомендации принятые Международной Конференцией Труда.-Женева, 1996.Т.2: 1957-1990.

6. Текст документ размещен на сайт: <https://www.ssa.gov/history/35act.html>.

7. Текст документ размещен на сайт: <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v2n5/v2n5p3.pdf>.

8. Рекомендация МОТ от 12 мая 1944 г. №67 «Об обеспечении доход» //Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда.1919-1956. Т. I. Женева, 1991. С. 591-612.

9. Дурденевский В. Лекция по социальной культуре. - М.-Л., 1929. С. 10.

10. Андреев В. С. Закон о социальном обеспечении в СССР. Учебник. М., 1974. С. 10.

11. Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. Свердловск, 1986. С. 5-26.

12. Право социального обеспечения: учебник / Под ред. К. Н. Гусова.- М.: ПБОЮЛ. Грачев С.М.,2001. С.12-13.

13. Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. Душанбе: «Контраст», 2011-С.234-239.

14. Повестки дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 года.<https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/about/development-agenda/>.

15. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН от 19 декабря 2018 года. Доступ из: <https://refugeesmigrants.un.org/migration-compact>.

16. ООН, Наша общая повестка дня: Доклад Генерального секретаря, Нью-Йорк, 2021 г.

17. МОТ: Административный совет, 344-я сессия, Женева, март 2022 г./https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/--relconf/documents/meetingdocument/wcms_837534.pdf.

18. Международное право в документах: Сборник международно-правовых актов и внутреннего законодательства Республики Таджикистан. Душанбе: «Контраст», 2011-С.258-266.

19. Межпарламентская Ассамблея государств-участников Содружества Независимых Государств. 1995. № 6. С. 99 - 117.

20. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество», 1994 г., № 1, стр.34.

21. Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество», 1992 г., № 3.

Аннотатсия

Стандартҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оид ба ҳифзи иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатӣ

Дар ин мақола заминаҳои ҳуқуқии танзими байналмилалӣ ҳифзи иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатӣ баррасӣ мешаванд. Муаллифи мақолаи мазкур бо таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки меъёрҳои таъмини иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатиро мукаммал мекунад, мафҳум ва моҳият, намудҳо ва доираи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатиро ба таъминоти иҷтимоӣ ошкор намуда, доир ба мавзӯи мавриди омӯзиш хулосаву тавсияҳои илмӣ пешниҳод намудааст.

Аннотация

Международные правовые стандарты социального обеспечения трудовых мигрантов

В данной статье рассматриваются правовые основы международного регулирования социального обеспечения трудовых мигрантов. Автор настоящей статьи, анализируя международные нормативные акты, устанавливающие стандарты социального обеспечения трудовых мигрантов, раскрывает понятия и сущность, виды и объемы прав трудовых мигрантов на социальное обеспечение и предлагает научные выводы и рекомендации по исследуемой теме.

Annotation

International legal standards for social security of labor migrants

The article discusses the legal basis for international regulation of the social security of labor migrants. The author of this article, analyzing international regulatory acts establishing the standards of social security of labor migrants, reveals the concepts and essence, types and volumes of the rights of labor migrants to ensure social security of labor migrants and offers scientific conclusions and recommendations on the topic under study.

УДК: 349.23/24

Бобокалонов Ғоиб Мерганович,

н.и.ҳ., сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоии Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: bgoib@mail.ru

Тел.: (+992) 907-94-87-73.

БАЪЗЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚҲОИ МЕҲНАТИИ ШАҲРВАНДОНЕ, КИ ДАР МУАССИСАҲОИ БУДУБОШИ ДОИМИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ИҶТИМОӢ ҚАРОР ДОРАНД

Калидвожаҳо: озодии меҳнат; шаҳрванд; инсон; муносибатҳои меҳнатӣ; шартномаи меҳнатӣ; уҳдадорӣҳои меҳнатӣ; вазъи саломатӣ; маъҷуб; синну сол; хизматрасониҳои иҷтимоӣ; санадҳои байналмилалӣ.

Ключевые слова: свобода труда; гражданин; человек; трудовые отношения; трудовой договор; трудовые обязанности; состояние здоровья; инвалид; возраст; социальные обслуживание; международные договоры.

Keywords: freedom of labor; citizen; person; labor relations; labor contract; labor obligations; state of health; disability; age; social services; international treaties.

Озодии меҳнат яке аз унсурҳои муҳимтарини озодии инсон ва шаҳрванд маҳсуб мешавад, ки дар тамоми давраи замонавӣ муҳимтарин воситаи инкишофи шахсияти инсон ба ҳисоб меравад.

Яке аз хусусиятҳои хоси муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар он ифода меёбад, ки асоси ба вучуд омадани онро танҳо амали санадҳои меъриии ҳуқуқӣ, яъне дар асоси изҳори озодонаи хоҳишу ирода тавассути меъёрҳои танзимкунандаи он ташкил медиҳад.

Қабул аз ҳама, дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Тибқи муқаррароти қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Дар санадҳои байналмилалӣ нисбат ба ҳуқуқи шахс ба ҳаёт эътироми хосса зоҳир карда шудааст. Ҳадади ҷудонопазир будани ҳуқуқ ба ҳаётро Эълومияи умумии ҳуқуқи башар ба таври дақиқ муқаррар кардааст. Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ бошад, муқаррар кардааст, ки ҳар як инсон ба ҳаёт ҳуқуқи ҷудонопазир

дорад ва ҳеҷ касро худсарона аз ҳаёт маҳрум кардан мумкин нест. Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқи озодиҳои инсон нисбат ба дигар санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқ ба ҳаёт доштани ҳар касро дар қисмати аввал муқаррар кардааст.[1, с. 37-43]

Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966 аз зумраи санадҳои байналмилалӣ асосие мебошанд, ки ҳамчун манбаъҳои муҳими танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои меҳнатӣ хизмат менамоянд.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 23 Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, ҳар як инсон дорои ҳаққи меҳнат, интиҳоби озодонаи кор ва шароити одилонаи мусоиди меҳнат ва ҳаққи ҳимоя аз бекорист.[2, с.6]

Қисми 1 моддаи 6 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ давлатҳои ширкаткунандаи ҳамин Паймонро вазифадор намудааст, ки ҳуқуқро ба меҳнат, ки иборат аст аз ҳаққи ҳар як инсон барои дарёфти имконияти таъмини зиндагӣ тавассути меҳнате,

ки ӯ онро озодона интиҳоб мекунад ё ӯ ба иҷрои он озодона розӣ мешавад, эътироф мекунад ва ҷиҳати таъмини ин ҳуқуқ тадбирҳои лозима андешанд.[3, с.9]

Ҳамзамон, меъёрҳои дар санадҳои байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофёфта, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, сабт гардидаанд.

Мутобиқи моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад, моддаи 39 ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти кор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад ва моддаи 35 ҳуқуқи ҳар кас ба меҳнаторо эълон дошта, ҳама гуна зухуроти таъйиз (фарқиятгзорӣ, роҳ надодан ба кор, бартарию афзалият додан зимни қабул намудан ба кор) вобаста ба миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот, вазъи молу мулкӣ ва дигар аломатҳо дар муносибатҳои меҳнатиро манъ намудааст.[4] Талаботи ин меъёри конститутсионӣ дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мушаххас гардонида шудаанд.

Дар қатори санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ мавқеи асосиро Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМ ҚТ), ки 23 июли соли 2016 қабул ва аз 28 июли соли 2016 мавриди амал қарор дода шудааст, ишғол менамояд.

Тибқи моддаи 5 КМ ҚТ ҳар кас ҳуқуқ дорад бе ягон таъйиз ва маҷбуркунӣ меҳнаторо озодона интиҳоб намояд ва ё ба меҳнаторо озодона ризоият диҳад, ба малакаи худ ба меҳнат ихтиёрдорӣ кунад, касб ва самти фаъолиятро интиҳоб кунад.

Мутобиқи қисми 1 моддаи 7 КМ ҚТ ҳамаи шахрвандон ба меҳнат ҳуқуқи баробар доранд, таъйиз дар муносибатҳои меҳнатӣ манъ аст. Ҳама гуна фарқиятгзорӣ, роҳ надодан, афзалият гузоштан ё рад кардан аз қабул ба кор қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ки баробарии имкониятро дар меҳнат ҳалалдор мекунад, манъ аст.

Дар баробари ин, қонунгузорӣ дар баъзе мавридҳои имконияти маҳдуд намудани ҳуқуқ ба меҳнаторо раво мебинад. Масалан, тибқи моддаҳои 261 ва 262 КМ ҚТ, барои кормандони маъҷуби гурӯҳҳои I ва II истифодаи ҷамъи вақти кори баҳисобгирифташуда роҳ дода намешавад.

Ба кормандони маъҷуби гурӯҳи III ҷамъи вақти кории баҳисобгирифташуда муқаррар карда намешавад, агар чунин реча бо нишондодҳои тиббӣ манъ карда шуда бошад.

Қалб намудани маъҷубон ба кори шабона, изофакорӣ, дар рӯзҳои истироҳат ва иди ғайрикорӣ, фиристодани кормандони маъҷуб ба сафари хизматӣ танҳо бо розигии хаттии онҳо иҷозат дода мешавад, агар чунин кор бо нишондодҳои тиббӣ манъ карда нашуда бошад.

Ҳаминро бояд таъкид дод, меъёри дар қисми 2 моддаи 7 КМ ҚТ муқарраршуда, фарқият дар меҳнат вобаста ба талаботи махсуси намуди муайяни кор ва ё вобаста ба ғамхорӣ махсуси давлат нисбат ба шахсоне, ки муҳтоҷи ҳимояи махсуси иҷтимоӣ мебошанд (аз рӯи ҷинс, синну сол, норасоии ҷисмонӣ, уҳдадорӣ оилавӣ, дараҷаи иҷтимоӣ ва фарҳангӣ), таъйиз намебошад.

Зиёда аз он, озодии меҳнат ҳамчун самти муҳимтарини сиёсати иҷтимоии давлат, бояд барои шахрвандон кафолатҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар ҷодаи меҳнат, эҷоди шароитҳои барои ҳаёт сазовор, камолоти касбӣ ва шахсият таъмин намояд.[5, с.16]

Ҳаминро бояд хотиррасон намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ барои таъминоти иҷтимоиро дар низоми давлатдорӣ таъминоти иҷтимоӣ мутобиқ ба Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» аз 5 январи соли 2008, №359[6] низ кафолат медиҳад.

Мақсадҳои хизматрасонии иҷтимоӣ, инҳо, мусоидат намудан ба таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи аъзои ҷамъият, кумак намудан ба шахрвандон барои рафъи ҳолати душвори зиндагӣ, ки онҳо бо маблағи худ ва имкониятҳои мавҷудбуда қудрати бартараф кардани онро надоранд, муҳайё кардани шароит барои ҳалли мустакилонаи масъалаҳои пешомада аз тарафи онҳо пешгирӣ кардани ҳолати душвори зиндагӣ мебошад.

Тибқи муқаррароти қисми 1 моддаи 11 Қонун, ки суҳан дар бораи фаъолияти меҳнатии

шаҳрвандони дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарордошта, меравад, шаҳрвандони дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарордошта мувофиқи вазъи саломатиашон дар асоси шартномаи меҳнатӣ метавонанд ба кор қабул карда шаванд.

Мутобиқи муқаррароти қисми 2 моддаи 11 Қонун шаҳрвандони дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарордошта мувофиқи тавсияи тиббӣ ва бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон метавонанд дар ҷаъолияти табобатӣ-меҳнатӣ ширкат намоянд. Ба ҷаъолияти меҳнатӣ маҷбур намудани шаҳрвандоне, ки дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарор доранд, роҳ дода намешавад.

Мутобиқи муқаррароти сархати панҷуми моддаи 2 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» ҳолати душвори зиндагӣ - ҳолате, ки ҷаъолияти мӯътадили зиндагии шаҳрвандро ба таври воқеӣ вайрон мекунад ва ё ҳолате, ки у мустақилона аз он баромада наметавонад, мебошад.

Дар меъёри мазкур якҷанд ҳолатҳое номбар карда шудааст, ки ҷаъолияти мӯътадили зиндагии шаҳрвандро ба таври воқеӣ вайрон мекунад ва ё ҳолате, ки у мустақилона аз он баромада наметавонад, ҳаст.

Якум, дар ҳолати маъҷубӣ қарор доштани шаҳрванд. Маъҷуб шахсест, ки дар натиҷаи нуқсёбии саломатӣ бо коҳиши устувории вазифаҳои организм аз беморӣ, ҷароҳат, иллати ҷисмонӣ ва ақлонӣ боиси маҳдуд шудани ҷаъолияти ҳаётӣ гардидааст ва ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз дорад.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 22 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандони Чумхурии Тоҷикистон» аз 25. 06. 1993, №796 маъҷубӣ вобаста аз дараҷаи гум қардани қобилияти қорӣ ба се гурӯҳ тақсим мешавад[7] ба маъҷубии гурӯҳҳои I, II ва III.

Тибқи муқаррароти моддаи 27 Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» аз 29 декабри соли 2010, №675 барои маъҷубоне, ки қор мекунад, аз ҷониби қорфармоёни онҳо мутобиқ ба барномаи инфиродии тавонбахшии маъҷубон

шароити зарурии меҳнат фароҳам оварда мешавад.

Имтиёзҳои иловагии маъҷубон вобаста ба давомнокии кӯтоҳи вақти қорӣ, рухсатиҳои иловагӣ, инчунин дигар қафолатҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ тибқи ҚМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд.[8]

Боби 24 ҚМ ҚТ бо пуррагӣ ба хусусияти танзими меҳнати маъҷубон бахшида шудааст.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 258 ҚМ ҚТ, ки суҳан дар бораи амалӣ намудани ҳуқуқи маъҷубон ба меҳнат меравад, маъҷубон дар сурати доштани тавсияҳои меҳнатӣ, ки аз ҷониби мақомоти вақолатдори давлатӣ дода шудаанд, ҳуқуқи бо қорфармо бастанӣ шартномаи меҳнатиро бо шартҳои оддӣ меҳнат ё дар ташилотҳои махсусгардонидашуда, ки меҳнати маъҷубонро истифода мекунад, доранд.

Даст қашидан аз бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, гузаронидани маъҷуб ба қори дигар, тағйир додани шароити меҳнат бо сабаби маъҷуб будан роҳ дода намешавад, ба истисноӣ ҳолатҳое, ки мутобиқи ҳулосаи тиббӣ ҳолати саломатии у барои иҷрои уҳдадорӣҳои меҳнатӣ монеагӣ мекунад ё ки ба саломатии у ва ё беҳатарии меҳнати дигар шахсон таҳдид мекунад.

Моддаи 259 ҚМ ҚТ, ки шароити меҳнати қормандони маъҷубро муқаррар намудааст, шароити меъёрбандӣ, пардохт ва ҳифзи меҳнат, речаи қорӣ, тартиби якҷоя қардани қасбҳо (мансабҳо), шароитҳои техникӣ, санитарӣ, гигиенӣ, истехсолӣ-маишӣ, инчунин дигар шароитҳо бо мувофиқаи тарафҳои шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ наметавонанд ҳолати қормандони маъҷубро бад намоянд ё ҳуқуқи онҳоро дар муқоиса бо дигар қормандон маҳдуд кунанд (қ.1 м. 259 ҚМ ҚТ).

Истифодаи меҳнати маъҷубон дар қорҳои вазнин, қор бо шароитҳои зарарнок ва ҳавфноки меҳнат манъ карда мешавад (қ.2 м. 259 ҚМ ҚТ).

Ба маъҷубоне, ки қор мекунад наметавонад қафолатҳои иловагӣ, ки Қодекси мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Чумхурии Тоҷикистон, шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ, санадҳои қорфармо муқаррар намудаанд, дода шаванд (қ.3 м. 259 ҚМ ҚТ).

Ҳулосаи тиббӣ дар бораи речаи қорӣ ва дигар вақти қорӣ, қам қардани ҳаҷми қор ва дигар

шароити меҳнати маъюбон барои иҷрои корфармо ҳатмӣ мебошад (қ.4 м. 259 КМ ҚТ).

Чи тавре зикр гардид, моддаҳои 261 КМ ҚТ, барои кормандони маъюби гурӯҳҳои I ва II истифодаи ҷамъи вақти кори баҳисобирифташуда манъ карда шудааст.

Ба кормандони маъюби гурӯҳи III ҷамъи вақти кории баҳисобирифташуда муқаррар карда намешавад, агар чунин реча бо нишондодҳои тиббӣ манъ карда шуда бошад.

Дар раванди зиндагӣ инсон ба ҳолатҳои ногуворе дучор мегардад, ки вай мустақилона аз он баромада наметавонад.

Тибқи сархати шашум набудани ҷойи муайяни истиқомат ва сархати ҳаштуми қисми 1 моддаи 2 Қонун, ҳолати дигари душвори зиндагӣ дучоршудагон ба муассисаҳои

будубоши доимӣ ва ё ба муассисаҳои будубоши муваккати хизматрасонии иҷтимоӣ фиристонида мешаванд. Онҳо низ метавонанд, дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарордошта мувофиқи вазъи саломатиашон дар асоси шартномаи меҳнатӣ ғайолият намоянд.

Хулоса ғайолияти меҳнати шахсоне, ки дар ҳолати душвори зиндагӣ қарор доранд, ҳамзамон ба ҳолате гирифта шудаанд, ки ғайолияти мӯътадили зиндагии онҳоро ба таври воқеӣ вайрон мекунад ва ё ҳолате, ки вай мустақилона аз он баромада наметавонад, дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарордошта мувофиқи вазъи саломатиашон дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба қарор қабул карда мешаванд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Азиззода У. А. Бобохонов Ф. А. Асосҳои ҳуқуқи миллий ва байналмиллалӣ хифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ –С. 95-96. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/asos-oi-u-u-ii-milly-va-baynalmilalii-ifzi-u-u-i-inson-az-zarari-manavy/viewer>; Имомов Ҳ.Ш., Абзор М.И. Роҷеъ ба мазмун ва моҳияти ҳуқуқи озодиҳои фардии инсон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. - 2020, №3 (19). - С. 37-43.

2. Ёлломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948. [Маводи электронӣ]. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат 30.05.2022). - 6 с.

3. Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966. [Маводи электронӣ]. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат 30.05.2022). - 19 с.

4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд, 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе: «Нашриёти Ганҷ», 2016. – С.4, 19,20.

5. Шонасридинов Н., Бобокалонов Ғ. М., Маҳмадуллозода Н.Р. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри сеюми тасҳеҳ ва иловашуда /Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Нашриёти ҶДММ «Офсет», 2021. – С. 16.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ». [Маводи электронӣ]. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат 30.05.2022).

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон». [Маводи электронӣ]. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат 30.05.2022).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хифзи иҷтимоии маъюбон» [Маводи электронӣ]. Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат 30.05.2022).

Анотатсия

Баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои меҳнатии шахрвандоне, ки дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарор доранд

Мақолаи манзуршуда баъзе аз масъалаҳои ҳуқуқҳои меҳнатии шахрвандоне, ки дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ қарор доранд дарбар гирифта, ҳамчун яке аз муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ, таҳқиқ шудааст. Дар мақола муаллиф ба масъалаи татбиқи муносибатҳои меҳнатӣ дар тавсеаи ғайриқонунии меҳнатии шахрвандоне, ки дар муассисаҳои будубоши доимии хизматрасонии иҷтимоӣ эътибори хос додааст. Ба ин мақсад таҳлили он дар доираи чунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ анҷом дода шудаанд: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994; Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июни соли 1993, №796; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» аз 5 январи соли 2008, №359; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон» аз 29 декабри соли 2010, №675; Эълумии умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1948; Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 ва адабиётҳои олимони ватанӣ. Инчунин дар мақола таклифу пешниҳод доир ба қонунгузорӣ оид ба меҳнат манзур шудааст.

Аннотация

Некоторые правовые вопросы трудовой деятельность граждан, пребывающих в стационарных учреждениях социального обслуживания

В данной статье рассматриваются некоторые правовые вопросы трудовой деятельности граждан, пребывающих в стационарных учреждениях социального обслуживания, как одного из трудовых правоотношений. В статье автор уделяет особое внимание реализации трудовых отношений в развитии трудовой деятельности граждан, пребывающих в стационарных учреждениях социального обслуживания. С этой целью был проведен его анализ в рамках следующих нормативных актов: Конституции Республики Таджикистан 1994 года; Трудового кодекса Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года; Закона Республики Таджикистан «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» от 25 июня 1993, №796; Закона Республики Таджикистан «О социальном обслуживании» от 1 августа 2003 года, №44; Закона Республики Таджикистан «О социальной защите инвалидов» от 29 декабря 2010, №675; Всеобщей декларации прав человека от 10 декабря 1948 года; Международного пакта о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года, а также отечественные работы ученых. В статье также представляются предложения касательно трудового законодательства.

Annotation

Some legal issues of labor activity of citizens staying in stationary social service institutions

This article discusses some legal issues of labor activity of citizens staying in stationary social service institutions, as one of the labor relations. In the article, the author pays special attention to the implementation of labor relations in the development of the labor activity of citizens staying in stationary social service institutions. For this purpose, its analysis was carried out within the framework of the following normative acts: the Constitution of the Republic of Tajikistan of 1994; Labor Code of the Republic of Tajikistan dated July 23, 2016; Law of the Republic of Tajikistan "On pensions for citizens of the Republic of Tajikistan" dated June 25, 1993, No. 796; Law of the Republic of Tajikistan "On social services" dated August 1, 2003 No. 44; Law of the Republic of Tajikistan "On Social Protection of Disabled Persons" dated December 29, 2010, No. 675; the Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948; International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966 and the Fatherland of the Literature of Scholars. The article also contains proposals for labor legislation.

12.00.06 – ҲУҚУҚИ ЗАМИН; ҲУҚУҚИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ; ҲУҚУҚИ ЭКОЛОГИЙ;
ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

12.00.06 – ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНОЕ ПРАВО; ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ
ПРАВО; АГРАРНОЕ ПРАВО

УДК: 349.41

Соҳибзода Мухаммадҷон Маҳмадалӣ,

муовини якуми директори Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru

Тел.: (+992) 904-41-50-50.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ «САҲМИ ЗАМИН»

Калидвожаҳо: замин; қитъаи замин; саҳми қитъаи замин; саҳмдор; ҷудо намудани саҳм; иҷораи саҳми замин; қонунгузорию замин; табиати ҳуқуқӣ; хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ); баҳои замин; бақайдгирии саҳми замин; истифода набурдани саҳми замин; қатъ намудани саҳми замин.

Ключевые слова: земля; земельный участок; доля земельного участка; пайщик; размещение акций; аренда земельной доли; земельное законодательство; правовая природа; деҳканское (фермерское) хозяйство; оценка земли; регистрация земельных долей; неиспользование земельной доли; прекращение земельной доли.

Keywords: earth; land plot; share of land; shareholder; placement of shares; lease of a land share; land legislation; legal nature; dekhkan (farm) economy; land valuation; registration of land shares; non-use of the land share; termination of the land share.

Замин яке аз ҷузьҳои асосии табиат буда, сарвати муҳими ҷамъияту давлат мебошад. Он асоси иқтисодиёти тамоми мамлакатҳоро ташкил медиҳад. Азбаски замин на танҳо боигарии табиат, пеш аз ҳама объекти моликият аст, истифодаи самараноки он бояд ба таври дуруст ба роҳ монда шавад. Аз ин лиҳоз муҳим будани масъалаҳои ҳуқуқии замин ва муносибатҳои вобаста ба он набояд сарфи назар карда шаванд.

Ба таври дуруст ба роҳ мондани истифодаи қитъаи замин аз тарафи заминистифодабаранда аз бисёр ҷиҳат аз ҷудо ва муайян намудани саҳми замини он вобастагӣ дорад. Мушаххас намудани талаботи қонунгузорӣ вобаста ба тартиби ҷудо ва муайян намудани саҳми ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин* дар муносибатҳои заминистифодабарӣ

яке аз мушкилоти асосии ҷойдошта дар ин самт мебошад, ки беҳтар намудани танзими ҳуқуқиро металабад [14].

Имрӯз масъалаи муайян намудани ҳолати ҳуқуқии «саҳми замин» ва «саҳмдор» яке аз проблемаҳои бахшноктарини амалияи судӣ ва танзими қонунгузорӣ маҳсуб меёбад. Саҳми қитъаи замин асосан баъди азнавтасисдиҳии колхозҳову совхозҳо ва ташкил ёфтани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба вучуд омадааст. Гуфтан мумкин аст, ки падидаи «саҳми замин» категорияи нав дар қонунгузорию замин буда, асосан баъди барҳам хӯрдани ИҚШС ва колхозу совхозҳои аз замони шӯравӣ боқимонда ба вучуд омадааст. Саҳми замин сабаби ба вучуд омадани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) гардид. Ба ибораи дигар, дар ибтидо нафаре метавонист хоҷагии деҳқонӣ ташкил кунад, ки агар дар колхозу совхозҳои барҳамхӯрда аъзо буд ва саҳм дошт.

Айни замон истилоҳи саҳми замин дар як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода шудааст. Аз ҷумла, дар КЗ ҚТ (м 2¹, 10 ва 17);

* Мафҳуми «саҳми замин» аслан дар намуди зерин қобили дастгирӣ буда, зарур шуморида мешавад, ки он минбаъд дар қонунгузорӣ дар ҷунин шакл ифода ёбад. Зеро, дар ҷунин муносибатҳо суҳан атрофи замин меравад, ки дорои андоза, ҳудуд ва сарҳади дақиқ аст. Яъне фардиқунонии замин дар ин муносибатҳо дар шакли «саҳми ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин» аз талаботи КЗ ҚТ сарчашма мегирад.

Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 март соли 2016, №1289 (м. 11, 14, 15, 16, 17, 21, 23 ва 25); Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулкӣ ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 март соли 2008, №375 (м. 1 ва 10); Қонуни ҚТ «Дар бораи ипотека» аз 20 март соли 2008, №364 (м. 8); Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ» аз 30 июни соли 2006, №1775; қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тартиби соддакардашудаи муайян кардани саҳми замин ва бақайдгирии он» аз 4 феввали соли 1999, №30 [18]; Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2022, аз 1 августи соли 2012, №383 [2] ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Аммо дар ягон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳуми «саҳми замин» ва «саҳмдор» дода нашудааст, ки он раванди амалисозӣ ва тарзи дурусти чудо намудани саҳми мазкурро мушкул сохтааст. Ҳамзамон, набудани таърифи расмӣ «саҳми замин» ва «саҳмдор» татбиқи муносибатҳои заминистифодабариро то андозае мушкул месозад.

Қабул аз он ки ба таҳлили мафҳуми «саҳми замин» ва «саҳмдор» шурӯъ намоем, аввал зарур аст, ки мазмуни ҳудди калимаи «саҳм» ё «ҳисса» муайян карда шавад. Масалан, В.В. Дал саҳро ҳамчун қисм, қиср, қитъа, ҷудокунӣ муайян менамояд [6, с. 150]. С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова саҳро ҳамчун қисми ягон чиз маънидод месозанд [21, с. 169]. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» саҳм ҳисса, баҳра, саҳм гузоштан (ба коре, чизе) ҳисса ҳамроҳ кардан маънидод шудааст [26, с. 304]. Ҳамин тавр, саҳм ин ҳамеша қисми ягон чиз аст, бинобар ҳамин, саҳми замин ба маънои аслияш (тахтуллафзиаш) қисми қитъаи замин мебошад.

Дар адабиёт баъзан дар қатори истилоҳи «саҳми замин» истилоҳи «пайи замин» истифода мебаранд. Калимаи «пай» тибқи «Луғати тафсири забони русӣ» зери таҳрири С.И. Ожегов ва Н.Ю. Шведова хусусияти хоси худро дорад, чунки маънои он саҳро мефаҳмонад, ки ба қору фаъолияти умумӣ, ширкат, ташкилоти кооперативи иштирокчии алоҳида гузоштааст. Ҳамин тариқ, истилоҳи «саҳми замин» ва «пайи замин» ҳаммаъно мебошанд.

Дар соҳаи илм низ гуногунфаҳмии табиати ҳуқуқии саҳми замин ба мушоҳида мерасад, зеро саҳми замин яке аз проблемаҳои муҳим ва ниҳоят баҳсноки назарияи ҳуқуқи кишоварзӣ ва замин мебошад. Масалан, Б.В. Ерофеев ба табиати саҳми замин ҳеҷ гуна шарҳи мушаххасе намерефта, гарчанде ба ҷумлаи объектҳои муносибатҳои ҳуқуқи замин, саҳми заминро дохил менамояд. Ғайр аз ин, муаллиф ибраз меорад, ки «саҳми замин дар қитъаи замин, ки дар моликияти умумии ҳиссагӣ қарор дорад, объекти мустақили ҳуқуқи замин мебошад» [7, с. 149].

Дар назарияи ҳуқуқи замин андешае ҷонибдорӣ мегардад, ки мувофиқи он саҳми замин ҳамчун ҳиссаи идеалӣ арзёбӣ мегардад. Ба ҷонибдори ин ақида Ю.Н. Андреевро мутааллиқ доништан мумкин аст. Ба ақидаи ӯ саҳми замин ин ҳиссаи идеалӣ дар ҳуқуқи моликияти умумӣ ба майдони замин буда, аз саҳми замини иштирокчиёни корхонаҳои кишоварзӣ иборат мебошад [1, с. 84]. Н.И. Краснов низ қайд менамояд, ки то дар шакли асл ба молик чудо гаштани ҳисса дар объекти ҳуқуқи моликият ба ӯ танҳо ҳиссаи идеалӣ тааллуқ дорад [16, с. 44]. Дар баробари ин ӯ собит менамояд, ки ҳуқуқ ба саҳми замин ин танҳо ҳуқуқи ҷудокунӣ аст – қитъаи замин мебошад, яъне ҳуқуқи уҳдадорӣ аст, на ин ки ҳуқуқи амволии моликиятӣ [15, с. 5].

Нуқтаи назаре ҳаст, ки дар он саҳми замин танҳо хоси ҳуқуқи уҳдадорӣ мебошад. Ҷонибдори асосии чунин дарки мафҳуми саҳми замин М.И. Козир мебошад. Ба андешаи ӯ, тибқи назарияи умумии ҳуқуқи моликият дар табиат ҳуқуқҳои моликиятӣ, ки объект надошта бошанд, вучуд дошта наметавонанд, аз ҷумла ҳуқуқҳои моликиятӣ ба замин низ. Сухан бояд на оид ба ҳуқуқи амволий, балки оид ба ҳуқуқи уҳдадорӣ молумулкии шаҳрванд барои гирифтани қитъаи мушаххаси замин равад, ки аз рӯи андозаи саҳми замини ба ӯ ҷудошаванда мувофиқат мекунад [12, с. 4].

Ғайр аз ин, М.И. Козир аллакай дар ҷойи дигар қайд менамояд, ки «ҳуқуқи моликиятӣ ба саҳми замин ба мисли ҳуқуқи моликиятӣ ба ҳамаи амволи хоҷагӣ дар маҷмӯъ ба колхоз, ба дигар кооперативи хоҷагии қишлоқ чун шахси ҳуқуқӣ тааллуқ дорад. Аъзоёни колхоз аз рӯи саҳми замин ва саҳми амволий ба колхоз дар муносибатҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ қарор доранд. Дар сурати аз аъзогии колхоз баромадани корманд

бошад, ӯ молики саҳми замин ва саҳми амволӣ мегардад» [11, с. 30].

Ҳамин гуна ақидаро О.И. Крассов низ ҷонибдорӣ менамояд. Ба андешаи ӯ «саҳми замин объекти ҳукуки моликияти буда наметавонад. Ҳангоми ҷой доштани муносибатҳо вобаста ба саҳми замин объекти бевоситаи ҳукуки моликияти вучуд надорад, яъне қитъаи замини мушаххасе, ки ба шахс – молик тааллуқ дорад. Дар ҷунин ҳолат амалигардонии ваколатҳои молики замин ғайриимкон аст.

Ҳангоми номуайян будани объекти ҳукуки моликияти қитъаи заминро воқеан тасарруф намудан ғайриимкон аст, муттаносибан ҳам истифодабарии ҷунин объекти мушаххас ва якҷоя бо ин ҳам ихтиёрдории он имконнопазир мебошад. Аз тарафи моликон ихтиёрдорӣ кардани саҳми замин ин ҳамеша ихтиёрдорӣ кардани ҳуқуқҳои уҳдадорӣ ба онҳо тааллуқдошта мебошад» [17, с. 282].

Ба ақидаҳои дар боло зикрфтаи олимони розӣ шуда, Н.А. Сиродоев собит менамояд, ки аз сабаби абстракт (мавҳум) будани саҳми замин он объекти ҳукуки моликияти шуда наметавонад [24, с. 6]. Вале дар кори минбаъдаи худ ӯ аллакай саҳми заминро ҳамчун ҳисса дар ҳукуки моликияти умумии ҳиссагӣ маънидод месозад [25, с. 48].

Фаҳмиши дигари саҳми заминро Е.Л. Минина пешкаш намудааст. Муаллиф собит менамояд, ки «саҳми замин аз миқдори бо гектар ё балл-гектар ҳисобшавандаи масоҳати (майдони) замин иборат мебошад, ки ба як аъзои (иштирокчии) ташкилоти хоҷагии қишлоқ (корхона) рост меояд» [20, с. 16]. Маънидодкунии мазкур табиати ҳукуки саҳми заминро инъикос нанамояд ҳам, аммо робитаи бевоситаи онро бо ташкилоти кишоварзӣ махсусан таъкид менамояд.

Дар тафсири қонунгузории замин зери таҳрири С.А. Боголюбов саҳми заминро «ҳуқуқ ба гирифтани ... заминҳо...» меномад [13, с. 10]. И.А. Иконитская дар хусуси саҳми замин қайд менамояд, ки ин «... қисми замини ба ташкилоти хоҷагии қишлоқ муқарраркардашуда мебошад. Ин ҳисса танҳо ифодаи миқдорӣ дорад ва дар намуди асл (натура) муқаррар нашудааст» [9, с. 193]. Андешаи муаллиф қобили дастгирӣ аст, зеро ҷунин мушкilot дар қонунгузории ҚТ ҷой дорад ва аз ҳамин сабаб ҳангоми ҷудо намудани қитъаи замин аз рӯйи саҳми замин, баъзе проблемаҳо ба миён меоянд.

В.Х. Улюкаев таҳти мафҳуми саҳми замин «қисми заминҳои ҳосилноки корхонаи кишоварзӣ»-ро мефаҳмад, ки «ба коргари он ва ё ба дигар шахси ба он ҳуқуқдошта дар ҷараёни азнавтасисдиҳии ин корхона бемузд ба моликият дода мешавад» [8, с. 251]. Н.О. Ведишева саҳми заминро ҳамчун «воҳиди шартии миқдори майдони замин» маънидод менамояд, ки «бо гектар ва балл-гектар ҳисоб карда шуда, ба аъзои (иштирокчии) ташкилоти (корхонаи) кишоварзӣ, рост меояд» [5, с. 100].

А.Е. Черноморетс қатъиян муътақид аст, ки «аз рӯи табиати худ саҳми (пайи) замини аъзои колхоз ва ё корманди совхозро бо ҳуди ҳукуки моликияти ба ҳисоби ин ҳиссаи мушаххаси қитъаи замин рост меомада монанд кардан мумкин нест. Инчो суҳан на оиди муносибатҳои ҳукуки амволӣ, балки уҳдадорӣ меравад» [27, с. 26].

З.С. Беляева дар асарҳои илмии худ саҳми заминро ҳамчун ҳисса дар ҳукуки моликияти умумии ҳиссагӣ ба замини корхонаи азнавтасисдиҳандаи хоҷагии қишлоқ муайян менамояд, ки ифодаи миқдорӣ дошта, дар майдон ҷудонашуда мебошад [3, с. 10]. Оиди ҳукуки моликияти ба саҳми замин суҳан ронда, дар асарҳои илмии худ Г.Е. Бистров низ ҷонибдори ҳамин ақида аст [4, с. 69].

Ҳамин тариқ, роҷеъ ба муайян кардани табиати ҳукуки саҳми замин ҳамаи нуқтаҳои назари дар боло зикрфтаи олимони таҳлил намуда, ҳулосаи зерин баровардан мумкин аст:

1) саҳми замин ҳамчун миқдори бо гектар ва ё балл-гектар ҳисобшавандаи масоҳати замин фаҳмида мешавад, ки ба шахси мушаххаси бо қонунгузорӣ муқарраргардида рост меояд;

2) таҳти мафҳуми саҳми замин баъзан қитъаи замини мушаххасе фаҳмида мешавад, ки дар маконаш дар асл (натура) ҷудокардашуда мебошад;

3) саҳми заминро танҳо ҳуқуқ ба воқеан (натура) ҷудо карда гирифтани қитъаи замин мегӯянд;

4) саҳми заминро ҳамчун ҳисса дар ҳукуки моликияти умумии ҳиссагӣ ба заминҳои таъиноти кишоварзӣ мефаҳманд.

Дар ин замина бояд гуфт, ки м. 2¹ КЗ ҚТ ба объектҳои муносибатҳои ҳукуки замин, саҳми заминро низ дохил намудааст. Ғайр аз ин, «саҳми замин дар қитъаи замин, ки қарор дорад, объекти мустақили ҳукуки замин мебошад» [23, с. 140].

Тавре ки дар боло ишора намудем, асосҳои ҳуқуқии тартиби ҷудо ва муайян намудани саҳми заминро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар намудаанд. Саҳми замин дар ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ (ба ғайр аз корхонаҳои таҷрибавӣ, тадқиқоти илмӣ, таълимӣ, ниҳолпарварӣ тухмипарварӣ) аз тарафи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ, ташкилотҳои ӯ дар маҳал ва мувофиқи КЗ ҚТ бо тартиби зерин муайян карда мешавад:

- дар ҳоҷагӣ номгӯи ҳайати кормандоне, ки барои гирифтани саҳми замин ҳуқуқ доранд, муайян карда мешавад;

- номгӯи саҳмдоронро мақоми олии идоракунии ҳоҷагӣ-маҷлиси умумӣ ё шӯрои корхона бо қарори протоколӣ тасдиқ менамояд;

- номгӯи саҳмдорон ҷиҳати муайян кардани саҳми замин барои ҳар як аъзои ҳоҷагӣ ба кумитаи ноҳиявӣ супорида мешавад;

- андозаи саҳми замин ба андозаи майдонҳои кишт бо қарори раиси ноҳия тасдиқ карда мешавад;

- кумитаи замини ноҳия ба ҳар як саҳмдор барои саҳми замин ҳуҷҷати тасдиқкунанда (шаҳодатнома барои саҳми замин) медиҳад.

Ҳангоми азнавташкилдихии ташкилоти кишоварзӣ комиссияи ҳоҷагӣ якҷоя бо мақомоти заминсозӣ корҳои зеринро ба анҷом мерасонанд:

- гузаронидани инвентаризатсияи замин дар ҳудуди ташкилот;

- муайян намудани сарҳади қитъаи заминистифодабарандагон ва ба харита гузаронидани онҳо;

- муайян намудани фонди замини ташкилот;

- муайян намудани фонди захиравии замин;

- муайян намудани фонди тақсимшавандаи замин;

- муайян намудани саҳми замин ба аъзои (саҳмдорони) ташкилот;

- таҳияи лоиҳаи азнавташкилдихии ҳоҷагиҳо бо нишон додани субъекти нави ҳоҷагидорӣ.

Фонди тақсимшавандаи замин мутобиқи қонунгузории ҚТ ба истифодабарии ҳоҷагиҳои нартаъсис вобаста карда шуда, бо чунин усул муайян карда мешавад:

- майдони заминҳои кишоварзӣ, ҳоҷагиҳои иловагии ёрирасони шахсии шаҳрвандон, роҳҳо ва дигар иншооту иморатҳои, ки ба ҳисоби дигар ташкилоту идораҳо мегузаранд, аз баланс бароварда мешавад;

- фонди тақсимшавандаи замин вобаста ба захираҳои мавҷудаи заминро об, шароити маҳал, мавқеи ҷойгиршавии қитъаи замин, мавҷудияти роҳҳо, алоқа ва дигар омилҳо дар доираи субъектҳои нартаъсиси ҳоҷагидорӣ бо розигии маҷлиси умумӣ ё намояндагони ваколатдор байни аъзо (саҳмдорон) шартан тақсим карда мешавад;

- субъектҳои нартаъсиси ҳоҷагидорӣ (ҳоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар шаклҳои ҳоҷагидорӣ) бо хоҳиши гурӯҳи саҳмдорон дар асоси маҷлиси умумии ин гурӯҳ таъсис дода мешавад. Протоколи маҷлиси таъсисдиҳӣ бо номгузорӣ ва интихоби сарвари ҳоҷагии деҳқонӣ ба маҷлиси умумии (намояндагони) ташкилоти азнавташкилшаванда барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад;

- ниҳолҳои бисёрсола ба аъзои доимии ташкилот мувофиқи саҳм вобаста ё фурӯхта мешавад;

- заминҳои, ки ҳангоми тақсим шудани замини саҳмдорон аз онҳо даст мекашанд, ба фонди махсуси замини ноҳия барои пешниҳод ба дигар хоҳишмандон гузаронида мешавад [22, с. 346-347].

Фонди захиравии (тақсимшавандаи) замин вобаста ба дурнамои рушди маҳал барои инкишофи соҳаҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муайян карда мешавад. Фонди захиравии замин муваққатан аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ барои истифодаи муҳлатнок ё иҷора баҳри мақсадҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дода мешавад.

Заминҳои ташкилотҳои кишоварзии азнавташкилшаванда байни саҳмдорон тақсим карда мешавад. Андозаи саҳмро кумитаи заминсозии маҳал муайян намуда, ба саҳмдорон шаҳодатномаи саҳми замин медиҳад, ки дар он ному насаб ва миқдори замини саҳмдорон сабт карда мешавад. Ҳангоми хориҷ шудан аз ҳоҷагии деҳқонӣ ё ташкилоти дигари нартаъсис бо мақсади таъсис додани ҳоҷагии деҳқонӣ ё ташкилоти дигари кишоварзии алоҳида шаҳрванд ҳуқуқ дорад аз заминҳои

ташкилоти кишоварзии таҳти ислоҳот қарордошта ба андозаи саҳми худ қитъаи заминро гирад.

Баҳсҳои бамиёномада вобаста ба қитъаи заминро мақоми маҳаллии заминсозӣ ва суд баррасӣ менамояд. Дар сурати бо қарори мақоми маҳаллии заминсозӣ розӣ набудан, даъвогар метавонад ба суд муроҷиат кунад.

Чудо намудани қитъаи замин ба андозаи саҳми замин аз як тарафи ҳудуди (тарҳи) он сурат мегирад. Дар заминҳои қорами обӣ бошад, аз як тарафи қисми поёнии тарҳ, вобаста аз самти обёришавии замин, бо навбат, аз рӯи воридшавии аризаи саҳмдорон тақсим мегардад. Дар ҳолати дар як вақт ворид шудани аризаҳо миқдори қитъаи замин (саҳмҳо) бо тартиби дар боло зикргардида аз як тарафи тарҳ, байни саҳмдорон бо тариқи куръапартоӣ муайян ва тақсим карда мешаванд.

Барои гирифтани саҳми замин дар шакли асл саҳмдорон ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо бо ариза муроҷиат менамоянд. Саҳмдор ҳуқуқ, дорад, ки дар хусуси камтар аз саҳми ба ӯ тааллуқдошта чудо намудани қитъаи замин дар шакли асл пешниҳод намояд. Саҳмдорон метавонанд саҳми як намуди замини ҳудро ба дигар намуди замин иваз намоянд.

Меъёрҳои иваз намудани ҳудуди замин ба дигар намуд тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, №18 [18] ва «Дастурамали услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои Тоҷикистон», ки аз тарафи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, аз рӯи кадастри минтақаҳо сурат мегирад. Дар ҳолати иваз шудани саҳми як намуди замин ба дигар намуд, бо розигии саҳмдорон каму зиёд шудани он мумкин аст.

Дар сурати аз тарафи шаҳрвандон дар муддати зиёда аз як сол истифода нашудани саҳми замин ва муайян набудани вориси ҳуқуқии саҳми замин, саҳми ӯ бо дархости ташкилот, кумитаи заминсозии шаҳру ноҳияҳо мувофиқи қонунгузории ҚТ қатъ гардонида шуда, ба шахси дигар дода мешавад. Имконпазирии саҳмдори замин шудани шаҳрвандонро маҷлиси умумии саҳмдорони хоҷагӣ ва мақоми заминсозии ноҳияҳо муайян менамоянд. Ба саҳмдорони нав шаходатномаи саҳми замин дода мешавад. Мақомоти

заминсозии шаҳру ноҳияҳо уҳдадоранд дар муҳлати як моҳ сарҳадҳои қитъаи заминеро, ки ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ чудо карда мешаванд, муайян намояд.

Яке аз сабабҳои зиёд будани баҳсҳои замин ва рушд наёфтани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пеш аз ҳама номукамал будани падидаи саҳми замин мебошад. Тавре қайд гардид, падидаи саҳми замин дар натиҷаи азнавташкилҳои собиқ колхозу совхозҳо ва дигар корхонаҳои кишоварзӣ ба вучуд омадааст. Он вақт бояд қитъаҳои замини ба аъзои колхозу совхозҳо тааллуқдошта ба шаҳрвандон – аъзоёни колхоз ва совхозҳо барои истифодабарии коллективӣ-саҳмӣ дода мешуд.

Асосан шахсони гирандаи қитъаҳои замин (одатан, ба истифодабарии коллективӣ дода мешуд) аъзо ва коргарони колхозу совхозҳои азнавташкилшуда буданд, ки дар натиҷа соҳиби саҳми замин мешуданд. Таҳиягарони ислоҳот мақсад доштанд, ки заминро аз фонди колхозу совхозҳо гирифта, ба аъзои онҳо диҳанд ва бо ин роҳ истифодаи коллективии заминро бо нигоҳ доштани саҳм рушд диҳанд. Ҳамзамон дастандаркорони ислоҳот мақсади рушди шакли хусусии хоҷагидориро низ дар назар доштанд.

Азбаски дар аксари давлатҳои пасошӯравӣ моликияти хусусӣ ба замин эътироф шуда буд, ислоҳот дар баҳши саҳми замин зуд ва бомуваффақият анҷом ёфт. Он асосан бо роҳи харида шудани саҳми замин аз ҷониби аъзои пештараи колхозу совхозҳо амалӣ гардид. Аммо дар ҚТ ин масъала бо тарзи дигар ҳалли ҳудро ёфт. Дар кишвари мо замин моликияти истисноии давлат буда, харидани саҳми замин ва минбаъд анҷом додани аҳдҳои граҷданӣ бо он ғайриимкон буд.

Қонунгузории ҚТ дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) масъалаи мазкурро мутлақо ба дигар роҳ ҳаллу фасл кард. Қонунҳо дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) чи соли 2002 ва чи соли 2009 ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро аз тарафи гурӯҳи шахсон дар шакли хоҷагиҳои деҳқонии шарикӣ пешбинӣ карданд. Аз ин рӯ, колхозу совхозҳо, ки аъзои сершумор доштанд ба хоҷагии деҳқонии шарикӣ табдил дода шуданд.

Мувофиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» соли 2009 қитъаи

замин ба хоҷагии деҳқонӣ яклухт ҷудо карда мешавад ва танҳо ҳангоми аз хоҷагии деҳқонӣ ҷудо шудани узви хоҷагии деҳқонӣ саҳми ӯ ба шакли натуралӣ аз як тарафи тарҳи замин, дар заминҳои обёришаванда бошад, аз қисми поёнии тарҳи замин ҷудо карда мешавад. Гарчанде аъзо дар қитъаи замин саҳм дошта бошад ҳам, аммо ҷудо намудани саҳми замини ӯ бениҳоят мушкил аст.

Зеро дар бештари ҳолатҳо ҳудудҳои мушаххаси қитъаи замин, ки ба аъзои хоҷагии деҳқонӣ бояд мансуб бошад, муайян карда намешавад. Ин сабаби асосии ба вучуд омадани баҳсҳои бешумор ҳангоми тақсими саҳми замин мегардад. Ҳамзамон ин ҳолат боис мегардад, ки истифодабарандаи саҳми замин наметавонад, ки саҳми худро ба иҷора диҳад. Ҳол он ки тибқи м. 27 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15 март соли 2016, №1289 аъзои хоҷагии деҳқонӣ ҳуқуқ дорад, ки саҳми худро ба иҷора диҳад.

Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки дар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ҳуҷҷатҳои хоҷагии деҳқонӣ, аз ҷумла шаҳодатномаи бақайдгирии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва шаҳодатнома ба саҳми замин ин масъала ҳалли худро ёбад. Яъне, сарҳад ё ҳудуди ҳар як саҳмдор дақиқ муайян карда шавад. Дар сурати аниқ муайян шудани андоза, ҳудуд ва сарҳади замини ҳар як саҳмдор баҳсҳои бешумори судӣ дар ин самт аз байн меравад ва саҳмдор метавонад, ки саҳми худро бидуни мушкили мавриди истифодабарӣ қарор диҳад. Яъне, ҳангоми ҳалли дурусти мушкilotи мазкур муносибатҳои заминистифодабарӣ рушд хоҳад кард.

Яке аз масъалаҳое, ки то андозае монеаи рушди муносибатҳои иҷоравӣ гардидааст, ин муҳолифати қонунгузори соҳа мебошад. Чунончи м. 19 КЗ ҚТ истифодабарандагони якумдараҷаи заминро ҳуқуқ додааст, ки қитъаи замини худро ба иҷора диҳанд, аммо Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» ба иҷора додани саҳми заминро аз тарафи узви хоҷагии деҳқонӣ пешбинӣ наменаояд.

Яъне, аз мазмуни қонуни мазкур бармеояд, ки агар ҳудуди заmine, ки ба саҳмдор тааллуқ дорад, муайяну дақиқ нашуда бошад, пас онро ба иҷора додан мумкин нест. Ин ҳолат низ дуруст аст. Зеро метавонад, ки ба манфиати саҳмдори дигар зарар расонад. Бинобар ҳамин, дар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи замин аниқ ва дақиқ намудани ҳудуд, андоза ва сарҳади замини ҳар як саҳмдор ногузир аст. Агар ин монеагӣ бартараф карда нашавад, рушди муносибатҳои заминистифодабарӣ, алалхусус дар қисмати муносибатҳои иҷоравӣ дар гумон аст.

Ҳамзамон, монеагӣ ва мушкilot ҳангоми ба мерос гирифтани молу мулк ва ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, инчунин саҳми замини аъзои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки бо ҳуқуқи бегона намудан ба даст оварда шудааст, ҷой дорад [10, с. 33].

Дар асоси банди 11 Нақшаи чорабиниҳо барои солҳои 2022-2023 оид ба амалисозии Консепсияи сиёсати ҳуқуқи ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 26 феввали соли 2022, №54 тасдиқ гардидааст, таҳияи лоиҳаи КЗ ҚТ дар таҳрири нав пешбинӣ гардидааст. Ҷиҳати иҷрои банди мазкур гурӯҳи кории байниидоравӣ дар назди Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҚТ аз 01 ноябри соли 2022, №76 таъсис дода шудааст.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки зимни таҳияи лоиҳаи КЗ ҚТ дар таҳрири нав дар робита бо муайян кардани табиати ҳуқуқи саҳми замин ҳамаи нуктаҳои назари дар боло зикрфтаи олимони ва таҳлили қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар м. 1 КЗ ҚТ чунин мафҳуми саҳми замин ва саҳмдор пешниҳод карда шавад: «Саҳми замин ин ҳуқуқи истифодаи қитъаи замини таъиноти кишоварзӣ ва гурӯҳи дигари заминҳо мебошад, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар майдони умумии заминҳо бо андоза, ҳудуд ва сарҳади муайян ба даст овардаанд. Саҳмдор шахсест, ки дар майдони умумии замин, ҳуқуқи истифодаи қитъаи замини таъиноти кишоварзӣ ё дигар гурӯҳи заминҳоро бо андоза, ҳудуд ва сарҳади дақиқ ба даст овардааст».

Рӯйхати адабиёт:

1. Андреев Ю.Н. Права участников сельскохозяйственных коммерческих организаций и их судебная защита: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2000. – 376 с.
2. Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2022, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ

аз 1 августи соли 2012, №383 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.09.2022).

3. Беляева З.С. Правовое положение сельскохозяйственных коммерческих организаций // Аграрная реформа в Российской Федерации: Правовые проблемы и решения. – М.: ИГП РАН, 1998. – С. 8-14.

4. Быстров Г.Е. Право частной собственности на землю в России и создание новых предпринимательских структур в сельском хозяйстве // Государство и право. – 1997. – №6. – С. 60-69.

5. Ведышева И.О. Право граждан на земельную долю в праве общей собственности участников (членов) сельскохозяйственных коммерческих организаций: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – 181 с.

6. Даль В.В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Цитадель, 1998. – 3696 с.

7. Ерофеев Б.В. Земельное право России: учебник для высших юридических учебных заведений. – М., ООО «Профобразование», 2001. – 656 с.

8. Земельное право: учебник для вузов / Отв. ред. Улюкаев В.Х. – М.: Былина, 2002. – 178 с.

9. Иконицкая И.А. Земельное право Российской Федерации: учебник. – Юристъ, 1999. – 286 с.

10. Исмоилов Ш.М. Навгониҳои асосии Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» // Маводҳои конфронси илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Хусусиятҳои баррасии бахсҳои, ки аз муносибатҳои воқеа ба замин бармеояд». – Душанбе, кохи Афсарон, 29 июни соли 2018. – С. 33-45.

11. Козырь М.И. Актуальные правовые проблемы развития сельскохозяйственных кооперативов в условиях проведения аграрной реформы // Сельскохозяйственная кооперация и право. – 1993. – №4. – С. 7-30.

12. Козырь М.И. О разработке концепции земельной реформы в России на современном этапе // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1998. – №6. – С. 1-14.

13. Комментарий к земельному законодательству Российской Федерации / Отв. ред. С.А. Боголюбов. – М.: Юринформцентр, 1998. – 350 с.

14. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028, ки бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ гардидааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.09.2022).

15. Краснов Н.И. Земельная реформа и земельное право в современной России // Государство и право. – 1993. – №12. – С. 3-13.

16. Краснов Н.И. Правовые проблемы рационального использования и охраны сельскохозяйственных земель (материалы «круглого стола») // Государство и право. – 1998. – №4. – С. 42-65.

17. Краснов О.И. Земельное право: учебник. – М.: Юристъ, 2000. – 623 с.

18. Қарори Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тартиби соддакардашудаи муайян кардани саҳми замин ва бақайдгирии он» аз 4 феввали соли 1999, №30 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.09.2022).

19. Қонуни ҚТ «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, №18 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.09.2022).

20. Минина Е.Л. Разрешенное использование земельных участков: вопросы установления и изменения // Журнал российского права. – 2012. – №1. – С. 14-47.

21. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / Российская А.Н. Российский фонд культуры. – 3-е изд., стереотипное. – М.: АЗЪ, 1995. – 944 с.

22. Сохибов М.М. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. – 396 с.

23. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳукуки граждании иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуки граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: «Графика-83», 2020. – 288 с.

24. Сыродоев Н.А. Нотариальное удостоверение сделок с земельными долями // Бюллетень правовой информации «Земля и право». – 1997. – №3. – С. 6-11.

25. Сыродоев Н.А. Правовое регулирование оборота земельных участков // Государство и право. – 1999. – №9. – С. 41-52.

26. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I, А–Н. – Душанбе, «Шуҷоиён», 2010. – 996 с.

27. Черноморец А.Е. Право собственности в сельском хозяйстве Российской Федерации. – М.: ИГП, 1993. – 140 с.

Аннотатсия

Табиати ҳуқуки «саҳми замин»

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва мушкилоти падидаи саҳми замин ҳамчун объекти муносибатҳои вобаста ба замин бо истифода аз адабиёти илмӣ ватаниву хориҷӣ ва таҳлили қонунгузории миллий оид ба замин мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳлили мавзӯи мазкур мафҳуми саҳми замин ва саҳмдорро муайян намуда, дар охир андешаҳои худро ба таври хулоса пешниҳод намудааст.

Аннотация

Правовая природа «земельной доли»

В данной статье с использованием отечественной и зарубежной научной литературы и анализа национального законодательства о земле анализируются и исследуются понятие и проблемы института земельной доли как объекта земельных отношений. В результате анализа данной темы автор определил понятия земельной доли и пайщика, а в заключении изложил свои мысли.

Annotation

Legal nature of the «land share»

In this article, using domestic and foreign scientific literature and analysis of national land legislation, the concept and problems of the institution of a land share as an object of land relations are analyzed and explored. As a result of the analysis of this topic, the author defined the concepts of a land share and a shareholder, and in conclusion outlined his thoughts.

УДК: 349.6

Шарифзода Фазлиддин Шариф,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, муаллими калони кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: fazliddin-87@bk.ru

Тел.: (+992) 907-78-50-50.

НАҚШИ НАҚЛИЁТИ БАРҚӢ (ЭЛЕКТРОМОБИЛҲО, ЭЛЕКТРОБУСҲО, ТРОЛЛЕЙБУСҲО) ДАР ТАЪМИНИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ: ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚӢ-ЭКОЛОГИИ ОН

Калидвожаҳо: воситаи нақлиёт; нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо); муҳити зист; хизматрасониҳои нақлиётӣ; рушди фаъолияти соҳибкорӣ; нерӯи барқ; муносибатҳои ҳуқуқӣ-экологӣ.

Ключевые слова: транспортное средство; электротранспорт (электромобилы, электробусы, троллейбусы); окружающая среда; транспортные услуги; развитие предпринимательской деятельности; электричество; правовые экологические отношения.

Keywords: vehicles; electric transport (electric cars, electric buses, trolleybuses); environment; transport services; business development; electricity; law-environmental relations.

Дар низоми иқтисодиёти ҷаҳонӣ аз ҷумлаи дастоварди нави техникӣ ва технологӣ дар шароити кунунӣ истехсол ва содироти нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо) маҳсуб мегардад. Ин намуди воситаи нақлиёт аз ҷиҳати экологӣ тоза ва аз ҷиҳати иқтисодӣ камхарҷ мебошанд.

Самаранок ва саривақтӣ истифода бурдан аз ин дастоварди нави технологӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардонидани он ва таъмини ҳифзи муҳити зисти солим равона мегардад.

Тибқи маълумоти Агентии Байналмилалӣ Энергетикӣ ҳиссаи нақлиёти барқӣ (аз ҷумла гибридҳо) дар шумораи умумии қайди воситаҳои нақлиёти автомобилӣ дар Олмон, Фаронса, Британияи Кабир тақрибан 2,8 % (мутаносибан 108 630, 61 350 ва 75 140 адад), Шветсия 11,4 % (40 700 адад), Голландия 15,1 % (67 520 адад)-ро ташкил медиҳанд. Дар давлатҳои тараққикарда нисфи ҳиссаи ҳаҷми мусофирбарӣ ба нақлиёти барқӣ (автомобилҳои барқӣ, трамвай, троллейбус, қатораҳои барқӣ) рост меояд [1].

Дар баробари дигар навъи нақлиёт чунин шакли воситаи нақлиёт махсусияти бештари мусбӣ ва ҷораҳои афзалиятнокро соҳиб аст.

Нақлиёти барқӣ дорои чунин категорияи афзалиятҳо мебошад:

- таъсири нисбатан пасттар ба муҳити зист, аз ҷумла партови ками карбон нисбат ба автомобилҳои дорои муҳаррики дарунсӯз;
- арзиши камтари хизматрасонии техникӣ;
- самаранокии баланди муҳаррикҳои барқӣ нисбат ба муҳаррикҳои дарунсӯз;
- муҳлати нисбатан зиёдтари истифодабарӣ.

Бояд зикр намуд, ки бевосита доир ба ташақкул ва рушди заминаҳои ҷорӣ гардонидани истифодаи воситаи нақлиёти мазкур дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣи ҷумҳурӣ» аз 21 декабри соли 2021 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ироа намуданд, “бо мақсади ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардонидани иқтисоди миллӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат воридоти нақлиёти барқӣ ба кишвар, яъне электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо ва монанди инҳо аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ пурра озод карда шаванд [2].

Чунин шакли пешбининамоии кафолатҳо дар самти воридоти воситаи нақлиёти барқӣ, яъне электромобилҳо, электробусҳо,

троллейбусҳо ва монанди ин заминаи асосӣ ба рушди як бахши фаъолияти соҳибкорӣ, дар маҷмӯъ вобаста ба афзалиятҳои мусоид ба ташаккули хизматрасониҳои нақлиётӣ дар кишвар мусоидат менамояд.

Дар баробари ин, ҳукумати мамлакат мувазаф гардид, ки чиҳати тадриҷан муҳайё сохтани инфрасохтор ва дигар шароити зарурӣ барои истифодаи чунин воситаҳои нақлиёт дар қаламрави кишвар чораҷӯӣ намояд.

Қобили зикр аст, ки ин нуктаи муҳим ва таваҷҷуҳи бевоситаи Президенти кишвар дар шароити кунунии рушди низоми иқтисодӣ иқдоми саривактӣ буда, ба рушди иқтисодиёти мамлакат ва таъмини муҳити мусоиди зист мусоидат менамояд.

Ҳамзамон ба андешаи мо низ чиҳати беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат, ноил шудан ба мақсадҳои рушди устувор, аз ҷумла муқовимат бо тағйирёбии иқлим, таъмини тарзи ҳаёти солим ва мусоидат ба некӯахлоқӣ, таъмини дастрасӣ ба нерӯи дастрас, бозътимод, устувор ва муосир барои ҳама, таъмини шаклҳои устувори истеъмол ва истеҳсолот дар маҷмааи нақлиёти кишвар дастгирии давлатии рушди нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо) дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад.

Воқеан рушди иқтисодиёти мамлакат аз рушди инфрасохтори нақлиёт вобаста аст. Хусусияти иқтисодии муносибатҳои нақлиётӣ дар он аст, ки неъматҳои нави моддиро ба вуҷуд намеорад, танҳо арзишҳои мавҷуда дар доираи талаботҳои махсус интиқол (ҳамлу нақл) мегардад. Фаъолияти нақлиёт зерсохтори (соҳаи) алоҳида дар муносибатҳои иқтисодиёт буда, пайвандгари тамоми соҳаи истеҳсолот мебошад. Яъне, нақлиёт бевосита ва бавосита ба рушди иқтисодиёт таъсир мерасонад, ба он мусоидат менамояд ва ё баръакс (дар сурати муносибати нодуруст ё наандешидани чораҳои саривактӣ) монеаи он мегардад [3, с. 7-8].

Вобаста ба ин бояд тазаққур дод, ки мавқеъ ва нақши нақлиёт ва фаъолияти нақлиётӣ дар гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ на танҳо ҳамчун воситаҳои иловагӣ, балки нақши асосӣ ва комилро созгор мебошад.

Қобили зикр аст, ки истифодаи нақлиёти барқӣ энергияи барқро талаб мекунад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги

манбаъҳои барқароршавандаи нерӯ, аз қабili гидроэнергетика, нерӯи офтобӣ ва бодӣ мебошад, ки барои рушди парки нақлиёти барқии аз чиҳати экологӣ тоза ва сарфаи сӯзишворӣ мувофиқ аст.

Айни замон 95% нерӯи барқ дар Тоҷикистон дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ истеҳсол мешавад. Ин нишондиҳанда аз нуктаи назари сахми минтақавӣ оид ба коҳиш додани партовҳои гази карбон ба атмосфера хеле муҳим аст. Ғайр аз ин, истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои барқароршаванда, бахусус нерӯгоҳҳои барқии обӣ яке аз арзонтаринҳо маҳсуб меёбад ва ин омили мусоид имкон медиҳад, ки соҳаи нақлиёт, махсусан нақлиёти мусофирбар ва роҳи оҳан асосан барқӣ қунонида шаванд.

Дар баробари ин, иқлими муътадили Тоҷикистон низ барои истифодаи нақлиёти барқӣ мусоид мебошад. Тавре маълум аст, шароити сарди иқлим ва ҳавои ниҳоят хунук ҳаракати нақлиёти барқиро хеле маҳдуд менамояд, зеро қисмати назарраси нерӯи захирашудаи нақлиёт барои гарм кардани ҳарорати дохили автомобил сарф мешавад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи муътадили иқлими нисбатан гарм бо ин назардошт мувофиқ мебошад.

Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки нақлиёт дар маҷмӯъ ҳамчун манбаи хатар чи дар илмҳои ҳуқуқӣ ва чи илмҳои экологӣ бо дарназардошти таъсири баланду паст дар ҳар як давра қарор мегирад. Нақлиёт на танҳо дар ҳуқуқи граҷданӣ ба сифати манбаи хатари калон эътироф карда мешавад, балки фаъолияти он барои муҳити зист низ зарарнок буда, мумкин аст боиси оқибатҳои номусоид гардад. Ба сифати манбаъҳои асосии хатар аз воситаҳои нақлиёт инҳо баромад мекунанд:

– ҳамлу нақли бори хатарнок ва зараровар;

– маҳсулоти захронок, ки ҳангоми сӯхтани сӯзишворӣ ихроҷ мешавад (дар таркиби газҳои ихроҷкунандаи воситаи нақлиёт зиёда аз 200 пайвастиҳои химиявӣ мавҷуд аст, ки аз ҳама хавфнокаш оксиди карбон, нитроген, карбогидридҳо ва сурб мебошад. Ба ҳисоби миёна автомобили дорои муҳаррики дарунсӯз бо истифодаи 1000 литр сӯзишворӣ ба атмосфера 200 кг CO, 20 кг NOx, 1 кг дуда ва

заррачаҳои сахт, 200-400 грамм пайвастагиҳои сурб ихроҷ мекунад) [4];

- оқибатҳои садамаҳои нақлиётӣ;
- оқибатҳои зарарнокии иншооти нақлиётӣ, роҳҳо;
- партовҳои гуногун дар воситаи нақлиёт;
- партовҳо ҳангоми амалисозии равандҳои гуногун аз ҷониби ташкилоти нақлиётӣ (хизматрасонии техникӣ ва таъмири воситаҳои нақлиётӣ) ва ғайра.

Бо зиёдшавии теъдоди воситаҳои нақлиёт суръати ифлосшавии фазои ҳавой низ зиёд шуда истодааст. Аз ҷумла, дар соли 2000 ҳиссаи партовҳо аз манбаъҳои ҳаракаткунандаи ифлоссозанда зиёда аз 70%-ро ташкил меод, дар ҳоле, ки даҳ сол аз пештар на зиёда аз 45% буд. Сифати пасти сӯзишворӣ, ки дар натиҷаи сӯختан ба атмосфера зарари бештар мерасонад, боиси нигаронии мутахассисон гардидааст. Паркҳои автомобилӣ ва нақлиёти фарсудаю куҳнашуда бо заҳронокӣ ва дуднокии зиёд ба он боз ҳам мусоидат мекунанд [4].

Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки «партовҳои умумии моддаҳои ифлоскунанда, ки аз воситаҳои нақлиёт ба ҳаво афканда мешаванд, 43,5 ҷисади ҳаҷми умумии партовҳоро дар кишвар ташкил медиҳанд» [5].

Дар Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025 низ омадааст, ки ҳиссаи нақлиёт дар ифлоскунии муҳити атроф хеле назаррас аст (хусусан дар ифлосшавии ҳаво, сатҳи болоии обҳои заминӣ ва таркиби замин). Нақлиёт яке аз манбаъҳои асосии ғалоғула ва ифлосшавии муҳити атроф дар шаҳрҳо ва баландшавии ҳарорати иқлим мебошад.

Қобили зикр аст, ки бо мақсади таъмини ҳифзи муҳити зист меъёрҳои муайяни ҳифзкунанда дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи нақлиёт ҷойгир шудааст. Онҳо талаботҳои экологиро на танҳо нисбат ба истифодаи (хизматрасонии) воситаҳои нақлиёт ва ҳолати он, балки нисбат ба заминҳои нақлиёт ва дигар объектҳои ба он алоқаманд низ пешбинӣ мекунанд.

Санади меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳо дар соҳаи нақлиётро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунад, ин Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689 [6] мебошад. Кодекси

мазкур як қатор талаботҳои экологиро нисбати истифодабарандагони нақлиёти автомобилӣ муқаррар намудааст. Аз ҷумла, дар қисми 1-и моддаи 9 Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот нисбат ба эътибори мусбати қори шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродии дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ фаъолияткунанда пешбинӣ гардидааст, ки яке аз талаботҳои асосӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист маҳсуб гардида, номгӯии онро мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ муқаррар менамояд, дохил мешаванд.

Инчунин дар моддаи 17 Кодекси мазкур принципҳои танзими давлатӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ пешбинӣ гардида, дар асоси сарҳати 2-и моддаи мазкур андешидани чораҳои афзалиятнок ҷиҳати таъмини беҳатарии муҳити зист аз ҷониби давлат бевосита танзим гардидааст.

Аммо дар Кодекси мазкур меъёри мушахас доир ба электромобил, ки як намуди воситаи нақлиёти автомобилӣ мебошад, пешбинӣ нагардидааст. Вобаста ба ин пешниҳод карда мешавад, ки дар моддаи 2-и Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи мафҳумҳои асосӣ – мафҳуми электромобил, дар шакли зерин ҷойгир карда шавад: “электромобил-намуди воситаи нақлиёти автомобилии чархдори механикии тавассути як ё якчанд муҳаррики барқии аз манбаи мустақили қувваи барқ ба ҳаракат даровардашаванда мебошад, ки барои интиқоли бор, мусофирон ва бағоч пешбинӣ шудааст.

Дигар санади меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои экологиро дар соҳаи нақлиёт танзим мекунад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ» аз 25 июни соли 2021, № 1794 [7] мебошад. Дар моддаи 34 Қонун муқаррар гардидааст, ки ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти роҳдорӣ талабот ва меъёрҳои беҳатарии экологӣ ва ҳифзи саломатии аҳоли бояд тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон чорабиниҳоро оид ба ҳифзи муҳити зист пешбинӣ намоянд. Иҷрои қорҳо аз рӯи лоиҳаҳое, ки ба сохтмон ва ё азнавсозии роҳҳои автомобилгард вобастаанд, танҳо ҳангоми мавҷуд будани ҳуҷҷаи мусбати экспертизаи давлатии экологӣ амалӣ мегардад.

Истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард набояд ба муҳити зист зарар расонанд, замини роҳҳои автомобилгард ва заминҳои ҳамшафати онро ифлос намоянд. Ҳамзамон тибқи моддаи 47 Қонуни мазкур бошад, яке аз ухдадорихои истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард маҳз ин ифлос накардани муҳити зист мебошад.

Вобаста ба ин, дар фаъолияти истехсолӣ, моддӣ, иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ қорӣ намудани истифодаи васеи воситаҳои нақлиёти барқӣ бо дарназардошти таъсири мусбат ба муҳити зист дар доираи риоя ва иҷрои муқаррароти пешбиникунандаи қонунгузорӣ равона мегардад.

Ҳамзамон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера” аз 28 декабри соли 2012, №915 [8] талабот гузоштааст, ки миқдори моддаҳои ифлосе, ки воситаҳои нақлиёт ба ҳаво хориҷ мекунанд, набояд аз меъёри ҳадди қоидаи партовҳо зиёд бошад. Бояд қайд намуд, ки на танҳо истехсол, балки истифодаи воситаҳои нақлиёт, ки дар партови онҳо моддаҳои ифлос аз меъёри муқарраршуда зиёд аст, иҷозат дода намешавад.

Санади меъёрии махсуси батанзимдарорандаи муносибатҳо дар самти танзими ҳуқуқи ҳифзи муҳити зист аз таъсири зараровари партовҳои нақлиётӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ” аз 8 августи соли 2015, №1214 [9] мебошад. Қонуни мазкур бевосита муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, вазифа ва принципҳои амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, идоракунии дар соҳаи амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, танзими фаъолият оид ба таъмини амнияти экологии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ва сӯзишвории муҳаррик, инчунин назорати амнияти экологии нақлиёти автомобилро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд.

Қобили тазаккур аст, ки дар баробари муқаррароти болозикр дар қонуни мазкур ҷиҳати танзими амнияти экологии нақлиёти барқӣ ягон меъёри ҳуқуқӣ пешбинӣ нагардидааст.

Дар баробари ин, бо мақсади кохиши таъсири манфии омилҳои ба муҳити атроф

таъсирунада дар шароити автомобиликунонии босуръат дар Тоҷикистон мувофиқи Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025 андешидани тадбирҳои зерин пешбинӣ гардидааст:

1) дар ҳолати ҳифзи ҳавои атмосфера:

- рушди шабакаи роҳҳои автомобилгард ва боло бурдани сифати нигоҳдории онҳо;

- гузаронидани як қисми нақлиёти автомобилӣ ба истифодаи маводи сӯхти аз лиҳози экологӣ тоза, пеш аз ҳама ба гази табиӣ;

- истифодаи таҷҳизоти камкунандаи таъсири экологии маводи сӯхт;

- такмили болопӯши роҳҳо, аз ҳисоби истифодаи полимерҳо, қоидаҳои техникӣ ва таҷдиди роҳҳои автомобилгард;

- берун баровардани шохроҳҳои транзитӣ аз ҳудуди маҳалҳои аҳолинишин;

- мутобик кардани инфрасохтори нақлиёт ба стандартҳои байналмилалӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои экологӣ;

- ба қои фарон истифода бурдани намудҳои нави маҳлулу омехтаҳо дар кондитсионер ва яхдонҳои вагонҳо;

- нави кардани парки ҳавопаймоҳо аз ҳисоби тайёраҳои нави ва модернизатсияи заминаи ташкили парвозҳо;

- бунёди иншооти камғулғула ва шинонидани ниҳолҳои сояфкан;

- таъсири хатҳои муҳофизатии дар ҳамшафати роҳҳо;

2) дар ҳолати ҳифзи захираҳои об:

- сохтани нуқтаҳои ҳозиразамони мошиншӯй дар даромадгоҳҳои шаҳрҳо барои нақлиёти транзитӣ;

- ҷамъоварӣ ва тоза кардани барф аз шохроҳҳо тавассути нуқтаҳои барфобкунӣ бо иншооти софкорӣ таҷҳизонидашуда;

- коркарди системаи сарбастаи обу корез барои муассисаҳои пойгоҳи вагонҳо ва локомотивҳо;

- қорӣ кардани обу корези гарданда, маҳдуд намудани харҷи оби нӯшокӣ дар раванди технологияи истехсолот дар ғурудоҳҳо;

3) дар ҳолати ҳифзи хок ва истифодаи оқилонаи захираҳои замин:

- ба мақсади пешгирии ботлоқшавии замин дар давраи қорҳои лоиҳавӣ гузаронидани таҳқиқоти гидрогеологӣ, мондани виадукҳо

(кӯлҳо) барои ҷамъ ва тақсим кардани обҳои рӯизаминӣ;

- ба мақсади таъмини вазъи санитарии экологии шабакаи нақлиётӣ дар давраи интиҳоби қитъаҳои замин барои сохтмони шохроҳҳо интиҳоби ҳамаи қитъаҳо, ки дар қанори онҳо шинонидани ниҳолҳои ҷимиявӣ имкон дорад;

- ба мақсади пешгирии ифлоснашавии хок аз маводи токсикӣ кимиёвӣ дар ҳудуди ҳамшафати роҳ, ки зимни истифодаи маводи зиддилағжиш ба миён меояд, интиҳоби ҳамаи наъви мавод, ки ба иншооти табиӣ таъсири манфӣ намерасонанд;

- андешидани тадбирҳои босамар нисбати пешгирии ифлосшавии хати роҳи оҳан ва қитъаҳои ҳамшафати он;

4) дар самти муносибат бо партовҳо:

- ҷамъоварӣ ва ба филизпора табдил додани воситаҳои нақлиёти дар хатҳои ҳамшафати роҳҳо партофташуда;

- тоза кардани хатҳои ҳамшафати роҳ аз партовҳои саҳти маишӣ;

- ташкили қашида бурдани бор ва партовҳои хавфнок;

- бо партовқуттиҳо таъмин кардани таваққуфгоҳҳои нақлиётӣ;

- ба роҳ мондани ҷамъоварӣ ва коркарди воситаҳои нақлиёти аз қайди истифода баровардашуда;

- ба роҳ мондани технологияи комплексӣ барои безаргардонии ҳароратӣ партовкунии боқимондаҳои истеҳсолӣ, маишӣ ва маводи нафтдори фурудгоҳҳо.

Ҳамзамон, миёни мутаххасисони соҳавӣ дар баробари ҷанбаи мусбӣ нақлиёти барқӣ, ки бештар мебошанд, инчунин вобаста ба ҷанбаҳои манфӣ он низ баҳсҳо ҷой доранд. Чунин муаммоҳо ҷой дорад, ки оё нақлиёти барқӣ воқеан аз ҷиҳати экологӣ безаргаранд ё ин ки ин таҳмин аст?

Вобаста ба ин, аз ҷониби Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Барномаи рушди нақлиёти барқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 таҳия гардида, дар боби 5 он безаргардонии аккумуляторҳои нақлиёти барқӣ, ки дар нақлиёти барқии ҳозиразамон бештар аккумуляторҳои литий-ионӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, муқаррарот пешбинӣ гардидааст.

Пешбинӣ мегардад, ки безаргардонии аккумуляторҳои литий-ионӣ раванди мураккаб ва хатарнок мебошад. Аккумуляторҳои литий-ионии истифодашуда ҳамчун синфи дуҷумла хатар тасниф карда мешаванд. Онҳо дорои унсуре ғайри литий буда, ҳангоми таъсири об метавонад дар ҳаво аланга гиранд. Аз ин рӯ, чунин аккумуляторҳо аксар вақт дар партовгоҳҳои гуногун ва ҳатто нуктаҳои ҷамъоварии партовҳо оташ мегиранд. Дар сурати осеб دیدани танҳои муҳофизаткунандаи аккумуляторҳои литий-ионӣ, расиши кутох бо хуруҷи гармӣ имконпазир аст, чунки сабаби таркиш мегардад.

Тибқи банди 25 лоиҳаи мазкур усулҳои зерини безаргардонӣ ва коркарди аккумуляторҳои литий-ионӣ пешбинӣ гардидааст:

- усулҳои дастӣ (физикӣ);

- пирометаллургӣ;

- гидрохимиявӣ.

Айни замон, коркарди дубора ва безаргардонии аккумуляторҳои истифодашуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда нашудааст. Бояд қайд намуд, ки маводи дар аккумулятор истифодашавандаро дар ҷараёни истеҳсолот дубора истифода бурдан мумкин аст.

Яке аз тадбирҳои, ки ҷиҳати коркарди дубора ва безаргардонии аккумуляторҳои истифодашуда бояд амалӣ гардад, ин тақмили санадҳои меъёрии ҳукукӣ соҳавӣ ҷиҳати танзими қонунӣ раванди мазкур ба шумор меравад. Аз ин рӯ мувофиқи мақсад аст, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ” аз 8 августи соли 2015, №1214 [9] мафҳуми аккумуляторҳои литий-ионӣ, ки дар нақлиёти барқӣ истифода мешавад ва ҷиҳати безаргардонии аккумуляторҳои истифодашуда меъёри махсус ворид карда шавад.

Қобили зикр аст, ки ҷиҳати ғайри намудани нақши нақлиёти барқӣ дар ғайрияти истеҳсоливу хизматрасонӣ дар давлатҳои тараққикарда санадҳои бевоситаи қарордиданда ва дурнамоиҷаи қарордиданда қабул гардидааст. Масъалаҳои болозикр аллакай дар таҷрибаи қонунгузори баъзе давлатҳои дунё дар шакли қонунҳои махсус, стратегия ва концепсияҳо танзим шудааст. Аз

ҷумла, қонунҳои махсус дар ин соҳа ва стратегияҳои рушд ва гузариш ба ин навъи нақлиёт дар Ҷумҳурии Норвегия барои давраи то соли 2025, Ҳиндустон то соли 2030, Бритониёи Кабир, Олмон, Фаронса ва баъзе кишварҳои дигари Иттиҳоди Аврупо барои давраи то соли 2040 қабул гардидааст.

Сабабҳои асосии чандон рушд накардани бозори нақлиёти барқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин арзиши баланди воситаҳои нақлиёти барқӣ, мавҷуд набудани нуқтаҳои барқгирӣ ва хизматрасонии техникӣ ва набудани чораҳои ҳавасмандгардонӣ ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Мушкилоти асосии истифодабарандагони нақлиёти барқӣ мавҷуд набудани инфрасохтори махсус, аз ҷумла истгоҳҳои барқгирӣ мебошад.

Дар шаҳрҳои бузурги кишварҳои Аврупо истгоҳҳои барқгирӣ барои нақлиётҳои барқӣ дар таваккуфгоҳҳои марказҳои бузурги тичоратӣ ва фароғатӣ ҷойгир шудаанд. Тибқи эъломияи аврупоии “Заряддихӣ дар ҳама ҷо”, ки дар он беш аз 50 ширкати бузурги Аврупоӣ ширкат доранд, дар ояндаи наздик афзоиши назарраси шумораи истгоҳҳои заряддихӣ барои нақлиёти барқӣ дар назар аст, аз ҷумла дар ҳар

як шохроҳ, маҳалла, таваккуфгоҳҳои марказҳои бузурги тичоратӣ ва фароғатӣ, марказҳои хизматрасонии техникӣ ва дар назди ҳар як бинои маъмурӣ.

Чуноне ки аз таҳлили асосҳои дар боло зикргардида муайян мегардад яке аз омилҳои асосии рушди нақлиёти барқӣ дар кишвар тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ махсус мегардад. Аз ин рӯ, бо мақсади рушди ин соҳа зарур аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастгирии давлатии рушди нақлиётӣ барқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул карда шавад.

Дар қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ доир ба мақсаду вазифа ва мавзӯи қонун, салоҳияти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин соҳа, танзими ҳуқуқии рушди нақлиётӣ барқӣ, самтҳои дастгирии давлатӣ ва роҳҳои амалигардонии он танзим гардад.

Ҳамин тавр, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастгирии давлатии рушди нақлиётӣ барқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” метавонад ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, беҳсозии ҳифзи муҳити зист дар мамлакат ва ҳамзамон ташкили фазои созгори соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Рӯйхати адабиёт:

1. International Energy Agency: IEA. Манбаи дастрасӣ: <https://www.iea.org/search?q=electric%20transport>. (санаи муроҷиат: 30.06.2022).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 // Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (Санаи муроҷиат: 17.05.2022 с.).
3. Ғафуров А.Д., Бадалов Ш.К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Ҳуқуқи нақлиёт: васоити таълимӣ. – Душанбе, 2012. – 356 с.
4. Таджикистан: состояние окружающей среды. – Экологический доклад // Манбаи дастрасӣ: <http://www.grida.no>. (Дата обновления: 25.06.2000).
5. Барномаи мақсадноки давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2011, № 165 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).
6. Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1689 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи роҳҳои автомобилгард ва фаъолияти роҳдорӣ» аз 25 июни соли 2021, № 1794 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 21.06.2022).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера” аз 28 декабри соли 2012, №915 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 21.06.2022).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ” аз 8 августи соли 2015, №1214 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 21.06.2022).

Аннотатсия

Нақши нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо) дар таъмини ҳифзи муҳити зист: ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-экологии он

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-экологии нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо) дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар шароити рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ тақвият бахшидан ва ҷорӣ намудани истифодаи васеи нақлиёти барқӣ бо дарназардошти таъсири мусбати экологӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ камхарҷ будан муҳим ва саривақтӣ маҳсуб мегардад. Бо ин назардошт, ҷиҳати асосҳои рушди воситаи нақлиёти барқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақлифҳои асоснок манзур карда шудааст.

Аннотация

Роль электротранспорта (электромобилей, электробусов, троллейбусов) в обеспечении охраны окружающей среды: правовые-экологические его аспекты

В данной статье анализируются правовые-экологические аспекты электротранспорта (электромобилей, электробусов, троллейбусов) в современных условиях Республики Таджикистан. В условиях развития мировой экономики важно и своевременно укреплять и внедрять в широкое использование электротранспорт с учетом положительного экологического эффекта и экономической эффективности. С учетом этого внесены обоснованные предложения по основам развития электромобилей в Республике Таджикистан.

Annotation

The role of electric transport (electric cars, electric buses, trolleybuses) in ensuring environmental protection: its legal-ecological aspects

This article analyzes the legal and environmental aspects of electric transport (electric cars, electric buses, trolleybuses) in the current conditions of the Republic of Tajikistan. In the context of the development of the world economy, it is important and timely to strengthen and introduce widespread use of electric transport, taking into account the positive environmental effect and economic efficiency. With this in mind, reasonable proposals have been made for the development of electric vehicles in the Republic of Tajikistan.

12.00.08 – ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗО
12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК: 343.22

Шарипов Тақдиршо Шарипович,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: Takdirshoh@mail.ru

Тел.: (+992) 918-40-86-00.

Сайдалиев Орзу Илҳомович,

докторанти (PhD) курси 2 Институти фалсафа, сиёсатишносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

E-mail: orzu-saidaliev97@mail.ru

Тел.: (+992) 907-56-77-77.

МАҲҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ СУБЪЕКТИ МАХСУСИ ҶИНОЯТ

Калидвожаҳо: мафҳум; хусусиятҳо; субъекти махсус; ҷиноят; аломатҳои иловагӣ; аломатҳои асосӣ; қонунгузориҳои ҷиноятӣ.

Ключевые слова: понятие; особенности; специальный субъект; преступление; дополнительные признаки; основные признаки; уголовное законодательство.

Keywords: concept; features; special subject; crime; additional features; main features; criminal law.

Бояд тазаккур дод, ки мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар нагардидааст. На танҳо дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ Федератсияи Россия низ мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят дода нашудааст. Тавре муҳаққиқон қайд мекунам, қонуни ҷиноятӣ феълӣ Федератсияи Россия, ба мисли қонунгузориҳои пешин, категорияи субъекти махсусро муайян намекунад, аммо дар зиёда аз 40%-и ҷиноятҳои қисми махсус он бевосита нишон дода шудааст ё ба он ишора гардидааст [13, с. 241]. Дар дигар сарчашмаҳо низ қайд гардидааст, ки дар қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ дар баробари мафҳуми субъекти ҷиноят, мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» ҷудо карда нашудааст. Бинобар ин, зарур аст, ки ба баъзе фикру мулоҳизаҳои назариявӣ оид ба татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва хусусиятҳои асосии кирдорҳои ҷиноятӣ, ки аз ҷониби субъекти дорои аломату хосиятҳои

иловагӣ содир шудааст, мавриди таҳлил қарор дода шавад [14, с. 984]. Дар айни замон, дар қонунгузориҳои Федератсияи Россия ягон ибораи муқаррарии ҷиноят бо субъекти махсус вучуд надорад [19, с. 54]. Муҳаққиқони дигар қайд менамоянд, ки қонуни ҷиноятӣ ҳар як давлати алоҳида мафҳумҳои асосиро муқаррар мекунад, ки барои амалияи судӣ ва тафтишотӣ аҳамияти ҳуқуқӣ доранд. Дар баробари ин баъзеи онҳо дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос наёфта, дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳия шудаанд, ки аҳамияти онҳоро паст намекунад. Ба ин ҷумла мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» дохил мешавад [20, с. 87]. Сарчашмаҳои дигар ишора мекунам, ки дар Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» мавҷуд нест. Фақат аломатҳои мавҷуданд, ки дар баробари аломатҳои умумӣ аломатҳои махсуси субъектро ифода мекунам [14, с. 984]. Дар хусуси аҳамияти мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят Д.В. Подлипский дуруст қайд мекунад, ки муайян кардани

мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ ҳуқуқӣ, балки амалӣ низ муҳим аст. Ҳангоми татбиқи ҷавобгарии ҷиноятии субъектҳои махсус, афзалиятҳо ва нуқсонҳои сиёсати ҷиноятии давлат инъикос меёбанд [17, с. 276]. Ба андешаи Э.А. Бачурии, барои муайян кардани мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят масъалаҳои умумии зеринро ҳал кардан лозим аст: дар бораи мафҳуми субъекти ҳуқуқи ҷиноятӣ, субъекти муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ ва ҷавобгарии ҷиноятӣ, субъекти ҷиноят, инчунин баъзе проблемаи шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти ҷиноят [3, с. 41]. Ю.В. Тарасова қайд менамояд, ки сарфи назар аз он, ки қонуни ҷиноятӣ то ҳол мафҳуми дақиқи «субъекти махсуси ҷиноят»-ро пешбинӣ накардааст, вале амалан дар тамоми марҳилаҳои инкишофи он меъёрҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки ҷавобгарии як гурӯҳи муайяни шахсонро барои содир намудани кирдорҳои ҷиноятӣ пешбинӣ мекунад. Мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» меъёри яхбаста нест. Он пайваста инкишоф меёбад, зеро заминаи меъёрӣ такмил меёбад ва бо мундариҷаи нав пур мешавад, ки ин бори дигар таҳқиқоти минбаъдаи моро тасдиқ мекунад [24, с. 74].

Аз андешаҳои олимони бармеояд, ки мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят барои назария ва амалияи ҳуқуқтатбиқсозӣ аҳамияти калон дорад, вале набудани мафҳуми субъекти махсус дар қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ боиси нофаҳмиҳо дар ҳуқуқтатбиқсозӣ мегардад. Бинобар ин, беҳтар мешуд, ки мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят ва аломатҳои асосии он дар қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ муқаррар мегардид.

Аҳамияти амалӣ ва назариявии мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят моро водор менамояд, ки мафҳуми мазкурро мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор дода, дар натиҷа мафҳуми аниқӣ онро муайян созем. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят андешаҳои мухталиф ҷой дорад. Ҳарчанд решаи мафҳумҳои пешниҳодшудаи муҳаққиқон як бошад ҳам, вале онҳо мафҳумҳои гуногунро пешниҳод кардаанд. М.Т. Ажигулов низ дар ин хусус дуруст қайд намудааст, ки мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ муайян карда нашудааст. Олимони мафҳуми

субъекти махсуси ҷиноят ва аломатҳои онро ба тарзҳои гуногун муайян кардаанд [1, с. 17]. Ба андешаи Л.А. Рябсева субъекти махсуси ҷиноят ҳамчун шахсе дониста мешавад, ки дар баробари аломатҳои умумӣ ақаллан як аломати иловагии махсус дорад. Ба монанди ҷинс, касб, намуди фаъолият, вазъи шахрвандӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқии шахсе, ки кирдори ҷиноятӣ содир кардааст [20, с. 87-88]. С.М. Кочои қайд мекунад, ки баъзан барои фарорасии ҷавобгарии ҷиноятӣ қонун талаб мекунад, ки шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, натавонад аломатҳои асосӣ, балки аломатҳои иловагӣ низ дошта бошад. Чунин субъекти ҷиноятро махсус меноманд [11, с. 26]. Муҳаққиқ дар ҷои дигар қайд мекунад, ки субъекти махсуси ҷиноят шахсе мебошад, ки ба ғайр аз се аломати ҳатмӣ, дорои аломатҳои дигари иловагии махсусан дар ҷиноят нишондодашуда мебошад. Ин аломатҳоро аз рӯи таснифоташон метавон чунин номбар кард: шахрвандӣ; ҷинс; муносибатҳои оилавӣ; вазифаи хизматӣ ва вазифаҳои касбӣ; муносибат ба хизмати ҳарбӣ ва ғайра [11, с. 29].

Субъекти махсуси ҷиноят шахсе мебошад, ки ба ғайр аз аломатҳои умумии предмет бо аломатҳои хоси иловагӣ ва хусусиятҳо хос аст. Аломатҳои иловагии субъекти махсус дар меъёрҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мавҷуданд, ки онҳо метавонанд расидан ба синни муайян, мавқеи хизматӣ, иҷрои вазифаҳо ё уҳдадорӣҳои касбӣ аз ҷониби шахс, ҳолати ҳешовандӣ, ҷинс ва ғайра бошанд [28, с. 185]. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мафҳуми субъекти махсус дар шакли дигар дода шудааст: Субъекти махсус шахси солимфикри ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ расида, вале дорои аломатҳои иловагии (махсуси) дар қонун пешбинишуда мебошад. Масалан, ҷиноятҳои зидди хизмати ҳарбӣ танҳо аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ ё шахрвандон ҳангоми тайёрии ҳарбӣ содир карда мешаванд [31, с. 133]. Субъекти махсус шахсе мебошад, ки ба ғайр аз се аломатҳои асосӣ, инчунин дорои аломатҳои факултативӣ мебошад, ки барои таркиби ҷиноят ҳатмӣ мебошанд [29, с. 216]. Субъекти махсуси ҷиноят шахси воқеие мебошад, ки кирдори ҷиноятиро содир намуда, ба ғайр аз аломатҳои умумии субъект аломатҳои иловагӣ дорад, ки ба воситаи онҳо қонун ҷавобгарии ҷиноятиро

татбиқ мекунад [30, с. 294]. Э.А. Бачурии қайд мекунад, ки субъекти махсуси ҷиноят – субъекти ҷавобгариӣ ҷиноятӣ, ки ба ғайр аз мукаллафӣ ва синну сол ба аломатҳои махсуси муайяннамудаи объекти ҷиноят ва (ё) ҳолатҳое, ки бевосита ба шахсияти ҷинояткор алоқаманданд ва дар диспозитсияҳои меъёри қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шудаанд, мувофиқат мекунад, ки имкон медиҳад ин шахсро ба сифати иҷрокунандаи ҷинояти содиршуда ҷалб намояд [3, с. 11].

А.В. Шеслер қайд мекунад, ки дар криминалогия ва илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ба омӯзиши шахсияти ҷинояткор диққати калон дода мешавад. Аммо амалан ягон асари ба шахсияти субъекти махсуси ҷиноят бахшидашуда вучуд надорад. Ин аз бисёр ҷиҳат боиси камбудии ҷиноятӣ донишони кирдорҳои аз ҷониби субъектҳои махсус содиршуда, мушкилоти фарқият ва фардикунонии ҷавобгариӣ ҷиноятии ин шахсон мегардад [34, с. 168]. Ба андешаи Ю.С. Караваевой, субъекти махсуси ҷиноят шахси мукаллафи ба синни ҷавобгариӣ ҷиноятии муқаррарнамудаи қонун расидае мебошад, ки дорои аломатҳои иловагии дар диспозитсияи меъёрҳои қисми махсуси Кодекси ҷинояти пешбинӣ карда шуда мебошад [34, с. 169]. М.Т. Ажигулов қайд мекунад, ки субъекти ҷиноят дар баробари аломатҳои умумӣ, аломатҳои иловагӣ ҳам дошта метавонад. Ҳамин тариқ, шахсе, ки ин кирдорҳои барои ҷамъият хавфнокро содир кардааст, субъекти махсуси ҷиноят ба ҳисоб меравад [1, с. 18]. В.С. Орлов қайд мекунад, ки «дар ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми махсус - субъекти махсуси ҷиноят мавҷуд мебошад, ки ба аломатҳои намудҳои алоҳидаи ҷиноят вобаста буда, содир намудани онҳо танҳо дар робита ба фаъолияти муайяни одамон, вобаста ба ҳуқуқи иҷрои вазифаҳои муайяне, ки қонун ба зиммашон гузоштааст мумкин мебошад» [15]. Н.С. Лейкина ва Н.П. Грабовская таъкид мекунад, ки «субъектҳои махсус- субъектҳое ба ҳисоб мераванд, ки махсусиятҳои мушаххаси дар диспозитсияи моддаҳои нишон додашударо доро мебошанд [12, с. 18]. Р. Оримбоев дар таҳқиқоти худ ба хулосае меояд, ки «субъекти махсусро шахсе муайян кардан лозим аст, ки ба ғайр аз аломатҳои зарурии субъект, бояд дорои аломатҳои махсуси иловагӣ бошад, ки

имконияти ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ ҷалб намудани шахсони дигарро барои содир намудани ҷинояти мазкур маҳдуд менамояд» [16]. В.А. Владимиров ва Г. Левицкий, субъекти махсуси ҷиноятро шахси мукаллафи ҷисмонӣ меноманд, ки дар содир намудани ҷунин кирдори барои ҷамъият хавфнокбуда, таркиби он ҳамчун унсури ҳатмӣ аломатҳои муайянеро дар бар мегирад, ки содиркунандаи он ҷиноятро тавсиф мекунад [6, с. 8]. С.А. Семёнов субъекти махсуси ҷиноятро шахси мукаллафи ба синни ҷавобгариӣ ҷиноятӣ расида ва дорои сифатҳои муайянкунандаи объекти ҷиноят номида, аломатҳоеро нишон медиҳад, ки ин шахс дар ҳолати мавҷудияти онҳо метавонад кирдори барои ҷамъияти хавфнокро содир кунад, ки дар диспозитсияи моддаи қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ муқаррар шудааст [22, с. 66].

Яке аз олимони давраи Шӯравӣ, ки доир ба масъалаи субъекти махсуси ҷиноят таҳқиқоти васеъ гузаронидааст, В.В. Устименко мебошад. Ӯ аввалан, якчанд аломатҳои субъекти махсуси ҷиноятро қайд карда, пас аз он дар асоси аломатҳои мазкур мафҳуми субъекти махсуси ҷиноятро пешниҳод кардааст. Аз ҷумла, ба андешаи ӯ субъекти махсуси ҷиноят – ба ғайр аз аломатҳои умумӣ (мукаллафӣ ва синну соли ҷавобгариӣ ҷиноятӣ) боз аломатҳои иловагӣ дорад; дорои як ё якчанд аломатҳои иловагӣ мебошад; ин аломатҳо дар қонуни ҷиноятӣ нишон дода шудаанд ва ё аз мазмуни он бармеоянд; мавҷудияти ин аломатҳо имконияти ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони дигарро мутобиқи моддаҳои мазкур маҳдуд менамояд [32, с. 43]. Бо назардошти гуфтаҳои боло субъекти махсуси ҷиноят шахсе мебошад, ки дар баробари мукаллафӣ ва синну соли ҷавобгариӣ ҷиноятӣ, ҳамзамон дорои аломатҳои иловагии дар қонуни ҷиноятӣ муқаррашуда ва ё бевосита аз мазмуни он бароянда мебошад, ки доираи шахсони бо ҷинояти мазкур ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ кашидашавандаро маҳдуд менамояд [32, с. 43]. Ба андешаи В.В. Устименко, барои як қатор ҷиноятҳо танҳо шахсоне субъект ба ҳисоб мераванд, ки дар баробари аломатҳои субъекти умумӣ дигар аломатҳои ҳуқуқии дар диспозитсияҳои моддаҳои мушаххаси қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ зикргардида

(масалан, духтур, кӯдакон, шахси мансабдор, корманди нақлиёт, коршинос, шохид, шахсе, ки воситаҳои нақлиётро идора мекунад, сарбоз ва ғайра) доранд [33, с. 10]. Муҳаққиқ мафҳуми субъекти махсуси ҷиноятро каме васеъ карда, нишон медиҳад. Ба андешаи ӯ, субъекти махсуси ҷиноят бояд шахси мукаллафи болиғе фаҳмида шавад, ки ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ расидааст ва дорои аломатҳои иловагии дар қонуни ҷиноятӣ пешбинишуда ё ба таври яхела аз тафсири он бароянда буда, доираи шахсонро, ки бо ҳамин ҷиноятҳо ба ҷавобгарӣ кашидан мумкин аст, маҳдуд мекунад [33, с. 45]. С.А. Андреев қайд мекунад, ки қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ шумораи зиёди ҷиноятҳоеро пешбинӣ мекунад, ки метавонанд аз ҷониби шахсе содир карда шаванд, ки ба ғайр аз се аломатҳои ҳатмӣ, инчунин аломатҳои иловагӣ доранд. Агар ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс барои содир намудани ҷиноят бо аломатҳои иловагии дар моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятӣ пешбинишуда алоқаманд бошад, пас чунин шахс дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ одатан субъекти махсуси ҷиноят номида мешавад [2, с. 122]. С.А. Семенов ҳамчун субъекти махсуси ҷиноят шахси солимфикрро, ки ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ расида, дорои аломатҳои пешбинишудаи қонун, ҳислатҳои муайяни объекти ҷиноят буда, ба ин шахс имкон медиҳад, ки кирдори барои ҷамъияти хавфноки дар диспозитсияи моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинишударо содир намояд [21]. Ин андешаро Л.Д. Гаухман низ қайд намудааст [8, с. 18].

Ҳамин тавр, мо бори дигар боварӣ ҳосил кардем, ки дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ягон тафсири ягонаи мафҳуми «субъекти махсуси ҷиноят» вучуд надорад. В.В. Устименко дуруст қайд намудааст, ки зиддиятҳо дар тафсири ин мафҳум низ аз афзоиши шумораи таркибҳои дорои субъекти махсус ва тафовути шарҳи ҳуди мафҳуми субъекти махсус, инчунин аломатҳое, ки ба он хос мебошанд, ба миён меояд [33, с. 7]. Аммо, сарфи назар аз ин, бисёре аз муаллифон дар як чиз иттифоқ меафтанд: субъекти махсуси ҷиноят шахсе мебошад, ки дар баробари аломатҳои умумии субъект (ба синни муайян расидан, мукаллафӣ) дорои аломатҳои махсуси иловагии ҳатмӣ ва зарурӣ барои таркиби ҷинояти мушаххас

мебошанд [26, с. 85]. Дар ин хусус Ю.В. Тарасова қайд мекунад, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ шарҳи ягонаи мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят мавҷуд нест. Аммо аксари муаллифон бар он ақидаанд, ки аломатҳои хоси субъекти махсуси ҷиноят аз он иборат аст, ки шахс дар баробари аломатҳои субъекти умумӣ бояд аломатҳои иловагии ҳатмӣ ва заруриро дошта бошад, ки дар ҷиноятҳои мушаххас нишон дода шудаанд [25, с. 24]. Дар баробари субъекти умумии ҷиноят дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят низ вучуд дорад, ки ба ақидаи А.В. Галахов [7], В.И.Сергеев [23] ва ғайра дар лаҳзаи содир кардани ҷиноят як ё якчанд аломатҳои иловагиро доранд, ки имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯро тибқи моддаи мушаххаси Кодекси ҷиноятӣ муайян мекунад [4, с. 483]. Ба ақидаи Ю.В. Тарасова розӣ нашудан мумкин нест, ки мавҷудияти аломатҳои субъекти махсус аз дараҷаи баланди ба ҷамъият хавфнокии кирдор шаҳодат медиҳад [24, с. 31]. Ин андешаро А.В. Богданов эътироф кардааст [4, с. 483].

Е.К. Борисова низ ёдовар шудааст, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ Россия мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят вучуд надорад, онро доктринаи ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳия кардааст. Қариб ҳар як боби қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия дорои аломатҳои ҷиноятҳои дорои субъекти махсус мебошад. Муқаррар намудани субъекти махсуси ҷиноят хусусиятҳои намудҳои алоҳидаи ҷиноятҳо, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии онҳо инъикос мекунад. Танҳо субъектҳои махсус метавонанд зарари пешбинишудаи қонуни ҷиноятиро расонида, муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшавандаро вайрон кунанд. Шахсони дигаре, ки аломатҳои махсус надоранд, субъекти ҷиноят шуда наметавонанд, масалан, шахрванди хориҷӣ субъекти ҷинояти хиёнат ба давлат (моддаи 275-и Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия) ва зан наметавонад субъекти ҷинояти таҷовуз ба номус (моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Россия) бошад [5, с. 5].

Ю.В. Портнова қайд мекунад, ки субъекти махсуси ҷиноят шахси воқеӣ, мукаллафи ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ расида, дорои як ё якчанд аломатҳои иловагии

дар моддаи дахлдори қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия пешбинишуда мебошад. Қонунгузор муқаррар мекунад, ки доираи муайяни ҷиноятҳои пешбиниамудай Кодекси ҷиноятии Федератсияи Русия танҳо аз ҷониби шахсоне содир карда мешаванд, ки ба ғайр аз аломатҳои умумӣ, инчунин дорои аломатҳои иловагии дар қонун пешбинишуда, мебошанд [18, с. 57]. Зимни ҳулосабарорӣ Ю.В. Тарасова мафҳуми субъекти махсусро чунин пешниҳод кардааст: субъекти махсуси ҷиноят шахси мукаллафи ҷисмоние мебошад, ки ба синни муқаррарнамудай қонун расида, дорои як ё якчанд аломатҳои иловагӣ дар лаҳзаи содир намудани ҷиноят мебошад, ки имконияти ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани ӯро тибқи моддаи мушаххаси Кодекси ҷиноятӣ маҳдуд кардан мумкин аст [26, с. 85-86]. Ю.С. Караваева мафҳуми субъекти махсуси ҷиноятро каме дигар пешниҳод кардааст. Ба андешаи ӯ субъекти махсуси ҷиноят - ин шахси мукаллафи воқеист, ки ба синни ҷавобгари ҷиноятии муқаррарнамудай қонун расида, бо истифода аз мақоми (нақши) иҷтимоии худ ҷиноят содир кардааст, ки аломатҳои он дар меъёрҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ тавсиф карда шудаанд [9, с. 178]. Тавре аз мафҳум бармеояд, яке аз фарқиятҳои аз дигар мафҳумҳо дар он аст, ки муҳаққиқ дар пешниҳоди худ “бо истифода аз мақоми (нақши) иҷтимоӣ”-ро илова кардааст. Ӯ иловатан қайд мекунад, ки дар навбати худ ҷинояти дорои субъекти махсус ҷинояте мебошад, ки аз ҷониби субъект бо истифодаи ғайриқонунӣ мақоми иҷтимоӣ ё иҷро накардани (иҷрои номатлуб)-и талаботи нақши ҷамъиятӣ, ки ба таври меъерӣ муқаррар гардида, хусусияти дахлдори унсурҳои таркиби дигари ҷинояти зикршударо муайян мекунад, содир шудааст [9, с. 178]. Ба андешаи В.И. Терентев, субъекти махсуси ҷиноят шахсе мебошад, ки дар баробари аломатҳои умумии субъект дорои аломатҳои иловагии пешбиниамудай қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ мебошад, ки барои таркиби ҷинояти мушаххас ҳатмӣ мебошанд [27, с. 110].

Е.Г. Колтсов қайд мекунад, ки сарфи назар аз бархурди муҳталиф ба мафҳуми субъекти махсус, аксари муаллифон бар он андешаанд, ки ба ғайр аз аломатҳои умумии дар қонун пешбинигардида, шахси

содиркунандаи ҷиноят бояд аломатҳои иловагӣ низ дошта бошад. Аломатҳои субъекти махсус метавонанд бевосита дар қонун нишон дода шаванд (масалан, шахси мансабдор, сарбоз ва ғайра) ё аз маънои қонун бармеоянд (масалан, ҳангоми ба ҷиноят ҷалб намудани ноболиғ танҳо шахсе, ки ба синни 18 расида бошад, субъекти махсус шуда метавонад) [10, с. 53-54]. Ҳар як субъекти махсус дорои аломатҳои субъекти умумӣ (синну сол, мукаллафӣ) мебошад; мавҷуд набудани аломатҳои субъекти махсус дар ҳолатҳои зарурӣ, ки бевосита дар диспозитсияи моддаи Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд, имконияти ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани шахсро истисно мекунад ё боиси тағйир додани бандубасти кирдор мегардад. Нишон додани зарурати тавсифи аломатҳои субъекти махсус дар диспозитсияи моддаи мушаххаси Кодекси ҷиноятӣ ва инъикоси он дар таърифи субъекти махсус бо нуқтаҳои зерин алоқаманд аст: аввалан, мавҷуд набудани аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят имкони ба моддаи дахлдори Кодекси ҷиноятӣ бандубаст кардани ҷиноятро истисно мекунад. Сониян, мавҷуд набудани аломатҳои субъекти махсус имкони ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани шахсро дар маҷмӯъ истисно намекунад, балки танҳо тибқи моддаи мушаххаси Кодекси ҷиноятӣ, ки дар он субъект чунин муайян шудааст ва дорои аломатҳои (хусусиятҳои)-и махсуси ҳатмӣ мебошад [27, с. 110-111].

Субъекти махсуси ҷиноят дорои на танҳо аломатҳои махсуси иловагӣ, балки хусусиятҳои хоси худ низ мебошад, ки дар як вақт моҳияти онро ифода мекунад. Дар ин хусус олимони номгӯи хусусиятҳои гуногунро пешниҳод кардаанд. А.А. Стремоухов панҷ хусусияти зерини субъекти махсусро муайян мекунад:

Аввалан, дар заминаи субъекти махсус, ҳамеша дар бораи намояндаи як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ, ки дорои аломатҳои муайян мебошанд, суҳан меравад.

Сониян, субъекти махсус бо қобилияти соҳибӣ ва доштани ҳуқуқи уҳдадорӣҳои мушаххас дар сатҳи гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ, ки аз ҷониби соҳаҳои муҳталиф танзим карда мешаванд, фарқ мекунад. Онҳо метавонанд ҳам дар доираи як соҳа «мувофиқ» шаванд ва характери мураккаб дошта бошанд (субъектҳои махсус, ба мисли мансабдор, ноболиғ, ҳарбӣ, аъзои оила ва ғайра).

Сеюм, моҳияти асосии ҳар як субъекти ҳуқуқ - қобилияти ҳуқуқдорӣ - танҳо мавҷудияти эҳтимолии ҳуқуқҳои гуногунро ифода мекунад. Ва ба ин маъно, қобилияти ҳуқуқӣ хусусияти фаросоҳавӣ дошта, дар асоси соҳа тақсимшавиро талаб намекунад.

Чорум, гузаштан аз субъекти умумӣ ба субъекти махсуси ҳуқуқ бо пайдоиши баъзе фактҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст.

Панҷум, субъекти махсуси ҷиноят ҳамчун категория ва падидаи ҳуқуқӣ дар назария ва амалия барои васеъ ё маҳдуд кардани мазмуни субъекти умумӣ хизмат мекунад [3, с. 60].

В.И. Терентев хусусиятҳои субъекти махсуси ҷиноятро ҳамчун талаботи қонунгузор ва назарияи ҳуқуқӣ дар шакли зерин пешниҳод кардааст:

1) Субъекти махсуси ҷиноят дорои аломатҳои субъекти умумӣ – расидан ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ ва мукаллафӣ мебошад. Мавҷуд набудани аломатҳои субъекти умумӣ имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро ҳамчун субъекти махсуси ҷиноят истисно мекунад.

2) Аломатҳои махсуси субъектҳо дар меъёрҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ муқаррар карда мешаванд ё бевосита аз мазмуни онҳо бармеоянд.

3) Субъектҳои махсуси ҷиноят метавонанд бо як ё якчанд аломатҳои иловагии ҳатмӣ тавсиф карда шаванд, дар ҳолати дуҷум маҷмӯи онҳо барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан зарур аст.

4) Аломатҳои махсус доираи шахсонро, ки метавонанд барои содир намудани ҷинояти муайян ҷавобгар бошанд, маҳдуд мекунанд ё ҳамчун аломати имтиёзноки таркиби дахлдори ҷиноятҳо хизмат мекунанд [27, с. 117].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ моҳияти ҳуқуқии субъекти махсуси ҷиноят чунин тавсиф шудааст:

1) Аз рӯи синну сол доираи шахсони ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидашаванда маҳдуд аст. Ҷавобгарӣ барои кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок, ки дар қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, аз расидан ба синни муайян вобаста аст. Одатан, ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16-солагӣ ва барои як қатор ҷиноятҳо аз 14-солагӣ ба миён меояд. Шахс дар синни 14-солагӣ содиркунандаи ҷинояте шуда наметавонад, ки

барои он аз синни 16-солагӣ ҷавобгарӣ муқаррар шудааст.

2) Доираи шахсоне, ки барои ҷиноятҳои муайян ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, маҳдуд аст. Шахсоне, ки дар содир намудани ҷинояти дорои субъекти махсус иштирок мекунанд, вале дорои аломатҳои субъекти махсус нестанд, ҳамчун ташкилкунанда, иғвогар ё шарикони ин ҷиноят ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

3) Вобаста ба ҷинс, синну сол, вазъи саломатӣ (маъҷубӣ), муносибат ба хизмати ҳарбӣ намудҳо ва андозаи ҷазоҳое, ки нисбат ба гунаҳкорон татбиқ карда мешаванд, маҳдуд аст. Ин ба ноболиғон, пиронсолон, занон, хизматчиёни ҳарбӣ, ки ба хизмати ҳарбӣ даъват шудаанд ё тибқи шартнома мебошанд, дахл дорад.

4) Ноболиғон ҳамчун ҳолати сабукунанда ва асосҳои татбиқи ҷораҳои маҷбурии хусусияти тарбиявидашта ҳангоми озод шудан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ё ҷазо мебошанд.

5) Баъзе аломатҳои субъекти ҷиноят (масалан, синну соли ноболиғ будан, мавҷудияти бемории рӯҳӣ, ҳомиладорӣ ё мавҷудияти кӯдакони то 14-сола) барои озод кардан аз ҷазо, ба таъхир андохтани ҷазо, адои ҷазо, шартан пеш аз адои ҷазо ё кам кардани муҳлати даъво асос шуда метавонанд [30, с. 297-298].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқоти мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар натиҷаи таҳқиқоти масъала, омӯзиши андешаҳои олимони ва хулосабарорӣ мафҳуми субъекти махсуси ҷиноятро ба ду маъно пешниҳод менамоем: Ба маънои маҳдуд ва васеъ. Ба маънои маҳдуд: субъекти махсуси ҷиноят шахсе доништа мешавад, ки ба ғайр аз аломатҳои субъекти умумӣ, инчунин дорои аломатҳои иловагӣ мебошад. Ба маънои васеъ бошад: субъекти махсуси ҷиноят шахсе ба ҳисоб меравад, ки ба ҷуз аз аломатҳои умумӣ (воқеъ, мукаллафӣ, синну соли муайян), инчунин дорои аломатҳои иловагӣ мебошад, ки дар диспозитсияи моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ муқаррар гардида, барои содир намудани ҷиноятҳое ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ки имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани дигар шахсонро маҳдуд

намуда, субъекти чунин ҷиноятҳо танҳо шахсони муайяни муқаррарнамудаи Кодекси ҷиноятӣ мебошанд. Бинобар сабаби он, ки аломатҳои иловагии субъекти махсуси ҷиноят васеъ буда, дар меъёрҳои моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ ба таври омехта муқаррар гардидаанд, зарур нест, ки онҳо дар мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят пешбинӣ карда шаванд.

2. Субъекти махсуси ҷиноят дорои хусусиятҳои зерин мебошад, ки моҳияти онро ифода мекунад: субъекти махсуси ҷиноят – ба ғайр аз аломатҳои умумӣ (воқеъ, муқаллафӣ ва сину соли ҷавобгарии ҷиноятӣ) боз аломатҳои иловагӣ дорад; субъекти махсуси ҷиноят дорои як ё якчанд аломатҳои иловагӣ мебошад; аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят дар қонуни ҷиноятӣ нишон дода шудаанд ва ё аз мазмуни он бармеоянд; мавҷудияти ин аломатҳои субъекти махсуси ҷиноят имконияти ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони дигарро мутобиқи моддаҳои мушаххас маҳдуд

менаояд; субъекти махсуси ҷиноят дорои аломатҳои субъекти умумӣ – расидан ба синни ҷавобгарии ҷиноятӣ ва муқаллафӣ мебошад; аломатҳои махсус доираи шахсонро, ки метавонанд барои содир намудани ҷинояти муайян ҷавобгар бошанд, маҳдуд мекунад ё ҳамчун аломати имтиёзноки таркиби дахлдори ҷиноятҳо хизмат мекунад; дар заминаи субъекти махсус, ҳамеша дар бораи намоёндаи як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ, ки дорои аломатҳои муайян мебошанд, суҳан меравад; субъекти махсус бо қобилияти соҳибӣ ва доштани ҳуқуқи уҳдадорихои мушаххас дар сатҳи гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ, ки аз ҷониби соҳаҳои мухталиф танзим карда мешаванд, фарқ мекунад; гузаштан аз субъекти умумӣ ба субъекти махсуси ҳуқуқ бо пайдоиши баъзе фактҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст; субъекти махсуси ҳуқуқ ҳамчун категория ва падидаи ҳуқуқӣ дар назария ва амалия барои васеъ ё маҳдуд кардани мазмуни субъекти умумӣ хизмат мекунад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Ажыгулов, М.Т. Сотрудник органов внутренних дел как специальный субъект по уголовному праву Кыргызской Республики [Текст] / М.Т. Ажыгулов // Сетевое издание «Академическая мысль». – 2017. – № 1. – С.17-20.
2. Андреев, С.А. Специальный субъект преступления [Текст] / С.А. Андреев // Вестник Омской юридической академии. – 2012. – № 2 (19). – С. 122-125.
3. Бачурии, Э.А. Специальный субъект преступления [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / Э.А. Бачурии. – Красноярск, 2005. – 228 с.
4. Богданов, А.В. Особенности субъекта преступлений, содержащих административную преюдицию, в действующем уголовном законе России [Текст] / А.В. Богданов // Человек: преступление и наказание. – 2018. – Т. 26 (1–4). – № 4. – С. 482–486.
5. Борисова, Е.К. Специальный субъект преступления [Текст] / Е.К. Борисова // Отечественная юриспруденция. – 2019. – № 1. – С. 5-6.
6. Владимиров, В.А., Левицкий, Г.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М., 1964. – 59 с.
7. Галахов, А.В. Вопросы квалификации преступлений и его толкование в судебной практике [Текст] / А.В. Галахов // Российская юстиция. – 2008. – № 2. – С. 38–42.
8. Гаухман, Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика [Текст] / Л.Д. Гаухман. – М., 2003. – 448 с.
9. Караваева, Ю.С. Понятие специального субъекта преступления и классификация его признаков в рамках социально-ролевого подхода [Текст] / Ю.С. Караваева // Вестник Омского университета / Серия «Право». – 2013. – № 4 (37). – С. 177-178.
10. Кольцов, Е.Г. Специальный субъект преступления в уголовном праве России и Франции [Текст] / Е.Г. Кольцов // Вестник МГЛУ. Юридические науки. – 2007. – № 534. – С. 52-66.
11. Кочои, С.М. Уголовное право. Общая и Особенная части: [Текст] / С.М. Кочои // Учебник / Краткий курс. – М., 2009. – 447 с.

12. Лейкина, Н.С., Грабовская, Н.П. Субъект преступления // Курс советского уголовного права. Т.1 [Текст] / под ред. Н.А. Беляева, М.Д. Шаргородского. – Л., 1968. – С. 389–390.
13. Лукьянчикова, Е.Ф., Лифинцев И.А. Специальный субъект преступления [Текст] / Е.Ф. Лукьянчикова, И.А. Лифинцев // Наука и образование: отечественный и зарубежный опыт: 23 междунар. науч.-практ. конф., Белгород, 30 сент. 2019 г.: сб. ст. / ред. кол.: С. И. Линник-Ботова, О.А. Гагауз. – Белгород, 2019. – С. 241–244.
14. Макаров, А.В., Протасевич, А.А., Жукова, А.С. Специальный субъект преступления как объект криминологической детерминации [Текст] / А.В. Макаров, А.А. Протасевич, А.С. Жукова // Всероссийский криминологический журнал. – 2019. – Т. 13. – № 6. – С. 980–991.
15. Орлов, В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В.С. Орлов. – М.: Госюриздат, 1958. – 260 с.
16. Орымбаев, Р. Специальный субъект преступления [Текст] / Р. Орымбаев. – Алма-Ата Наука, 1977. – 152 с.
17. Подлипский Д.В. Понятие специального субъекта преступления [Текст] / Д.В. Подлипский // Наука и современность. – 2013. – № 21. – С.272–277.
18. Портнова, Ю.В. Должностное лицо как специальный субъект преступления [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / Ю.В. Портнова. – М., 2004. – 164 с.
19. Рогожкин, А.А. Особенности специального субъекта преступления [Текст] / А.А. Рогожкин // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ). – 2020. – № 10 (79). – С. 54–55.
20. Рябцева, Л. А. Специальный субъект преступления: понятие и общая характеристика [Текст] / Л.А. Рябцева // Борьба с преступностью: теория и практика: тезисы докладов VII Международной научно-практической конференции (Могилев, 5 апреля 2019 года) / Министерство внутренних дел Республики Беларусь, учреждение образования «Могилевский институт Министерства внутренних дел Республики Беларусь»; редкол.: Ю.П. Шкаплеров (отв. ред.) [и др.]. – Могилев: Могилев. институт МВД, 2019. – С. 87–89.
21. Семенов, С.А. Специальный субъект преступления: генезис и история: учеб. пособие. 2-е изд. [Текст] / С.А. Семенов. – Владимир: ВЮИ Минюста России, 2001. – 60 с.
22. Семенов, С.А. Понятие специального субъекта преступления [Текст] / С.А. Семенов // Журнал российского права. – 1998. – № 7. – С. 98–103.
23. Сергеев, В.И. Субъект и субъективная сторона налогового преступления [Текст] / В.И. Сергеев // Право и экономика. – 2001. – № 2. – С. 68–72.
24. Тарасова, Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю.В. Тарасова. – М., 2001. – 31 с.
25. Тарасова, Ю.В. Специальный субъект преступления как элемент основных составов преступлений [Текст] / Ю.В. Тарасова // Рос. следователь. – 2007. – № 5. – С. 21–24.
26. Тарасова, Ю.В. Специальный субъект преступления и его значение в уголовном праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / Ю.В. Тарасова. – М., 2006. – 195 с.
27. Терентьев, В.И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины Учебное пособие [Текст] / В.И. Терентьев // Издание второе дополненное и измененное. – Николаев, 2006. – 172 с.
28. Уголовное право России. Общая часть: Учебник [Текст] / под ред. В.П. Ревина. – М.: Юстицинформ, 2016. – 580 с.
29. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Издание второе переработанное и дополненное [Текст] / Под ред. доктора юридических наук, профессора Л.В. Иногамовой-Хегай, доктора юридических наук, профессора А.И. Рарога, доктора юридических наук, профессора А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. – 560 с.
30. Уголовное право России. Общая часть: Учебник [Текст] / под ред. Ф.Р. Сундурова, И.А. Тарханова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2016. – 864 с.
31. Уголовное право России. Общая часть: учебник для бакалавров [Текст] / отв. ред. А.И. Плотников. – Оренбург: ООО ИПК «Университет», 2016. – 442 с.

32. Устименко, В.В. Специальный субъект преступления / понятие, виды, некоторые вопросы квалификации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Устименко. – Харьков, 1983. – 172 с.

33. Устименко, В.В. Специальный субъект преступления [Текст] / В.В. Устименко. – Харьков, 1989. – 104 с.

34. Шеслер, А.В. Отзыв о диссертации Ю.С. Караваевой «Специальный субъект преступления: криминологическо-правовой подход» [Текст] / А.В. Шеслер // Вестник Омского университета / Серия «Право». – 2019. – Т. 16. – № 4. – С. 168–171.

Аннотатсия

Мафҳум ва хусусиятҳои субъекти махсуси ҷиноят

Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳум ва хусусиятҳои субъекти махсуси ҷиноят мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон, бо истифода аз адабиётҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва андешаҳои муҳаққиқон мафҳум ва хусусиятҳои субъекти махсуси ҷиноятро таҳлил намудааст. Зимни таҳлили масъала муаллифон ба ҳулосае омадааст, ки мафҳуми субъекти махсуси ҷиноят барои амалия ва назария аҳамияти калон дошта, дар раванди татбиқи адолати судӣ ва ҳуқуқтатбиқнамоӣ нақши калон мебозад, зеро дар бисёре аз меъёрҳои моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноятҳо бо иштироки субъекти махсус пешбинӣ гардидааст. Ҳамзамон, маълум гардид, ки субъекти махсуси ҷиноят, на танҳо дорои аломатҳои иловагӣ, балки дорои хусусиятҳои хоси худ низ мебошад.

Аннотация

Понятие и признаки специального субъекта преступления

В данной статье рассмотрен вопрос понятия и особенностей специального субъекта преступления. Авторы используя юридическую литературу, нормативные правовые акты и мнения исследователей, проанализировали понятие и признаки специального субъекта преступления. В ходе анализа проблем авторы пришли к выводу, что понятие специального субъекта преступления имеет большое значение для практики и теории, играет большую роль в процессе осуществления судебной справедливости и правоприменения, поскольку во многих нормах статей Особенной части Уголовного кодекса Республики Таджикистан предусмотрены преступления с участием специального субъекта. При этом выяснилось, что специальный субъект преступления не только имеет дополнительные признаки, но и имеет свои особенности.

Annotation

The concept and features of a special subject of a crime

This article deals with the issue of the concept and characteristics of a special subject of a crime. The authors analyzed the concept and features of a special subject of a crime, using legal literature, regulatory legal acts and the opinions of researchers. During the analysis of the problem, the authors came to the conclusion that the concept of a special subject of a crime is of great importance for practice and theory, plays an important role in the process of applying judicial justice and law enforcement, since many norms of the articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan provide for crimes involving a special subject. At the same time, it turned out that the special subject of the crime not only has additional features, but also has its own characteristics.

УКД: 343.851

Хафиззода Шоди Хуршед,

кандидат юридических наук, генерал-майор милиции, начальник Управления по борьбе с организованной преступностью Министерство внутренних дел Республики Таджикистан.

E-mail: bekha1991@icloud.com

Тел.: (+992) 904-29-10-10.

К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ МЕРАХ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ЭКСТРЕМИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Калидвожаҳо: экстремизм; стратегия; гендер; технологияҳои иттилоотӣ; чораҳои профилактикӣ.

Ключевые слова: экстремизм; стратегия; гендер; информационные технологии; меры по профилактике.

Keywords: extremism; strategy; gender; information technology; prevention measures.

Радикализация, экстремизм и терроризм остаются глобальными проблемами: их предотвращение стало делом государственной важности для многих стран, включая Республику Таджикистан [1]. Как показала международная практика, формирование Исламского государства Ирака и Леванта (далее - ДАИШ) как террористической организации на Ближнем Востоке существенно изменила политику ряда стран по противодействию и профилактике экстремизма и терроризма. Граждане различных государств мира, как преобладающие мусульманским населением, так и страны Европы были завербованы адептами ДАИШ. Например, анализ показывает, что СМИ и ИКТ, особенно, социальные сети широко используются со стороны экстремистских групп для распространения своих идей. Так, в «фейсбук» и «одноклассники» функционируют группы и страницы, которые относятся сторонникам ДАИШ-а, салафитам, хизбутахрировцам, а также агитаторам шиизма и др. Вербовку сподвижников осуществляют не более 1-2 человек-представителей радикальных организаций посредством использования современных информационных технологий, Интернет- сайтов [2]. Следует отметить, что также роль фактора в привлечении молодежи в террористические группы исследовано достаточно [3].

Становление и развитие политики страны по профилактике и противодействию

экстремизма и терроризма занимает особое место в сфере укрепления потенциала страны в обеспечении стабильности и безопасности. В этой связи, кратко рассмотрим разработанные и действенные меры по профилактике и противодействию экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан, что в совокупности показывает существующий национальный опыт в этой сфере в рамках *Стратегий по противодействию экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан*.

В силу актуальности борьбы против экстремизма и терроризма, Республика Таджикистан является первым из стран Центральной Азии, где Указом Президента №776 от 12 ноября 2016 года была утверждена «Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы» и «План действий по реализации Национальной стратегии Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы» [4]. В разработке вышеуказанных стратегий приняли участие представители государственных органов, гражданского общества, ученые, эксперты и религиозные деятели. В соответствии с названными стратегиями, центральные и местные органы исполнительной власти разработали собственные планы действий по предотвращению экстремизму и радикализму.

В настоящее время на территории Республики Таджикистан действует Стратегия

противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы [5] (далее – Стратегия на 2021-2025 годы). В целом, вышеназванные стратегии являются документы программного характера, которые определяют цели, задачи и основные направления государственной политики Республики Таджикистан в сфере противодействия экстремизму и терроризму.

Принятие вышеназванных стратегий направлены на проведение разъяснительных работ среди граждан республики, особенно, с молодёжью со стороны центральных и местных органов государственной власти, органов местного самоуправления посёлков и сёл, чтобы население страны не попадало под влияние радикальных идеологий экстремистских и террористических группировок, которые разжигают религиозную рознь в обществе, вербуют молодёжь в свои ряды для совершения преступлений экстремистского и террористического характера, стремившиеся изменить общественно-политический строй страны насильственными путями. Необходимо отметить, что обладая знанием психологии, экстремисты получили возможность под видом «обмена мнениями» вести в социальных сетях свою пропаганду, вербовать новых сторонников и увеличивать количество «заинтересованных», используя в своих целях легко трансформирующееся и несформировавшееся молодежное сознание [6].

Исходя из вышесказанного в Стратегии на 2021-2025 годы поставлены такие цели:

- защита основ конституционного строя,
- защита территориальной целостности государства,
- защита законности и правопорядка, общественной безопасности,
- защита населения, прав и свобод человека и гражданина от экстремистских и террористических угроз.

Для достижения вышеставленных целей правоохранительные органы Республики Таджикистан решают вопросы по повышению уровня правовой культуры общества и социально-правовой защищенности личности, устранение социально-экономических

предпосылок экстремизма и радикализации, ведущих к терроризму, формирование национальной идеи и усиление идеологической работы, предупреждение экстремизма и формирование культуры толерантности в религиозной среде, профилактика экстремизма и радикализации среди несовершеннолетних и молодежи, гендерные аспекты, противодействие использованию интернета в экстремистских и террористических целях, работа с трудовыми мигрантами, пресечение распространения экстремистских и радикальных взглядов в исправительных учреждениях, профилактика экстремизма и радикализации среди сотрудников правоохранительных органов и военнослужащих, совершенствование мер преследования и ответственности за экстремистские и террористические действия, участие гражданского общества и частного сектора в противодействии экстремизму и терроризму, а также вопрос о международном и региональном сотрудничестве.

Рассматривая вышеуказанные вопросы необходимо отметить, что важным условием обеспечения стабильности и взаимопонимания в обществе, правомерного поведения граждан и предупреждения тем самым, радикальных настроений является формирование высокой политической культуры общества и социально-правовой защищенности личности.

Кроме того, нужно также отметить, что именно тот идейный вакуум, образовавшийся в последние годы существования Советской власти и отсутствие новой национальной идеологии в постсоветском Таджикистане в 90-х годах прошлого столетия, способствовали проникновению в общество идеологии насилия, повлекшей за собой расшатывание основ национального единства и развязывания гражданской войны.

Религиозная среда в силу различных причин является наиболее уязвимой от радикальной идеологии и распространения экстремистских взглядов. Свобода совести и убеждений, право самостоятельно определять отношение к религии, отдельно или совместно с другими исповедовать любую религию и участвовать в отправлении религиозных обрядов, наряду с другими основными правами и свободами, признаны Конституцией

высшей ценностью и обеспечены конституционными гарантиями.

В настоящее время, в уполномоченном государственном органе по делам религий зарегистрированы 4058 религиозных объединений, в том числе 1 Республиканский исламский центр, 50 центральных соборных мечетей, 328 соборных мечетей, 3612 мечетей пятикратной молитвы, 2 Комитета по развитию исмаилитских общин шиитов-имамитов, 65 неисламских религиозных организаций, которые функционируют и обеспечивают религиозные потребности населения.

Вместе с тем, большое значение в предотвращении радикализма и экстремизма имеет место роль гендера. Большинство молодых женщин и девушек излишне доверчивы и внушаемы, им недостает чувства самосохранения, опасности, осторожности в общении с окружающими и тревоги при угрозе экстремистского натиска, что повышает их уязвимость от экстремистской пропаганды.

Террористические организации вовлекают в свои ряды преимущественно женщин из уязвимых групп, имеющих проблемы во взаимоотношениях с родственниками и окружающими, обещаая им свободу, равенство, создание новой семьи, материальный достаток и т.д.

Последние несколько лет преступными группировками широко используются информационные технологии в целях вовлечения граждан в террористические и экстремистские организации. Современные информационные технологии, в особенности сеть Интернета являются стратегическим фактором, используемым террористическими организациями и их сторонниками для ведения широкой экстремистской пропаганды, привлечения в свои ряды новых членов, подготовки и руководства экстремистскими и террористическими действиями. В Таджикистане в настоящее время насчитывается около 3 млн. пользователей интернета, из которых свыше 80% вольно или невольно получают посредством социальных сетей доступ к материалам экстремистского характера.

Противодействие экстремизму и терроризму обуславливает необходимость объединения усилий международного

сообщества, в частности, формирования надлежащей международной правовой базы и налаживание практического взаимодействия в данной сфере.

Другой действенной мерой считается реализация принципа гуманизма на практике, в том числе, в отношении лиц, примкнувших в ряды террористических и экстремистских групп, в последствие раскаявавшихся в своих действиях. Необходимо отметить, что Республика Таджикистан в решение вопросов всегда основывается на принципе гуманизма. Данный принцип уже не раз реализуется в уголовной политике страны. Например, принятие изменений и дополнений в Уголовный кодекс РТ от 18 марта 2015 года были приняты изменения и дополнения в УК РТ, позволяющее освобождать от ответственности перед законом для последователей экстремистских группировок и течений, запрещенных в Таджикистане, такие как «Салафия», «Таблиг», «Братья мусульмане», «Ансаруллах», «Исламское государство» и другие, в случае добровольного признания своей вины и искреннего раскаяния. Согласно примечанию к статье 401¹, «Лицо, добровольно отказавшееся от незаконного участия в вооруженном формировании, вооруженном конфликте или военных действиях на территории других государств до прекращения деятельности вооруженного формирования, завершения вооруженного конфликта или военных действий, если в его действиях не содержатся признаки иного состава преступления, освобождается от уголовной ответственности» [7].

В целом, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан если те лица, которые признают свою вину, искренне раскаются и добровольно придут в правоохранительные органы, где заверят, что оказались в экстремистских группировках по непонятным причинам, обманном путем, то они в соответствии со статьями 307², 307³, 401¹ Уголовного Кодекса Республики Таджикистан, освобождаются от уголовной ответственности [8].

В связи с этим, граждане Республики Таджикистан, которые добровольно вернулись в страну и явились с повинной к правоохранительным органам, в последствии

были освобождены от уголовной ответственности.

В целом, опыт Республики Таджикистан показывает, что государство направляет существующие силы и возможности для возвращения граждан, завербованные экстремистскими и террористическими организациями на мирную жизнь. Анализ показывает, что многие непонимания оказались

в рядах ИГИЛ и были попросту обмануты вербовщиками. Сегодня стоит вопрос реинтеграции и реабилитации бывших экстремистов и членов их семей. Таким образом, профилактика и противодействие экстремизму с учетом геополитических факторов будет сохранять свою актуальность в среднесрочной перспективе.

Список литературы:

1. Радикализация Женщин Таджикистана: Проблемы и пути решения. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL // <https://unipath-magazine.com/ru> (Санаи мурочиат: 10.09.2022с.)
2. Рахмонов А.С., Рахмонов Б.Ш. Роль и место Республики Таджикистан в системе безопасности и противодействие современным нетрадиционным угрозам в ЦАР//Вестник ТГУПБП.- 1/ 2016.
3. Ашурзода Дж.Х. Религиозно-политический экстремизм и его специфические особенности в процессе изменяющегося общества (на примере Республики Таджикистан): автореф. дисс. канд. полит наук. Бохтар 2022. С. 30.
4. Национальная стратегия Республики Таджикистан по противодействию экстремизму и терроризму на 2016-2020 годы (утверждена Указом Президента РТ от 12 ноября 2016, №776).
5. Стратегия противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=139590. (Санаи мурочиат: 23.09.2022с.)
6. Информационный экстремизм в социальных сетях [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL // <https://www.tajmedun.tj/ru/vzglyad-na/borba-s-terrorizmom-i-ekstremizmom-i-korrupsiy/info/matsionnyy-ekstremizm-v-sotsialnykh-setyakh5465456/>. (Санаи мурочиат: 23.09.2022с.)
7. Қонунгузорӣ имкон медиҳад, ки гумроҳшудагон ислоҳ шаванд/ 05.01.2017. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/onunguzor-imkon-medi-ad-ki-gumroshudagon-islo-shavand/. (Санаи мурочиат: 30.10.2022с.)
8. Раскайавшихся экстремистов в Таджикистане освобождают от ответственности /12.05.2016. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://www.news.tj/ru/news/raskayavshikhsya-ekstremistov-v-tadzhikistane-osvobozhdayut-ot-otvetstvennosti>. (Санаи мурочиат: 28.09.2022с.)

Аннотатсия

Ба масъалаи баъзан чораҳо онд ба профилактика ва муқовимат ба экстремизм дар Тоҷикистон

Дар мақола баъзан чораҳое, ки аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади пешгирӣ ва муқовимат ба экстремизм қабул шудаанд баррасӣ карда мешавад. Масъалаҳо вобаста ба нақши Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 бардошта шуда, инчунин масъалаи амалишавии принсипи инсондустӣ дар самти мазкур баррасӣ мешавад.

Аннотация

К вопросу о некоторых мерах по профилактике и противодействию экстремизму в Таджикистане

В статье рассматриваются некоторые меры, принятые Республикой Таджикистан в целях профилактики и противодействия экстремизму. Затрагиваются вопросы о роли Стратегии

противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы, а также о реализации принципа гуманизма в этой сфере.

Annotation

To the question of some measures to prevent and counter extremism in Tajikistan

The article discusses some of the measures taken by the Republic of Tajikistan in order to prevent and counter extremism. Questions are raised about the role of the Strategy for Countering Extremism and Terrorism in the Republic of Tajikistan for 2021-2025, as well as the implementation of the principle of humanism in this area.

12.00.09 – МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ
12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

УДК: 343.140.02

Салимов Бахромджон Азизович,

Высшая школа Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан, соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета.

E-mail: Salimov.romish@bk.ru

Тел.: (+992) 918-65-34-27.

**ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОБИРАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ
ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИИ**

Калидвожаҳо: *иттилооти электронӣ-рақамӣ; ҳомилҳои электроники иттилоот; муҳити радиоэлектронӣ; геолокатсия; сабт; далелҳо; вазъияти тафтишотӣ; экспертизаи судии компютерӣ-техникӣ.*

Ключевые слова: *электронно-цифровая информация; электронные носители информации; радиоэлектронная обстановка; геолокация; фиксация; доказательства; следственная ситуация; судебная компьютерно-техническая экспертиза.*

Keywords: *electronic digital information; electronic information carriers; electronic environment; geolocation; fixation; evidence; investigative situation; forensic computer-technical expertise.*

В современных условиях с развитием информационных технологий роль и значение криминалистически значимой информации, содержащейся на электронных носителях при расследовании уголовных дел неуклонно растет, и данное обстоятельство обуславливает детальное изучение особенностей её обнаружения и фиксации.

Обнаружение и фиксация доказательственной информации являются стадиями процесса собирания доказательств. Собираание доказательств, в свою очередь, является элементом процесса доказывания наряду с проверкой и оценкой доказательств.

Сущность процесса собирания, по мнению Р.С. Белкина, заключается в поиске, обнаружении, фиксации и изъятии информации способами, установленными уголовно-процессуальным законом [2, с.211]. Под термином «обнаружение доказательств» следует понимать деятельность по отысканию, выявлению, установлению тех или иных фактических данных, имеющих доказательственное значение [3, с.29]. А

фиксация, как составляющая часть процесса собирания доказательств, выражается в их закреплении и запечатлении [4, с.8]. Рассмотрим содержание указанной деятельности применительно к электронно-цифровым доказательствам.

Применительно к следовой картине преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий, в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Таджикистан отдельные процессуальные средства обнаружения и фиксации не предусмотрены.

В нынешних реалиях расследование преступлений данной категории основано на получении криминалистически значимой доказательственной информации в виде сообщений, текстовых и мультимедийных файлов, переписки в социальных сетях, сведений о соединениях абонентов и т.д. Нередко подобная информация становится основным или единственным доказательством по уголовному делу, которое способствует установлению и привлечению к уголовной

ответственности виновного в совершении преступления.

Сказанное наглядно иллюстрирует расследование уголовного дела №15185 по обвинению Н.С. в совершении преступления, предусмотренного ч.2 ст. 307³ Уголовного кодекса Республики Таджикистан (далее – УК РТ). Так, в ходе расследования было установлено, что обвиняемый, участвуя в деятельности террористическо-экстремистской организации, в период с 2018 г. по 2021 г. посредством своей интернет-страницы в «Фейсбуке» под названием “Suraj Nazar” систематически распространял её пропагандистские материалы. В ходе осмотра названной интернет-страницы в его смартфоне марки «Samsung G7 prime» были обнаружены и зафиксированы все распространенные обвиняемым видеоролики и текстовые файлы с публичными призывами к осуществлению экстремистской деятельности. Данная информация послужила основанием для возбуждения уголовного дела и в дальнейшем стала основным доказательством установления вины Н.С. в содеянном [7].

Тактические приёмы обнаружения и фиксации электронно-цифровых следов зависят от конкретной следственной ситуации, сложившейся на конкретный момент расследования. Анализируя следственную практику, из общего многообразия можно выделить следующие типичные следственные ситуации:

1) Получена информация о месте совершения преступления, где потенциально может быть обнаружен электронно-цифровой носитель, хранящий доказательственную информацию (место жительства или работы подозреваемого лица, место убийства и пр.).

2) Имеются сведения о наличии в персональных устройствах потерпевшего электронно-цифровых следов. Данная ситуация типична для хищения денежных средств с использованием информационных технологий, преступлений в отношении детей и подростков в сети Интернет и пр.

3) В распоряжении органов следствия имеется информация о лице или группе лиц, совершивших преступления и, при этом, пользующихся компьютерными,

информационно-телекоммуникационными устройствами, которые имеют свойство отображать определенные обстоятельства совершённых действий в виде электронно-цифровых следов на соответствующих носителях. Например, человек совершает преступление, связанное с незаконным оборотом наркотических средств и при сбыте наркотиков использует мобильное устройство связи для определения условий и места совершения сделки с потенциальным покупателем. При анализе детализации телефонных переговоров можно установить местонахождение подозреваемого в конкретный момент времени в конкретном месте. Таким образом, можно опровергнуть возможные доводы сбытчика наркотических средств о том, что он в момент совершения преступления не находился в районе совершения преступления и не имел контакт с лицом, задержанным с вещественными доказательствами.

4) В наличии имеется информация о том, что в персональных устройствах подозреваемого, обвиняемого либо свидетеля содержатся электронно-цифровые следы. Данная следственная ситуация может возникнуть, как в случае использования персонального электронного устройства в качестве средства совершения преступления (например, при расследовании преступления, связанного с участием в экстремистской деятельности, в мобильном устройстве марки “Redmi 9” обвиняемого Д.Д. обнаружены дискредитирующие политику государства и Правительства Республики Таджикистан материалы, направленные им для использования в агитационной работе в адрес запрещенного экстремистского интернет-сайта [8]), так и в случае, когда устройство непосредственно не связано с совершённым деянием (например, в процессе совершения вымогательства соучастником преступления осуществлялась видеозапись).

Перечисленные следственные ситуации могут совмещаться (например, сведения о лицах, совершивших преступление, может комбинироваться с информацией о месте совершения преступления) или переходить из одной в другую (например, при наличии

информации о лицах, совершивших преступление, может возникнуть ситуация, при которой будет получена информация о наличии в персональных устройствах подозреваемого электронно-цифровых следов).

Типичные следственные ситуации объединяют взаимосвязанные тактические цели собирания электронно-цифровых следов, основными из которых являются:

1) Установление электронного носителя криминалистически значимой информации.

2) Обнаружение на установленном носителе электронно-цифровых следов и их фиксация.

3) Посредством исследования электронно-цифровых следов получение дополнительной информации.

Некоторые авторы работу с электронно-цифровыми носителями с технической точки зрения разделяют на следующие этапы:

а) извлечение и копирование данных из электронного носителя;

б) преобразование извлеченной информации в вид, подходящий для дальнейшей обработки и анализа;

в) анализ полученной информации [6, с.186-201].

Следует отметить, что действия по извлечению и преобразованию электронно-цифровых следов в большинстве случаев выполняются в едином технологическом цикле, которые, в свою очередь, образуют вторую цель тактического воздействия (обнаружение на носителе электронных следов и их фиксация). Относительно анализа полученной информации важно помнить, что наличие некоторой категории информации является криминалистически важным фактом для органов следствия, например, копия финансового документа о хищении денежных средств, с подписью и печатью. Другую категорию информации после её обнаружения и фиксации, необходимо будет анализировать, сопоставить с другими данными, имеющимися в распоряжении следствия. Отсюда, в зависимости от следственной ситуации, извлечение дополнительных сведений путём исследования выявленных электронно-цифровых следов выступает в качестве отдельной цели тактического воздействия.

Достижению цели по установлению возможного носителя электронно-цифровых следов может способствовать решение двух задач:

– установление электронно-цифровых следов преступной деятельности;

– выявление электронно-цифровых следов нахождения конкретного лица в определённом месте.

Для установления следов преступной деятельности объектами исследования могут быть:

– персональные устройства, в том числе мобильные средства связи, домашние компьютеры и информационно-коммуникационная техника;

– служебные устройства (например, служебный компьютер, игровой автомат и пр.);

– системы видеофиксации (системы видеонаблюдения, авторегистраторы, системы наблюдения дорожного движения и пр.).

Выявить следов нахождения конкретного лица в определённом месте можно путём:

– детализации мобильных телефонных соединений с указанием базовой станции, оказавшей сервис;

– анализа метаданных мультимедийных пользовательских файлов;

– проверки данных специализированных приложений и сервисов;

– просмотра записей выше указанных систем видеофиксации.

Типичными задачами обнаружения на электронном носителе цифровых следов и их фиксации в зависимости от вида расследуемого преступления и сложившейся следственной ситуации могут быть:

– обнаружение пользовательских файлов (текстовые, мультимедийные: графические, видео, аудио и пр.), а также иных созданных пользователем файлов. В данном случае криминалистическую значимость может иметь как непосредственное содержимое (контент) файла, так и метаданные (даты создания, изменения, удаления файла, источник его получения и создания, координаты местности и пр.);

– обнаружение на электронном носителе специализированного программного обеспечения (ПО), способного служить инструментом реализации преступного

замысла. Это могут быть программы для автоматизации финансовой деятельности организации, дистанционного банковского обслуживания, анонимизации интернет-трафика и пр.;

– выявление активности пользователя в сети мобильной связи или сети Интернет (факты осуществления соединений, посещения интернет-ресурсов, пользования услугами интернет-банкинга, переписки посредством электронной почты и пр.);

– запрос детализаций мобильных телефонных соединений участников уголовного судопроизводства с указанием базовой станции, оказавшей сервис от операторов мобильной связи.

Заключительной типичной целью тактического воздействия является исследование выявленных электронно-цифровых следов. Здесь, в первую очередь, исследуется содержимое файлов на предмет относимости к совершенному преступлению, например: видео или текст, содержащие публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и (или) публичное оправдание экстремизма, изображение бухгалтерского документа, свидетельствующее о фиктивной финансовой сделке и пр.

При исследовании активности заподозренного в преступлении лица в сети мобильной связи или в сети Интернет среди его контактов могут быть выявлены ранее неизвестные следствию соучастники совершенного общественно опасного деяния, потерпевшие, свидетели, что может способствовать полноте и всесторонности расследования уголовного дела.

В следственной ситуации, когда участник уголовного судопроизводства установлен и органам предварительного следствия известен его абонентский номер (номера), следователь или другое должностное лицо, ведущее расследование, на основе анализа информации о соединениях абонента может установить перемещения интересующего следствия лица, в определённом интервале времени, а также определить его возможное нахождение в конкретное время в конкретном месте. Данная тактическая задача, которая именуется геолокацией, решается благодаря тому, что в соответствии с принципами построения сетей

связи, каждая базовая станция обеспечивает сотовой связью определённую территорию и имеет уникальный идентификатор, который при осуществлении соединения отражается в детализации абонентского номера. Вместе с тем, точность геолокации в большей степени зависит от географии местности. В городских густонаселённых районах зона обслуживания станций может составлять 200-400 м, а в районах с меньшим количеством жителей, транспортных магистралях – несколько километров.

При развитии исходной следственной ситуации в бесконфликтном русле, то есть полном или частичном совпадении интересов участников уголовного судопроизводства [9, с.157], в случае наличия сведений о месте совершения преступления, эффективным является тактический комплекс, включающий в себя следующее.

1. Допрос участников уголовного судопроизводства с участием специалиста в области информационно-телекоммуникационных технологий. Участие специалиста позволит установить особенности формирования электронно-цифровых следов на носителях в процессе совершения преступления и эффективно спланировать дальнейшие действия органов следствия. В ходе допроса решается задача по выявлению возможных носителей электронно-цифровых следов преступных действий, а также получению логинов и паролей от различных информационных ресурсов.

2. Осмотр места происшествия, в процессе которого с участием специалиста выявляются электронные носители электронно-цифровых следов и следы присутствия.

Далее, исходная следственная ситуация переходит в ситуацию, при которой имеются данные о наличии в персональных устройствах конкретного участника уголовного судопроизводства электронно-цифровых следов. В данном случае применяется следующий комплекс действий.

3. Осмотр электронных носителей информации в рамках осмотра места происшествия. Данное следственное действие может быть произведено как с участием специалиста, так и самостоятельно следователем, с использованием собственных

знаний в области компьютерной техники. В ходе осмотра решаются задачи по обнаружению пользовательских файлов, интернет-активности пользователей и специализированного программного обеспечения.

4. В случае, если в ходе осмотра электронного носителя не выявлены цифровые следы преступных действий, в рамках осмотра места происшествия принимается решение об изъятии данного носителя для последующего исследования. В зависимости от следственной ситуации, изъятие может быть произведено также в рамках обыска или выемки. Последующий детальный осмотр осуществляется в рамках осмотра предметов с участием специалиста компьютерной техники, поскольку его участие повышает вероятность обнаружения криминалистически значимой информации. Также, в зависимости от разновидности получаемой информации и специфики расследуемого дела, на этом и предыдущем этапах, помимо специалиста названной категории, в следственном действии не исключается привлечение специалистов других областей (например, экономиста, психолога, искусствоведа и др.).

5. Исследование выявленной электронно-цифровой информации. Оно проводится в основном для решения типичных задач по выявлению других возможных соучастников преступления, свидетелей, потерпевших, а также иных эпизодов преступной деятельности.

6. Назначение судебной компьютерно-технической экспертизы. Необходимость в этом возникает тогда, когда в рамках осмотра не получена исчерпывающая информация.

7. Производство обыска. Данный элемент тактического комплекса более эффективен в случае развития следственной ситуации в конфликтном русле (когда между участниками уголовного процесса сложились отношения соперничества и противодействия) при наличии информации о месте совершения преступления.

Следственная ситуация, сопряженная с наличием информации о месте совершения преступления, чаще всего развивается в ситуацию, основными тактическими задачами которой считаются: выявление причастных к совершению преступления лиц, установление

их возможное местонахождение в момент совершения преступных действий, а также установление и анализ контактов (информационных связей) участников уголовного судопроизводства.

В данном случае эффективным является осуществление следующего тактического комплекса, направленного на получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами [1, с.221-229].

8. Оценка радиоэлектронной обстановки. Она позволяет получить информацию о базовых станциях операторов сотовой связи, предоставляющих сервис в конкретной местности, на основе которой представляется возможным определить местонахождение интересующего следствие абонента и его телефонные соединения. Данное действие следует произвести с участием соответствующего специалиста и оформлять протоколом осмотра места происшествия либо протоколом осмотра местности.

Данный тактический комплекс наиболее часто используется при следственной ситуации, когда участники преступления органам следствия не известны. В этой ситуации перед следователем ставится задача по установлению круга абонентов, возможно имеющих отношение к совершённомu преступлению. Для решения названной задачи анализу подвергаются данные всех соединений, совершённых посредством определённой базовой станции, то есть осуществляется биллинг сотовых соединений. Оценка радиоэлектронной обстановки необходимо проводить в тех местах, где теоретически могли находиться участники уголовного судопроизводства, и по всем операторам сотовой связи, действующим в конкретной местности, представляющей интерес для следствия. В случае, если установлены несколько значимых для следствия мест (место похищения человека, место обнаружения трупа и т.п.), то необходимо произвести оценку радиоэлектронной обстановки в каждом из известных мест и запросить у операторов сотовой связи информацию обо всех соединениях, осуществлённых посредством установленных базовых станций. Затем, владея информацией о времени совершения

преступления, необходимо провести сравнительный анализ биллинговых данных для установления нахождения одних и тех же абонентов в том или ином месте в определённое время. Органы следствия в результате сравнения получают список абонентов, возможно причастных к совершённому преступлению. Вместе с тем, в зависимости от ряда факторов (густонаселённости района, оживлённость трассы и т.п.) этот список может содержать 10-15 абонентов, а может и 100-200. При анализе, всесторонней проверке абонентов и сопоставлении полученных сведений с другими данными уголовного дела, данный список может сужаться и позволить выйти на конкретных лиц, причастных к расследуемому событию.

9. Запрос у операторов мобильной связи сведений о телефонных соединениях установленных участников уголовного судопроизводства, а также информации о месторасположении сервисных базовых станций. Данный комплекс может дать органам предварительного следствия большой объём информации о совершенном преступлении и иных обстоятельствах, подлежащих установлению по уголовным делам: от выявления абонентов, контактирующих с определённым участником уголовного судопроизводства, до установления места встречи соучастников преступления.

10. Исследование сведений, полученных у операторов мобильной связи. Оно может проводиться как самим следователем, так и специалистом, это зависит от стоящих перед исследованием задач. При привлечении к исследованию соответствующего специалиста, его результат может быть оформлен в виде заключения специалиста.

При следственной ситуации, когда имеются сведения о наличии в персональных устройствах участника уголовного судопроизводства электронно-цифровых следов, считается целесообразным совершение действий, последовательность которых описана выше в пунктах 3–6.

В следственной ситуации, характеризующейся наличием информации о лице или лицах, причастных к преступным действиям, а также противодействием

расследованию, эффективным является применение типового тактического комплекса, описанного выше в пунктах 7-10.

Следует отметить, что при осуществлении вышеуказанных тактических комплексов необходимо соблюдать основные принципы криминалистического исследования электронных носителей информации. Так, Е.Р. Россинская предлагает соблюдать четыре базовых принципа при производстве следственных действий, связанных с исследованием электронных носителей:

Принцип неизменности информации, то есть хранящаяся на изымаемых носителях электронно-цифровая информация не должна изменяться;

Принцип обязательного изъятия носителя. Данный принцип означает, что исследование электронно-цифровой информации на месте обнаружения носителя допускается только тогда, когда нет возможности изъять его для производства судебной компьютерно-технической экспертизы;

Принцип обязательного участия специалиста. Сущность этого принципа заключается в том, что всякие манипуляции с электронными носителями информации необходимо осуществлять только с участием специалиста;

Принцип протоколирования действий. Соблюдение данного принципа позволяет обеспечить использование результатов следственных действий, направленных на исследование электронно-цифровых носителей, в процессе доказывания по уголовным делам [10, с.115].

На наш взгляд, соблюдение принципов, сформулированных Е.Р. Россинской, бесспорно имеет большое значение при работе с электронными носителями информации. Вместе с тем, реализация второго принципа (обязательного изъятия носителя) не всегда может быть эффективна с точки зрения доказывания. Как показывает практика, доступ к информации и исследование её на месте нахождения носителя зачастую является достаточным способом закрепления электронно-цифровых следов. Иногда, необоснованное изъятие электронных носителей информации может ущемлять права других лиц и принести к негативным

последствиям, к примеру, в производственных предприятиях оно может послужить причиной временного прекращения их деятельности или иным образом негативно повлиять на полноценное функционирование этих предприятий. В связи с этим, вопрос изъятия носителя следует решать совместно со специалистом в области компьютерной техники с учётом всех возможных рисков, в том числе рисков утраты электронных следов. В данном аспекте стоит согласиться с мнением Ю.В. Гаврилина и А.В. Победкина, согласно которому приоритетным способом получения информации должно быть копирование, а не изъятие носителя [5, с.110].

Носитель должен изыматься только в том случае, если имеются объективные причины полагать, что на нём может храниться электронные следы, обнаружение которых невозможно на месте его нахождения, а также при необходимости назначения судебной компьютерно-технической экспертизы.

Таким образом, на основании проведённого исследования можно подытожить следующее.

Тактические приёмы обнаружения и фиксации электронно-цифровых следов зависят от конкретной следственной ситуации, сложившейся на конкретный момент расследования.

В следственной ситуации, при которой имеются данные о наличии в персональных устройствах участника уголовного судопроизводства электронно-цифровых следов, наиболее эффективна последовательность следующих действий: а) осмотр электронных носителей информации с участием специалиста; б) исследование и сопоставление выявленной информации с другими фактическими данными расследуемого события.

В случае, если в ходе осмотра не получена искомая и исчерпывающая информация, необходимо: а) произвести изъятие электронных носителей информации и б) назначить судебную компьютерно-техническую экспертизу. При бесконфликтном развитии ситуации вышеотмеченному комплексу может предшествовать: а) допрос участников уголовного судопроизводства, желательно, с участием специалиста в области информационных технологий; б) осмотр места происшествия с участием специалиста. В конфликтной ситуации вместо предыдущего комплекса действий применяется обыск.

В следственной ситуации, характеризующейся наличием информации о месте совершения преступления, о лице либо лицах, совершивших преступление, а также оказанием противодействия расследованию, целесообразно применить тактический комплекс, состоящий из: а) оценка радиоэлектронной обстановки с участием специалиста в области информационных технологий; б) запрос у операторов мобильной связи сведений о детализациях телефонных переговоров конкретных участников уголовного судопроизводства, а также информацию о месторасположении и направленности (азимуте) сервисных базовых станций; в) анализ или исследование полученных сведений. Анализ может проводиться следователем самостоятельно либо с привлечением специалиста. При привлечении специалиста либо эксперта в исследовании, его результат может быть оформлен в виде заключения специалиста или эксперта.

В зависимости от особенностей расследования того или иного вида преступлений вышеописанные комплексы могут уточняться и конкретизироваться.

Список литературы:

1. Антонов О.Ю. Получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами в России: сущность, этапы и пути совершенствования тактического обеспечения // Вестник Томского государственного университета. 2020. № 459. С. 221-229.
2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. М.: Мега-трон XXI, 2000. С. 211.
3. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. М.: Наука, 1966. С. 29.
4. Винберг А.И. Криминалистика. Вып. 1: Введение в криминалистику. М., 1950. С. 8.

5. Гаврилин Ю.В., Победин А.В. Собираание доказательств в виде сведений на электронных носителях в уголовном судопроизводстве России: необходимо совершенствование процессуальной формы // Труды Академии управления МВД России. 2018. № 3 (47). С. 110.

6. Гончаров А.В. Использование возможностей современных инновационных технологий при исследовании цифровых устройств мобильной связи и компьютерных носителей информации при расследовании преступлений // Криминалистика - прошлое, настоящее, будущее: достижение и перспективы развития. Мат. Междунар. науч.-практ. конф. М.: Московская академия Следственного комитета Российской Федерации, 2019. С. 186-201.

7. Материалы уголовного дела № 15185 в отношении Назарова С.Х. по ч.2 ст. 307³ УК Республики Таджикистан от 07.02.2021 года.

8. Материалы уголовного дела №23139 в отношении Давлатова Д.М. по ч.2 ст. 307³ УК Республики Таджикистан от 18.02.2022 года.

9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей М.: Юрлитинформ. 2008. С. 157.

10. Россинская Е. Р. К вопросу о частной теории информационно-компьютерного обеспечения криминалистической деятельности // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2016. № 3-2. С. 115.

Аннотатсия

Хусусиятҳои тактикий ҷамъоварии иттилооти исботкунандаи электронӣ-рақамӣ

Дар мақола масъалаҳои муҳими марбут ба ҷамъоварии далелҳои электронӣ баррасӣ шудааст. Ҳадаф ва вазифаҳои амалҳои тафтишотӣ, ки ба ошкор, сабт ва гирифтани иттилооти рақамӣ аз ҷиҳати криминалистӣ муҳим равона гардидаанд, муайян карда шудаанд. Вобаста ба ҳолати мушаххаси тафтишотӣ комплексҳои тактикий барои ба даст овардани маълумоти зарурӣ аз ҳомилҳои электронӣ пешниҳод гардидаанд.

Аннотация

Тактические особенности собирания доказательственной электронно-цифровой информации

В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с собиранием электронных доказательств. Обозначены цели и задачи следственных действий, направленных на обнаружение, фиксацию и изъятие криминалистически значимой электронно-цифровой информации. В зависимости от конкретной следственной ситуации предлагаются тактические комплексы для получения искомой информации, содержащейся на электронных носителях.

Annotation

Tactical features of collecting evidence-based digital information

The article deals with topical issues related to the collection of electronic evidence. The goals and objectives of investigative actions aimed at detecting, fixing and seizing forensically significant digital information are outlined. Depending on the specific investigative situation, tactical complexes are offered to obtain the required information contained on electronic media.

УДК: 343

Иноятова Афруза Исломовна,

омӯзгори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурории факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

E-mail: inoyatova.afroza@mail.ru

Тел.: (+992) 004-77-73-93.

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ ҲИМОЯИ СУДӢИ ҲУҚУҚУ МАНФИАТҲОИ ИШТИРОКЧИЁНИ МУРОФИАИ ЧИНОЯӢ

Калидвожаҳо: адолати судӣ; шахрванд; ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ; амалияи судӣ; кафолатҳо; ҳуқуқу озодӣ; риоя ва иҷрои қонун; принципҳо; ҳимоя; меъёри ҳуқуқӣ; мурофиаи судӣ.

Ключевые слова: правосудие; гражданин; право на судебную защиту; судебная практика; гарантии; права и свободы; соблюдение и исполнение закона; принципы; защита; правовые нормы; судопроизводство.

Keywords: justice; citizenship; the right to judicial protection; judicial practice; guarantees; rights and freedoms; observance and enforcement of the law; principles; protection; legal norms; legal proceedings.

Пешрафти босуботи давлат ва ҷомеа, пеш аз ҳама бо таъмини амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва таҳти ҳимояи боэътимоди давлат қарор гирифтани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд асос меёбад.

Қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад, аз ҷумла ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро ҳамчун ҳадаф ва вазифаи ба амалбарории адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст. Ин ҳадафҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1, с. 7] ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф мекунад низ пешбинӣ шудаанд. Яке аз роҳҳои ноил шудан ба ин ҳадафҳо ва яке аз шаклҳои амалишавии кафолатҳои конститутсионӣ ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ҳуқуқ ба ҳимоя ба шумор меравад.

Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (м.8) пешбинӣ мекунад, ҳар як инсон дар сурати поймол гардидани ҳуқуқҳои асосии ӯ, ки бо Конститутсия ё қонун пешбинӣ шудаанд, барои барқарорсозии пурраи онҳо аз тарафи судҳои босалоҳияти милли ҳақ дорад. Мувофиқи м.6 Конвенсияи Европой оид ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ ба ҳимояи суди босалоҳият, бегараз ва мустақил аз ҳама гуна айби эълоншуда, ба баррасии ошкорои муҳокимаи судӣ кафолат дода мешавад [2, с. 40].

Воқеан мурофиаи ҷиноятӣ бо мақсади таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноят, эҳтироми қонун, риоя, иҷро, амалӣ гаштан ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, барои ба амал баровардани адолати судӣ оиди парвандаҳои ҷиноятӣ равона мешавад.

Тибқи меъёрҳои қонунгузори ҷорӣ ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ мақомоти ваколатдори давлатӣ вазифадоранд ҳуқуқу озодиҳои шахсро, ки дар мурофиаи судии ҷиноятӣ иштирок меkunанд, ҳимоя намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо шароит фароҳам оранд, барои қонун намудани талаботи қонунии иштирокчиёни мурофиаи судӣ сари вақт ҷораҳо андешанд [3]. Аз як тараф, агар ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд аз ҷиноят ва ҷинояткорӣ вазифаи асосии мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бошад, аз ҷониби дигар, дар ҳама марҳилаҳои он барои амалӣ гаштани ҳуқуқу озодиҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ бояд шароит муҳайё карда шаванд.

Ҳамин тавр, сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ бо мақсади амалӣ шудани принципҳои конститутсионии адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бояд барои таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд аз таҷовузҳои ҷинояткорона, таъмини воқеии кафолати ҳуқуқу манфиатҳои иштирокчиёни

мурофиаи судии ҷиноятӣ ва аз ғайриқонунӣ маҳдуд намудани ҳуқуқ ва таъкиби беасос оид ба парвандаи ҷиноятӣ равона карда шавад [5]. Ҳамзамон, танзими ҳуқуқии муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ, ҳаллу фасли асоснок, қонунӣ ва одилонаи парвандаҳо аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ ва судӣ бо иштироки бевоситаи тарафҳо ва таври мубоҳисавӣ пайваста бояд тақмил дода шаванд.

А.М. Диноршоев оид ба ин масъалаҳо қайд мекунад, ки бинобар тағйиротҳои кулӣ дар ҳаёти ҷомеа ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки пайваста рушд меёбанд, зарурати мутобикгардонии меъёрҳои адолати судӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии миллӣ, таҳкими кафолати ҳифзи судии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба миён меоянд, ки мазмун ва моҳияти ҳуқуқҳои инсонро васеъ мегардонад ва минбаъд дар санадҳои расмӣ шакли меъёри гирифтани онҳо ногузир аст [8, с. 43].

Натиҷаи тадқиқоти илмӣ фарогири ин масъалаҳо имконият медиҳад, то ки баҳсҳои назариявӣ ҳалли дақиқ ва ниҳии худро ёбанд, андешаву ақидаҳои самарабахш тақмил ва асоснок карда шаванд; кафолатҳои конституцсионӣ адолати судӣ воқеан амалӣ шаванд, на балки онҳо дар шакли зоҳирию декларативӣ боқӣ монад.

Дар адабиёт мазмуни принсипи ҳуқуқ ба ғимоя дар низомии принсипҳои адолати судӣ дар шакли гуногун, васеъ ва ё маҳдуд шарҳ дода мешавад. Ин принсип дар шакли васеъ таъмини ғимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро дар мурофиаи ҷиноятӣ ифода мекунад, ки аз ҳадаф ва вазифаҳои мурофиаи ҷиноятӣ сарчашма мегирад (м.2 КМҚ ҚТ) ва дар амал таъмин гардидани он уҳдадорӣ мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба шумор меравад.

Қоидаҳои муқарраркардаи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ оид ба пешбурди парвандаи ҷиноятӣ инсон ва шаҳрвандро аз беасос айбдор ва маҳкум кардан, ғайриқонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои ӯ ғимоя мекунад ва дар ҳолати гунаҳгор доништан ё маҳкум намудани шахси бегуноҳ ӯро бетаъхир сафед менамояд ва ба сифати кафолати ғимояи манфиати қонуни иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ ва шахсони дигар баромад мекунад. Бинобар ин, олимони соҳа ғимояи

ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро тайиноти асосии (функсияи) мурофиаи ҷиноятӣ меноманд [22, с. 3, 4].

Р.Р. Раҳматқонзода қайд мекунад, ки принсипҳо ҳамчун қоидаҳои асосӣ ва умумӣ нисбати тамоми иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ амал мекунанд [18, с. 63]. Муҳаққиқон Тертипшк В., Шерба С., қаблан ҳам қайд карда буданд, ки ҳуқуқ ба ғимоя мазмуну моҳияти ягона ва умумӣ дошта, ба ҳамаи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ дахл дорад [21, с.73]. Аз ин бармеояд, ки ҳуқуқу манфиатҳои на танҳо нафарони алоҳида, балки тамоми иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ таҳти ғимояи давлат қарор доранд. Масалан, ҳангоми мавҷуд будани маълумоти кофӣ дар бораи он ки ба ҷабрида, шохид ё дигар иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, инчунин аъзои оила ё ҳешовандони наздики онҳо бо қўштор, зўроварӣ, несту нобуд кардан ё осеб расонидан ба молу мулк ё дигар амали ғайриқонунӣ хавфнок таҳдид мекунанд, суд, судя, прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда уҳдадоранд дар доираи салоҳияти худ ҷиҳати муҳофизати ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, обрӯ ва молу мулки ин шахсон ҷораҳои пешбиниамудаи қонунро андешанд.

Олимон ба мазмуни ҳуқуқи ғимоя ҳамчун принсипи конституцсионӣ [13, с.8-10], принсипи адолати судӣ [14, с.35-46] ва низомии судӣ [7, с.6], ҳамчун кафолати мурофиавӣ, ҳамчун шакли ҳуқуқии таъмини амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд [6, с.50-51] баҳо додаанд.

В.М. Савитский, В.А.Туманов, П.М. Филиппов, В.А. Лазарева [17, с. 87] қайд мекунанд, ки ҳуқуқ ба ғимоя дар шакли муносибати ҳуқуқӣ амалӣ мешавад. Агар мазмуни муносибати ҳуқуқиро ҳуқуқу уҳдадорӣ тарафҳо ташкил диҳад, пас дар ин муносибат ҳуқуқи шахсро давлат дар симои мақомоти судӣ бояд таҳти ғимоя қарор диҳад. Бинобар ҳолатҳои номбаршуда, моҳият ва аҳамияти ин принсип дар шакли васеъ бояд ифода ёбад, ки дар меъёрҳои КМҚ ҚТ ин принсип ба сифати принсипи мустақил ва ягонаи мурофиаи ҷиноятӣ пешбинӣ карда шавад.

Тартиби ғимояи ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф, обрӯ ва молу мулки иштирокчиёни мурофиаро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар

бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ"[4] ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ, татбиқ намудани чораҳои амниятӣ, ки ба ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва (ё) молу мулки онҳо (муҳофизони шахсӣ, муҳофизати манзил ва молу мулк; додани воситаҳои махсуси мудоғибаи шахсӣ, алоқа ва огоҳонӣ аз хавфу хатар; таъмини махфияти маълумот дар бораи шахси ҳимояшаванда; кӯчонидан ба маҳалли дигари истиқомати муваққатӣ; иваз намудани ҳуҷҷатҳо; тағйир додани симои зоҳирӣ; дигар қардани ҷойи қор (хизмат) ё таҳсил; ҷойгиркунонии муваққатӣ дар маҳалли бехатар; татбиқ намудани чораҳои амниятии иловагӣ нисбат ба шахси ҳимояшаванда, ки дар ҳабс нигоҳ дошта мешавад ё дар маҳалли адои ҷазо қарор дорад, аз ҷумла гузаронидани ӯ аз як маҳалли дар ҳабс нигоҳдорӣ ё адои ҷазо ба дигар маҳал) равона гардидаанд, инчунин чораҳои дастгирии иҷтимоии шахсони номбурда (аз ҳисоби маблағи буҷети давлатӣ аз рӯи тартиб ва андозаи муайянкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрдампулии яқвақта ва нафақа таъин карда мешавад) бо сабаби иштироки онҳо дар мурофияи судии ҷиноятӣ мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ амалӣ мешавад.

В.М. Жуйков менависад, ки манфиат ва имкониятҳои қонунии ҳар шахс метавонад мавзуи ҳимояи судӣ бошад, агар чунин имкониятҳо дар қонун пешбинӣ шуда бошанд [9, с. 9]. Чунки, шахси манфиатдор ба суд барои ҳимояи доираи муайяни ҳуқуқу озодӣ, ки дар меъёрҳои қонун пешбинӣ шудаанд, муроҷиат карда метавонад. Бинобар ин, меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи ҳар шахсро ба ҳимояи судӣ бо тартиби муайян ва масъалаҳое, ки метавонанд мавзуи баррасии судиро ташкил диҳанд, бо ҳадду ҳудуди муайян ба таври дақиқ пешбинӣ кардааст. Аз ин рӯ, ҳуқуқи ҳар шахс ба ҳимояи судӣ мутлақ ва бе маҳдуд нест, он бо тартиб ва низоми муайян амалӣ мешавад ва аз қоидаҳои маҳдудкунанда иборат аст (масалан, қоидаҳои муҳлати шикоят, тартиби баррасӣ, муҳлати даъво, қобили амал эътироф қардан, қобилияти ҳуқуқдорӣ, синну солӣ, тобеияти судӣ, ваколатдорӣ, салоҳиятнокии суд ва ғ.).

Меъёри моддаи 171 Кодекси муроғиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри таъмини амниятии иштирокчиёни амали тафтишӣ қоидаи нави пешбинӣ кардааст, ки мувофиқи он ҳангоми мавҷуд будани асос барои эҳтимоли он, ки таъмини амниятии ҷабрдида, намоёндаи ӯ, шохид ва аъзои оилаи онҳо зарур аст, муфаттиш ҳуқуқ дорад дар протоколи амали тафтишӣ, ки дар он ҷабрдида, намоёндаи ӯ ва шохид иштирок доранд, маълумотро дар бораи шахсияти онҳо зикр накунад. Дар ин сурат муфаттиш вазифадор аст қароре барорад, ки дар он сабаби дар хусуси махфӣ нигоҳ доштани маълумот оид ба шахсияти иштирокчиёни амали тафтишӣ қабул қардани қарорро зикр накунад, намунаи имзоро, ки вай дар протоколи амали тафтишӣ бо иштироки ӯ аз он истифода мебарад, сабт кунад. Қарор дар лифтофи муҳршуда нигоҳ дошта мешавад, ки бо мазмуни он ба ғайр аз муфаттиш, прокурори назораткунанда, суд, судья шинос шуда метавонанд.

Товони зараре, ки ба шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар натиҷаи риоя нақардани ҳуқуқу озодиҳои ӯ расонида шудааст, тибқи муқаррароти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби давлат рӯёнида мешавад. Товони зарари молу мулкӣ андозаи пурраи маош, нафақа, кумақпулӣ ва маблағҳои дигаре, ки шахс аз онҳо дар натиҷаи амалҳои ғайриқонунӣ, мусодираи ғайриқонунии молу мулк ё дар асоси ҳукмҳо ё қарорҳои суд ба ғайри давлат дохил қардани молу мулк маҳрум гаштааст, ҷаримаҳо ва хароҷоти муроғиавие, ки барои иҷрои ҳукми ғайриқонунии суд ситонида шудаанд, маблағе, ки барои расонидани кумаки ҳуқуқи пардохта шудаанд ва хароҷоти дигарро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, дар Тоҷикистон ба ҳар кас ҳимояи судӣ қафолат дода мешавад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Яъне, тахти ҳимояи давлат қарор доштани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ба ҳар шахс дастрас будани адолатии судӣ мазмуни принсипи ҳимояро ташкил медиҳад [12, с.104, 115]. Принсипҳои баамалбарории адолатии судӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ҳар кас ба ҳимояи судӣ аз рӯи мазмун ва моҳияти худ аз арзиши олӣ доштани ҳуқуқи инсон сарчашма гирифтааст. Онҳо дар

ягонагӣ амал мекунад ва пайвастигии мазмуни меъёрҳои ҳукукии моддӣ ва мурофиавиро дар амал таъмин менамоянд.

Муаллифон А.Э. Раҳматулоев ва М.Д. Қаландарова қайд мекунанд, ки принцип ё асоси роҳбарикунандаи адолати судӣ эътироф шудани ин қоидаҳо моҳияти мурофиаи ҷиноятиро инъикос намуда, дар ҳама марҳилаҳои мурофиавии ҷиноятӣ, ҳангоми ҳалли тамоми масъалаҳои мурофиавӣ ва иҷрои тамоми амалҳои мурофиавӣ, баҳампайвастигии мазмуни тамоми меъёрҳои мурофиавӣ ва аз ҷониби тамоми мақомоти пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба роҳбарӣ гирифта шудан ва дар амал татбиқ шудани онҳоро ифода мекунад [20, с. 94].

Принсипи ҷимоя дар шакли маҳдуд аз ҳуқуқҳои тарафи ҷимоя бармеояд, ки мувофиқи он, ҳар шахс аз лаҳзаи дастгир шуданаш метавонад аз ёрии ҷимоятгар истифода барад. Ҳуқуқи ҷимоя, аз рӯи ин принцип ифодакунандаи маҷмӯи имкониятҳои ҳуқуқию мурофиавӣ, роҳу воситаҳои пешбиникардаи қонун, ки дастгиршуда, гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда ва маҳкумшуда бо мақсади ҷимояи худ (ҳуқуқу манфиатҳо) аз айбдоркунӣ (ё гумони содир кардани ҷиноят) дар содир кардани ҷиноят, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун шахсан, инчунин тавассути ҷимоятгар ё намояндаи қонуниашон ба амал мебароранд [10, с. 15].

Ш.М. Исоев қайд мекунад, ки ҳуқуқ ба ҷимояи судӣ ва ҳуқуқ ба ҷимоя (ҷимоятгар) бо ҳам алоқаманд бошанд ҳам, онҳо аз якдигар фарқияти ҷиддӣ доранд [11, с.9]. Чунки ҳуқуқ ба ҷимояи судӣ аз ҳуқуқ ба ҷимоя васеътар буда, ягон шахс аз ин имконият маҳрум намешавад, амали ҳуқуқ ба ҷимоя бошад танҳо ба доираи муайяни иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ (гумонбаршуда, айбдоршаванда,

судшаванда), ки онҳо таҳти таъқиби ҷиноятӣ қарор гирифтаанд, паҳн мешавад. Лебедев В.М., ҳуқуқи шахс ба иҷрои саривақтӣ ва пурраи санади судиро, ки эътибори қонунӣ дорад, ҷузъи ҷудонашавандаи ҳуқуқ ба ҷимояи судӣ номидааст [18, с.4]. Ин гуна ақидаҳо ҷои дастгирӣ мебошанд, зеро танҳо иҷрои санади судӣ пурра барқарор шудани ҳуқуқ ва манфиатҳои вайроншуда, воқеан таҷассуми таъмини адолат мегардад. То иҷрои санади судӣ дар бораи самаранокии адолати судӣ ҳулоса баровардан бармаҳал аст.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ба ҷимояи судӣ дар низоми шаклҳои ҳуқуқии ҷимоя на танҳо воситаи самараноки ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, балки кафолати таъмини риоя ва иҷрои ҳуқуқҳои конститусионӣ, амалӣ шудани принципҳои адолати судӣ ва воситаи муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ аст.

Танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ зарурати ташаккули қоидаҳои мурофиавиро ҳам ба миён овардааст, ки минбаъд принсипи ҳуқуқ ба ҷимоя ва адолати судӣ тибқи тайинот ва табиати аслии худ дар амалия на танҳо нақши роҳбарикунанда дошта бошад, балки ифодакунандаи дигаргуниҳои мақсаднок, зинаи инкишофи таърихӣ ва ҷузъи воқеияти ногузири ҳаёти ҷомеаи муосир эътироф шаванд.

Эътироф гаштани ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд аз таҷовузи ҷиноят ва ҷинояткорӣ ҳамчун тайиноти (функция) мурофиаи ҷиноятӣ, ҷимоя аз айбдоркунии беасос, аз беасос маҳкум кардан ё маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар рафти мурофиаи ҷиноятӣ, такмил ёфтани мазмун ва низоми принципҳои адолати судӣ аз ташаккули дурнамои нави мурофиаи ҷиноятӣ дар самти ҷимояи бозъитимоди ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд шаҳодат медиҳанд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. (Бо тағйироту иловаҳо аз солҳои 1999, 2003, 2016). - Душанбе: Ганҷ, 2016. 125 с.
2. Международные акты о правах человека // Сборник документов. - М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – 784 с.
3. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Матн, 2021.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ" //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 29 декабри соли 2010, № 644.
5. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2018-2028) // Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005_тасдиқ шудааст

6. Алиев З. Высшие органы государственной власти в Республике Таджикистан: понятие и их особенности // Гос. и право. - Душанбе.1998. №1. - С. 50-51.
7. Алиев З. Разделения властей: история, теория и практика // Гос.и право.-Душанбе. - №3.2000. – С. 6-10.
8. Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека в Конституции Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014. – С. 43
9. Жуйков В.М. Теоретические и практические проблемы конституционного права на судебную защиту. Автореф. дисс. докт. юрид. наук. - М., 1997.
10. Искандаров З.Х. Конституционно-правовые основы защиты прав человека и гражданина в уголовном процессе Республики Таджикистан. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 181 с.
11. Исоев М.Ш. Теоретические и правовые основы уважения личности в стадии предварительного расследования. – Душанбе, 2005. – 95 с.
12. Искандаров З.Х. Санкционирование ареста: кому отдать приоритет //«Ҳаёт ва қонун». Научно-практический журнал Министерство юстиции Республика Таджикистан. Душанбе, 2003.- № 5. - С.104-115.
13. Исмаилов Ш.М. Правовое государство и основные тенденции его развития в Таджикистане. // Гос.и право. - Душанбе. -№3. 2000. - С.8-10.
14. Ильясов Р.Х. Право личности на судебную защиту и его обеспечение Верховным судом РФ в уголовном процессе // Юрист. 1997. № 11. С. 35-46.
15. Институт прав человека в России // Под ред. Г.Н.Комковой. - Саратов.1998. - С. 160-180.
16. Колосова Н.М. Конституционное право граждан на судебную защиту их прав и свобод в СНГ // Государство и право. 1996. № 12. - С.37-38.
17. Лазарева В.А. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2000. - 232 с.
18. Лебедев В.М. Расширение доступа к правосудию - одна из целей судебной реформы // Российская юстиция. 1999. №9. - С. 2-4.
19. Раҳматҷонзода Р.Р. Мурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 552 с.
20. Раҳматулоев А.Э., Қаландарова М.Д. Принсипҳои адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ- қафолати таъмини адолати иҷтимоӣ. – Хучанд: Меъроҷ, 2012. - 108с.
21. Савицкий В.М. Право на судебную защиту // Права человека: Учебник для вузов. - М.: Экзамен, 1999. - С. 316-318.
22. Тертышник В., Щерба С. Концептуальная модель системы принципов уголовного процесса России и Украины в свете сравнительного правоведения // Уголовное право. 2001, №4. - С. 73.
23. Федорова О.В. Защита прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве // Дисс. канд. юр.наук. – Владимир, 2008. - С.3-4.

Аннотатсия

Таҳлили назариявии ҷимояи судии ҳуқуқу манфиатҳои иштирокчиёни мурофияи ҷиноятӣ

Мақола ба таҳлили низоми роҳу воситаҳои ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои конститусионии шахс ба ҷимояи судӣ бахшида шудааст. Муаллиф мазмунӣ меъёрҳои мурофиявии ҷорӣ ва фикру мулоҳиза, андешаҳои муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро бо амалияи судӣ мавриди муҳокима ва таҳлил қарор дода, тақлифу пешниҳодҳои ҳудро дар атрофи мазмунӣ васеи ҳуқуқи ҳар шахс ба ҷимоя асоснок намудааст. Ҷоиҳои қайд аст, ки ҳуқуқ ба ҷимояи судиро муаллиф дар низоми шаклҳои ҳуқуқии ҷимоя на танҳо воситаи самаранокӣ ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, балки қафолати таъмини риоя ва иҷрои ҳуқуқҳои конститусионӣ, амалӣ шудани принсипҳои адолати судӣ ва воситаи муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ номидааст. Ҳамин тариқ, моҳият ва аҳамияти мавзӯи интиҳобкардаи муаллиф дар шароити ислоҳоти судию ҳуқуқӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти такмил дода шудани қоидаҳои муҳофизати судӣ ва фаъолияти мақомоти судӣ хеле муҳим мебошад. Фикру мулоҳиза ва пешниҳодҳои муаллиф дар бораи роҳҳои такмил дода шудани принципҳои адолати судӣ ҷолиби диққат аст. Муаллиф нуктаи назари худро оиди беҳтар намудани амалияи дастрас шудани адолати судӣ ба шахрвандон асоснок менамояд.

Аннотация

Теоретический анализ судебной защиты прав и интересов участников уголовного судопроизводства

Статья посвящена анализу системы способов и средств защиты конституционных прав и свобод человека от судебной защиты. Автор обсуждает и анализирует содержание действующих процессуальных норм и заключений, мнений отечественных и зарубежных исследователей с судебной практикой, и основывает свои предложения на широком содержании права каждого на защиту. Следует отметить, что право на судебную защиту в системе правовых форм защиты является не только действенным средством защиты прав и свобод человека и гражданина, но и гарантирует соблюдение и реализацию конституционных прав, реализацию принципов справедливости. Таким образом, сущность и значение выбранной автором темы в контексте судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан очень важны в совершенствовании регламента и деятельности органов судебной власти. Заслуживают внимания взгляды и предложения автора о путях совершенствования принципов правосудия, которые автор основывает на совершенствовании практики доступа граждан к правосудию.

Annotation

Theoretical analysis of judicial protection of the rights and interests of participants in criminal proceedings

The article is devoted to the analysis of the system of ways and means of protecting constitutional rights and freedoms of a person from judicial protection. The author discusses and analyzes the content of the current procedural rules and opinions, the opinions of domestic and foreign researchers with judicial practice, and bases his proposals on the broad content of everyone's right to protection. It should be noted that the right to judicial protection in the system of legal forms of protection is not only an effective means of protecting the rights and freedoms of man and citizen, but also guarantees the observance and implementation of constitutional rights, the implementation of the principles of justice. Thus, the essence and significance of the topic chosen by the author in the context of judicial and legal reform in the Republic of Tajikistan are very important in improving the regulations and activities of the judiciary. Noteworthy are the views and suggestions of the author on ways to improve the principles of justice, which the author bases on improving the practice of citizens' access to justice.

12.00.10 – ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПО
12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО

УДК: 341.215.43

Моисеев Алексей Александрович,

д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права Института права, экономики и финансов Кабардино-Балкарского государственного университета им. Х.М. Бербекова.

E-mail: moiseev.aleksey77@mail.ru

Тел.: 8(8662)40-47-06.

ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА ТРУДЯЩИХСЯ-МИГРАНТОВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Калидвожаҳо: муҳоҷири меҳнатӣ; гуреза; ҳуқуқи инсон; Лигаи Миллатҳо; СММ; кишвари мизбон; муҳоҷирати ихтиёрӣ.

Ключевые слова: трудящийся – мигрант; беженец; права человека; Лига наций; ООН; страна пребывания; добровольная миграция.

Keywords: migrant worker; refugee; human rights; League of Nations; UN; host country; voluntary migration.

Институт защиты прав человека занимает одно из центральных мест в системе международного права. Данное утверждение подкрепляется стабильной тенденцией усиления значения данной отрасли международного права в наши дни. Из всего спектра прав человека сравнительно малоизученными в отечественной и зарубежной правовой доктрине являются вопросы защиты прав трудящихся-мигрантов и членов их семей. Вопросы защиты прав мигрантов стали регулярным объектом международной повестки лишь в XX столетии, так как для этого назрели объективные предпосылки. Создание Лиги Наций, а в дальнейшем – Организации Объединённых Наций заложили основы международно-правового регулирования защиты прав мигрантов.

Формирование международно-правовой базы защиты прав мигрантов с точки зрения прав человека, имело свои исторические особенности. В период деятельности Лиги Наций, международное сообщество уделяло первоочередное внимание проблеме беженцев, т.е. вынужденным мигрантам. Крупные войны начала XX века породили проблему оттока населения с привычных мест проживания. Для решения вопросов правового статуса беженцев,

защиты их прав и т.п. был учреждена должность Верховного комиссара по делам беженцев при Лиге Наций, заметный вклад в деятельность которой внес Фритьоф Нансен [7, с. 33]. Процесс создания международных механизмов защиты прав беженцев, как отдельной категории мигрантов, создал прочную основу для дальнейшего развития института защиты прав всех мигрантов в целом, однако, в силу исторических предпосылок данная работа была успешно продолжена уже в рамках Организации Объединённых Наций.

Первая половина XX века, ознаменовавшаяся серьезными политическими конфликтами, породила проблему беженцев и вопросы правового регулирования их статуса, а вторая половина того же столетия, являясь по сути периодом послевоенного восстановления, создала проблемы добровольного переселения людей в целях улучшения своего материального положения.

Ко второй половине прошлого века стало очевидно, что острая социально-экономическая дифференциация в доходах граждан развитых и развивающихся стран является благоприятной почвой для усиления миграционных потоков, причем в этом случае в качестве серьезной проблемы международной повестки выступал

не вопрос беженцев, а вопросы международно-правового регулирования добровольных мигрантов, большая доля которых являлись трудящимися-мигрантами.

Зарождение процессов регулирования трудовой миграции поставил также вопрос о категориальном аппарате в данной области правоотношений. Как утверждает Т.И. Заславская, миграция населения – это «процесс, включающий перемену места жительства, то есть переезд из одних населенных пунктов в другие» [3, с. 56]. В.И. Переведенцев отмечает, что трудовая миграция населения представляет собой одно из условий нормального функционирования общества, с помощью которого может быть достигнуто оптимальное размещение трудовых ресурсов на территории страны, которое способствует выравниванию уровней экономического развития регионов, преодолению социально-экономических и культурно-бытовых различий между городами, селом [4, с. 114]. Другие исследователи в области международного права отмечают, что международная трудовая миграция связана с пересечением иностранными физическими лицами государственной границы какого-либо государства на определенный срок в целях получения работы в стране въезда [1, с. 73].

Основополагающим соглашением в сфере трудящихся-мигрантов является Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей, принятая резолюцией 45/158 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1990 года. По смыслу, заложенному в ст.2 Конвенции, трудовую миграцию нужно подразделять на следующие виды:

1) Приграничный трудящийся. К таковым относят трудящихся-мигрантов, которые осуществляют свою профессиональную деятельность в другом государстве (обычно соседнем) с регулярным пересечением со стороны трудящегося-мигранта государственной границы. Причем, оговаривается, что такое пересечение границы должно иметь место каждый день, либо хотя бы один раз в течение недели.

2) Сезонный трудящийся. К таковым можно отнести большинство трудящихся-мигрантов, пребывающих в Российскую Федерацию из стран Центральной Азии.

3) Моряки и рыбаки. Как зафиксировано в Конвенции ООН о защите прав мигрант и членов их семей 1990г., это мигрант, осуществляющий свою деятельность в качестве наемного рабочего на морском судне, государство регистрации которого не является государством его гражданства.

В целом, данный вид миграции на практике довольно популярен в ряде государств и поддерживается принципом международного морского права –свободы открытого моря. Данный принцип закреплен в ст. 87 Конвенции ООН по морскому праву 1982 года. Он означает, что открытое море открыто для всех государств, как прибрежных, так и не имеющих выхода к морю [6, с. 484].

4) Трудящиеся-мигранты, работа которых связана с переездами, весьма схожи с вариантом уже рассмотренной приграничной миграцией. В отличие от последней трудящийся-мигрант, проживая в одном государстве, вследствие характера своей работы вынужден переезжать в другое государство на короткие периоды. Важным отличием между приграничным трудящимся-мигрантом и тем, кто систематически пересекает государственную границу является временной факт, что закрепляется и в тексте Конвенции ООН о защите прав трудящихся-мигрантов и членов их семей 1990 года. Трудящийся-мигрант, работа которого связана с переездами, совершает аналогичную деятельность, но не связан какими-либо временными ограничениями. Иными словами, трудящийся-мигрант, работа которого связана с переездами, может пересекать государственную границу либо один раз в течение одного месяца, либо более часто, по мере профессиональной необходимости.

5) Трудящийся-мигрант, занятый на стационарной прибрежной установке, гражданином государства которой он не является. К таким установкам обычно относят морские нефтяные платформы, работа на которых требует специальных инженерных навыков и знаний.

6) Трудящийся на проекте – мигранты, которые работают по найму на территории государства пребывания с заранее оговоренным сроком по тому или иному проекту. Представляется, что по окончании

обозначенных сроков и по достижении поставленных целей проекта такой трудящийся-мигрант возвращается в государство своего происхождения.

7) Трудящиеся-мигранты целевого найма и работающие не по найму. Конвенция ООН о защите прав трудящихся-мигрантов и членов их семей 1990 года также содержит положения о трудящихся-мигрантах целевого найма и мигрантах, работающих не по найму, которые в течение определенного времени выполняют заранее оговоренный объем работы. Трудящийся-мигрант, работающий не по найму, занимается своей профессиональной деятельностью самостоятельно без каких-либо предварительных договоренностей. В данном случае можно говорить о классической трудовой миграции, которая характерна для большинства мигрантов из разных стран.

Исследуя особенности международной трудовой миграции, было бы логично обратиться к тем предпосылкам и причинам, которые, собственно, усиливают миграционные процессы. Причины, которые стимулируют международную миграцию в течение тысячелетий, имеют похожую природу. С развитием и усложнением отношений в человеческом обществе количество факторов миграции движется в сторону увеличения. Е.В. Киселева называет предпосылками миграции обстоятельства объективной действительности, способствующие принятию конкретными лицами решения о переезде в другую страну и/или о выборе для переезда конкретного государства [5, с. 36].

Предпосылки миграции совпадают для большинства регионов мира, а также для большинства исторических этапов развития человечества. К примеру, В.И. Бовыкин утверждает, что в Российской империи царское правительство в целях освоения огромных территорий Сибири выпускало так называемые «русские билеты», целью которых было предоставление выходцам из Китая права на расселение и дальнейшую трудовую деятельность на территории России [2, с. 262].

По мнению П. Стокера, мощный импульс на начальном этапе миграции рабочей силы был дан во время работорговли, связанной с колониальными завоеваниями европейцев, т.е. в середине XV века. В этот период недостаток

рабочей силы в некоторых странах компенсировался ввозом рабов из колоний. С середины XVI века британскими, португальскими, французскими морскими судами была обеспечена регулярная доставка дешевой африканской рабочей силы для работы на плантациях в Новый Свет – Бразилию, страны Карибского бассейна, в Северную Америку. За несколько столетий из Африки было вывезено около 15 млн. человек, многие из которых не добрались до места назначения. Из тех, кто достигал восточных берегов Атлантики, половина умирала в течение первых пяти лет работы. В настоящее время более 40 млн. человек в странах Северной и Южной Америки, а также государствах Карибского бассейна – потомки африканских рабов [8, с. 11].

Безусловно, работорговля на определенном историческом отрезке внесла демографические изменения в различных регионах планеты и не могла не отразиться на рынке труда государства, эксплуатирующего рабочую силу. Вместе с тем, в подобных отношениях отсутствовал элемент добровольности, т.е. по нынешним утвержденным международным стандартам труда, да и прав человека в целом, подобный труд и сама практика организации перевоза людей из одного континента на другой были бы незаконными. С точки зрения нашего предмета, можно заключить, что предпосылки международной миграции имеют исторические корни, их истоки необходимо искать в средневековье, а иногда и в древности.

В современных условиях глобализации причины усиления миграционных процессов будут все более очевидны. В дальнейшем подобное положение дел приведет к возрастающему демографическому дисбалансу в принимающих государствах. Безусловно, эксплуатация иностранной рабочей силы сегодня помогает промышленно развитым странам решать свои проблемы в различных секторах экономики, но это, в свою очередь, порождает новые проблемы, например, проблему адаптации и интеграции мигрантов в государстве пребывания.

Текущее столетие показало, что человечество не выработало достаточно действенных механизмов на пути различных

социальных и политических катаклизмов, снижения не ожидается, возникает вопрос которые становятся факторами роста необходимости детальной проработки показателей в сфере международной миграции. политики и норм по отношению к трудовой Исходя из понимания, что международная миграция является важным атрибутом миграции со стороны принимающих государств, основанных на общепризнанных современной действительности и в нормах и принципах международного права и долгосрочной перспективе ее существенного приводящей к обоюдовыгодному результату.

Список литературы:

1. Бекашев Д.К., Иванов Д.В. Международно-правовое регулирование вынужденной и трудовой миграции: монография. М.: Проспект, 2014. – 392с.
2. Бовыкин В.И. О некоторых вопросах изучения иностранного капитала в России //Об особенностях империализма в России. М.: Издательство АН СССР, 1963.- 314с.
3. Заславская Т. И. Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе// Социологические исследования. 1978. № 1. - С. 56-66.
4. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. - М. 1975. – 231с.
5. Киселева Е. В. Международно-правовое регулирование миграции: учеб. пособие / Е. В. Киселева. – М.: РУДН, 2012. – 398с.
6. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов [и др.]; отв. ред. К. А. Бекашев. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 784с.
7. Сарашевский Ю. Л. Роль Лиги Наций в формировании права беженцев // Белорусский журнал международного права и международных отношений. - 2000. № 1. С.33-36.
8. Стокер П. Работа иностранцев: Обзор международной миграции рабочей силы. М.: Изд-во «Наука», 1995. – 317с.

Анотатсия

Хусусиятҳои муайян кардани мақоми ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташаккули институти ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирон дар ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ карда мешавад. Ба ҷаҳлияти ҷунин соҳмонҳои байналмилалӣ, монанди Лигаи Миллатҳо ва СММ таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир карда мешавад. Мавқеъҳо аз рӯи ҳаҷми дастгоҳи категориявӣ дар соҳаи муҳоҷират муайян карда мешаванд. Равишҳо ба таърифи мафҳуми “муҳоҷири меҳнатӣ” тавассути таҳлили меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ пешниҳод шудаанд.

Аннотация

Особенности определения правового статуса трудящихся-мигрантов в международном праве

В настоящей статье исследованы вопросы становления института защиты прав мигрантов в международном праве. Особое внимание уделено деятельности таких международных организаций как Лига Наций и ООН. Выявлены позиции по объему категориального аппарата в области миграции. Предлагаются подходы к определению понятия «трудящийся мигрант» путём проведения анализа норм международно-правовых актов.

Annotation

Features of determining the legal status of migrant workers in international law

This article explores the issues of the formation of the institute for the protection of the rights of migrants in international law. Particular attention is paid to the activities of such international organizations as the League of Nations and the UN. Positions are revealed by the volume of the categorical apparatus in the field of migration. Approaches to the definition of the concept of "migrant worker" are proposed by analyzing the norms of international legal acts.

УДК: 341.1/8

Исмоили Ифтихор Исроил,

главный специалист отдела международного права
Национального центра законодательства при
Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: soliev_1998@list.ru

Тел.: (+992) 888-81-29-66.

ЗНАЧЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В РАЗВИТИИ ВНЕШНИХ СВЯЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: шартнома; шартномаи байналмилалӣ; конвенсия; сиёсати хориҷӣ; имплементатсия; ратификация.

Ключевые слова: договор; международный договор; конвенция; внешняя политика имплементация; ратификация.

Keywords: contract; international treaty; foreign policy; convention; implementation; ratification.

Существуют разные формы международно-правового сотрудничества, в которых могут принимать участие государства, а также иные субъекты международных правовых отношений и наиболее распространенной среди них являются договоры.

Международный договор представляет собой явно выраженный правовой акт, заключаемый либо между двумя, либо же большим количеством субъектов права, который регулирует взаимоотношения между их участниками при помощи предписания прав и обязанностей в области политики, экономики, образования, здравоохранения, социального обеспечения, права, культуры, а также иных сферах. Международное право базируется именно на таких договорах. Также, они являются одним из основных инструментов для претворения в жизнь политики стран на внешней арене.

Согласно статье 2 Закона Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» – международный договор Республики Таджикистан – представляет собой один из международных правовых актов признанных Таджикистаном, заключенный с иностранным государством (иностранными государствами) или международной организацией (международными организациями) в письменной форме и регулируемый международным правом независимо от того, содержится ли такой договор в одном

документе или в нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного названия [1, ст. 2].

Внешняя политика Республики Таджикистана основана на положениях Конституции Республики Таджикистан, нормах международного права, приверженности целям и принципам ООН. В соответствии со статьей 10 Конституции Республики Таджикистан международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью правовой системы республики. В случае несоответствия законов республики признанным международно-правовым актам, применяются нормы международно-правовых актов [4, ст. 10].

Договоры позволяют согласовать интересы, позиции и действия государств. Они заключаются для конкретного, четкого юридического установления и закрепления, прав и обязанностей договаривающихся сторон. Договорная форма регулирования международных отношений определяет стабильность и преемственность развития мирового правопорядка. Этим обуславливается как принятие в 1969 и 1986 годах универсальных конвенций о праве международных договоров, так и распространившаяся повсеместно практика принятия государствами законов о порядке заключения и исполнения международных договоров.

Законодательство государств о международных договорах выполняет не

только важную внутригосударственную функцию, но имеет и международное значение, определяя отношение каждого государства к праву договоров как одной из составных частей всего международного права.

Существуют различные виды международных договоров – источников международного права в современном законодательстве. К 2016 году на всей планете заключено более 500 000 различных соглашений и договоров такого рода.

Для законодательства, регулирующего область договоров международного уровня в любом государстве, базовыми источниками являются: Венская конвенция о праве международных договоров 1969 г.; Венская конвенция о преемстве государств в отношении договоров 1978 г.; Венская конвенция о праве договоров между государствами и международными организациями или между международными организациями 1986 г.

В соответствии со статьей 2 Венской конвенции «О праве международных договоров» от 1969 г., договор означает международное соглашение, заключенное между государствами в письменной форме и регулируемое международным правом, независимо от того, содержится ли такое соглашение в одном документе, в двух или нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования [2, ст. 2].

Позитивная роль международных договоров во внешних сношениях Таджикистана, как и любого субъекта международного права напрямую взаимосвязано с институтом международной правосубъектности. Принятое 9 сентября 1991 г. на внеочередной Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан «Заявление о государственной независимости Республики Таджикистан» стало предпосылкой закрепления в законодательном порядке международной правосубъектности республики в международных отношениях. В заявлении было подчеркнуто, что: «Принимая во внимание революционные изменения в СССР, и уважая стремление входящих в него суверенных республик в соответствии с принятой 24 августа 1990 года Декларацией о

суверенитете Республики Таджикистан Верховный Совет провозглашает государственную независимость Республики Таджикистан. В международных отношениях Республика Таджикистан выступает в качестве самостоятельного субъекта международного права.

Кроме того, Республика Таджикистан был объявлен открытой для непосредственного подписания равноправных взаимовыгодных двусторонних и многосторонних соглашений и договоров, не ущемляющих интересов каких-либо суверенных государств, со всеми партнёрами и безо всяких предварительных условий» [5, с. 53-54].

В соответствии с новой редакцией статьи 28 Конституции, Республика Таджикистан 1978 года, республика, являясь самостоятельным субъектом международного права, могла устанавливать дипломатические, консульские, торговые и иные связи с иностранными государствами, обмениваться с ними полномочными представителями, заключать международные договоры.

В результате приобретения международной правосубъектности в 1992 - начале 1993 гг. началась полоса признания Республики Таджикистан в качестве независимого и суверенного государства. Только в течение одного года, т.е. за 1992 г. Республика Таджикистан установила дипломатические отношения с 48 зарубежными государствами. [6, с. 44-45].

Таджикистан стал полноправным членом международного сообщества, и сегодня Таджикистан официально признала 151 страна мира, а со 126 из них установлены дипломатические отношения. Республика Таджикистан является активным членом 51 организаций, в том числе международных и региональных, а также международных финансовых институтов.

Таджикистаном одобрен Протокол «Договора об организации Содружества независимых государств» и подписал договор «О членстве Республики Таджикистан в Содружестве», стал членом Организации безопасности и сотрудничества в Европе (ОБСЕ) в 1992 году, членом Международной организации здравоохранения (ВОЗ) в апреле 1992г., в октябре 1992 года членом

Международной Ассоциации ветеринаров (МАВ) и 2 марта 1992 года стал членом Организации Объединённых Наций (ООН).

Ежегодно между Таджикистаном и сотнями стран мира ведется товарооборот. В 2013 году Таджикистан стал полноправным членом одной из влиятельных организаций мира – Всемирной торговой организации. На сегодня Таджикистан подписал более 1200 двусторонних документов, которые охватывают вопросы сотрудничества в политической, экономической, торговой, военно-технической областях, а также в сферах безопасности, науки, культуры, образования, медицины, туризма и т.д.

Большинство политических инициатив, выдвинутых руководством Таджикистана, были приняты и поддержаны мировым сообществом. К числу этих инициатив относятся: решение внутреннего конфликта посредством переговоров, содействие решению политических и экономических проблем Афганистана, развитие регионального сотрудничества, ряд инициатив по рациональному использованию водных ресурсов, сотрудничеству в области энергетики, борьбе против терроризма, экстремизма и незаконного оборота наркотиков.

Инициативы высшего политического руководства, особенно Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в водной области, повсеместно поддержанные со стороны ООН, перешли от уровня изучения до практической реализации международным сообществом. Данные инициативы в совокупности направлены на создание новой стратегии для человечества и обеспечение достойной жизни для жителей планеты:

- Международный год чистой воды, 2003;
- Международное десятилетие действий «Вода для жизни», 2005-2015 гг.;
- Международный год водного сотрудничества, 2013. Благодаря инициативе Таджикистана об объявлении 2013 года – Международным годом водного сотрудничества, понятие водной дипломатии было поднято на более действенный уровень, наполнено реальным содержанием: смысл водной дипломатии отличается от своего

традиционного или классического понимания, реализация подобных переговоров нового формата требует, чтобы они смогли содействовать успешному завершению расхождений во мнениях по управлению и использованию водных ресурсов транснациональных рек.

Достижения внешней политики Таджикистана в сотрудничестве с ЮНЕСКО:

- в 2002 году столица Таджикистана – город Душанбе, стал лауреатом премии ЮНЕСКО «Город мира»;

- в 2010 году решением 34-й сессии Комитета всемирного наследия ЮНЕСКО одно из древнейших поселений на территории Таджикистана – Саразм был внесен в Список всемирного культурного наследия ЮНЕСКО;

- в 2013 году решением 36-й сессии Комитета всемирного наследия ЮНЕСКО Национальный парк Таджикистана – Горы Памира был включен в Список всемирного природного наследия ЮНЕСКО;

- в 2013 году в Париже в штаб-квартире ЮНЕСКО состоялась презентация книги «Архитектор мира», посвященной ценному вкладу Президента Таджикистана Эмомали Рахмана в установление прочного мира в стране;

- в 2013 году ЮНЕСКО наградила Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона юбилейной медалью «60-летие ЮНЕСКО» за постоянную приверженность целям укрепления прочного мира, содействию устойчивому развитию, в частности посредством инициатив по развитию сотрудничества в водной сфере, международного диалога, обмена научными достижениями и ускоренной реализации Целей Развития Тысячелетия и других, согласованных на международном уровне целей развития [10].

Для лучшего понимания роли и значения международных соглашений, рассмотрим отношения между Таджикистаном и рядом зарубежных стран.

Например: отношения Республики Таджикистан с Французской Республикой.

Дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Французской Республикой установлены 3 марта 1992 года. Посольство Французской Республики в Душанбе открыто 3 ноября 2001 года.

Посольство Республики Таджикистан в Париже открыто в 2013 году.

Между Таджикистаном и Францией подписано 22 документа о двустороннем сотрудничестве, которые составляют правовую основу отношений двух государств во внешнеполитической, торгово-экономической, инвестиционной, образовательной, культурной, научно-технической, туристической сферах, в сфере авиасообщения, модернизации инфраструктуры аэропорта Душанбе, обороны, внутренней безопасности и другие. 16 марта 2022 года «Дорожная карта развития сотрудничества между Республикой Таджикистан и Французской Республикой на 2021-2026 годы» была подписана Министром Европы и иностранных дел Франции Жан-Ив Ле Дрианом и Министром иностранных дел Республики Таджикистан Сироджидин Мухриддином [11].

Таким, образом, заключение, одобрение или же подписание международных договоров позволило более активно участвовать в жизнедеятельности международных организаций универсального и регионального характера обогащая смысл и содержание внешних отношений. Международные договоры стали первоосновой правового характера выстраивания прямого взаимовыгодного сотрудничества и взаимоотношений Таджикистана с мировым сообществом в различных областях.

2 марта 1992 года на 46-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН Таджикистан был принят в члены ООН. Одним из приоритетных направлений внешней политики Таджикистана является его участие в деятельности Организации Объединенных Наций [7, с. 266].

Ратифицировав Соглашение о создании Содружества Независимых Государств от 25 декабря 1991 года, Верховный Совет Республики Таджикистан принимает Постановление о признании независимости Азербайджанской Республики, республик Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Российской Федерации, Туркменистана, Узбекистана, Украины и заявляет о намерении установить дипломатические отношения с вышеназванными независимыми

государствами. Такое же Постановление было принято в отношении Латвийской Республики, Литовской Республики и Эстонской Республики.

Данные документы послужили прецедентом относительно правосубъектности Республики Таджикистан в сфере международных отношений и основой для дальнейшего развития правовой базы международной деятельности одного из ветвей власти парламента.

Ратифицировав Соглашение о создании СНГ, Республика Таджикистан стала членом этой региональной организации, что открывало перед ней большие перспективы и возможности. Глава государства Республики Таджикистан, Председатель Верховного Совета Эмомали Рахмон в первом обращении к народу Таджикистана от 12 декабря 1992 года декларировал основные принципы и приоритеты внешней политики независимого Таджикистана, важнейшим из которых является вхождение Таджикистана в мировое сообщество как субъекта международного права.

Далее международные договоры позволили, осуществит следующее:

- установление дипломатических отношений со всеми государствами, которые желают сотрудничать с Таджикистаном на основе равноправия и взаимовыгодных отношений;
- членство в международных организациях;
- укрепление и дальнейшего развитие добрососедских отношений и всестороннего сотрудничества с государствами СНГ, прежде всего с Российской Федерацией, Узбекистаном, Казахстаном, Кыргызстаном и Туркменистаном;
- нахождение своего достойного места в мировом сообществе [9, с.5-7].

Республика Таджикистан, проводя свою международную политику в соответствии со своими интересами и на основе норм и принципов международного права как неотъемлемая часть мирового сообщества, вносит достойный вклад в его развитие.

На первое место выдвинулись отношения с государствами - членами СНГ. Соглашение о создании СНГ и Устав СНГ стали базовыми

актами, на основе которых правовые документы, регулирующие международные отношения во всех сферах в рамках Содружества, получили дальнейшую разработку. Одним из механизмов сближения Республики Таджикистан со странами СНГ стала деятельность Межпарламентской Ассамблеи (МПА) государств-участников Содружества. Заметим, что данный орган было создан на основе Соглашения руководителей Верховных Советов государств - участников СНГ от 27 марта 1992 года [8, с.121-123].

После приобретения независимости прежние законы бывшего Союза не отвечали требованиям времени. Ведь Таджикистан стал независимым государством. Встал вопрос перехода от плановой экономики к рыночной. Поэтому, надо было принять новую

конституцию, которая отвечала бы требованиям нового общества.

В результате всенародного референдума от 6 ноября 1994 года в Республике Таджикистан была принята новая Конституция. Рассмотрев место и роль международных договоров в системе межгосударственных отношений, изучив исторический срез заявленной проблемы, автор установил, что международные договоры образуют правовую основу межгосударственных отношений, в которых участвуют те или иные государства, ибо еще задолго до возникновения идеи международного права в целом, и права международных договоров в частности, соглашения представляли собой единственный способ установления внешних сношений и разрешения споров возникающих между независимыми образованиями.

Список литературы:

1. Закона Республики Таджикистан «О международных договорах Республики Таджикистан» от 23 июля 2016 года, №1326.
2. Венская конвенция «О праве международных договоров» от 23 мая 1969 г.
3. Курашвили А.Ю. Автореферат дисс... на соискание ученой степени к.ю.н. Санкт-Петербург, 2007. – С. 31.
4. Конституция Республики Таджикистан от 06 ноября 1994 г.
5. Заявление о государственной независимости РТ // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1991. – №8. – 274с.
6. Назаров Т., Сатторзода А. Современная таджикская дипломатия. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 222с.
7. Фармонова Д.Ж. Становление внешней политики республики таджикистан и её правовые основы // Вестник Педагогического университета. – 2021 г., № 6/95.
8. Текущий архив Министерства иностранных дел Республики Таджикистан. Отчёт о деятельности 1992 -1994г.
9. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: «Ирфон», 2001. – 512 с.
10. <https://mfa.tj/ru/main/vneshnyaya-politika/dostizheniya-vneshnei-politiki-tadzhikistana>.
11. <https://mfa.tj/ru/main/view/177/otnosheniya-tadzhikistana-s-frantsiei>.

Аннотатсия

Аҳамияти шартномаҳои байналмилалӣ дар рушди муносибаҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур муаллиф аҳамияти шартномаҳои байналмилалиро дар рушди муносибатҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намудааст. Шартномаҳо имконият медиҳанд, ки манфиатҳо, мавқеъҳо ва амалқарди давлатҳо ба ҳам мутобиқ карда шаванд. Онҳо барои муқаррар намудани мушаххасият, таҳкими ҳуқуқӣ ва ухдадорихои тарафайни тарафҳои шартнома баста мешаванд.

Аннотация

Значение международных договоров в развитии внешних связей Республики Таджикистан

В данной статье автор рассматривает значение международных договоров в развитии внешних связей Республики Таджикистан. Договоры позволяют согласовать интересы, позиции и действия государств. Они заключаются для конкретного, четкого юридического установления и закрепления, взаимных прав и обязанностей договаривающихся сторон.

Annotation

The significance of international treaties in the development of foreign relations of the Republic of Tajikistan

In this article, the author considers the importance of international treaties in the development of external relations of the Republic of Tajikistan. Treaties make it possible to harmonize the interests, positions and actions of states. They are concluded for a specific, clear legal establishment and consolidation of the mutual rights and obligations of the contracting parties.

12.00.13 – ҲУҚУҚИ ИТТИЛОӢ
12.00.13 – ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО

УДК: 340.11

Бобоев Фируз Абдунасимович,

заместитель начальника отдела правовой информации и систематизации Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: mr.boboev.firuz@mail.ru

Тел.: (+992) 988-94-33-95.

ЗАЩИТА ПРАВ НА ИНФОРМАЦИЮ

Калидвожаҳо: иттилоот; иттилооти ҳуқуқӣ; расмиёти иттилоотӣ; ҳуқуқ ба иттилоот; ҳифзи иттилоот; фарҳанги ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: информация; правовая информация; информационные процедуры; право на информацию; защита информации; правовая культура.

Keywords: information; legal information; information processes; right to information; protection information; legal culture.

На сегодняшний день информационная сфера – это специфическая сфера деятельности участников общественной жизни, она связана с хранением, созданием, распространением, передачей, использованием и переработкой различного рода информации, которая, в свою очередь называется важнейшей составляющей любого аспекта современной жизни.

Согласно ст. 5 Конституции РТ, права и свободы человека и гражданина являются главной ценностью государства, которые оно призвано гарантировать [1]. Исходя из провозглашенной позиции можно сделать вывод, что столь ценное право, как право на информацию, также является основным и подлежит государственной защите.

Информационные процессы развиваются стремительными темпами, что сказывается на характере общественных отношений, складывающихся между членами данного общества, а также гражданами и государством. Внедрение информационных систем и технологий требует новых личностных качеств: например, все чаще говорят об информационной компетентности государственных служащих, которая включает в себя компьютерную грамотность, умение работать с информацией, оперативно принимать управленческие решения на основе ее обработки. Появилось новое понятие

«информационный капитал личности». Именно тот капитал значительно повышает конкурентоспособность современного человека.

В то же время растет количество правонарушений в информационной среде, повышается их латентность. Обеспечение информационной безопасности личности, общества и государства является одним из приоритетов современной государственной политики [6, с. 196].

Информация – сведения о лицах, предметах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления [3].

Свойства информации с точки зрения права:

1. нематериальная, идеальная природа информации, отображающаяся через содержимое информации.

2. информация не подвержена физическому старению.

3. отделимость информации от её создателя и носителя информации

4. информация представляет собой, как правило, определенные сведения, данные о фактах, протекающих в природе и обществе.

5. информация может воздействовать на психику человека.

6. неотделимость, неотчуждаемость информации от человека, как её носителя.

7. оборотоспособность информации как отдельного объекта правоотношений.

8. свойство организационной формы и тиражируемости информации.

В настоящее время принято говорить о новом витке в развитии общественной формации – информационном обществе. Информация становится сегодня главным ресурсом мирового сообщества. Практически любая деятельность человека тесно связана с получением, хранением, обработкой и использованием разнообразной информации.

Понятие «общедоступной информации» определяется в статье 8 Закона Республики Таджикистан «Об информации» согласно пункту 1, которой субъекты информационных отношений имеют право на информацию, предусматривающую возможность свободного получения, использования, распространения и хранения сведений, необходимых им для реализации своих прав, свобод и законных интересов, осуществления задач и функций.

Правовая защита информации (данных) предполагает наличие регламентации прав на информацию; реализации их; контроля над процедурами реализации прав.

Регламентация прав на информацию предусматривает регулирование взаимоотношений держателей массивов данных на основе законодательных актов Республики Таджикистан. На правовой базе информатизации страны создается система норм, определяющих правила пользования информацией, требования к производителям и владельцам, порядок и стандарты документирования, структуру правового оформления (регистрации, депонирования, печати) информации. Реализация прав на информацию предполагает создание системы, осуществляющей практическую сторону соответствующих правовых взаимоотношений. Множество прав на информацию подразделяется на два основных подмножества: прав авторов, изготовителей, правообладателей; прав пользователей, потребителей информации.

При этом в соответствии с статьей 5 Закона Республики Таджикистан «О праве на доступ к информации» [2] не может быть ограничен доступ к тексту:

а) законов, иных нормативных правовых актов, которые в соответствии с законодательством РТ подлежат обязательному опубликованию;

б) чрезвычайных ситуаций (происшествий, катастроф, стихийных бедствий), угрожающих безопасности и здоровью граждан, их официальных прогнозах: экологической, метеорологической, демографической, санитарно-эпидемиологической и другой информации, необходимой для обеспечения безопасности граждан, населенных пунктов, производственных и иных объектов;

в) привилегий, компенсаций и льготам, предоставляемых гражданам, должностным лицам и организациям;

г) фактов нарушения прав и свобод человека и гражданина, а также прав и законных интересов юридических лиц;

д) деятельности органов и организаций, их должностных лиц.

Известный специалист в области информационного права И.Л. Бачило отмечает, что закрепление права на информацию должно иметь 3 аспекта:

1. Формально-правовой, связанный с признанием определенного права и его реализацией в пределах действия позитивного права, определенного государства и международного сообщества;

2. Сущностный, связанный с нормативно закрепленным содержанием данного права, реализуемого через определенные полномочия одних субъектов и корреспондирующие ему правовые обязанности других субъектов;

3. Процессуальный, регулирующий порядок реализации права [5, с. 135].

Правовая защита информации как ресурса признана на международном, государственном уровне и определяется межгосударственными договорами, конвенциями, декларациями и реализуется патентами, авторским правом и лицензиями на их защиту.

Базой для построения системы защиты данных в целом и правовой защиты данных в частности являются информационные законы Республики Таджикистан «Об информации», «О праве на доступ к информации», «О государственных секретах», «Об информатизации» большое значение которого

состоит в том, что он ставит защиту данных в область юридического права и относит ее к приоритетным сферам заботы и ответственности государства. С принятием этого правового акта вся защита данных становится правовой, а все остальные формы защиты информации становятся лишь средствами реализации правовой защиты. В то же время любая форма и вид защиты данных должны соответствовать правовой, находиться в рамках закона и не противоречить установленным в ней нормам и стандартам.

Так как человек является существом разумным, то, по логике, он совершает действия исходя из определенных умозаключений (умственных посылок). Умозаключения формируются благодаря информации, поступающей извне, а также имеющегося у него собственного опыта и аналитических способностей.

Информация мотивирует поведение личности, являясь первоначальной посылкой, способствует принятию решения о совершении определенного действия. Правовые последствия обусловлены правомерностью ожиданий от совершаемого действия, которые, в свою очередь, производны от объема и содержания имеющихся у лица, их совершающего, сведений. Таким образом, для целей выбора максимально верного, с позиции правомерных ожиданий, варианта поведения или решения, необходимо обеспечить возможность лица первоначально получить всю возможную и необходимую для этого информацию [4, с. 116].

Правовая информированность как результат реализации информационной функции права имеет огромное значение, так как реализация правовой реформы объективно нуждается в освещении ее целей и задач. Кроме того, знание своих прав и правовых возможностей позволяет повышать уровень правосознания и правовой культуры как личности, так и общества, и государства в целом.

Основными целями и направлениями защиты данных провозглашаются предотвращение потери и искажения данных, несанкционированного использования, угрозы безопасности человеку и государству, защита прав субъектов информатизации. Защита

должна производиться как в интересах держателей информации (собственников, владельцев, пользователей), так и людей, имеющих непосредственное отношение к ним (авторов, пациентов медицинских учреждений, коммерсантов).

Закон регламентирует отношения различных держателей информации (собственников, владельцев, пользователей), их права и взаимные обязанности по предоставлению и использованию информации.

Закон устанавливает ответственность за нарушение требований и правил защиты информации: административную (наказание, возмещение ущерба), судебную (на уровне арбитражного или третейского суда), уголовную.

Современный этап развития системы обеспечения информационной безопасности государства и общества характеризуется переходом от тотального сокрытия большого объема сведений к гарантированной защищенности принципиально важных данных, обеспечивающей:

- конституционные права и свободы граждан, предприятий и организаций в сфере информатизации;
- необходимый уровень безопасности информации, подлежащей защите;
- защищенность систем формирования и использования информационных ресурсов (технологий, систем обработки и передачи информации).

Ключевым моментом политики государства в данной области является осознание необходимости защиты любых информационных ресурсов и информационных технологий, неправомерное обращение с которыми может нанести ущерб их собственнику, владельцу, пользователю или иному лицу.

Важным направлением обеспечения информационной безопасности Республики Таджикистана является совершенствование ее правового обеспечения. Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Таджикистан представляет собой систему правового регулирования общественных отношений в области противодействия угрозам национальным интересам Республики

Таджикистан в информационной сфере. Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Таджикистан включает согласованную систему нормативных актов, регулирующих рассматриваемые отношения, а также согласованную деятельность органов государственной власти по их развитию и совершенствованию.

Защиту информации следует рассматривать как систему мер по созданию, обеспечению или способствованию обеспечению создания оптимальных условий прохождения всех информационных процессов (хранения, обработки, распространения), связанных с этой информацией. Создание оптимальных условий – это соответствующее совершенствование не только самих информационных процессов, но и других процессов, связанных с производством и использованием информации, т.е. проведением работ по оптимизации окружающей информационной среды в соответствии с требованиями информационной безопасности. Система защиты информации является центральным звеном в решении этой задачи.

По мнению В.П. Сальникова, с которым трудно не согласиться, правовая информированность способствует добросовестному осуществлению юридических обязанностей, воплощению законодательных актов в практические дела и поступки людей, полному использованию демократических прав и свобод, по существу выступает действенным инструментом реализации творческой роли права. Кроме того, она дает возможность

компетентно судить обо всех процессах и явлениях правовой жизни, воспитывает уважение к правовому закону, развивает творческое мышление, содействует утверждению средствами права социальной справедливости, искоренению бюрократизма, попыток некоторых граждан нарушать закон, а также формирует правовую культуру и обеспечивает гражданскую активность личности [7, с. 52-57].

Правовые вопросы защиты информации достаточно разнообразны, как разнообразны и способы использования информации. Информация может выступать в качестве сведений конфиденциального характера (коммерческая, служебная тайна, персональные данные), сведений о деятельности компании, в том числе публично распространяемых (пресс-релизы, обязательная информация, информация для потребителей). Соответственно, могут различаться и задачи по защите информации: в одних случаях требуется защита от несанкционированного доступа, в других – ограничение распространения, в третьих – защита от искажения или потери.

Правильное оформление и документирование информации, четкое определение типа информации и режима ее охраны, а также установление правил использования информации различными субъектами помогут существенно обезопасить ее владельцев и повысить стоимость самой информации при вовлечении в хозяйственный оборот.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан, 2016 г.
2. Закон Республики Таджикистан «О праве на доступ к информации» от 18 июня 2008 года, № 411.
3. Закон Республики Таджикистан "Об информации" от 10 мая 2002 г., № 55.
4. Боер В. М., Павельева О. Г. Информационное право: учеб. пособие. Ч. 1 / В. М. Боер, О. Г. Павельева; ГУАП. — СПб., 2006. — С 116.
5. И.Л. Бачило «Информационное право» (Бачило И. Л. Информационное право: учебник. - 4-е изд., переработанное и дополненное. - М.: изд - во Юрайт, 2016. - 437 с.
6. С.А. Куликова. Информационное право России: Учеб. Пособие для студентов, обучающихся по специальностям (направлениям) «Юриспруденция» и «Прикладная информатика в юриспруденции». – Саратов: Издательство Саратов. ун-та, 2010 – С. 196.
7. Сальников В. П. Гражданская активность личности и правовая культура. // Повышение правоохранительной активности граждан в обеспечении перехода к рынку: Межвуз. тематич. сб. Н. Новгород. 1993. Ч. 1. С. 52–57.

Аннотатсия

Ҳифзи ҳуқуқ ба иттилоот

Иттилоотонӣ, пеш аз ҳама, барои инсон имкониятҳои нави ҷустуҷӯ, қабул ва паҳн кардани ахбороти ба ӯ тааллуқдоштаро ба вуҷуд меоварад, ки бо ҳамин дараҷаи маданияти касбӣ ва умумии ӯро баланд мебардорад. Ҳамин тариқ, афзалияти манфиатҳо ва ҳуқуқи инсон, ки асоси бунёди низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, самти асосии сиёсати давлат мебошад, тасдиқ ва мустаҳкам мегардад. Дар байни ҳуқуқи озодиҳои конститусионӣ, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон кардааст, ҳуқуқи инсон ба озодона ҷустуҷӯ кардан, қабул кардан, интиқол ва паҳн кардани иттилоот мавқеи пуршарафро ишғол менамояд.

Аннотация

Защита прав на информацию

Информатизация несет с собой, прежде всего, новые возможности для человека искать, получать и распространять интересующие его сведения, повышая тем самым уровень своей профессиональной и общей культуры. Таким образом, подтверждается и укрепляется приоритет интересов и прав человека, что составляет первооснову системы отношений в обществе и является главным ориентиром государственной политики. Право человека свободно искать, получать, передавать и распространять информацию занимает почетное место в ряду конституционных прав и свобод, провозглашенных Конституцией Республики Таджикистан.

Annotation

Protection of information rights

Informatization brings with it, first of all, new opportunities for a person to seek, receive and disseminate information of interest to him, thereby raising the level of his professional and general culture. Thus, the priority of interests and human rights is confirmed and strengthened, which is the fundamental basis of the system of relations in society and is the main guideline of state policy. The human right to freely seek, receive, transmit and disseminate information occupies an honorable place among the constitutional rights and freedoms proclaimed by the Constitution of the Republic of Tajikistan.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН

Трибуна молодых учёных

УДК: 342.25

Асозода Фарзона Ҳочибек,

сармутахассиси шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: asoyeva98@bk.ru

Тел.: (+992) 988-09-12-98.

РУШДИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ ШАҲРАК ВА ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон; қонунгузорӣ; идоракунии давлатӣ; иштироки шаҳрвандон; заминаи конститусионӣ; мақомоти худидоракунии ҷамоат.

Ключевые слова: Республика Таджикистан; законодательство; государственное управление; участие граждан; конституционная основа; орган самоуправления; джамоат.

Keywords: Republic of Tajikistan; legislation; public administration; citizen participation; constitutional framework; self-government bodies; jamoat.

Демократия ҳамчун асоси сохти конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кафолати иштироки шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ мебошад. Худидоракунии маҳаллӣ яке аз шаклҳои ба амал баровардани ҳокимияти халқ мебошад. Иштирок дар идораи корҳои давлатӣ ҳуқуқи конститусионии шаҳрвандон мебошад. Дар баробари ин, Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон менамояд, ки шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд.

Давлат ҳуқуқҳои шаҳрвандонро барои амалӣ намудани худидоракунии маҳаллӣ эътироф намуда, дар доираи ваколатҳои худ мустақилияти худидоракунии маҳаллиро эътироф намуда, уҳдадор мешавад, ки барои татбиқи ин ҳуқуқ шароити заруриро муҳайё созад.

Таъсиси заминаи ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди оддӣ набуда, дар давоми солҳо зина ба зина рушд ёфтааст.

Бояд қайд кард, ки дар ҳеҷ кадом санадҳои давлати Шӯравӣ аз соли 1917 то соли 1990 ҳатто мафҳуми “худидоракунии” зикр нашудааст. Танҳо дар ибтидои бозсозӣ – дар солҳои таназули Ҳокимияти Шӯравӣ – Қонуни ИҶШС «Дар бораи идораи хоҷагии маҳаллӣ ва

худидоракунии маҳаллӣ дар ИҶШС» қабул карда шуд, ки он барои қабули ҳамин гуна қонунҳо аз тарафи ҷумҳурии иттифоқӣ асос гардид. Чунин қонунро Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон низ қабул кардааст.

Истиқлолияти давлатӣ, ки 9 сентябри соли 1991 ба даст оварда шуд, имкон дод, ки худидоракунии ҳамчун шакли фаъоли иштироки аҳоли дар идоракунии ҷомеа, дар ҳалли масъалаҳои маҳаллӣ эҳё шавад ва онро бо мазмуну муҳтавои нав пур кунад.

Ҳамин тариқ, заминаи ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон дар баробари ташаккули ҳуди низомии худидоракунии маҳаллӣ ташаккул ёфта, чаҳор марҳилаи асосиро дар бар мегирад.

Марҳилаи якум (апрели соли 1990 – июни соли 1991) давраи қабули аввалин санадҳои ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон дар бораи худидоракунии маҳаллӣ, давраи бекор кардани санадҳои иттифоқӣ ва ҷумҳурӣ дар бораи Шӯроҳои маҳаллии вакилони халқ, оғози ташаккули худидоракунии маҳаллӣ ва таҳкими амудии ҳокимияти иҷроия дар низомии ҳокимияти маҳаллӣ мебошад.

Марҳилаи дууми ташаккули заминаи ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ давраи аз моҳи июни соли 1991 то ноябри соли 1994-ро дар бар мегирад. Дар ин давра ба Қонун «Дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии

маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» якҷанд тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд.

Марҳилаи сеюм (аз ноябри соли 1994 то августи соли 2009) давраи қабул шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи лоиҳа ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» мебошад.

Яке аз вижагиҳои ин давра қабул гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи раёйпурсии умумихалқӣ санаи 6 ноябри соли 1994 мебошад. Арзиши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун заминаи ҳукукии худидоракунии маҳаллӣ хеле баланд аст. Қариб ҳамаи падидаҳои асосии он асосҳои конститутсионӣ доранд, ки (бевосита ё бавосита) аз низоми принципҳои конститутсионии волоияти қонун ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, асосҳои сохти конститутсионӣ, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ғайра сарчашма мегиранд [10, с. 29].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидо мавҷудияти худидоракуниро дар кишвар эътироф ва қафолат медиҳад. Дар моддаи 78 Конститутсия омадааст: «Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот Ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд»[1].

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» дар ин марҳила ба эҳёи падидаи фармондеҳӣ дар симои раиси ҷамоат, ки аз ҷониби вакилони ҷамоат бо пешниҳоди раиси шаҳр, ноҳия интихоб карда мешавад, мусоидат намуд. Раис барои иҷрои қарорҳои қабулкардаи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва мақомоти болоии давлатӣ масъул буд.

Марҳилаи чоруми ташаккули заминаи ҳукукии худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи августи соли 2009 оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Дар ин давра Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009, №549 [3] қабул гардид.

Мақсади асосии қабули ин қонун ҷалби шумораи рӯзафзунӣ аҳоли ба ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, беҳбуди зиндагии аъзоёни ҷомеа мебошад.

Фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар бобати ба тартиб даровардани

расму оинҳои миллӣ аҳамияти махсус пайдо кард. Фаъолияти, ки мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар самти татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар ҳифзи бучаи оилаҳо ва тарбия намудани сарфакорӣ, эҳтиром ба анъана ва расму оинҳои миллӣ кумаки калон мерасонад.

Аммо бисёр ташаббусҳои мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба душвориҳо дучор шуда, аз тарафи аҳоли ва мақомоти дахлдор аз сабаби дараҷаи пасти маърифати ҳукукии аҳоли дастгирӣ намеёфтанд. Сабаби дигари суст рушд ёфтани ташаббуси худидоракунии маҳаллӣ надонистани аъзои ҷамъият аз вазъияти ин ё он масъалаи муайян аз сабаби набудани алоқаи доимӣ бо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, аниқтараш, набудани аъзои доимии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мебошад.

Маҳз бо назардошти ҳамин камбудҳои Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон аз фаъолияти тӯлонии парлумони кишвар оид ба омодагӣ ва қабули қонуни нав «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», ки бояд анъанаҳои миллиро дар бар мегирифт, интиқод карда, даъват ба амал оварданд, ки дар қабули қонуни нав бояд таҷрибаи мақомоти худидоракунии маҳаллии мамлакатҳои пешрафтаи хориҷӣ ба назар гирифта шавад [4].

Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии маҳаллии шаҳрак ва деҳот» аз ҷониби Маҷлиси Олӣ қабул ва аз ҷониби Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон 5 августи соли 2009 ба имзо расид, ки дар таърихи худидоракунии шаҳрак ва деҳоти кишвар падидаи барҷаста гардид. Пеш аз ҳама, тибқи меъёрҳои Қонуни мазкур 27 феввали соли 2010 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоботи вакилони ҷамоатҳо даъвати аввал баргузост гардид.

Дар иҷлосияи якуми ҷамоатҳо дар баробари интихоби раис, муовини ӯ, котиб ва комиссияҳои ҷамоатӣ мақоми кории ҷамоат – шӯрои он ташкил карда мешавад, ки ба ҳайати он раис, муовини ӯ, котиби ҷамоат, раисони комиссияҳо ва дигар вакилон мувофиқи меъёрҳои муқарраршуда шомиланд.

Ҳамаи ин дар фаъолияти мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ба инкишофи минбаъдаи асосҳои худидоракунӣ, дар асоси

меъёрҳои қонунгузорӣ гузарондани ислоҳоти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ тақони пурзӯре бахшид.

Ҳамин тариқ, ба даст овардани истиклолияти давлатӣ дар ҳаёти халқи тоҷик падидаи мусбат ва барҷаста гардида, ба тезонидани раванди ташаккули мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мусоидат намуд. Бо қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» заминаҳои ҳуқуқии худидоракунии дар ҷумҳурӣ ба вучуд омад.

Омӯзиши таҷрибаи ҷамоатҳои алоҳида аз он гувоҳӣ медиҳад, ки худидоракунии, ки дар ҳудуди таърихан истиқомати тоҷикон вучуд дошт, таҷдид ва бо мазмун нав пур мешавад. Ба миён гузоштани вазифаи беҳтар намудани шароити зиндагии аҳоли, баланд бардоштани некӯахлоқии он ва ба ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ ҷалб намудани он, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия тавонистаанд ба фаъолияти аъзоёни ҷомеа ноил гарданд ва хувияти миллии онҳоро бедор кунанд, онҳоро ба ҳалли масъалаҳои зарурӣ, ба амал баровардани нияти наҷибона оид ба ободонии маҳалҳо, сохтани инфрасохтори иҷтимоӣ, ба танзим даровардани анъана ва расму оинҳои миллии сафарбар намоянд [11, с. 267].

Қабули Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», ки асосҳои нави ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракуниро муайян намуд, дар ҳаёти

ҷамоатҳо ва мақомоти худидоракунии марҳилаи нави рушдро оғоз намуд, ки ба ҳавасмандгардонии минбаъд ҳам ривоч додани ташаббусҳои, ки ба барпо намудан ва тақмил додани худидоракунии дар ҷумҳурӣ нигаронида шудаанд [9, с. 114].

Дар баробари ин, бо мақсади мусоидат намудан ба таҳкими заминаи меъёрии ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ ва тақмили фаъолияти сохтори мазкур, ба андешаи мо, зарур аст, ки ба баъзе санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда дар самти танзими фаъолияти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ислоҳот ворид карда шаванд. Инҳо қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ», «Дар бораи хизмати давлатӣ», Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе дигар санадҳо мебошанд.

Дар баробари ин, мо таҳия ва қабули Барномаи давлатии дастгирии худидоракунии маҳаллиро барои давраи муайян низ саривақтӣ мешуморем.

Бояд дар хотир дошт, ки худидоракунии маҳаллӣ алтернативаи ҳокимияти маҳаллӣ ва ҳатто сатҳи поёнтарини ҳокимият нест. Худидоракунии маҳаллӣ шакли фаъолияти аҳолии бо қонун тасдиқшуда, иштироки он дар ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта мебошад. Ҷамоат ҳамчун мақомоти худидоракунии бар хилофи мақомоти ташаббуси ҷамъиятӣ барандаи ваколатҳои муайян буда, ҳуқуқ дорад аз номи аҳоли баромад карда, манфиатҳои онро ифода намояд. Он бояд як механизми муассири рушди иҷтимоӣ дар сатҳи ба сокинон наздиктар гардад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот». – аз соли 1994 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.07.2022).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5 августи соли 2009, №549 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.07.2022).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009. – Душанбе: Шарқи озад, 2009.

5. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар чаласа бо иштироки роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилоту корхонаю муассисаҳои вилояти Суғд аз рӯи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят дар панҷ моҳи соли 2009. 26 июни 2009 / Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва эҳёи миллат. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С. 541-558.

6. Аминджанов Б.С. Становление и развитие органов местного самоуправления в Республике Таджикистан: автореф. дисс. канд. юрид. наук. – М., 2009. – 24 с.

7. Гадоев Б.С. Некоторые аспекты права граждан на самоуправления на современном этапе // Вестник Педагогического университета. – 2015. – №1-1 (60). – С. 70-80.

8. Каримов О.К. Политическое состояние Таджикистана в 90-е годы XX в. и в начале XXI века (под редакцией д-ра ист. наук, профессора Х. Холджураева). – Худжанд, Изд-во ТГУПБП, 2007. – 264 с.

9. Мавлонов М., Якубов А. Местные органы власти и местное самоуправление, состояние и перспективы развития. – Худжанд: Ношир, 2004. – 182 с.

10. Мухторов К.Т. Тенденция развития конституционно-правовых основ местного самоуправления на современном этапе // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2011. – С. 27-35.

11. Усманов И.С. Роль местного самоуправления в системе общественно-государственных отношений современного Таджикистана // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – 2013. – С. 265-273.

Аннотатсия

Рушди қонунгузорӣ оид ба мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо

Дар раванди ислоҳоти қонунгузорӣ дар соҳаи ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот моҳияти ҳуди ин намуди ҳокимият тағйир ёфт. Ҷамоатҳои, ки дар асоси ҳудудӣ таъсис ёфтаанд, ба ниҳодҳои демократӣ табдил ёфтаанд, ки дар натиҷаи ислоҳот дараҷаи мустақилияти ҷамоатҳо баланд шуда, доираи салоҳияти онҳо хеле васеъ гардид. Дар ин мақола масъалаҳои рушди қонунгузорӣ дар бораи мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, муаллиф инчунин барои рушди ин соҳа таклифҳои мушаххас пешниҳод кардааст.

Аннотация

Развитие законодательства об органах самоуправления поселков и сел в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы

В процессе законодательных реформ в сфере самоуправления поселков и сел изменилась сущность этого вида власти. Джамоаты, созданные по территориальному признаку, стали демократическими институтами, в результате реформ повысился уровень автономии общин и значительно расширилась сфера их полномочий. В данной статье рассмотрены вопросы развития законодательства об органах самоуправления городов и сел в Республике Таджикистан, а также автором были внесены конкретные предложения по развитию данной сферы.

Annotation

Development of legislation on self-government bodies of settlements and villages in the Republic of Tajikistan: problems and prospects

In the process of legislative reforms in the sphere of self-government of towns and villages, the essence of this type of power has changed. Jamoats, created on a territorial basis, have become democratic institutions, as a result of reforms, the level of autonomy of communities has increased and the scope of their powers has significantly expanded. This article discusses the development of legislation on self-government bodies of cities and villages in the Republic of Tajikistan, and the author made specific proposals for the development of this area.

УДК: 340.112

Ботуралиев Қодирҷон Ғайратҷонович,

сармутахассиси шӯъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураттабсозии Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: kodirjonboturaliev@mail.ru

Тел.: (+992) 931-08-00-98.

РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ИТТИЛООТОНӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Калидвожаҳо: иттилоотонӣ; Ҷумҳурии Тоҷикистон; воситаҳои ахбори омма; иттилооти ҳуқуқӣ; дастрасӣ ба иттилоот; сиёсати ҳуқуқӣ.

Ключевые слова: информатизация; Республика Таджикистан; средство массовой информации; правовая информация; доступ к информации; правовая политика.

Keywords: informatization; Republic of Tajikistan; mass media; legal information; access to the information; legal policy.

Дар замони муосир ҳифзи технологияҳои инноватсионӣ дар рушди илмҳои техникӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Давлатҳои пешрафтаи олам ба омӯзиши ин самт диққати ҷиддӣ додаанд ва дар асоси он поягузорию самаранок дилхоҳро дастрас намудаанд.

Дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонунҳое қабул гардидаанд, ки ташаккулёбӣ, рушд ва тағйироти дар соҳаи иттилоот ва ҳифзи он, матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма, инчунин технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ бамиянамадари инъикос карда, ба танзими ҳамҷояи ба муносибатҳои соҳаҳои мазкур равона гардидаанд.

Сиёсати ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ ба коҳиш додани таъсири манфии ҷаҳонишавӣ, муқовимат ба ҳатарҳо ва таҳдидҳои ҷаҳонӣ, ҳифзи фазои иттилоотии ҷумҳурӣ аз ҳатарҳои иттилоотии ҷаҳони муосир равона карда шудааст. Айни ҳол омода намудани кадрҳои дорои донишҳои махсуси иттилоотӣ дар шароити васеъ шудани иттилооти ҳуқуқӣ, таҳдидҳо ба амнияти иттилоотии ҷумҳурӣ, тарбияи кадрҳои нави ҳуқуқшиносон, ки барои кор дар шароити роҳандозии ҳукумати электронӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи ҳуқуқшиносӣ омодаанд, мустаҳкам намудани унсурҳои иттилоотӣ ва технологияи сиёсати таҳсилот бо дарназардоштани ворид шудани технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи ҳуқуқшиносӣ, ҳамчун вазифаҳои сиёсати ҳуқуқӣ, арзёбӣ мегарданд.

Дар ҶТ ба иттилоот ва ҳифзи он баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ эътибори ҷиддӣ дода мешавад, ки натиҷаи расмӣ ва бевоситаи онро мо метавонем дар муқаррароти моддаи 30 Конститутсияи ҶТ мушоҳида намоем, ки чунин муқаррар гардидааст: “Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори кафолат дода мешавад”. Дар баробари ин, ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот дар дигар моддаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбинӣ гардидааст. Маҳрамаи мукотиба, сухбатҳои телефонӣ, муроҷиат ва муҳабироти шахс таъмин карда мешавад, ба истиснои мавридҳои, ки дар қонун нишон дода шудааст. Дар бораи ҳаёти шахсии инсон берозигии ӯ ҷамъ намудан, нигоҳ доштан, истифода ва паҳн кардани маълумот манъ аст”[1].

Аз меъёри конститутсионии ишорагардида маълум мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои маълумот ва дар умум оид ба иттилоот эътибори ҷиддӣ дода, ҳифзи қонунии онро роҳандозӣ намудааст.

Дар баробари ин дар сатҳи қонунгузорию алоҳида низ ҳифзи ҳуқуқи иттилоот ба роҳ монда шудааст. Аз ҷумла, дар асоси муқаррароти қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо” аз 25 июни соли 2021, №1783[2], “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001, №40[3], “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002, №55[4], “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” аз 5 июни соли 2008, №507[5], “Дар бораи ҳифзи

иттилоот” аз 2 декабри соли 2002, №71 [6], “Дар бораи иттилооти экологӣ” аз 25 март соли 2011, №705 [7] асосан механизмҳои ҳифз ва танзими муносибатҳо вобаста ба иттилоот амалӣ гардонида мешаванд.

Ҳамзамон, роҷеъ ба масъалаи ҳифз намудани маълумоти шахсӣ бошад, дар ҚТ эътибори чиддӣ равона гардида, дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 март соли 2018, №1537 [8] қабул карда шудааст. Қонуни мазкур тамоми паҳлӯҳои расмӣ-ҳуқуқии ҳифзи маълумоти шахсиро мавриди танзим қарор медиҳад.

Рушди минбаъдаи қонунгузори кишвар ва роҳҳои асосии пешрафти он дар ҳуҷҷатҳои стратегиву барномавӣ ва концептуалӣ муайян мегарданд. Дар самти мазкур бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 ноябри соли 2003, №1175 ва 30 апрели соли 2008, №451 Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд.

Таҳқиқу таҳлили гузаронидашудаи қонунгузори самти иттилоот аз он шаҳодат медиҳад, ки заминаи ҳуқуқии он марҳила ба марҳила рушд ва ташаккул ёфтааст. Бояд зикр намуд, ки шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати ҷомеаи иттилоотии глобалӣ ба рушди қонунгузорӣ таъсири чиддӣ мерасонад.

Дар баробари ин, қонунгузорӣ яке аз воситаҳои ҳифзи манфиатҳои миллӣ ба шумор меравад. Имконияти ифода ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ бошад аз сифати қонун, аз ҷумла риояи техникаи умумии ҳуқуқҷодкунӣ ва самаранокии танзими ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Аз ин хотир, таъмини сифати қонунҳо, махсусан дар самти иттилоот заминаи аввалиндараҷаи ифода ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ махсус меёбад. Яке аз воситаҳои таъмини сифат ва самаранокии қонунгузорӣ бартараф намудани ихтилофоти ҳуқуқиву меъёрӣ, дар заминаи омӯзиш, таҳлил, муқоиса ва кодификатсияи санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятии моҳиятан ҳаммонандро танзим менамоянд. Дар робита ба ин, пешниҳод мегардад, ки қонунҳои самти иттилоот бо ба инобат гирифтани сиёсати ҳуқуқии кишвар кодификатсия карда шавад.

Дар баробари ин, мувофиқи мақсад аст, ки ваколатҳо оид ба татбиқи сиёсати иттилоотӣ миёни мақомоти ҷумҳуриявӣ маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунӣ тибқи қонунгузорӣ мушаххас гарданд. Зеро, фазои мураккаби муносибатҳои бисёрҷониба ва набардҳои иттилоотӣ тақозо менамояд, ки шахсони мансабдор ва кормандони мақомоти давлатӣ дар доираи ваколатҳои муқарраршуда амал намоянд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи ҚТ аз 6 ноябри 1994. Бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. Нусхаи электронӣ: Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj/tu>. (санаи муроҷиат: 19.10.22.);
2. Қонуни ҚТ “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо” аз 25 июни соли 2021, №1783 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 19.10.2022);
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001 №40// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.10.2022);
4. Қонуни ҚТ “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2002 №55 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 20.10.2022);
5. Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот” аз 5 июни соли 2008 №507 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 21.10.2022);
6. Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи иттилоот” аз 2 декабри соли 2002 №71 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 21.10.2022);

7. Қонуни ҚТ “Дар бораи иттилооти экологӣ” аз 25 март соли 2011 №705 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат:21.10.2022);

8. Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 март соли 2018, №1537 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ “Адлия” Шакли 7.0. (Захираи электронӣ). Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат:24.10.2022).

Аннотатсия

Рушди қонунгузории иттилоотонӣ: мушкилот ва дурнамо

Дар мақолаи мазкур рушди қонунгузории иттилоотонӣ, инчунин масъалаҳои мубрами он бо истифода аз адабиётҳои илми ҳуқуқшиносӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шуда. Дар натиҷаи таҳлил, тавсияҳо оид ба тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ дар самти мазкур пешниҳод карда шудааст.

Аннотация

Развитие законодательства об информатизации: проблемы и перспективы

В данной статье проанализированы и рассмотрены развитие законодательства об информатизации, а также его актуальные вопросы с использованием юридической литературы. В результате, представлены предложения по дальнейшему развитию законодательства в этой сфере.

Annotation

Development of legislation on informatization: problems and prospects

The development of legislation on informatization, as well as its topical issues using legal literature are analyzed and considered in this article. As a result, proposals for the further development of legislation in this area are presented.

УДК: 349.42

Раҳмонов Ҳикматулло Раҳмонқулович,

мутахассиси пешбари шуъбаи қонунгузорию
кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи
муҳити зисти Маркази миллии қонунгузорию назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: rahmonzoda-1997@mail.ru

Тел.: (+992) 881-08-59-95.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ОБИ НЎШОКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: оби нӯшокӣ; танзими ҳуқуқӣ; ҳуқуқи обӣ; қонунгузорию миллий; истеъмоли об; дастрасии аҳоли; сифати об; таъмини об; талаботи меъёрӣ; таркиби об; эҳтиёҷоти маишӣ; саломатию инсон; безарар будани об.

Ключевые слова: питьевая вода; правовое регулирование; водное право; национальное законодательство; потребление воды; доступность населения; качество воды; водоснабжение; нормативное требование; содержание воды; бытовые нужды; здоровье человека; безвредность воды.

Keywords: drinking water; legal regulation; water law; national legislation; water consumption; accessibility of the population; water quality; water supply; regulatory requirements; water content; household needs; human health; harmlessness of water.

Об муъҷизаи ҳаёт аст ва бе об ягон мавҷудоти зинда вучуд дошта наметавонад. Талабот ба оби ошомиданӣ дар ҳама соҳаҳои саноату кишоварзӣ ва ҳаёти ҳаррӯзаи инсон дар ҳоли афзоиш аст. Дар асрҳои гузашта истеъмоли шабонарӯзии об аз тарафи инсон ҳамагӣ 12-18 литро ташкил медод ва ин нишондиҳанда дар асри XIX ба 40-60 литр ва ҳоло масрафи об ба сари аҳоли дар давлатҳои мутараққӣ ба 300-400 литр расидааст.

Проблемаи норасоии об, инчунин дастрасӣ ба он талаб менамояд, ки ин муносибатҳо дар сатҳи қонун танзим карда шаванд, чунки ин масъала дар замони муосир яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад [8, с. 3].

Ҳанӯз доир ба муҳимияти оби нӯшокӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2009 чунин қайд намуда буданд: «Проблемаи марбут ба таъминоти оби тоза сол ба сол барои тамоми башарият аҳамияти бештар пайдо менамояд. Зеро он ҷанбаҳои гуногун, аз ҷумла ҳуқуқӣ, иқтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ дошта, кам ё беш ба тамоми мамлакатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон дахл дорад...» [5].

Оби нӯшокӣ обест, ки аз рӯи сифати худ дар ҳолати табиаш ё баъди коркард (тозакунӣ,

безараргардонӣ) ба талаботи муқарраргардидаи меъёрӣ ҷавобгӯ буда, барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишии шахс ё истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ таъин шудааст. Сухан дар бораи талабот ба омезиши ҳосиятҳо ва таркиби об меравад, ки дар доираи он чи ҳангоми истеъмоли шахсӣ ва чи ҳангоми ба мақсадҳои гигиенӣ истифода бурдан ва ҳам ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти озукаворӣ ба саломатию инсон таъсири манфӣ намерасонад [6].

Оби нӯшокӣ ин обе мебошад, ки дар ҳолати табиӣ ё баъди коркард (тоза кардан, безарар гардондан, илова намудани моддаҳои зарурӣ) аз рӯи сифати худ ба талаботи меъёрии муқарраршуда ҷавобгӯ буда, барои нӯшидан ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти маишии инсон, инчунин барои истеҳсоли озука ва маводи тиббӣ истифода мешавад [7, с. 118].

Мутобиқи м. 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов» аз 19 июли соли 2019, №1633 [4] оби нӯшокӣ - обе, ки аз ҷиҳати сифат ва беҳатарӣ дар ҳолати табиӣ ё баъди коркард (тозагардонӣ, безараргардонӣ, илова намудани моддаҳои кимиёвӣ) ба талаботи меъёрии муқарраршуда ҷавобгӯ буда, барои нӯшидан, тайёр намудани хӯрок, эҳтиёҷоти дигари хоҷагидорию маишии аҳоли ва

истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ истифода мешавад, мебошад.

Бо қабул гардидани Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав аз 2 апрели соли 2020, №1688 [3] мафҳуми оби нӯшокӣ бо шарҳе, ки дар м. 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов» муқаррар шудааст, пешбинӣ гардидааст.

Проблемаи сифати оби нӯшокӣ ба бисёр ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ дар тамоми таърихи мавҷудияти худ дахл дорад. Дар айни замон оби нӯшокӣ як мушкили иҷтимоӣ, сиёсӣ, тиббӣ, ҷуғрофӣ ва муҳандисӣ иқтисодӣ мебошад. Мафҳуми «оби нӯшокӣ» нисбатан ба наздикӣ ташаккул ёфтааст ва онро дар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба таъмини оби нӯшокӣ дидан мумкин аст.

Бо мақсади таъмини аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оби нӯшокӣ як қатор чорабиниҳои сатҳи давлатӣ роҳандозӣ гардида истодааст. Микдори зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 барнома, стратегия ва нақшаҳои чорабиниҳо оид ба таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ дар марҳалаҳои гуногун таҳия ва амалӣ гардидаанд, ки бахше аз онҳо дар ҳоли татбиқ қарор доранд. Бо вучуди ин ҳама талошҳо, масъалаи таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ яке аз мушкилоти асосии кишвар боқӣ мемонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қаламрави он то 60 дарсади захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказӣ ташаккул меёбад, наздики 50 фоизи аҳоли ба оби нӯшокӣ дастрасӣ надорад. Аз маҷмӯи захираҳои оби дар худудаш ташаккулёбанда имрӯзҳо танҳо 17-20 фоизи онро мавриди истифода қарор медиҳаду халос.

Ҳанӯз мушкилоти ҷойдошта дар самти таъминоти оби нӯшокӣ дар мамлакат дар Барномаи амниятӣ озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 аз 2 феввали соли 2009, №72 чунин арзёбӣ гардида буд: «Сатҳи пасти тараққиёти инфрасохторҳои энергетикӣ, нақлиёт, телекоммуникатсия ва обрасонӣ дар деҳот ба камбизоатии аҳолии деҳот бевосита таъсир расонда, дастрасии ҷисмонӣ онро ба маҳсулот паст мефарорад. Танҳо 57 фоизи аҳолии ҷумҳурӣ ба манбаи бехтарнамудаи оби ошомиданӣ дастрасӣ дорад. Системаҳои обрасонии беҳавф, бозътимод ва

бар асари норасоии сатҳи хизматрасонӣ самарабахш нестанд [1].

Аҳамияти умумиҷаҳонии таъмини аҳоли бо оби нӯшокии сифати стандартӣ, пеш аз ҳама, дар ҳолати номусоиди объектҳои об – манбаъҳои таъмини оби нӯшокӣ ва аз ин рӯ, дар таъсири манфии омили об ба саломатии аҳоли ва вазъияти демографии кишварҳо мушоҳида мегардад [10, с. 4].

Бояд қайд кард, ки дар айни замон танҳо 51,4% аҳолии Тоҷикистон, аз ҷумла 86,9% аҳолии шаҳрҳо, 61,5% аҳолии шаҳракҳо ва 43,4% аҳолии деҳот, бо оби ошомиданӣ ва шароити хуби санитарӣ таъмин мебошанд. 49,6% ҷоиҳои аҳоли ё ба оби нӯшокӣ дастрасӣ надоранд, ё оби истифодашаванда аз лиҳози санитарияи гигиенӣ беҳатар нест.

Дар шаҳрҳо ва шаҳракҳо танҳо 68% инфрасохти оби ошомиданӣ дар ҳолати корӣ қарор дошта, 7%-и он қисман кор мекунад ва 25% умуман дар ҳолати корӣ нестанд. Дар деҳот бошад, танҳо 40% инфрасохтори мавҷуда дар ҳолати корӣ қарор дошта, 44% қисман кор мекунад ва 16% умуман дар ҳолати корӣ нестанд [2].

Дар тақя ба манбаъ ва назароти дарҷгардида дар сомонии Central Asian Bureau for Analytical Reporting дар шароити кунунии Тоҷикистон чанд омилҳои мавҷуданд, ки сабаби мушкилот дар самти дастрасӣ ба оби нӯшокӣ мебошанд ва ба вазъи мавҷуда бевосита ва ё бавосита таъсир мерасонанд:

1. Зиёдшавии босуръати аҳоли. Афзоиши демографӣ яке аз омилҳои ҷиддӣ дар самти таъмини аҳоли бо об мебошад. Тоҷикистон аз рӯйи меъёри умумии таваллуд дар микёси ИДМ дар ҷойи аввал қарор дорад. Аҳоли ҳар сол аз 2 то 3% зиёд мешавад. Зиёдшавии аҳоли ба таври табиӣ талаботро ба оби нӯшокӣ зиёд мегардонад ва дар оянда низ метавонад рафъи мушкилоти соҳаро ба дарозо кашад. Агар соли 1991 ба ҳар як нафари аҳолии Тоҷикистон 11963 м³ захираҳои табиӣ об рост меомад, пас соли 2015 ин нишондиҳандаҳо мувофиқан то 7711 м³ расидаанд. Зиёдшавии аҳоли ва талабот ба захираҳои об андешидани тадбирҳои фавриро ҷиҳати танзими дуруст ва тақсмоти одилонаи захираҳои об, идораи талабот ба об, истифодаи самараноки об, ба истеҳсолот ворид кардани технологияи каммасрафи об ва чораҳои дигарро талаб мекунад.

2. Офатҳои табиӣ ва урбанизатсия. Ҳар сол бар асари селу тарма ва обхезӣ чандин деҳаҳо ва маҳалли аҳолинишин вайрон мегардад ва ин омил боиси хароб шудани хати интиқоли оби нӯшокӣ, аз як ҷой ба ҷойи нав кӯч бастанӣ аҳолӣ, ба вучуд омадани нуктаҳои нави аҳолинишин мешавад. Дар Тоҷикистон вобаста ба шиддати боришот солоне аз 40 то 230 селу обхезиҳои хурду калон ба қайд гирифта мешаванд, ки ба ҳисоби миёна ба иқтисодиёти мамлакат аз садҳо ҳазор то даҳҳо миллион доллари ИМА зарар мерасонанд.

Танҳо дар соли 2018 дар ҳудуди кишвар 169 ҳодисаҳои табиӣ ба қайд гирифта шуданд, ки аз ин 23 ҳолаташ ҳисороти моддии назаррас ба аҳолӣ ва иқтисодиёти ҷумҳурӣ оварда расонидааст. Таъсисёбии нуктаҳои нави аҳолинишин мушкилоти дастрасӣ ба оби нӯшокиро актуалӣ мегардонад. Зеро бунёди инфрасохтор ва интиқоли оби нӯшокӣ масъалаҳои мебошанд, ки ҳалли онҳо зуд анҷом дода намешавад ва ҳамин тавр, аҳолӣ муддатҳои зиёд ба оби нӯшокӣ дастрасӣ пайдо намекунад.

3. Ғайрисамаранок истифода шудани об. Норасоии оби нӯшокӣ аксаран бо ҳаҷми зиёди талафоти он, корношоям шудани хатҳои интиқоли об ва таҷҳизот, истифодаи ғайриоқилонаи обҳои нӯшокӣ барои мақсадҳои хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Иншоот ва шабакаҳои обтаъминкунии шахру ноҳияҳо ва деҳоти кишвар, бинобар сабаби солҳои тӯлонӣ истифода шуданашон, аз ҷиҳати техникӣ фарсуда гардидаанд, талафоти оби нӯшокӣ дар шабакаҳо бениҳоят зиёд аст. Тибқи «Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025» талафоти об дар системаҳои таъминоти шаҳрҳои калон зиёда аз 60%, шаҳрҳои миёна ва шаҳракҳо зиёда аз 20%-ро ташкил менамояд. Яъне нисфи обҳои нӯшокӣ бо сабабҳои муайян талаф мешаванд.

Бештари системаҳои обтаъминкунӣ дар солҳои 1960-1980 сохта шудаанд ва муддати 30-50 сол фаъолият доранд. Кухнаву корношоямӣ ва фаъолияти нокифоягии онҳо натиҷаи костагии фаъолияти системаҳои обтаъминкунӣ шудааст. Ин ҳолат раванди таъмини аҳолиро бо об коҳиш медиҳад, хатари ҳамроҳшавии обҳои канализатсиониро дар системаи обтаъминкунӣ афзоиш дода, сабаби пайдоиши эпидемия хоҳад гардид.

Дар давоми сол миллионҳо метри мукааб оби нӯшокӣ талаф мешавад ва аз рӯйи ҳисоби миёна маблағи солоне он 3-4 млн. сомони ро ташкил медиҳад.

Вазъи нохуби инфрасохтори обтаъминкунӣ яке аз асосҳои суст инкишоф ёфтани таъмини об дар кишвар мебошад.

4. Набудани имкониятҳои молиявӣ. Набудани сарчашмаҳои молиявӣ яке аз омилҳои асосии мушкилоти соҳа мебошанд. Давлат бо маблағгузориҳои бюҷетӣ имкони ҳалли пурраи масъаларо надорад. Тарифҳои хизматрасониҳои коммуналӣ ва фондҳои ҷудошудаи бюҷетӣ на танҳо таҷҳизоти техникӣ ва рушди соҳаро таъмин намеkunанд, балки барои нигохдории объектҳои мавҷуда кофӣ нестанд. Аз ин рӯ, Тоҷикистон дар баробари захираҳои дохилӣ – маблағи созмонҳои байналмилалӣ, донорҳо ва сармоягузориҳои хориҷиро низ ҷалб менамояд.

Дар маҷмӯъ иҷрои барномаҳои таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокӣ дар кишвар аз чор сарчашма: маблағҳои мутамаркази ҷумҳуриявӣ, бюҷетҳои маҳаллӣ, сармоягузориҳои худӣ корхонаҳо анҷом дода мешавад.

Айни ҳол бо мақсади бартарафсозии мушкилоти дастрасии аҳолӣ бо оби нӯшокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар нақшаҳои амал, чунин барномаҳои соҳавӣ татбиқ шуда истодаанд:

– Барномаи рушди бахши об барои солҳои 2010-2025;

– Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025.

Тибқи Барномаи рушди бахши об барои солҳои 2010-2025 то соли 2025 таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокӣ кишвар бояд то ба 96,53% анҷом дода шавад. Аз он ҷумла, дар барнома пешбинӣ мешавад, ки бо дарназардошти афзоиши демографӣ, дар ин давра 96% аҳолии деҳот ва 98% аҳолии шаҳр бояд бо оби нӯшокӣ таъмин карда шаванд. Барои амалишавии ин барнома ҳудуди 3 324 843,7 сомонӣ (тахминан 352 ҳазор доллар) дар назар дошта шудааст. Бояд зикр намуд, ки аз ин маблағҳо 2327391 ҳазор сомонӣ, яъне 70 фоизро сармоягузориҳои хориҷӣ ташкил менамояд.

Бо вучуди ин, баъзе пешбиниҳои барнома аллакай шубҳаро ба вучуд меоранд. Зеро дар барнома зикр мешавад, ки соли 2025 аҳолии Тоҷикистон ба 10 млн. хоҳад расид. Ин дар

холест, ки алакай моҳи майи соли 2018 аҳолӣ ба 9 млн. нафар расид. Таҳлилҳои охири мутахассисон нишон медиҳанд, ки дар соли 2020 аҳолии кишвар ба 10,65 баробар хоҳад шуд ва бо суръати 2-3% (яъне 180-270 ҳаз. нафар) афзоиши демографӣ, соли 2025 аҳолӣ ба 12 млн. баробар хоҳад шуд. Таҳлили начандон дақиқи афзоиши аҳолӣ, дар дурнамои миёнамуддат, албатта ба ояндабини вазъи оби нӯшокӣ низ таъсири ҷиддии худро мерасонад.

Яке аз мушкилоти дигар дар ин самт ин ба эътибор гирифта нашудани оби нӯшокӣ ҳамчун маҳсулоти истеъмолии асосии озукаворӣ мебошад. Дар асоси талаботи м. 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озукаворӣ» аз 29 декабри соли 2010, №671 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018, №451 меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро тасдиқ намудааст, ки дар радифи ин маҳсулотҳо оби нӯшокӣ ҳамчун маҳсулоти озукаворӣ ба ин номгӯ ворид нагардидааст.

Вобаста ба вазъи мавҷуда дар соҳаи дастрасӣ ба оби нӯшокӣ, чанд мулоҳизахоро баён намудан мумкин аст, ки мавриди амал қарор додани онҳо ба манфиат мебошанд:

Якум, таҳия ва татбиқи чораҳои самарабахши баҳисобгирии об, бартараф намудани камшавии об дар шабакаи обтаъминкунӣ, насби ҳисобкунакҳои об барои ҳар як истифодабаранда; сохтмони иншоотҳои обгирӣ (водозабор)-и маҳаллӣ дар деҳот.

Дуюм, таҳия ва татбиқи Барномаи дастгирии давлатии рушди об, аз ҷумла

фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои ҷалби сармояҳои хусусӣ ва шароити имтиёзнок барои иттиҳодияҳои, ки хоҳиш ва ё мақсади таъсис додани системаҳои худии обтаъминкуниро доранд.

Сеюм, баланд бардоштани маърифати ҷомеа ва масъулияти онҳо оид ба истифодабарии об, тарғиби риояи талаботҳои санитарияи гигиенӣ, аз он ҷумла тариқи шабакаҳои телевизионӣ.

Чорум, барқарорӣ, таҷдид ва тавсеаи шабакаҳои мутамаркази обтаъминкунии шаҳрҳо ва шаҳракҳо дар асоси лоиҳаҳо.

Дар амалияи имрӯза дар шароити кунунии мамлакат аксаран оби нӯшокӣ ба аҳолӣ аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ расонида мешавад. Дар навбати дигар оби нӯшокӣ, ки ба аҳолӣ расонида мешавад аз нигоҳи сифат ва меъёрҳои муқарраршуда бояд ба талабот ҷавобгӯ бошад. Яъне таҷҳизот, мавод ва моддаҳои кимиёвии барои истифода дар фаъолияти обтаъминкунӣ иҷозатдодашуда ва дорои сертификати мутобикат ба талаботи муқарраргардида бояд истифода бурда шаванд ва аз нигоҳи қуввати (концентратсияи) иҷозатшудаи ниҳии маводи кимиёӣ, биологӣ, микроорганизмҳо ва сатҳи заминаи радиатсионӣ тибқи қоидаи меъёрҳои санитарӣ бояд беҳатар бошад [9, с. 116-117].

Ҳамин тариқ аз таҳлилҳои боло маълум мегардад, ки таъминоти оби нӯшоки яке аз ҷабҳаҳои муҳими ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Барномаи амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 аз 2 феввали соли 2009, №72 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).
2. Барномаи ислоҳоти соҳаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2025 аз 30 декабри соли №72 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).
3. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020, №1688 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов» аз 19 июли соли 2019, №1633 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2009 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/69> (санаи муроҷиат: 15.07.2022).

6. Проблемы качества питьевой воды / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://www.cawater-info.net/all_about_water/?p=11891 (санаи муроҷиат: 15.07.2022).

7. Раҳимзода М.З., Пулотов А.С., Фархудинов Ҷ.И., Ғуломҳайдаров Ҷ.М. Истилоҳоти соҳаи аграрӣ ва ҳифзи муҳити зист дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «Шаҳпар», 2014.-228с.

8. Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Қодиров М.А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи оби нӯшокӣ ва таъмини он» /Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: 2015. – 145 с.

9. Тафсири Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимов М.З. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 298 с.

10. Тимофеев Л.А. Правовые проблемы обеспечения населения России питьевой водой нормативного качества: автореферат док-ра. юрид. наук. – Саратов, 2004. – 44 с.

Аннотатсия

Танзими ҳуқуқи оби нӯшокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи зерин масъалаҳои дастрасӣ ва таъмини оби нӯшокӣ, инчунин танзими ҳуқуқи он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф бо таъя ба манбаъ ва маводҳои таҳлилгардида мушкилотро дар самти мазкур нишон додааст. Ҳамзамон бо мақсади бартароф намудани камбудии ҷойдошта дар ин самт тақлифҳои ҳудро низ пешниҳод намудааст.

Аннотация

Правовое регулирование питьевой воды в Республике Таджикистан

В данной статье рассматриваются вопросы доступа и подачи питьевой воды, а также ее правовое регулирование. Автор показывает проблемы в этом направлении на основе проанализированных источников и материалов. В то же время, с целью устранения имеющихся недостатков в этом направлении, он также представил свои предложения.

Annotation

Legal regulation of drinking water in the Republic of Tajikistan

In the following article, the issues of access and supply of drinking water, as well as its legal regulation are discussed. The author shows the problems in this direction based on the analyzed sources and materials. At the same time, with the aim of eliminating existing shortcomings in this direction, he also presented his proposals.

УДК: 342.417

Гаюров Фарходчон Нарзуллоевич,

мутахассиси шуъбаи қонунгузорӣ оид ба молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкии Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: faroid1001@mail.ru

Тел.: (+992) 900-11-11-67.

СУПОРИДАНИ АНДОЗ ҲАМЧУН УҲДАДОРИИ КОНСТИТУТСИОНӢ - ҲУҚУҚИИ ҲАР ШАХС

Калидвожаҳо: андоз; супоридани андоз; уҳдадорию конститусионӣ; Конститутсия; ҳуқуқ; инсон; объекти андоз.

Ключевые слова: налог; уплата налога; конституционное обязательство; Конституция; право; человек; объект налога.

Keywords: tax; tax payment; constitutional liability; constitution; right; human; tax object.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ – бунёди давлати сохибхитёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ ворид гардид. Меҳвари сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро арзиши олий будани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва ҳифзи онҳо, гуногунандешии сиёсӣ, баробарии шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, фаъолияти озоди иқтисодӣ ва сохибкорӣ, рақобати озод дар иқтисодиёт ташкил медиҳанд [1].

Инсон ва шаҳрванд бо ҳуқуқ ва озодиҳои худ дар сатҳи Конститутсия арзиши олий дошта, онро метавонад бевосита ё бавосита амалӣ намояд. Дар ҷомеа барои инсон тамоми шароит фароҳам оварда шудааст, то ин ки ӯ баҳри татбиқ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои худ аз самтҳои гуногун истифода намояд.

Қисми таркибии вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд на фақат ҳуқуқу озодӣ, балки вазифаҳои асосии вай низ мебошад. Вазифаи асосӣ – ин талаботи конститусионии бо масъулияти ҳуқуқӣ ҳифзшавандае мебошад, ки ба ҳар шахс ва шаҳрванд вобаста ба қонун гардонидани манфиатҳои ҷомеа, давлат ва шахси дигар пешниҳод карда мешавад. Ҳуқуқу вазифаҳои асосии шахс инъикоси муносибатҳои гуногуни байни ҷомеаю давлат ва инсонро шаҳрванд аст. Ҳар як давраи иқтисодӣ ҷомеа, дигаргун шудани мақсаду вазифаҳои асосии давлат ба номгуӣ ҳуқуқ,

озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд ва мазмунҳои онҳо таъсири бевосита мерасонад.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [2, с.64] асосан уҳдадориҳои инсон ва шаҳрванд дар моддаҳои 42-45 муқаррар карда шудааст. Мазмунҳои уҳдадориҳои мазкурро масъалаҳои зерин ташкил менамоянд. Вазифадор будани ҳар шахс ҷиҳати риояи Конститутсия ва дигар қонунҳои кишвар, эҳтироми ҳуқуқ, озодӣ ва шаъну шарафи дигарон, ҳифзи ватан, ҳимояи манфиати он, ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, супоридани андоз ва дигар пардохтҳо аз ҷумлаи уҳдадориҳои конституционии инсон ва шаҳрванд маҳсуб меёбанд.

Иҷрои уҳдадориҳои конституционии инсон ва шаҳрванд вазифаи муқаддаси ҳар як шахс мебошад. Ҳангоми эътирофи уҳдадориҳои мазкур дар сатҳи Конститутсия иҷроиши он ба ҳама сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молумулк ҳатмӣ мебошад.

Супоридани андоз ва пардохтҳои пешбинишудаи қонун яке аз уҳдадориҳои конституционии инсон ва шаҳрванд маҳсуб ёфта, тавассути қонунҳои соҳавӣ танзим ва қарор дода мешавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо уҳдадориҳои пардохти андоз, инчунин уҳдадориҳои супоридани пардохтҳои ҳатмӣ муқаррарнамудаи қонунро пешбинӣ намудааст.

Андоз шартӣ зарурии мавҷудияти давлат мебошад, бинобар ин уҳдадорию супоридани

андоз ҳамчун талаботи бечунучарои давлат ба ҳамаи андозсупорандагон дахл дорад. Баъдан, ин ухдадории андозсупорандагон, аз ҷумла шаҳрвандоне, ки бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба ғаёлияти соҳибкорӣ машғуланд манфиатҳои ҷамъиятии ҳамаи аъзоёни ҷомеа ро таҷассум мекунад. Аз ин рӯ, давлат ҳуқуқ дорад ва вазифадор аст барои танзими муносибатҳои ҳуқуқии андоз бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии на танҳо андозсупорандагон, балки дигар аъзоёни ҷамъият низ ҷораҳо андешид.

Сониян, хусусияти андозҳо аз он иборат аст, ки онҳо «асоси зарурии иқтисодии мавҷудият ва ғаёлияти давлат, шартҳои иҷроии вазифаҳои ҷамъиятии он буда, шакли бегона кардани моликият бо мақсади таъмини хароҷоти давлат мебошад. Андозҳо барои амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва дигар вазифаҳои Тоҷикистон ҳамчун давлати демокративу иҷтимоӣ замина ва имконият фароҳам меоранд.

Сеюм, қонунгузорӣ дар бораи андозҳо ва пардохтҳо бояд ҳарчи бештар мушаххас бошад, номуайянии меъёрҳои он метавонад боиси худсари мақомоти андоз ва вайрон кардани принсипи баробарӣ дар назди қонун гардад. Санади қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо бояд тавре таҳия карда шаванд, ки ҳар кас аниқ донад, ки кадом андозу пардохтҳо, кай ва бо кадом тартиб бояд пардохт намояд ва ҳама шубҳаҳо, зиддиятҳои бартаарафнашавандаро дарк намояд ва номуайянии ҷунин амалҳо ба ғоидаи супорандаи андоз ё боҷ маънидод карда мешаванд. Номуайянии қоидаҳои андоз метавонад ҳам боиси поймол шудани ҳуқуқи андозсупорандагон ва ҳам саркашӣ аз ухдадории конститусионӣ оид ба супоридани андоз гардад.

Истифодаи мафҳуми «ухдадории андоз» дар қонунгузори андози миллӣ бо сабабҳои таърихӣ, инкишофи қонунгузори андоз ва дигар пардохтҳо, инчунин амалияи муқарраргардидаи татбиқи ҳуқуқ дар давлат вобаста аст. Дар Тоҷикистон мафҳуми ухдадории андоз ҳам дар қонунҳои соҳавӣ ва ҳам дар мазмуни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст.

Андоз пардохтест, ки ба бучети давлатӣ гузаронида шуда, даромади давлатро ташкил

медихад. Он пардохтест, ки бо анҷом додани он моликияти андозсупоранда ба моликияти давлатӣ мубаддал мегардад, яъне ҳуқуқи моликияти хусусии супорандаи андоз нисбати маблағҳои ба сифати андозпардохта қатъ гардида, ба ин маблағҳо ҳуқуқи моликияти давлатӣ пайдо мешавад. Ҳуқуқи моликият пайдо кардани давлат ба маблағи андоз ба он имконият медиҳад, ки маблағи ба бучет воридшударо бидуни кадом як маҳдудият ва бо салоҳияти худ ихтиёрдорӣ намояд.

Муқаррар ва ситонидани андоз ҳуқуқи истисноии давлат аст. Ҳеҷ каси дигар ҳуқуқ надорад андозсупорандаро ҷиҳати супурдани андоз ухдадор намояд. Ҳеҷ кас ҳангоми муқаррар кардани андоз ҳуқуқи ба давлат таъсир расонданро надорад. Андоз дар асоси ихлори иродаи яктарафаи давлат муқаррар карда мешавад. Ҳуқуқи муқаррар кардани андозҳо ва муайян кардани тартиби ситонидани онҳо фақат мақоми олии қонунгузорӣ ва мақомоти маҳаллии намоёндагӣ доранд. Ҳуқуқи назорат аз болои пурра ва саривақт пардохтани андоз, инчунин ҳуқуқи маҷбурсозӣ ҷиҳати пардохти андоз ба мақомоти ваколатдори ҳокимияти иҷроия ва судӣ дахл дошта, онҳо амалан иҷро шудани иродаи давлатро зимни гирифтани андоз таъмин менамоянд.

Муносибати дигарро метавон нишон дод, ки барои қонунгузори андоз хос аст. Кодекси андоз бар мафҳуми ухдадории андоз сохта шудааст. Масалан, дар моддаи 33 Кодекси мазкур, ки «Ухдадории андозсупоранда» ном дорад, муайян кардааст, ки ухдадории андоз ухдадории андозсупоранда мебошад, ки маблағи андозро бо тартиб ва муҳлати муқарраргардида ҳисоб кардан, эълон кардан ва (ё) пардохти маблағи андоз ва пардохт мебошад.

Тибқи моддаи 14 Кодекси андози ҚТ субъектҳои муносибатҳои андозӣ шахсоне ба ҳисоб мераванд, ки ба таври мустақим ва ё ғайримустақим дар муносибатҳои андозӣ иштирок менамоянд, дорои ҳуқуқи ухдадориҳо мебошанд ва ё бо амал ё беамалии худ ухдадориҳои андозиро ба вучуд меоваранд.

Андозсупоранда (супорандаи андоз) – шахсе, ки мутобиқи Кодекси андоз ба зиммаи ухдадории пардохти андозҳо гузошта шудааст,

чумла, шахси вокей андозсупоранда ба ҳисоб меравад, агар чунин шахс резидент бошад.

Барои мақсадҳои андозбандӣ инҳо резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешаванд:

1) агар шахси вокей дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми давра ва ё даврахое, ки дар маҷмӯъ дар давоми ҳар давраи 12-моҳаи дар ҳамин соли тақвими қорӣ оғозшаванда ё баохиррасида бештар аз 182 рӯз қарор дошта бошад, барои соли қорӣ тақвимӣ резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - резидент) ба ҳисоб меравад, вале бо назардошти:

а) шахси воқеие, ки дар соли тақвими қорӣ резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, вале дар давоми соли тақвими қаблӣ резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон набуд, барои давраи қорӣ андоз танҳо аз санаи якуми воқеан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳузур доштан резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешавад;

б) шахси воқеие, ки дар соли тақвими қорӣ резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, вале дар давраи минбаъдаи андоз резидент намебошад, барои давраи қорӣ андоз танҳо дар даврае резидент ҳисобида мешавад, ки рӯзи охири ҳузури шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеан ба охир мерасад;

2) шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давоми соли тақвими қорӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, дар ҳамин соли тақвими, новобаста ба давомнокии чунин хизмат резидент ба ҳисоб меравад;

3) шахсони воқеие, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд;

4) шахсони воқеие, ки барои қабул шудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё дар бораи гирифтани иҷозат барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе қабули шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ариза додаанд, сарфи назар аз муҳлати будубош дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф мешаванд, агар шахс берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳалли зисти доимӣ надошта бошад.

Шахси воқеие, ки мутобиқи ҳамин модда резидент намебошад, ғайрирезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Шаҳрванди давлати хориҷӣ, сарфи назар аз муҳлати дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон

буданаш, резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб намеравад, агар чунин шахс дорои мақоми дипломатӣ ё консулӣ (ё узви оилаи чунин шахс) ва ё қорманди ташкилоти байналмилалӣ ё шахси дар хизмати давлатии давлати хориҷӣ (ё узви оилаи чунин шахс) қарордошта бошад.

Дар адабиёт мазмуни уҳдадорӣ пардохти андоз ба маънои васеъ ва маҳдуд баррасӣ мешавад. Чунон ки Е.Ю.Грачев ва О.В. Болтинова [3, с.71] қайд менамоянд, уҳдадорӣ андоз ба маънои васеъ на танҳо уҳдадорӣ андозсупорандаро оид ба пардохти андозҳои қонунан муқарраршуда, балки дигар уҳдадориҳои андозсупорандагонро низ дарбар мегирад. Ин равиши васеъ хеле маъмул аст. Ҳамзамон В.Н. Назаров равишхоро ба таърифи «уҳдадорӣ пардохти андоз» ба васеъ ва маҳдуд тақсим мекунад. Вай нишон медиҳад, ки «уҳдадориҳои супоридани андоз дар ҳуқуқи андоз ҳамчун уҳдадорӣ андоз ба маънои васеи ин мафҳум фаҳмида мешавад» [4, с.51]. Дар баробари ин, дар байни ҳамаи уҳдадориҳои конститусионӣ оид ба пардохти андозҳои қонунӣ муқарраршуда баръало ба назар мерасад, ки дар маънои маҳдуд муайян кардани мазмуни уҳдадорӣ андоз мебошад.

Чунон ки И.Г. Гараев ба маънои васеъ уҳдадорӣ пардохти андоз «маҷмӯи тадбирҳои рафтори дурусти андозсупоранда, уҳдадориҳои андозсупоранда ҳамчун қисми мақоми ҳуқуқи он мебошад, ки дар Кодекси андози Тоҷикистон ифода ёфта, дар қонуни андоз фаҳмида мешавад». Маҷмӯи тадбирҳои дар боло зикршуда дар моддаи 33 Кодекси андози Тоҷикистон «Уҳдадориҳои андозсупорандагон» муқаррар карда шудаанд.

Ҳамин равиши васеъро Н. Кучерявенко дастгирӣ менамояд. Вай бар ин назар аст, ки мафҳуми «уҳдадорӣ супоридани андоз» бояд «тамоми низоми уҳдадориҳои андозсупорандаро вобаста ба супоридани андоз ва пардохтҳо умумӣ кунад» [5, с.746]. Муаллиф таъкид мекунад, ки бояд на дар бораи як вазифа, балки дар бораи низоми вазифаҳо сухан ронд, ки аз ҷумла баҳисобгирии андоз, ҳисоботи андоз ва ғайраро дар бар мегирад.

А.Г. Иванов бо риояи равиши васеъ барои дарки моҳияти мафҳуми «уҳдадорӣ андоз» онро ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқие муайян мекунад, ки тибқи қонунгузорӣ андоз ба миён

меояд. Вай қайд мекунад, ки «қонунгузории андоз на танҳо супоридани андоз, балки иҷрои баъзе амалҳои мурофиавиро, ба монанди дар мақомоти андоз ба қайд гирифтани, муайян ва баҳисобгирии объектҳои андозбандӣ ҳисоб кардани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, пешбурд, тартиб додан ва таъмин намудани баҳисобгирӣ ва сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботи андоз низ тақозо мекунад» [6, с. 24].

Илова бар ин, А.Г. Иванов амалҳои оид ба иҷрои уҳдадории андоз, аз ҷумла амалиёти мақомоти идораи андозро дар бар мегирад. Чунин муносибат ба назар нодуруст аст, зеро мақомоти андоз, молия ва гумрук уҳдадории андозро иҷро накарда, иҷрои онро танҳо ташкилу таъмин мекунад. Муаллифони дигар, масалан М. Клейменов ва Е.Л. Калашникова, бо риояи равиши васеъ, уҳдадории андозро як «мачмӯи чораҳои рафтори дурусти андозсупоранда» номидааст [7, с. 164]. Чунин бархурд ба назари мо низ нодуруст менамояд, зеро он ба таркиби уҳдадории андоз таркиби бемаҳдудияти тамоми уҳдадориҳои андозсупорандаро умуман дохил мекунад.

Ба маънои маҳдуд уҳдадории андоз, ба гуфтаи Е.Ю. Грачева ва О.В. Болтинова «уҳдадории супоридани андоз ин дар тартиб ва муҳлати муқаррарнамудаи қонунгузорӣ Дар бораи андозҳо ва пардохтҳо ба давлат маблағи дахлдорро пардохт намудан мебошад» [8, с. 71].

Дар навбати худ Э.Э. Якушкина пешниҳод мекунад, ки уҳдадории андоз ба маънои маҳдуд ва васеъ фаҳмида шавад. Дар баробари ин, дар доираи уҳдадории андоз ба маънои маҳдуд, вай уҳдадории андозсупорандаро оид ба супоридани андоз муайян менамояд. Дар доираи уҳдадории андоз ба маънои васеъ, вай мачмӯи тамоми амалҳои андозсупорандаро дар раванди муносибатҳои мураккаби ҳуқуқии андоз оид ба пардохти андоз, аз ҷумла бо иштироки дигар субъектҳо, ки дар натиҷа кафолат медиҳад, мефаҳмад. дар бораи ба буҷет супурдани маблағи андоз [9, с. 10]. Ҳамин тариқ, он мундариҷаи фаъолиятҳоеро, ки ба равиши васеъ дохил мешаванд, мушаххас намекунад.

Таҳлили бархурдҳои муаллифони боло ба мафҳуми «уҳдадории андоз» имкон медиҳад, ки мафҳуми зеринро таҳия намуд. Уҳдадории супоридани андоз ин уҳдадории

конститутсионии яктарафаи андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ташкилотҳо) оид ба саривақт ва пурра ба низоми буҷет супоридани андоз ва пардохтҳои қонунан муқарраршуда мебошад. Мазмуни уҳдадории андоз аз амалҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳими андозсупорандагон дар ташаккули манбаи андоз, ҳисобкунии андоз, эълонияи андоз ва ба буҷети дахлдор гузаронидани он иборат аст.

Уҳдадорӣ ҳамеша иштирокчиён дорад. Ба гуфтаи В.Д. Виннитский, се тарафро иштирокчиёни уҳдадориҳои андоз ҳисоб кардан мумкин аст: давлат ҳамчун кредитор, андозсупоранда ҳамчун қарздор ва миёнаравҳое, ки ҳаракати маблағҳо ва тағйири молу мулкро дар чараёни муносибатҳои ҳуқуқии андоз анҷом медиҳанд [10, с.23]. Ин нақшо ҳам агентҳои андоз ва ҳам ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ иҷро карда метавонанд. Қайд кардан муҳим аст, ки давлат, ки дар уҳдадории андоз ду нақшо иҷро мекунад, ҳам субъекти яққонибаи андозро муқаррар кардааст ва ҳам субъекте мебошад, ки маблағи ин андозро мегирад.

В.Д. Виннитский давлатро «кредитори андоз» ва андозсупорандаро «қарздори андоз» муайян кардааст [11, с.24]. Ҳамзамон, ӯ қайд мекунад, ки ин муносибатҳои ҳуқуқӣ дучониба мебошанд, зеро давлате, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии андоз иштирок мекунад, манфиатҳои ҷамъиятиро дорад, ки аз зарурати аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок тақсим кардани сарбории хароҷоти давлатӣ дар байни аъзои ҷамъият иборат аст. Андозсупоранда вазифадор аст, ки давлатро бо маблағи барои амалӣ гардондани манфиатҳои оммавӣ зарур таъмин намояд.

Дар асоси моддаи 34 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2021, №1844 андозсупоранда уҳдадор аст:

1) бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақомоти андоз ба сифати андозсупоранда аз қайд гузарад;

2) бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси андоз ба сифати супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шавад;

3) баҳисобгирии даромаду хароҷот ва объектҳои андозбандиро мутобиқи қонунгузории андоз ба роҳ монанд;

Ҳамин тавр, агар андозҳои мустақим бевосита аз даромад ё худ амволи андозсупоранда ситонида шавад, андозҳои ғайримустақим дар шакли иловапулӣ ба нархи фурӯши мол, қору хизматрасонӣ ситонида мешаванд.

Аз рӯи субъекти андозбандишаванда андозҳо ба се намуд тақсим карда мешаванд:

- 1) андозҳо аз шахсони воқеӣ;
- 2) андозҳо аз шахсони ҳуқуқӣ;
- 3) андозҳои ҳамҷавор.

Вобаста аз мақсадҳои истифодабарии андозпулиҳо, андозҳо боз ба ду намуд ҷудо карда мешаванд:

- 1) андозҳои умумӣ;
- 2) андозҳои мақсаднок (масалан, андози иҷтимоӣ ё андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард).

Андозҳоро инчунин ба андозҳои микдорӣ вобаста ва танзимкунанда ҷудо кардан мумкин аст.

Андозҳои микдорӣ баръакси андозҳои тақсимшаванда на баҳри пӯшонидани хароҷот, балки ба имконияти андозҳоро пардохта тавонистани андозсупоранда асос ёфтаанд. Ин андозҳо вазъи дороии амволи андозсупорандаро мустақим ё ғайримустақим ба ҳисоб мегиранд.

Андозҳои вобаста, даромадҳое мебошанд, ки ба муддати дароз пурра ё қисман ҳамчун манбаи даромади ягон бучети мушаххас вобаста карда шудаанд. Чунончи, андозҳои маҳаллӣ ба бучетҳои дахлдори маҳаллӣ вобаста карда шудаанд.

Андозҳои танзимкунанда ҳар сол бо мақсади талофӣ қаср (дефисит) байни бучетҳои дахлдор тақсим карда мешаванд. Мутобиқи КА ҚТ ҳамаи андозҳои умумидавлатӣ андозҳои танзимкунандаанд. Маблағи ин андозҳо байни бучетҳои ҷумҳурӣ ва маҳаллӣ тавассути Қонуни ҳар сол қабулшаванда дар бораи бучети давлатӣ тақсим карда мешавад.

Ба андешаи И.И.Кучеров пардохтҳои ҳатмие вучуд доранд, ки онҳоро вазъи андоз номидан мумкин аст. Онҳо аломатҳои андозро надошта, вале хусусияти ҳатмиро дар нисбати супорандаи муайян доранд,[12, с.40-41]. Масалан, парафискалитет. Чунин пардохти ҳатмӣ ба манфиати шахси ҳуқуқии ҳуқуқи омма ё хусусӣ, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ нестанд, анҷом дода мешавад.

Мисоли он шуда метавонад хирочи ҳакамӣ, ки барои маблағгузории ҳаққи қори ҳакамот, хароҷоти ташкил ва гузаронидани баррасии баҳс ва ғайра пардохта мешавад. Ба номгуӣ квазиандозҳо инчунин хирочҳои патентгирӣ, суғуртапулӣ ба бунёдҳои давлатӣ ё хусусии суғуртакунанда ва ғайра дохил мешаванд.

Унсурҳои андоз гуфта, воҳидҳои функционалии дохилии ифодаёбандаро меноманд, ки дар маҷмӯъ сохтори ҳуқуқи андозро ташкил медиҳанд. Сохтори таркибӣ барои ҳамаи намудҳои андоз ва пардохтҳо ягона мебошад ва аз ин рӯ он универсалӣ мебошад. Аммо ифодаёбии ин унсурҳо барои ҳар як намуди андоз бо хусусияти хос пешбинӣ шуда, дар натиҷа ҳар як андоз намуди алоҳидаи фардиро қасб намуда, имконияти фарқ намудани андозҳо ва пардохтҳоро пешбинӣ менамояд.

С.Г. Пепеляев ба чунин унсурҳои андоз ишора намудааст:

- андозсупоранда - шахсе, ки ба зиммаи ӯ вазифаи ҳуқуқии пардохти андоз гузошта шудааст;

- объекти андозбандӣ – далелҳои ҳуқуқие (амал, воқеа, ҳолат), ки меъёрҳои ҳуқуқ ба миён омадан, тағйир ёфтан ё худ қатъ гардидани ҳуқуқи вазифаҳо дар баҳши андозро ба онҳо алоқаманд медонанд;

- манбаи андоз – аломатҳое, ки хусусияти воқеиро (на ҳуқуқиро) муайян мекунад ва барои ситонидани андози дахлдор асос мешаванд;

- миқёси андоз – тартиби ҳисоб кардани манбаи андоз;

- тарзи ҳисоби манбаи андоз – тарзу усули ҳисобу китоби андоз;

- давраи андозсупорӣ – муҳлате, ки дар давоми он ҷарайёни ташаққули манбаи андоз анҷом меёбад ва ҳаҷму андозаи уҳдадорӣ андоз пурра муайян мегардад;

- воҳиди андозбандӣ – воҳиди миқёсиест, ки барои микдоран муайян намудани манбаи андоз истифода мешавад;

- меъёри андоз – муайянкунандаи ҳаҷму андозаи аз ҳар воҳиди андозбандӣ ситондани андоз;

- тарзу усулҳои андозбандӣ – тартиби тағйир додани меъёри андоз вобаста ба афзоиши манбаи андоз;

- тартиби ҳисоб кардани андоз – бо истифода аз усулҳои муҳосибӣ баҳисоб гирифтани андоз;

- тарзу тартиби пардохти андоз – пардохти андоз бо декларатсия, манбаи пардохт ва усули кадастрӣ [13, с.40-42].

Объекти андозбандӣ (объекте, ки бо андозбандӣ алоқаманд аст) - ҳолатҳо, ҳуқуқҳо ва (ё) ҳаракатҳои аз рӯи ҳар як намуди андоз муайяншаванда, ки аз мавҷудияти онҳо уҳдадорӣ андоз ба миён меояд. Объекти андозбандӣ метавонад аз амвол, даромад, фоида, амалиёт доир ба таҳвили мол (кор, хизматрасонӣ), арзиши молҳои таҳвилшуда (ичрои корҳо, хизматрасониҳо), воридоти (содироти) мол ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё дигар объекте, ки Кодекси андоз муқаррар намудааст, иборат бошад.

Объекти андозбандӣ молу мулк, амал, натиҷаи амал ё ҳолати дигаре мебошад, ки дорои хусусияти арзишӣ, миқдорӣ ё ҷисмонӣ буда, бо мавҷудияти он тибқи қонунгузории андоз уҳдадорӣ андозии андозсупоранда ба вучуд меояд. Ҳар андоз объекти мустақили андозбандӣ дорад, ки мутобиқи қисми махсуси Кодекси андозии ҶТ муайян карда мешавад.

Масалан, мутобиқи моддаи 181 Кодекси андозии ҶТ Объекти андозбандии андоз аз даромад даромади андозбандишавандаи андозсупоранда дар давраи ҳисоботӣ, сарфи назар аз маҳал ва усули пардохт, мебошад. Объекти андозбандии андоз аз даромади андозсупоранда резидент даромадхое мебошанд, ки аз ҳамаи манбаъҳои даромад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд.

Ҳар як андоз объекти мустақили ба худ хос дорад. Масалан, объекти андозии соҳибони воситаи нақлиёт- воситаи нақлиёт аст. Объекти андозии ғайриманкул – хонаҳои истиқоматӣ, квартирахо (хучрахо), бўстонсаройҳо, гаражҳо ва дигар биноҳои иморату иншоотҳо мебошанд.

Объекти андозбандии андоз аз даромади андозсупоранда-ғайрирезидент танҳо даромадхое дониста мешаванд, ки аз манбаъҳои даромад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд. Даромади умумии андозсупоранда ба даромадҳои зерин ҷудо карда мешавад: а) даромаде, ки дар манбаи пардохт андозбандӣ мегардад; б) даромаде, ки дар манбаи пардохт андозбандӣ карда намешавад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 аз 6 феввали соли 2018 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.02.2022).
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.
3. Налоговое право: учебник / под ред. Е.Ю. Грачевой, О.В. Болтиновой. – М.: Проспект, 2012. С. 71.
4. Назаров В.Н. Основы налогового права. - М.: Компания Спутник+, 2008. С. 51.
5. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права: в 2 т. Т. 1: Общая часть. - М.: Статут, 2009. – С. 746.
6. Иванов А.Г. Понятие администрирования налогов. // Финансовое право. 2005. № 9. – С. 24.
7. Клейменова М.О. Налоговое право: учебное пособие. - М.: Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2013. С. 164.
8. Налоговое право: учебник / под ред. Е.Ю. Грачевой, О.В. Болтиновой. – М.: Проспект, 2012. – С. 71.
9. Якушкина Е.Е. Принудительное исполнение обязанности по уплате налога налогоплательщиком-организацией: Финансово-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Воронеж, 2006. – С. 10.
10. Винницкий Д.В. Налоговое обязательство и система налогового обязательственного права // Законодательство. 2003. № 7. С. 23.

11. Винницкий Д.В. Налоговое обязательство и система налогового обязательственного права // Законодательство. 2003. № 7. С. 24.
12. Кучеров И.И. Налоговое право России: Курс лекций. М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфор», 2001. С.40-41.
13. Основы налогового права (Зери таҳрири С.Г. Пепеляев). М.: Инвест Фонд, 1995. Саҳ. 40-42.

Аннотатсия

Супоридани андоз ҳамчун ухдадории конституционӣ-ҳукукии ҳар шахс

Дар мақола муаллифи супоридани андозро ҳамчун ухдадории конституционӣ-ҳукукии ҳар шахс мавриди таҳқиқ қарор дода, меъёрҳои, ки асоси конституционӣ-ҳукукии, ки муносибатҳои андозиро танзим мекунад, муайян намудааст. Ҳамчунин, қайд менамояд, ки супоридани андоз ва пардохтҳои пешбиниамудаи қонун яке аз ухдадориҳои конституционии инсон ва шаҳрванд маҳсуб ёфта, тавассути қонунҳои соҳавӣ танзим ва қафолат дода мешавад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ухдадории пардохти андоз, инчунин ухдадории супоридани пардохтҳои ҳатмии муқаррарнамудаи қонунро пешбинӣ намудааст.

Аннотация

Уплата налогов как конституционно-правовая обязанность каждого человека

В статье автор исследовал уплату налога как конституционно-правовую обязанность каждого человека, установил основные конституционно-правовые нормы, регулирующие налоговые отношения. Также отмечается, что уплата налогов и платежей, предусмотренных законом, считается одной из конституционных обязанностей человека и гражданина, регулируется и гарантируется отраслевыми законами. Конституция Республики Таджикистан предусматривает не только обязанность по уплате налогов, но и обязанность по уплате обязательных платежей, установленных законом.

Annotation

Paying taxes as a constitutional and legal duty of every person

In the article, the author investigated the payment of tax as a constitutional and legal obligation of every person, established the basic constitutional and legal norms governing tax relations. It is also noted that the payment of taxes and payments provided for by law is considered one of the constitutional duties of a person and citizen, regulated and guaranteed by sectoral laws. The Constitution of the Republic of Tajikistan provides not only the obligation to pay taxes, but also the obligation to make mandatory payments established by law.

УДК: 341.018

Камолов Хуршедулло,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

E-mail: kamolov.kh@icloud.com

Тел.: (+992) 554-45-29-29.

МАВҚЕИ МЕЪЁРҲО ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; татбиқнамоӣ (имплементатсия); қонунгузориҳои миллий; ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи дохилидавлатӣ; низоми ҳуқуқӣ; шартномаҳои байналмилалӣ; ҳуқуқи ҷиноятӣ.

Ключевые слова: нормы международного право; принципы международного права; имплементация; национальное законодательство; международное право; внутригосударственное право; правовая система; международные договоры; уголовное право.

Keywords: norms of international law; principles of international law; implementation; national legislation; international law; domestic law; legal system; international treaties; criminal law.

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолият ва ташкили давлати ҳуқуқбунёд, дар ҚТ чараёнҳои ташаккул ва тақмили қонунгузориҳои миллий бо назардошти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ оғоз ёфт. Дар ҚТ мафкураи нави сиёсӣ пойдор гардид, ки ҳамчун асоси фаъолияти берунӣ ва дохилии давлати навташкил - эътирофи бартарияти ҳуқуқи байналмилалиро муайян намуда, дар баланд бардоштани нақши он дар низоми қонунгузориҳои миллий мусоидат кард. Бо мурури замон қонунгузориҳои Тоҷикистон хусусиятҳои ҳуқуқи байналмилалиро касб намуда, дар он меъёрҳо ва принципҳои умумиэътирофшуда мустаҳкам мегарданд, шартномаҳои байналмилалии нав ва қаблан аз тарафи ИҚШС имзонашуда мавриди татбиқ (имплементатсия) қарор дода мешаванд.

Бояд эътироф намуд, ки яке аз омилҳои ҳаётан муҳими мавҷудияти ҷомеаи башарӣ дар қураи замин, бартарияти мутлақи арзишҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз аз ҳамин ҷо, масъалаи бартарияти меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба ҳуқуқи миллий маншаъ мегирад.

Ҳуқуқи байналмилалӣ низоми ҳуқуқии мураккаб ва ба худ ҳосе мебошад, ки таъсири он ба низоми ҳуқуқии миллий доимо меафзояд. Дар институтҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилӣ аз ибтидо ғояҳои умумидемократӣ мустаҳкам гардидаанд, ки

асоси онҳоро ҳимояи манфиатҳои тамоми башарият ташкил медиҳад.

А.А. Моисеев дар асоси таҳлили конститутсияҳои кишварҳои хориҷӣ ба хулоса меояд, ки аксарияти қонунҳои асосӣ ё конститутсияҳои давлатҳо бартарияти принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалиро нисбат ба меъёрҳои ҳуқуқи дохилидвлатӣ эътироф мекунанд [1, с. 56]. Масалан:

– б. 1 м. 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Австрия: «Меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати қисми таркибии ҳуқуқи федеролии Австрия амал мекунанд»;

– м. 25 Конститутсияи Ҷумҳурии Федеролии Олмон: «Меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қисми таркибии ҳуқуқи федеролӣ мебошанд. Онҳо нисбат ба қонунҳо бартарият дошта, барои шахсони дар ҳудуди Федератсия қарордошта ҳуқуқ ва ухдадорихоро бевосита ба вучуд меоранд»;

– м. 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Лаҳистон: «Ҷумҳурии Лаҳистон ҳуқуқи байналмилалии онро ухдадоркунамандари роя менамояд»; б. 1 м. 87: «Сарчашмаҳои ҳуқуқи умумихатмӣ Ҷумҳурии Лаҳистон инҳо

мебошанд: Конститутсия, қонунҳо, шартномаҳои байналмилалӣ тасдиқшуда...»;

– б. 4 м. 15 Конститутсияи ФР: «Принсипҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ ФР қисми таркибии низоми ҳуқуқӣ мебошанд. Агар дар шартномаи байналмилалӣ ФР нисбат ба қонунҳо қоидаи дигар пешбинӣ шуда бошад, пас қоидаҳои шартномаи байналмилалӣ татбиқ карда мешаванд»;

– м. 90 Конститутсияи Ҷумҳурии Туркия: «Созишномаҳои байналмилалӣ, ки ба таври дахлдор баста шудаанд, қувваи қонунро касб менамоянд»;

– м. 55 Конститутсияи Ҷумҳурии Фаронса: «Шартномаҳо, созишномаҳо, ки ба таври дахлдор тасдиқ ё маъқул дониста шудаанд, аз лаҳзаи интишор шуданашон қувваеро касб менамоянд, ки аз қувваи қонунҳои дохилӣ баланд мебошад, ба шарте, ки чунин шартнома аз ҷониби тарафи дигар татбиқ карда шавад»;

– м. 193 Конститутсияи Конфедератсияи Швейтсария: «Муқаррароти уҳдадоркунандаи ҳуқуқи байналмилалӣ вайрон шуда наметавонанд»;

– боби 10 Конститутсияи Шветсия: «Агар дар қонун муқаррар шуда бошад, ки шартномаҳои байналмилалӣ бояд ҳамчун ҳуқуқи миллии Шветсия амал кунанд, Риксдаг метавонад қароре қабул намояд, ки давлат дар оянда худро бо тағйиротҳои шартнома, ки барои давлат ҳатмӣ мебошанд, алоқаманд мекунад. Вале чунин қарор тағйиротҳои минбаъдаи маҳдудро дар назар дошта метавонад»;

– м. 3 Конститутсияи Ҷумҳурии Эстония: «Принсипҳо ва меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қисми ҷудонашавандаи низоми ҳуқуқи Эстония мебошанд.»; м. 123: «Агар қонунҳо ё дигар санадҳои Ҷумҳурии Эстония ба шартномаҳои байналмилалӣ тасдиқнамудаи Маҷлиси давлатӣ муҳолифат кунанд, муқаррароти шартномаҳои байналмилалӣ татбиқ карда мешаванд»;

– м. 98 Конститутсияи Ҷопон: «Шартномаҳои аз тарафи Ҷопон басташуда ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ

муқарраршуда бояд бовиҷдонона риоя карда шаванд» [2, с. 34].

Ба ин гурӯҳ Конститутсияи ҚТ низ шомил мебошад, зеро тибқи қ. 3 м. 10 он «Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад» [3, с. 18].

Дар замони имрӯза ҳуқуқи байналмилалӣ ба сифати ҳуқуқи «намунавӣ» хизмат мекунад, ки дар заминаи он қонунгузорию дохилидавлатӣ ташаккул меёбад. Дар робита ба ин, бо назардошти асосҳои адолат ва раҳмдилӣ, баҳодиҳии объективӣ ҳуқуқ ба ҷаҳони арзишманди инсонӣ бояд мазмун ва аҳамияти ҳақиқии ҳуқуқи ҷиноятӣ барқарор карда шавад.

Қобили зикр аст, ки ба низоми ҳуқуқи миллии шомил шудани меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ҷараёни объективӣ ва асоснок мебошад [4, с. 48]. Чунинчӣ, яке аз принсипҳои ғайриқонунӣ дар ҚТ – баргаштани меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, нисбат ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқи зерқонунӣ мебошад [5].

Муқаррароти ишорашуда барои қонунгузорию даврони соҳибистиклолӣ нав буда, зарурати унификатсия ва мутобиқгардонии меъёрҳои қонунгузорию ҷиноятӣ ҚТ ва меъёрҳои санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистонро ба миён меорад. Таҳқиқи ин масъалаҳо дар доираи ҳамин рисолаи илмӣ дар ҳалли баъзе проблемаҳо, ки бо мутобиқгардонии меъёрҳои ҳуқуқи Ҷиноятӣ Тоҷикистон ба меъёрҳо ва принсипҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ алоқаманд мебошанд, мусоидат менамояд.

Таносуби ду низоми ҳуқуқӣ – масъалаи муҳим мебошад, ки аҳамияти конститусионӣ дорад. Бо кадом тарз меъёрҳои ду низоми ҳуқуқӣ – миллии ва байналмилалӣ ба ҳам мутобиқ гардонида шаванд?

Ҳуқуқи байналмилалӣ оммавӣ муносибатҳои байни давлатҳои мустақилро танзим намуда, ҳуқуқи байнидавлатӣ мебошад ва аз ҳуқуқи дохилидавлатӣ бо шароитҳои

бавучудоии меъёрҳо, сарчашмаҳои ҳуқуқ, субъектон, объектҳои танзимнамоӣ ва тарзи кафолати таъмини иҷроии меъёрҳо фарқ менамояд.

Тарзи ягонаи ташкили меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ созишномаи байни субъектон мебошад. Созишнома метавонад шакли дақиқи ифодаёбӣ дошта бошад – шартнома ва одати нонавишта. Шартнома ва одат шаклҳои мавҷудияти меъёрҳо, инчунин усулҳои ташкили онҳо мебошанд.

Ба низомии ҳуқуқи кишвар шомил намудани меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчунин ба он мақсад анҷом дода мешавад, ки ба ин васила муқаррароти онҳо сифат ва хусусияти нави ҳуқуқи амалро касб менамоянд. Бо ин роҳ, Конститусияи ҚТ тамоми мақомоти ҳокимияти давлатиро барои риоя намудани ин меъёрҳо ва принципҳо вазифадор менамояд. Кафолатҳои конституционии риояи меъёрҳо ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ тавре, ки инро принципи иҷроии бовиҷдононаи уҳдадорҳои байналмилалӣ талаб мекунад, ташикл карда мешаванд.

Муқаррароти Конститусияи ҚТ дар хусуси қисми таркибии низомии ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил додани санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ), дар назди назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи он, вазифаи муқаррар намудани нигоҳи навро ба мавқеъ ва нақши меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дохилидавлатӣ қарор медиҳад. Бояд этироф намуд, ки ин принципи конституционӣ дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ то охир азҳуд ва инкишоф наёфта, ба таври дақиқ ва кофӣ татбиқ намешавад. Таҷрибаи ҳуқуктатбиқнамоӣ на ҳама вақт дар қабул ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба мисли меъёрҳои қонунгузории миллӣ муносибат мекунад.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низомии ҳуқуқи миллӣ пайваست гардида, дар мубориза бо ҷинояткорӣ сифати нав касб менамоянд. Онҳо танҳо ҳамчун унсурҳои низомии ҳуқуқи ҷиноятӣ аз иҷроии функсияҳои худ баромада метавонанд.

Қобили тазаккур аст, ки татбиқи муқаррароти конституционии дар боло зикршуда (қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ) [3] дар

таҷриба ба мушкилиҳое дучор меояд, ки сабаби онҳо барои ҳуқуктатбиқкунонда номуайян будани ҷунин мафҳумҳо, ба монанди «меъёрҳо ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ», инчунин «мавқеи шартномаҳои байналмилалӣ дар низомии ҳуқуқи ҚТ» мебошад.

Ин мушкилиҳо аз тарафи Пленуми Суди Олии ҚТ баррасӣ гардида, дар хусуси татбиқи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ ҳангоми баррасии парвандаҳои граҷданӣ ва ҷиноятӣ аз тарафи судҳои салоҳияти умумӣ тавзеҳоти дахлдор дода шудааст.

Ҷунончи, тибқи қарори Пленуми Суди Олии ҚТ «Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷониби ҚТ этирофгардида қисми таркибии низомии ҳуқуқи Ҷумҳуриро ташкил медиҳанд ва дар сурати мутобиқат нақардани қонунҳои Ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ этирофшуда, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунонд. Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки ба масъалаҳои мубориза бар зидди терроризм ба ғайр аз меъёрҳои дахлдори Кодекси Ҷиноятӣи ҚТ, инчунин Конвенсияи байналҳалқии СММ «Дар бораи мубориза бо терроризми бомбавӣ» аз 15 декабри соли 1997, Конвенсия «Оиди мубориза бо амалиётҳои ғайриқонунӣ, ки бар зидди амнияти авиатсияи шаҳрвандӣ равона шудааст» аз 23 сентябри соли 1971, Конвенсия «Дар бораи пешгирӣ ва ҷазои ҷиноятӣ ба муқобили ашхосе, ки дорои ҳимояи байналҳалқӣ мебошанд, аз он ҷумла агентҳои дипломатӣ» аз 14 декабри соли 1973, ... ки асосҳои мубориза бар зидди терроризмро муайян мекунонду ҳангоми баррасии парвандаҳои категорияҳои мазкур бояд ба роҳбарӣ гирифта шаванд, бахшида шудааст» [6].

Дар қарори дигари худ, Пленуми Суди Олии ҚТ доир ба зарурати татбиқи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва мавқеи онҳо дар низомии ҳуқуқи ҚТ ҷунин ишора менамояд: «Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки мутобиқи моддаи 10 Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ дар баробари санадҳои ҳуқуқи ҚТ санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро этироф кардааст, қисми таркибии низомии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, ҚТ «Конвенсия оиди ҳуқуқҳои кӯдак» аз 20 ноябри

соли 1989, «Протоколи иловагӣ ба Конвенсия оиди ҳуқуқҳои кӯдак ки ба иштироки кӯдакон дар муноқишаҳои низомӣ дахл дорад» аз 25 майи соли 2000, «Протоколи иловагӣ ба Конвенсия оиди ҳуқуқҳои кӯдак ки ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагии кӯдакона ва порнографии кӯдакона дахл дорад» аз 25 майи соли 2000-умро эътироф намудааст, ки меъёрҳои алоҳидаи онҳо вазъи ҳуқуқии ноболиғонро муайян мекунанд»[7].

Дар ҷойи дигар, Пленуми Суди Олии ҚТ ҳангоми ишора намудани асосҳои ҳуқуқии манъи экстримизм дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ, ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ низ ишора менамояд: «Судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки бо назардошти хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятиашон тибқи моддаи 8 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» аз 8 декабри соли 2003 ва Конвенсияи байналмилалӣ «Оид ба рафъи тамоми шаклҳои таъбири наҷодӣ» аз 21 декабри соли 1965, Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид зидди ҷинояткорӣ муташаққили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000 таъсис ва ҷаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, ҳусумат, бадбинӣ иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунанд ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конститусионӣ ва тишкили гурӯҳҳои мусаллаҳро, даъват менамоянд, манъ аст» [8].

Қарорҳои баррасишудаи Пленуми Суди Олии ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низомии ҳуқуқии кишвар ҷойгоҳи махсусро соҳиб буда, муқаррароти онҳо вобаста ба кирдорҳои ҷиноятӣ дар амалияи ҳуқуктаъбиқкунӣ дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилидавлатӣ бевосита эътироф ва ба инобат гирифта мешавад.

Гарчанде қ. 3 м. 10 Конститутсияи ҚТ санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро қисми таркибии низомии ҳуқуқии ҷумҳурӣ эътироф кардааст, вале ин модда мавқеи онҳоро дар иерархияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ муайян намекунад. Тибқи ҷумлаи дуҷуми қ. 3 м. 10 Конститутсияи ҚТ «Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд». Аз ин

муқаррарот ҷунин ҷаҳмидан мумкин аст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ танҳо нисбат ба қонунҳо бартарӣ доранд, вале маълум нест, ки қадом қонунҳо. Зеро дар ҚТ қор намуди қонун мавҷуд аст: 1) қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумиҷаҳқӣ қабулгардида; 2) қонунҳои конститусионӣ; 3) кодексҳо; 4) қонунҳо (оддӣ). Ба ин масъала то андозае Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [5] равшанӣ меандозад.

Вале, бояд зикр намуд, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» вобаста ба мавқеи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ муқаррароти мухталиф дорад. Ҷунонҷи, тибқи сарҳати дуҷуми м. 2 Қонуни мазкур «низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ – маҷмӯи санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ, ки қувваи ҳуқуқӣ, ягонагӣ, гурӯҳбандӣ ва мутобиқатии онҳоро таъмин мекунад». Дар ин меъёр қонунгузор яқум санадҳои қонунгузориро номбар кардааст, ки ба он қонунҳо низ дохил мешаванд. Аз ин меъёр ҷунин ҷаҳмидан мумкин аст, ки қонунҳои ҷумҳурӣ нисбат ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ бартарӣ дорад ва он ба м. 9 Қонуни зикршуда мутобиқ намебошад.

Тибқи м. 9 Қонуни мазкур, ки низомии (иерархияи) санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ-ро муқаррар менамояд, аз лиҳози қувваи ҳуқуқӣ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар ҷойи сеюм, яъне пас аз Конститутсияи ҚТ ва қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумиҷаҳқӣ қабулгардида қарор доранд. Дар ин иерархия қонунҳои конститусионӣ, кодексҳо ва қонунҳои оддӣ пас аз санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, дар ҷойи қорум ва панҷум қарор гирифтаанд. Аз ин маълум мегардад, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ нисбати Конститутсияи ҚТ ва қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумиҷаҳқӣ қабулгардида қувваи пасттари ҳуқуқӣ ва нисбати қонунҳои конститусионӣ, кодексҳо, қонунҳои оддӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ қувваи баландтари ҳуқуқӣ доранд.

Инҷунин тибқи қ. 1 м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» «санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низомии

хукукии ҚТ буда, пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор мегиранд ва бевосита амал мекунанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои хукукии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, мутобикат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд» [5]. Меъёри овардашуда муқаррароти қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ-ро айнан такрор намуда, дар татбиқи меъёрҳои қонунҳои дохилӣ ва санадҳои хукукии байналмилалӣ духӯрагӣ ба миён меорад.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки дар қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ истиноди умумӣ пешбинӣ карда шуда, муайян кардани мақоми санадҳои хукукии байналмилалӣ Тоҷикистон дар низомии хукукии миллий ба қонун воғузор карда шавад. Инчунин, пешниҳод менамоем, ки дар қ. 1 м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии хуқуқӣ» бартарияти санадҳои хукукии байналмилалӣ Тоҷикистон вобаста ба иерархияи ҷойгиршавии онҳо дар низомии санадҳои меъёрии хукукии ҚТ, ки ҳамин қонун муайян намудааст, пешбинӣ карда шавад.

Қобили қайд аст, ки масъалаҳои мавқеъ, аҳамият ва имплементатсияи санадҳои хукукии байналмилалӣ асосан бояд дар доираи Қонуни ҚТ «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ ҚТ» (аз 23 июли соли 2016, №1326) ба танзим дароварда шаванд, вале мутаассифона дар ин қонун доир ба ин масъалаҳо ҳеҷ гуна муқаррарот пешбинӣ нашудааст.

Аз мазмуни қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ бармеояд, ки агар шартномаи байналмилалӣ коидаҳои дигарро муқаррар намояд, он амали қонунҳои Ҷумҳуриро дар маҷмӯъ бекор намекунад. Қувваи баланди хукукии он дар марҳилаи ҳуқуқтатбиқкунӣ зоҳир мегардад. Яъне ҳуқуқтатбиқкунанда мутобикати ин ва ё он санади меъёрии хукукии дохилиро ба санади хукукии байналмилалӣ банду баст менамояд. Ғайр аз он, тавре олими рус Марочкин С. Ю. қайд менамояд, ҳуқуқтатбиқкунанда ҳангоми қабули қарор бояд на танҳо меъёрҳои хуқуқӣ, балки таҷрибаи татбиқи онҳоро низ ба роҳбарӣ гирад [9, с. 9].

Ҳангоми баррасии қ. 3 м. 10 Конституцияи ҚТ бояд дар назар дошт, ки мафҳуми «низомии хуқуқӣ» дар қонунгузорӣ шарҳ дода нашудааст. Баррасии ин масъала зарур мебошад, чунки ин мафҳум барои он

истифода гардидааст, ки тамоми меъёрҳои байналмилалӣ ба қонунгузорӣ баробар карда нашаванд [10, с. 32].

Олимон мафҳуми «низомии хуқуқӣ»-ро васеъ тавзеҳ дода, ба он чунин унсурҳоро мансуб медонанд: а) фаҳмиши хуқуқӣ – андешаҳои хуқуқӣ, шуур ва мафкураи хуқуқӣ, фарҳанги хуқуқӣ, назария ва консепсияҳои хуқуқӣ, инчунин нигилизми хуқуқӣ; б) ҳуқуқэҷодкунӣ ҳамчун тарзи зеҳнӣ ва расмӣ омодаسازی ва қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқӣ; в) майдони хуқуқӣ – маҷмӯи санадҳои меъёрии хукукии расман қабулшуда ва ба ҳам алоқаманд, ки аз лиҳози сохтор ба низом дароварда шудаанд; г) ҳуқуқтатбиқнамоӣ – тарзҳои амалисозии санадҳои хуқуқӣ ва таъмини қонуният [11, с. 31-32, с. 31, с. 6]. С.Ю. Марочкин низомии ҳуқуқиро ҳамчун маҷмӯи тамоми падидаҳои воқеияти хуқуқӣ – на танҳо дохилидавлатӣ, балки инчунин бо хуқуқи байналмилалӣ алоқаманд, мебинад. Он дар худ меъёрҳои дар кишвар амалкунанда (хуқуқи дохилидавлатӣ, инчунин хуқуқи байналмилалӣ ва хориҷии эътирофшуда), фаъолияти хуқуқӣ (тамоми мақомот, муассисаҳо ва дигар субъектҳо доир ба ташкил ва ё амалисозии меъёрҳои хукукии дар кишвар амалкунанда) ва ғояҳо, тасаввурот, назарияҳо, андешаҳо ва доктринаҳои хуқуқӣ фаро мегирад [12, с. 3-15; с. 45]. Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки мафҳуми «низомии хуқуқӣ» бо чунин мафҳумҳо ба монанди «қонунгузорӣ» ва «хуқуқ» айният надорад.

Г.И. Сандутса ба низомии хуқуқӣ дохил кардани шуури хуқуқӣ ва мафкураи ҳуқуқиро, ки сифати «ивазкунандаи» нақши меъёрҳои хуқуқӣ баромад мекунад, баҳснок меҳисобад [13, с. 9]. Ба андешаи мо, унсури низомии хуқуқӣ он қисми шуури хуқуқӣ мебошад, ки ба усулҳои (тарзҳои) тафсири меъёрҳо ва принципҳои хуқуқи амалкунанда дар ҷараёни амалисозии онҳо мансуб мебошад.

Ҳамин тариқ, мафҳуми низомии хуқуқӣ нисбат ба мафҳуми хуқуқ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо васеъ буда, меъёрҳои хукукии байналмилалӣ, аз ҷумла меъёрҳои шартномавии ҚТ унсури низомии хукукии он мебошанд.

Низомии хукукии ҚТ ба сифати қисмҳои таркибӣ Конституцияи ҚТ, қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабулшуда, меъёрҳо

ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳукуки байналмилалӣ, шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳои ҚТ ва санадҳои меъёрии ҳукуки зерқонунии миллиро фаро мегирад.

Ҳамчун қисми низоми ҳукуки ҚТ, меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ бевосита амал меkunанд ва дар баробари меъёрҳои ҳукуки дохилӣ оқибатҳои ҳукукиро ба вуҷуд меоранд. Сарчашмаҳои ҳукуки байналмилалӣ ба сарчашмаҳои ҳукуки ҚТ «илова» намешаванд, онҳо дар низоми ҳукуки ҚТ мавқеи мустақил дошта, сарчашмаҳои меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар кишвар амалкунанда мебошанд.

Аз таҳлили адабиётҳои илмӣ чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки бояд на танҳо татбиқи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ дар низоми ҳукуки ҚТ, балки инчунин амали онҳо низ дар он мавриди баррасӣ ва ҳалли назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалӣ қарор дода шавад.

«Меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ ба тамоми унсурҳои низоми ҳукуқӣ (қонунгузорӣ, амалия, мафкура, доктрина ва м.и.) таъсир мерасонанд ва аз ин ҷост, ки шаклҳои «ҳаёти» онҳо дар соҳаи дохилидавлатӣ гуногун буда, танҳо дар доираи қарорҳои ҳукуқтатбиқкунандаи ҳокимиятӣ маҳдуд намегардад: таъсири иттилоотӣ, таъсир дар муайян кардани тобеияти судӣ ва ҳукуки татбиқшаванда, иҷро ва риояи онҳо, меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ ҳамчун воситаҳои исботкунии ҳукуқӣ, тафсири меъёрҳо, татбиқнамоӣ, таъсири меъёрҳо ба фаъолияти ҳукуқсозкунӣ ва ғ.» [14, с. 46].

Санадҳои ҳукуки байналмилалӣ дар ташаккули мазмуни сиёсати ҳукуки ҷиноятӣ дар ҚТ таъсири калон расонидаанд, аз ҷумла дар: 1) мустақкам гардидани принципҳои ҳукуки байналмилалӣ; 2) муқаррар намудани доираи кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок; 3) тафсири меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ аз нуқтаи назари меъёрҳо ва принципҳои умумиэтирофшудаи ҳукуки байналмилалӣ (тафсир бо риояи қатъии меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ); 4) таҳияи самти фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳукуқ доир ба татбиқи меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ, ки сарчашмаи онҳо меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ мебошанд.

Ба андешаи мо, зарурати истифодаи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ барои танзими муносибатҳои, ки бо содир намудани ҷиноят алоқаманд мебошанд, ба як қатор омилҳо, аз ҷумла бо ғайриимкон будани муқаммалгардонӣ ва пуррасозии танзими ин муносибатҳо танҳо бо меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ милли вобастагӣ дорад. Миёни чунин сабабҳо инҳоро номбар кардан мумкин аст:

– якум, меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ тамоми воқеияти ҳаёти ҷамъиятиро, ки дар оянда ба вуҷуд меоянд, ба инобат гирифта наметавонанд, мақоми қонунгузор бошад, ҚЧ ҚТ-ро бо назардошти муносибатҳои ҷамъиятии дар он лаҳза ҷойдошта қабул менамояд. Ҳукуки ҷиноятӣ милли имкон дорад аз уҳдаи иҷрои уҳдадорҳои ҳукуқӣ-байналмилалӣ ба зимма гирифтаи давлат ба таври дахлдор баромада натавонанд (масалан, ҳангоми бинобар сабаби мавҷудияти механизми мураккаби инкорпоратсия ё камбудҳои қонунгузорӣ сари вақт ба қонунгузори милли ворид накардани шартномаи байналмилалӣ барои ҚТ ба қувваи амал даромада). Дар натиҷа, пас аз муддати вақти муайян меъёрҳои қонунгузори ҷиноятӣ имкон дорад ба муносибатҳои ҷамъиятии мунтазам рушдкунанда мутобиқат наkunанд, яъне «куҳна» шаванд;

– дуюм, дар қараёни татбиқи меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ мушкилиҳо ба миён меоянд, ки бо тарзҳои ифодаи этимологии онҳо дар қонуни ҷиноятӣ алоқаманд мебошанд (ифодаи абстраксии (ғайривоқеии) меъёрҳои ҳукуқӣ; мавҷудияти меъёрҳои ҳукуқие, ки мафҳумҳои умумиро фаро мегиранд ва м.и.). Қонунгузори дохилидавлатӣ мумкин аст дар санадҳои меъёрии ҳукуки худ ҷой надоштани тарзҳои баргараф намудани муҳолифатро байни меъёрҳои ҳукуки дохилӣ ва муқаррароти байналмилалӣ, масалан, бо роҳи тафсири низомноки меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ милли, ба инобат нагиранд;

– сеюм, дар шароити муосир бо рушди муносибатҳои байнидавлатӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ ҳаҷми санадҳои меъёрии таҳияшаванда меафзояд. Бинобар ин, муҳолифати ҳукуқӣ байни қонуни ҷиноятӣ ва меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ – ба истилоҳ коллизияҳои ҳукуқӣ ҷой дошта метавонанд, ки одатан вақте ба миён меоянд, ки ҳамон як

масъала дар санадҳои меъёрии низомҳои мухталифи ҳуқуқ ба таври гуногун танзим карда мешавад;

– чорум, ҳангоми татбиқ ё ин ки тафсири меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ мушкилиҳое ба миён меоянд, ки бо мавҷуд набудани таҷрибаи дахлдор алоқаманд мебошанд, дар ҳоле, ки дар доираи масалан, мақомоти байналмилалӣ чунин таҷриба вучуд дорад, фарз мекунем, аз рӯи ҷиноятҳои генотсид, ҷиноятҳои ҳарбӣ (ниг.: Трибунали байналмилалӣ аз рӯи Югославия ва м.и.) [15].

Дар ҷамъбасти баррасии масъалаҳои муайян намудани мавқеи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низомҳои ҳуқуқи ҚТ, бахусус низомҳои ҳуқуқи Ҷиноятӣ чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст.

1. Мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ дар низомҳои ҳуқуқи ҚТ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ (конститутсионӣ) ба таври мушаххас мустаҳкам карда шавад. Бо назардошти принсипи умумиэтирофшуда – иҷрои бовиҷдононаи уҳдадорихои байналмилалӣ қайд кардан мумкин аст, ки яке аз функсияҳои давлат татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Конститутсияи ҚТ меъёри умумии татбиқунандаеро фаро мегирад, ки барои тамоми механизми миллии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун асос баромад мекунад.

Принсипи якуми конститутсионии механизми татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд принсипи этирофи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун қисми низомҳои ҳуқуқии кишвар дар сатҳи конститутсия, санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мустаҳкам карда шавад. Принсипи зикршуда дар Конститутсия ва дигар қонунҳои ҚТ мустаҳкам гардидааст. Вале, тавре дар боло қайд намуда будем, муқаррароти умумии Конститутсияи ҚТ ва муқаррароти мушаххаси Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» дар таҷриба духӯрагӣ ва гуногунфаҳмиро ба миён оварда метавонад.

Принсипи дигари механизми татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ – риояи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, инчунин уҳдадорихои шартномавӣ-байналмилалии ҚТ мебошад. Қобили зикр аст, ки яке аз

принсипҳои фаъолияти давлати ҳуқуқбунёд – риояи бовиҷдононаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз тарафи тамоми мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад, давлат қафолатҳо (шароит ва воситаҳо)-и дахлдорро ташкил намуда, механизмҳои ҳуқуқии амалисозии онҳоро муқаррар менамояд. Дар баробари қафолатҳои ҳуқуқии татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ нақши калонро қафолатҳои умумӣ – иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ мебозанд.

Принсипи дигари татбиқнамои меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – ҷавобгарӣ барои риоя накардани принсипи болозикр, яъне риояи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Чунончи, барои риоя накардани талаботи иҷрои бовиҷдононаи уҳдадорихои байналмилалӣ бояд шахсони ба ин амал роҳдода ё мусоидатнамуда ба ҷавобгарӣ ҷалб карда шаванд. Барои ноил шудан ба ин мақсад давлат воситаҳо ва механизмҳои ҳуқуқии дахлдори ҷавобгариро пешбинӣ менамояд. Қобили зикр аст, ки давлат барои иҷрои меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар назди Суди байналмилалии СММ оид ба ҳуқуқи инсон масъулият дорад.

Ҳамин тавр, этироф ва риояи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ – уҳдадории Тоҷикистон мебошад, ки иҷро накардани он боиси ҷавобгари байналмилалӣ мегардад.

2. Унсурҳои низомҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ инҳо мебошанд: 1) ҳуқуқ ҳамчун маҷмӯи меъёрҳои аз тарафи давлат қабул ва ҳифзшаванда; 2) меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҳамчун қоида, дар муносибатҳои дохилидавлатӣ татбиқ мешаванд; 3) ҳуқуқи ҷиноятӣ хориҷӣ, ки дар ҳолатҳои махсуси ҳуқуқӣ татбиқ мешаванд; 4) қонунгузори ҷиноятӣ ҳамчун шакли ифодаёбии ин меъёрҳо (санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шартномаҳои байналмилалӣ); 5) муассисаҳои ҳуқуқӣ, ки сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ давлатро амалӣ менамоянд; 6) таҷрибаи тафтишотии судии милли аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ; 7) қарорҳои мақомоти судии байналмилалӣ аз рӯи парвандаҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ; 8) механизми танзимнамоии ҳуқуқии ҷиноятӣ; 9) чараҳои амалисозии ҳуқуқ (аз ҷумла, санадҳои судӣ, авф ва ғ.); 10) ҳуқуқ, озодӣ, манфиатҳо ва

вазифаҳои қонунии шахрвандон (ҳуқуқ дар маънои субъективӣ) дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ; 11) низоми муносибатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ дар ҷамъият ташаккулёфтаи стода ва амалкунанда (масалан, доир ба таъмини ҳуқуқ ба мудофияи зарурӣ); 12) вазъияти қонунӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ; 13) мафкураи ҳуқуқии ҷиноятӣ (шуури ҳуқуқӣ, доктринаҳо ва назарияҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла байналмилалӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ ва м.и.); 14) субъектони ҳуқуқ (фардӣ ва коллективӣ), ки тамоми механизми ҳуқуқии ҷиноятиро ташкил ва ба ҳаракат мебароранд.

Эътирофи унсурҳои зикршуда имкон медиҳад низоми ҳуқуқии ҷиноятӣ ҳамчун натиҷаи рушд ва иртиботи муносибатҳои иқтисодиёи иҷтимоӣ ва сиёсии бо ҷинояткорӣ алоқаманд, ки ҳам дар ҚТ ва ҳам дар тамоми ҷаҳон ба амал омадаанд, фаҳмида шавад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, низоми ҳуқуқии ҷиноятӣ ҚТ-ро ҳамчун падидаи воқеияти ҳуқуқӣ дар намуди сохтори муташаккили том тавсиф намудан мумкин аст, ки дар худ инҳоро фаро мегирад: субъектони ҳуқуқ, низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ, ки таъсири тому маҷмӯиро ба муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста ба мубориза бо ҷинояткорӣ бо мақсади ба

тартиб даровардани ин муносибатҳо таъмин менамояд.

Низоми ҳуқуқии ҷиноятиро инчунин ҳамчун асоси меъёрӣ арзёбӣ намудан мумкин аст, ки амнияти дигар низомҳои иҷтимоиро таъмин менамояд: сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғ. Меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷиноятӣ ҚТ буда, дар худ на маҷмӯи парокандаи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, балки зернизомеро ташкил медиҳанд, ки ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ трансмиллӣ равона гардидаанд.

Меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқии ҷиноятӣ ба сифати омили пуриктидори суботи ҳаёти ҷамъиятӣ хизмат намуда, дар ҳимояи манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ, давлат, ҷамъият ва шахрвандони алоҳида нақши барҷаста доранд.

Дар ҷамъбасти гуфтаҳои боло бори дигар қайд менамоям, ки бо мақсади аз байн бурдани нофаҳмиҳо дар муайян намудани мавқеи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ такмил додани қ. 3 м. 10 Конститутсияи ҚТ ва қ. 1 м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ба мақсад мувофиқ мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. – М., 2009. – 256 с.
2. Конституции государств Европы: сборник. – М., 2001. – 140 с.
3. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 юни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Мант]. – Душанбе, 2016. – 137 с.
4. Каланда В.А. О трансформации норм международного права в правовую систему Российской Федерации (конституционно-правовой анализ) // Московский журнал международного права (МЖМП). – 1994. – №3. – С. 42-48.
5. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [CD-ROM]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 05.06.2022).
6. Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 2 октябри соли 2003, – №15 «Дар бораи тақмили минбаъдаи ҷаъолияти судӣ дар партави тағйири иловаҳое, ки ба Конститутсияи ҚТ ворид гардидаанд» // Маҷмӯаи қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ (солҳои 1992-2010). Мураттибон: С. Фатҳиллоев; М.М. Ватанов; И.Ш. Мирзоев; В.Фатҳуддинов; З.Н. Азизов; З. Хоҷабекова; Ҳ. Самадов. – Нашри Суди Олии ҚТ, – С. 2003.
7. Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 22 декабри соли 2006, №10 «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ, – №6 аз 12 декабри соли 2002 «Дар бораи таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оиди ҷиноятҳои ноҷӯиғон». Маҷмӯаи қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ (солҳои 1992-2010). Мураттибон: С. Фатҳиллоев;

М.М.Ватанов; И.Ш. Мирзоев; В.Фатхудинов; З.Н. Азизов; З. Хочабекова; Ҳ. Самадов. Нашрияи Суди Олии ҚТ. – С.2003.

8. Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 31 августи 2007, – №7 «Дар бораи таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба таъшилотҳои экстремистӣ (ифротгарой)». Маҷмӯаи қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ (солҳои 1992-2010). Мураттибон: С. Фатхиллоев; М.М.Ватанов; И.Ш. Мирзоев; В.Фатхудинов; З.Н. Азизов; З. Хочабекова; Ҳ. Самадов. Нашрияи Суди Олии ҚТ. – С.2003.

9. Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень, 1998. – 240 с.

10. Лукашук И.И. Конституция России и международное право // МЖМП. – 1995. – №2. – С. 28-32.

11. Алексеев С.С. Право и правовая система // Правоведение. – 1980. – №1. – С. 31-32; Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. – Тюмень, 1998. – 240 с; Тихомиров Ю.А. Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. – 1999. – №8. – С. 6.

12. Талалаев А.Н. Соотношение международного и внутригосударственного права и Конституция РФ // МЖМП. – 1994. – №4. – С. 3-15; Ушаков Н.А. Проблемы теории международного права. – М., 1988. – 345 с.

13. Сандуца Г.И. Применение общепризнанных принципов и норм международного права в правовой системе России // Международное публичное и частное право. – 2001. – №3. – С. 8-11.

14. Идрисов Т.И. Теоретические проблемы воздействия международного права на российскую правовую систему: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2001. – 360 с.

15. Устав Международного трибунала для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершенные на территории бывшей Югославии от 25 мая 1993 г. – Гарант.

Аннотатсия

Мавқеи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бо мақсади ба таври дахлдор дар амал татбиқ намудани муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ҚТ муайян намудани мавқеи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи ҚТ бисёр муҳим мебошад. Қобили зикр аст, ки аз ҷиҳати санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ҚТ мавқеъ ва обрӯи ҚТ дар сатҳи байналмилалӣ вобастагӣ дорад. Дар доираи мақолаи мазкур мавқеи меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар низоми қонунгузории миллии муайян гардида, дар ин масъала мавқеи олимони ибтидоӣ шудааст ва баъзе пешниҳодҳо вобаста ба тақмили санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ гардидааст.

Аннотация

Место норм и принципов международного права в правовой системе Республики Таджикистан

Для надлежащей реализации положений международно-правовых документов и выполнения международных обязательств Республики Таджикистан очень важно определить место норм и принципов международного права в правовой системе Республики Таджикистан. Стоит отметить, что положение и репутация Республики Таджикистан на международном уровне зависят от соблюдения международно-правовых документов и выполнения международных обязательств Республики Таджикистан. В рамках данной статьи определено место норм и принципов международного права в системе национального законодательства, представлена позиция ученых по данному вопросу, а также некоторые предложения, касающиеся совершенствования законодательных актов.

Annotation

Place of norms and principles of international law in the legal system of the Republic of Tajikistan

For the proper implementation of the provisions of international legal documents and the fulfillment of the international obligations of the Republic of Tajikistan, it is very important to determine the place of the norms and principles of international law in the legal system of the Republic of Tajikistan. It should be noted that the position and reputation of the Republic of Tajikistan at the international level depend on compliance with international legal documents and the fulfillment of international obligations of the Republic of Tajikistan. Within the framework of this article, the place of the norms and principles of international law in the system of national legislation is determined, the position of scientists on this issue is presented, as well as some proposals regarding the improvement of legislative acts.

УДК: 349.22

Холматов Озодбахт Абдурахимович,

специалист отдела законодательства по труду, миграции и социальной защите Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: holmatov_1998@mail.ru

Тел.: (+992) 907-42-40-40.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГЕНТСТВ ПО СОДЕЙСТВИЮ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: содействие; занятость; население; агентство; рабочее место; трудовое посредничество; деятельность; социальная политика.

Калидвожаҳо: мусоидат; шугл; аҳоли; агентӣ; ҷои кор; миёнаравии меҳнатӣ; фаъолият; сиёсати иҷтимоӣ.

Keywords: promotion; employment; population; agency; workplace; labor mediation; activity; social policy.

Обеспечение социальной политики государства реализуется в исполнении принципов социальной политики и обязательств государства, которые находят отражение в нормативных правовых актах, в направлении социальной защиты населения.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своём ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан акцентировал важность проблемы социальной защиты населения что: «С целью содействия решению проблем, связанных с занятостью населения, необходимо принять и реализовать Концепцию развития эффективной занятости в Республике Таджикистан на период до 2040 года, а также среднесрочные программы ее реализации что: Правительство страны обязано до 2026 года привлечь граждан старше 18 лет, не имеющих профессий, к освоению профессий и ремесел, и принять дополнительные меры для повсеместного обеспечения профессиональной занятости населения. В течение 5 будущих лет 1 млн. граждан страны должны обрести профессии. Наряду с этим необходимо улучшить качество обучения и освоения профессий в образовательных учреждениях, привлекать жителей к освоению профессий и ремесел, востребованных на рынке труда, и принять решительные меры для обеспечения

занятости граждан страны, в особенности, молодежи, женщин и девушек.»[1].

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28 мая 2022 года, №263 была принята «Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года».

Концепция развития продуктивной занятости населения в Республике Таджикистан на период до 2040 года разработана в целях содействия реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года, в которой политика в сфере расширения продуктивной занятости населения установлена как одна из четырёх основных приоритетов развития страны.

В этом направлении проводится социальная политика государства, особенно по полному выполнению обязательств государства в направлении социальной защиты населения, обеспечения заработной платой, пенсиями, продовольственной безопасности населения, выплаты стипендий, компенсаций, социальные льготы и укрепление материально-технической базы учреждений и организаций независимо от их форм собственности и управления.

Управляющее воздействие на сферу занятости и рынок труда оказывают три основных субъекта: государство (прежде всего через законодательную, а также исполнительную власть), работодатели

(предприниматели, администрация предприятий и организаций), а также уполномоченный орган в области занятости населения (прежде всего ее местные органы).

Государство реализует стратегическое управление занятостью, в частности формирует общую политику занятости, под которой понимается совокупность мер прямого и косвенного воздействия на социально-экономическое развитие общества и каждого его члена. Существует два основных варианта выбора средств политики занятости: активный и пассивный. Активная политика занятости - это совокупность правовых, организационных и экономических мер, проводимых государством с целью снижения уровня безработицы. Она предусматривает мероприятия, связанные с предупреждением, профилактикой увольнений работников для сохранения рабочих мест; обучение, переобучение и повышение квалификации лиц, ищущих работу; активный поиск и подбор рабочих мест; финансирование создания новых рабочих мест через систему общественных работ. Пассивная политика занятости предусматривает выплату пособий безработным и предоставление услуг по подбору рабочего места через государственную службу занятости [2].

Государство осуществляет нормативно-правовое обеспечение трудовых отношений и отношений занятости.

Работодатели как второй субъект управления занятостью осуществляют меры по сохранению и повышению уровня и качества занятости на предприятиях и в организациях через формирование спроса на рабочую силу посредством создания и предложения рабочих мест на рынке труда, а также решают другие проблемы занятости в рамках управления персоналом.

Уполномоченный орган в области содействия занятости населения действуя в установленных законом рамках, осуществляет комплексное регулирование занятости населения.

Трансформации, происходящие в экономике Республики Таджикистан, существенно влияют на рынок труда, характеризующийся своей изначальной разбалансированностью и нуждающийся в

разработке приоритетных направлений, которые могут повлиять на занятость населения, особенно молодежи, активного субъекта, способного обеспечить инновационное развитие страны.

Существует множество определений понятия «занятость населения». В научной литературе зачастую понятия «занятость» и «рынок труда» отождествляются, при этом понятию «рынок труда» придаётся универсальный характер. Существует «широкая» и «узкая» трактовка этого понятия.

В широком смысле – это участие граждан в общественно-полезной деятельности, связанной с удовлетворением их личных и общественных потребностей и приносящей им, как правило, заработок (доход). В узком смысле – это совокупность экономических отношений по поводу участия граждан в хозяйственной деятельности, связанной с обеспечением их рабочими местами. В широком смысле рынок труда рассматривается как система общественных отношений, социальных норм и институтов, которые обеспечивают воспроизводство, обмен и использование труда. Следовательно, на рынке труда складываются отношения, связанные с трудоустройством и воспроизводством трудового потенциала. Служба занятости, действуя в установленных законом рамках, осуществляет комплексное регулирование занятости населения [3].

Занятость является важнейшей характеристикой экономики и благосостояния населения страны, одновременно представляя собой экономическую категорию и социальную проблему.

Как экономическая категория занятость – это совокупность отношений на рынке труда по поводу участия населения в трудовой деятельности; выражает меру его включения в труд, степень удовлетворения общественных потребностей в работах и потребностей в оплачиваемых рабочих местах, в получении дохода.

Занятость общественно-полезной деятельностью охватывает широкий круг трудоспособного населения.

По роду (сфере) деятельности всех занятых можно разбить на четыре большие группы:

1) занятые в экономике оплачиваемой деятельностью; 2) военнослужащие, занятые деятельностью, не приносящей прямого денежного дохода (по мере перехода на контрактную форму службы военнослужащие будут приближаться по статусу к занятым в экономике); 3) учащиеся с отрывом от производства; 4) занятые воспитанием детей и ведением домашнего хозяйства.

В соответствии с Международным классификатором статуса занятости (1993 г.) выделяются шесть групп занятого населения: 1) наемные работники; 2) работодатели; 3) лица, работающие за свой счет; 4) члены производственных кооперативов; 5) помогающие члены семьи; 6) работники, не классифицируемые по статусу [4].

В правовом регулировании содействия занятости населения фигурирует деятельность трудового посредничества, направленная на сотрудничество сторон, желающих заключить трудовой договор.

В абзаце десятом статьи 1 Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» [5] понятие трудового посредничества определено в следующем контексте – содействие населению при трудоустройстве со стороны государственных органов занятости населения и иных организаций.

Посредничество в трудовых отношениях осуществляется уполномоченными государственными органами в области труда и занятости населения.

В связи с этим, как государственный орган занятости, Агентство труда и занятости населения (далее - Агентство) Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан выполняет посредническую функцию.

В настоящей статье исследуется роль Агентства в реализации государственной политики в области занятости населения, который являясь исполнительным органом государственной власти Республики Таджикистан, осуществляет задачи по оказанию государственных услуг в установленной сфере деятельности и выполняет работу в этом направлении под непосредственным руководством

Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан.

Агентство в своей деятельности руководствуется Конституцией Республики Таджикистан, законами Республики Таджикистан, решениями Маджлиси Оли Республики Таджикистан, указами и распоряжениями Президента Республики Таджикистан, постановлениями Правительства Республики Таджикистан, распоряжениями Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан, международными правовыми актами, признанными Республикой Таджикистан и Положением об Агентстве труда и занятости населения, утвержденное постановлением Правительства Республики Таджикистан от 14 июня 2014 года, №391 [6].

Агентство выполняет следующие функции: создает постоянно действующую систему мониторинга рынка труда на республиканском, областном, городском и районном уровнях с учетом состояния внешнего и внутреннего рынка труда; с целью анализа состояния рынка труда, определения спроса и предложения на рабочую силу, эффективного использования рабочей силы в отраслях экономики, принимает меры по исследованию состояния рынка труда; обеспечивает в установленном порядке сбор и своевременное предоставление статистической информации о состоянии рынка труда и реализует меры для внесения новых видов статистических данных, отражающих реальное состояние рынка труда; ежегодно издает информационный бюллетень о состоянии рынка труда и занятости населения, информирует заинтересованные органы и организации о его состоянии; проводит мероприятия в целях налаживания механизма социального партнерства по созданию, сохранению и восстановлению рабочих мест, а также профессиональной подготовке, переобучению и повышению квалификации рабочих кадров и специалистов; совместно с Министерством труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан, исполнительными местными органами государственной власти, с привлечением других соответствующих органов принимает участие в разработке проектов

государственных, региональных и отраслевых программ содействия занятости населения, включая целевые программы содействия занятости для отдельных категорий населения, с учетом состояния рынка труда, уровня занятости и безработицы на основе анализа состояния трудовых ресурсов, обеспечивает их выполнение в рамках своих полномочий; разрабатывает и вносит на рассмотрение исполнительным местным органам государственной власти предложения об установлении квоты для приема на работу лиц, требующих социальной защиты и испытывающих затруднения в трудоустройстве на предприятия, учреждения и организации независимо от форм их собственности, и обеспечивает их исполнение в рамках своих полномочий; содействует образовательной, профессиональной подготовке и переподготовке лиц с ограниченными физическими возможностями; ведет учет свободных рабочих мест (вакансий), определяет предложения по существующим свободным рабочим местам и спрос в рабочей силе, создает банк данных по вакансиям на внешнем и внутреннем рынках труда; обеспечивает свободный доступ к банку данных по вакансиям и предложениям рабочей силы для граждан и работодателей, оказывает помощь безработным в подборе подходящей работы, а работодателям в подборе необходимых работников; реализует меры по профессиональной подготовке трудовых мигрантов, содействию их трудоустройству за пределами страны и так далее [7].

Также наряду с Агентством посредническая функция осуществляется через управления Агентства труда и занятости Горно-Бадахшанской автономной области, областей, города Душанбе и городов районов республиканского подчинения.

Следует отметить, что в Республике Таджикистан начали действовать Биржи труда для работодателей, такие как КВД «Молодежная биржа труда» при Комитете по делам молодежи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан, «Биржа труда» города Худжанда и другие, которые могут выступать в качестве посредников [8].

Согласно положениям статьи 131 Трудового кодекса Республики Таджикистан

посредничество в трудовых отношениях осуществляется уполномоченными государственными органами в сфере труда и занятости населения следующими способами:

- информирование граждан о возможности трудоустройства и работодателей о возможности предоставления рабочей силы;
- помощь гражданам в выборе работы;
- выдача гражданам справки с места работы и предъявление ее работодателю на вакантную работу;
- создание источника информации о рынке труда;
- регистрация обращений граждан;
- услуги по определению карьеры;
- взаимное взаимодействие с работодателями по вопросам трудоустройства на основе договора [9].

Таким образом, деятельность Агентств направлена создание новых рабочих мест, посредничество на рынке труда, профессиональное развитие трудовых ресурсов, социальную поддержку возвращающихся трудящихся-мигрантов, содействие занятости женщин и молодежи, развитие индивидуального предпринимательства, возрождение различных видов народных ремесел и предоставление государственных социальных гарантий по безработице.

Стоит отметить, что эффективность политики занятости должна основываться на учете использования средств для развития занятости населения. Критериями эффективности работы Агентства должны быть следующие показатели:

- роль Агентств в организации рынков труда;
- степень удовлетворения спроса как со стороны незанятых трудовой деятельностью граждан, так и со стороны работодателей;
- удельный вес численности незанятых граждан, трудоустроенных по направлению службы занятости в общей численности принятых на работу в городе или районе;
- удельный вес численности незанятых граждан, трудоустроенных по направлению занятости в общей численности незанятых трудовой деятельностью граждан, обратившихся в центр занятости по вопросу трудоустройства;

- удельный вес безработных, трудоустроенных и оформленных на досрочную пенсию в общей численности снятых с учета безработных;

- удельный вес безработных, не работающих в течение более чем 6 месяцев;

- уровень предотвращения безработицы, рассчитываемый как отношение количества сохраненных и созданных рабочих мест к экономически активному населению.

В связи с этим перед Агентством стоят следующие задачи [10]:

1. Формировать у своих клиентов качественно новую трудовую психологию. Для этого необходимо организовать работу таким образом, чтобы оказывать в первую очередь помощь тем, кто стремится к труду, ведь пособие по безработице выплачивается не для того, чтобы человек мог сидеть дома сложа руки, а для того, чтобы создать материальные предпосылки для поиска рабочего места.

2. Повышать уровень трудоустройства клиентов.

3. За счет различных источников в отраслях национальной экономики создать новые рабочие места.

4. На свободные рабочие места, предоставленные государственным органам труда и занятости населения, трудоустроить ищущие работу граждан, в том числе за счет сохраненных рабочих мест, нуждающихся в социальной поддержке.

5. К профессиональной подготовке, повышению квалификации и переобучению по профессиям, соответствующим требованиям рынка труда привлечь безработных, ищущих работу граждан и трудовых мигрантов.

6. Разработать систему мероприятий по оказанию помощи в трудоустройстве безработным, особо нуждающимся в социальной защите.

7. Развивать систему сбора и обработки государственных статистических и отраслевых данных рынка труда.

8. Оказывать материальную поддержку безработным гражданам.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 21.12.2021. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://prezident.tj/ru/node/27418#devashtich> (дата обращения: 04.10.2022).

2. Заславский И.Е. Труд, занятость, безработица. – М.: Департамент труда и занятости правительства Москвы, 1992. – 160 с.

3. Рынок труда в России: проблемы формирования и регулирования. /Под ред. К.И.Микульского – М., 1995.

4. Балханов А.М. Совершенствование деятельности кадровых агентств на региональном рынке труда. Диссертация на соискание ученой степени кандидат экономических наук. – Иркутск, 2001.

5. Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» от 1 августа 2003 года, № 44 // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 13.06.2022).

6. Положение об Агентстве труда и занятости населения, утвержденное постановлением Правительства Республики Таджикистан от 14 июня 2014 года, №391 // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 14.06.2022).

7. Положение об Агентстве труда и занятости населения, утвержденное постановлением Правительства Республики Таджикистан от 14 июня 2014 года, №391 // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.adlia.tj> (дата обращения: 14.06.2022).

8. Бобокалонов Г.М. Комментарии Закона Республики Таджикистан «О содействии занятости населения». Под редакцией директора Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан Саидзода И.Х. – Душанбе: МДМТ, 2020. – С. 13.

9. Шонасридинов Н., Бобокалонов Г.М. Комментарии Трудового кодекса Республики Таджикистан. Первое издание. // Отв. редактор, кандидат юридических наук, доцент Н. Шонасридинов. - Душанбе: ТНУ, 2017. – С. 24-25.

10. Беленко П.В. Хедхантинг: принципы и технологии. – СПб: Питер, 2006. – 192 с.

Аннотатсия

Баъзе масъалаҳои оид ба фаъолияти агентҳои мусоидат ба шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои фаъолияти агентҳои мусоидат ба шуғли аҳоли, аз ҷумла Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорат меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин қонунгузориҳои миллии мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст. Бояд қайд намуд, ки омӯзиши масъалаи мазкур бо дар назар доштани ҳамбастагӣ бо чараҳои иҷтимоию иқтисодӣ, равандҳои демографӣ барои пешгӯӣ, муайян ва қонеъ намудани талаботи воқеии вазъи бозори меҳнат ва танзими масъалаҳои шуғл дар ҷумҳурӣ, мубрам мебошад.

Аннотация

Некоторые вопросы деятельности агентств по содействию занятости населения в Республике Таджикистан

В данной статье проанализированы и изучены некоторые вопросы деятельности агентств по содействию занятости населения, в том числе Агентства труда и занятости населения Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан с учетом отечественной и зарубежной юридической литературы, а также национального законодательства. Стоит отметить, что изучение данного вопроса является актуальным принимая во внимание интеграцию социальных и экономических процессов, демографические процессы очень важны для прогнозирования, выявления и удовлетворения реальных потребностей рынка труда и регулирования занятости в стране.

Annotation

Some issues of the activities of agencies to promote employment in the Republic of Tajikistan

This article analyzes and studies some issues of the activities of agencies to promote employment of the population, including the Agency for Labor and Employment of the Ministry of Labor, Migration and Employment of the Republic of Tajikistan, taking into account domestic and foreign legal literature, as well as national legislation. It is worth noting that the study of this issue is relevant, taking into account the integration of social and economic processes, demographic processes are very important for predicting, identifying and meeting the real needs of the labor market and regulating employment in the country.

УДК: 343.01

Шодизода Начибулло Махмадризо,

унвонҷӯи шуъбаи қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи Маркази миллии қонунгузориҳои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: najibullo.shodizoda@inbox.ru

Тел.: (+992) 937-47-96-47.

ХУСУСИЯТИ ХОСИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ ДАР НИЗОМИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Калидвожаҳо: ҳуқуқвайронкунӣ; ҷавобгарии ҳуқуқӣ; ҷиноят; ҷазои ҷиноятӣ; сиёсати ҷиноятӣ; қонуни ҷиноятӣ; меъёри ҳуқуқ; санксия; муносибати ҳуқуқӣ; маҷбуркунии давлатӣ.

Ключевые слова: правонарушение; юридическая ответственность; преступление; уголовное наказание; уголовная политика; уголовный закон; нормы права; санкция; правовые отношения; государственное принуждение.

Keywords: offense; legal liability; crime; criminal penalty; criminal policy; criminal law; rule of law; sanction; legal relationship; state coercion.

Мафхуми ҷавобгарӣ ба маънои васеъу кулли худ қобили шарҳу тафсир дар заминаи бархурди коммуникативии васеъу амиқ ҳамчун муносибати шахс ба ҷамъият, давлат ва дигар шахсони мухталиф аз нуктаи назари иҷроии талаботи муайян тавассути онҳо мебошад. Ба андешаи С. Азимӣ калимаи ҷавобгарӣ як истилоҳи ниҳоят маъмул ва серистеъмол аст, ки дар ҳаёти оддӣ ва рӯзмарра хеле зиёд шунда мешавад, аммо бо вучуди фаровон будани истеъмоли ин калима аз назари ҳуқуқшиносон таърифи мукаммалу муназзами он мураккаб ба назар мерасад [2, с.107]. Аз нигоҳи мафхуми маънои маҳдуд, ҷавобгарии ҳуқуқӣ – аксуламалаи давлат дар воқуниш нисбат ба содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ ба ҳисоб меравад. Ба ин маъно, ҷавобгарии ҳуқуқӣ вазифа ва ухдадорӣ шахс барои таҳаммул намудани як навъ маҳрумияти дорои ҷанбаи маҷбуркунии давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки он тавассути қонун ва меъёрҳои ҳуқуқӣ барои қонуншиканӣ ва ҳуқуқвайронкунии содиршуда пешбинӣ шудааст [15, с. 204].

Аз таърифи овардашуда метавон ба ин сурат натиҷагирӣ ва ҳулосабарорӣ намуд, ки ин навъ натиҷагирӣ дорои потенциали методологӣ мебошад:

1) аввалан, нуктаву масъалае, ки бояд ба он ишора шавад иборат аз ин аст, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ ё юридикӣ ҳамеша бо ҷораҳои маҷбурсозии давлатӣ алоқаманд мебошад;

2) дувуман ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо таҳаммули маҳрумиятҳои муайяне ҳамроҳ аст, ки шахси гунаҳкор бояд онҳоро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии мушаххас таҳаммул наояд;

3) сеюм ҷавобгарии ҳуқуқӣ маъмулан баъд аз содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ фаро мерасад;

4) чорум ҳуқуқвайронкунӣ ҳамчун далел ва асос барои ҷавобгарии ҳуқуқӣ шинохта мешавад;

5) ҷавобгарии ҳуқуқӣ на фақат дар мавриди риоят нашудани меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки дар ҳолати мутобикати комил доштан бо меъёрҳои ҳуқуқӣ амалӣ мегардад.

Ба таври васеъ ва густардатар таснифи категорияи ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз рӯи тааллуқоти соҳавӣ ба мушоҳида мерасад. Аз рӯи ин усул, намудҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ, маъмурӣ, интизомӣ, граждонӣ вучуд доранд. Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев чунин менигоранд: “Ҷавобгарии ҳуқуқӣ як намуди ҷавобгарии (масъулияти) иҷтимоӣ буда, аз ҷавобгарии (масъулияти) ахлоқӣ ва ғ. бо як қатор аломатҳои фарқ мекунад” [10, с. 268]. Чунин мавзӯе ва нуктаи назар аз асос ва далели назариявӣ бархурдор аст. Аз нигоҳи муҳаққиқи шӯравӣ С.Н. Братуся талоши сохти мафхуми умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ дар сурате метавонад натиҷаи мусбат диҳад, ки агар ин категория ҷанбаи умумии ҷавобгариро новобаста ба соҳаи

муайяни ҳуқуқ ҳамчун воқуниш ба ҳар навъ ҳуқуқвайронкунӣ инъикос намоёнд. Нукта ва ҷанбаи умумии ҳос барои тамоми намудҳои ҷавобгарӣ ин вучуд доштани ҳолати маҷбурӣ барои иҷрои ухдадорӣ ба зиммадоштаи шахс аст, ки он метавонад пеш аз мавриди ҳуқуқвайронкунӣ ва ё баъд аз он дар натиҷаи содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ вучуд дошта бошад. Таҳдиди маҷбурсозӣ, ки он асоси меъёри ҳуқуқиро ташкил медиҳад, тавассути ҷавобгарӣ татбиқ ва амалӣ мегардад. Хусусияти дуҷуми барои тамоми намудҳои ҷавобгарӣ ҳос ин маҳкумияти давлатии рафтори ғайриқонунии шахс ва ё фарди дорои ухдадорӣ ба ҳисоб меравад [6, с. 33]. Чунин ба назар мерасад, ки чунин бархурди интегративӣ ва сегратсионӣ, ки мақсади он ошкор намудани нишондодҳои умумии ҷавобгарии барои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ ҳос, бодалел ва асоснок мебошад. Гузашта аз он, махсусан, дар ҷаҳорҷӯб ва заминаи тасдиқи нақш ва аҳамияти падидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои фаъолияти тамоми низоми ҳуқуқии давлат он дорои ҷанбаи конструктивӣ мебошад. Ба унвони намуна, метавон ҳамчунин ба як назари дигаре, ки он ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ марбут аст, ишора намуд. Тавре, ки Д.Н. Бахрах таъкид менамояд, бояд эътироф намуд, ки хусусиятҳои асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз инҳо иборат мебошанд:

1) воситаи ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, воситаи татбиқи қудрат ва ҳокимияти давлатӣ маҳсуб мешавад;

2) аз лиҳози меъёр муайян буда, аз истифода, татбиқи санксияҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ (андозаи меъёрӣ, ки дар таъкиди муҳтавои динамикии ҷавобгарӣ) зоҳир мегардад;

3) натиҷаи амал ва рафтори зиддиқонунӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарарнок мебошад (меъёри робитаи мутақобил миёни рафтори ғайриқонунии шахси гунаҳкор ва муносибати психологӣ нисбат ба рафтори содиршуда);

4) бо маҳкумияти давлатӣ ва ҷамъиятии шахси вайронкунандаи қонун ва рафтори содирнамудаи он ҳамроҳ аст (меъёри арзёбии манфии давлат ва шахс);

5) бо оқибатҳои барои шахси ҳуқуқвайронкунанда манфӣ алоқаманд аст (дорои характери моддӣ ва ахлоқӣ) ки онҳоро шахси гунаҳкор бо поймол шудани доираи

ҳуқуқии барои худ хос худ бояд таҳаммул намоёнд (меъёри маҳдудсозии мустақил будани иродаи шахси гунаҳкор;

6) дар шаклҳои муурофиявии дахлдор татбиқ мегардад [5, с. 98] (меъёри мушаххас будани шакли формалӣ ва протсессуализатсия).

Мавқеи доктриналии зикршуда на фақат аҳамияти махсуси ҷавобгарии ҳуқуқиро дар раванди пуштибонӣ, амалисозӣ ва барқарорсозии қонуният дар сурати ҳуқуқвайронкунӣ таъйид менамояд, балки он механизми мураккаби ҳамгирии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии дорои робитаҳои мураккаби амудӣ уфуқӣ миёни давлат ва дастурҳои меъёрии он, ҳамчунин рафтору амали субъектҳои ҳуқуқиро ташаккул медиҳад.

Бояд ёддовар шуд, ки аломатҳои ишорашудаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо барои ҷанбаи ягона ва муҳим, яъне ҷанбаи манфӣ қобили қабул буда метавонанд (ретроспективӣ). Вале дар зимни он ки ҷавобгарии юридикӣ ҷузъи ҷавобгарии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, он ҳамчунин дорои ҷанбаи дуҷум низ мебошад, ки он дар амри танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоӣ нақши муҳим ва пуарарзиш ифода менамояд. Таъи муддати тӯлонист, ки дар доираи илми ҳуқуқшиносӣ фақат ба масъалаи ҷавобгарӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ, яъне ҷавобгарии манфии ретроспективӣ таваҷҷуҳи асли дода мешуд. Вале шакл гирифтани давлатдорӣ демократӣ ва ҳуқуқбунёд тамаркуз ва диққати асосиро бар рӯи рафтори ҳуқуқии огоҳонаи субъекти ҳуқуқ мубрам ва объективӣ мегардонад. Ва ин хусусияти фарқкунандаи миёни ташкилоти давлат ва сотсиумро ташкил медиҳад.

Мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ фақат бо ҷораи маҷбурии давлатӣ марбут буд ва он нисбат ба шахси ҳуқуқвайронкунанда, маҳкум намудани ҳуқуқвайронкунӣ ва оқибатҳои ногувор барои шахси ҳуқуқвайронкунанда истифода мегардид. Барои намуна, яке аз назарияпардозони давлат ва ҳуқуқ дар даврони шӯравӣ ва баъдан замони шӯрӣ демократикунории давлатдорӣ шӯравӣ С.С. Алексеев дар ибтидои солҳои 70 асри гузашта ҷавобгарии юридикиро фақат ҳамчун “вазифаи шахс барои таҳаммул намудани ҷораи таъсиргузори маҷбурии давлатӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ” арзёбӣ намуда буд

[3, с. 371]. Дар навбати худ муҳаққиқони шӯравӣ И.С. Самошенко ва М.Х. Фарукшин ҳам ҷавобгарии ҳуқукиро танҳо вокуниши давлат дар баробари содиршавии рафтору амали ғайриқонунӣ арзёбӣ менамоянд. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз нигоҳи ин муҳаққиқон ҳам аз рӯи мазмун ва ҳам аз рӯи шакл фақат дорои хусусияти маҷбурсозӣ мебошад.

Таърифи мушобеҳи ҷавобгарии ҳуқуқии алоқамандро бо чораи маҷбурсозии давлатӣ бо оқибатҳои манфӣ барои шахсони вайронкунандаи меъёрҳои ҳуқуқӣ И.А. Галаган [7, с. 39], О.С. Иоффе ва М.Д. Шаргородский [9, с. 314], Р.О. Халфина [19, с. 316] ва дигар муаллифон низ матраҳ месозанд. Аммо тавре, ки дар боло ёддовар шудем, дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеаи демократӣ ва шаклгирии давлати ҳуқуқбунёд назарияи умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ, бархурди қомилан дигарро нисбат ба мафҳуми мазмунӣ худ тақозо менамояд. Дар ин ҷо метавон бо андешаи З.А. Астемиров дар бораи он ки ҳеҷ қас аҳамияти манфӣ (негативӣ)-и ҷанбаи ҷавобгарии ҳуқукиро инкор намекунад, розӣ шуд. Вале дар баробари ин набояд дар мавриди ин аҳамият ба муболиға роҳ дода шавад ва тамоми мазмун ва зоҳиршавии ҷавобгарӣ дар илми ҳуқуқ ба татбиқи чораҳои маҷбурӣ ва вокуниши ретроспективӣ нисбат ба мавриди ҳуқуқвайронкунӣ маҳдуд гардад [4, с. 62].

Дар воқеъ, таҳлили системавии ҷанбаи манфии ретроспективи ҷавобгарии юридикӣ баёнгари он аст, ки чунин бархурд ва равиш на танҳо яқҷониба аст, ки он тасаввурот дар бораи институти ҷавобгарии ҳуқукиро маҳдуд месозад, балки он нақш ва ҷойгоҳи рафтори қонунмандро дар шароити демократикунонии ҳаёти ҷомеа ва давлат тангтар месозад. Маҳуд сохтани ҷавобгарии ҳуқуқӣ фақат ба аксуламали ретроспективӣ дар баробари ҳуқуқвайронкунӣ, татбиқи ҷазо нисбат ба шахси гунаҳкор воқеан на танҳо яқҷониба ба ҳисоб меравад, балки он аз нуқтаи назари ташаққули тафаккур ва психологияи ҷамъиятӣ ғайриқонструктивӣ низ маҳсуб мешавад. Илова бар ин, монанди дигар намудҳои ҷавобгарии иҷтимоӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ низ дорои ибтидои мусбат ва умедворкунанда мебошад, нақши созандаву тағйирдиҳандаро иҷро менамояд ва таъсири муассири он на фақат рӯ

овардан ба чораи маҷбурсозӣ ва дигар ҷазоҳои ҷиноятиро пешбинӣ менамояд, балки истифода аз методи мутақоидсозӣ, тарбия ва бозпарвариро ҳам мадди назар қарор медиҳад. Маҳз дар чунин шакли бисёрҷанба ҷавобгарӣ бояд меъёрҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, огоҳии ҳуқукиро фаро бигирад ва зимни ин муҳимтарин унсурҳои ҳаракатдиҳанда боқӣ бимонад. Ҷавобгарии ҳуқуқии негативӣ (ретроспективӣ) уҳдадории иловагии субъект аст, ки тавассути қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад ва он аз додани ҳисобот дар мавриди амалҳои худ ҳангоми иҷро накардани уҳдадории худ ва содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ иборат мебошад. Дар ҳоле, ки ҷавобгарии ҳуқуқии мусбат бояд меъёри рафтору амал ва асоси ҳар гуна амалу рафтори шахс дар шароити давлати демократӣ ва сотсиуми гуманистӣ бошад.

Ба ин хотир В.А. Тархов ҷавобгарии ҳуқукиро ба мақоми ҳуқуқии шахсият ҳамчун унсурҳои муҳими он ворид месозад ва ҷавобгариро ҳамчун “тавон”-и шахрванд, муассиса, мақомоти давлатӣ, шахси мансабдор дар бораи огоҳ будан аз аңҷоми амали ғайриқонунӣ ва барои ин таҳаммул намудани чораи давлатии маҷбурӣ дар шакли маҳрум гардидан аз имконот ва озодиҳоро муайян менамояд [17, с.40]. Ҳарчанд дар ин маврид ҷавобгарии юридикӣ танҳо аз як нигоҳ, аз нигоҳи манфӣ (ретроспективӣ) баррасӣ мегардад ва ҳастаи маъқули (ратсионалии) он иборат аст аз:

1) аввалан эътироф шудани қудрати субъекти ҳуқуқ тавассути давлат дар мавриди дарк намудани рафтору амали худ бештар на аз доштани тартиби субординатсионӣ, балки аз тартиби ҳамоханг будани муносибатҳо дар ҷаҳорҷӯби “давлат – субъекти ҳуқуқ” дарак медиҳад ва ин хусусият зимни таъкид ба усули бовару эътимод ҷанбаи императивии чунин муносибатҳоро ҳамвор, қунд ва мутобиқ ба меъёрҳои демократӣ месозад;

2) сониян, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи абстракт ҳамеша қабл аз содир гардидани ҳуқуқвайронкунӣ дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ба мушоҳида мерасад, яъне он конструксия ва оқибатҳои ҳуқукиро муайян месозад;

3) сеюм ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври мустақим ва доимӣ бо субъекти мушаххаси

ҳуқуқ алоқаманд мебошад ва бояд танҳо аз тариқи вазъи ҳуқуқӣ ҷавобгари ҳуқуқӣ инъикос гардад;

4) чорум, огоҳ будан ва дарк намудани рафтору амал барои субъекти ҳуқуқ на фақат ба маънои масъулият доштан баъд аз содиршавии ҳуқуқвайронкунист, балки ба маънои сарфи назар намудан аз содир намудани рафтори ғайрикунунӣ ҳам мебошад. Яъне он ҷавобгари мусбатро пешбинӣ менамояд.

Ба ин маъно, яке аз назарияпардозони соҳаи ҳуқуқи машҳур О.Л. Лейст чунин мепиндошт, ки ҷавобгари мусбат аз ҷавобгари манфӣ бо посухгӯ будан фарқ менамояд. Аз нигоҳи Лейст, “вазифаи ҷавобгӯ будан унсури асосии ҷавобгари мусбатро ташкил медиҳад. Аммо қонунгузорӣ, ки татбиқи ҷавобгари ҳуқуқиро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ танзим менамояд, чунин ҷавобгариро пешбинӣ намесозад” [12, с.227].

Бо баёни сода ва ё ба таври дигар қонунгузор нақшаи содаи ҷавобгари ҳуқуқиро интиҳоб намудааст, ки он ба фикри А.В. Малко муносибати ҳуқуқии аз ҳуқуқвайронкунӣ ба миёномадаро миёни давлат дар шахси мақомоти махсуси он ва шахси ҳуқуқвайронкунанда, ки бояд оқибатҳои манфиро таҳаммул намояд, ташкил медиҳад [18, с. 598].

Яке аз хусусиятҳои бисёр муҳими мавзуи мавриди таҳқиқ аз он иборат аст, ки дар аксар ҳолатҳо функсия ва мақсадҳои (доминантҳои телеологикӣ) бо ҳам қаробату наздикӣ пайдо менамоянд. Аз бисёр ҷиҳат ин ба он вобаста аст, ки функсияҳои ҷавобгари юридикӣ барои расидан ба мақсадҳои мушаххас мавриди истифода қарор мегиранд, аммо доминантҳои телеологикӣ ҳамчун муайянкунандаи меъёри функсия шинохта мешаванд. Аз ин хотир, функсия ва мақсадҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ метавонанд бо ҳам мувофиқат кунанд, вале чунин мутобиқат на мутобиқати муҳтавоӣ, балки фақат хусусияти филологӣ ва лингвистӣ дорад. Функсияи ҷавобгари ҳуқуқӣ аз равона сохтани фишори ҳуқуқӣ ва фишори воқеъӣ иборат аст. Ҳамин тавр, агар функсияи ҷавобгари ҳуқуқӣ таъсиргузори ҳуқуқӣ бошад, дар ин сурат, мақсади ин таъсиргузори ҳуқуқӣ аз татбиқи мақсадҳои муайян иборат мебошад. Тавассути амал кардани ҷавобгари

ҳуқуқӣ, раванди гузариши категорияи субъективии мақсад ва воқеияти реалӣ сурат мегирад. Мақсад, ки он дар шакли натиҷаи мушаххас зоҳир мегадарад, ҳамчун асос барои қатъ гардидани динамикаи ҷазо баромад мекунад. Ғайр аз ин, натиҷаи ҳосилгардида на функсия, балки омили мусоид барои амалӣ намудани мақсади дигари ҷавобгари ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад. Ба ин тариқ, ҷавобгари ҳуқуқӣ ба сифати механизми роҳандозӣ хидмат менамояд, ки мақсади он амалисозии доминанти телеологӣ субъект дар маҳдудаи ҷазои ҳуқуқӣ, ки дар доираи он давлат ва ҷомеа амал мекунанд, мебошад.

Дар миёни функсия ва мақсадҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ имкон дорад алоқаҳои мутақобили на фақат мусбат, балки манфӣ ҳам ба мушоҳида расанд. Дар шароити амалӣ, имкон дорад, ки мақсадҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ амалӣ нагарданд. Сабабу далели он метавонад афзоиши ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ ва нодида гирифтани мавридҳои манфӣ ҳуқуқӣ аз сӯи шахрвандон бошад. Фактҳои воқеияти амалӣ нишон медиҳанд, ки мавҷудияи падидаи ҷавобгари ҳуқуқӣ, ба таври мушаххастар амал намудани ҷавобгари ҳуқуқӣ боиси ба даст омадани натиҷаи дилхоҳ нагардидааст. Ба ин далел ҳам набуди натиҷаи дилхоҳ ва татбиқ нашудани мақсадҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ аз самаранокии пасти роҳҳои иҷроӣ функцияҳои он гувоҳӣ медиҳанд. Дар маҷмӯъ, натиҷаи манфӣ субъектҳои татбиқи ҳуқуқро ба тақмили қонунгузорӣ ва таҷрибаи истифодаи он ҳавасманд месозанд. Ба андешаи У.А. Азиззода ҷазои ҷиноятӣ ҳамчун институтҳои ҳуқуқӣ ва падидаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тағйироти ҷиддиро аз сар гузаронидаанд, дорои таърихи бойи ташаккул ва танзими ҳуқуқӣ дар доираи давлатдорӣ қадимии тоҷикон то имрӯз мебошад [1, с. 256].

Тақвияти қонунмандӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ ҳадафи глобалии ҷавобгари ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, вале мо чунин амалкардро махсус қайд наменамоём, зеро тамоми функсияҳои анъанавии ин падида дар татбиқ ва амалисозии ин мақсади бузург ширкат мекунанд. Ба андешаи З.Х. Зокирзода зери мафҳуми мақсади ҷазо натиҷаи ниҳоии иҷтимоие дар назар дошта мешавад, ки тавассути он давлат ҷораи маҷбуриё ҳамчун ҷазои ҷиноятиро амалӣ мекунад [8, с. 118].

Мақсадҳои наздиктарини ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсадҳое ба ҳисоб мераванд, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро тасниф менамоянд. Иҷрои мақсадҳои зикршуда шартӣ зарурӣ барои иҷро гардидани мақсадҳои нисбатан баландтари ҳам хронологӣ ва ҳам сохторӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамин тавр, метавонем чунин мақсадҳои аввалиндарачаро (доминантҳои телеологии ҷавобгарии ҳуқуқӣ) ёдовар шавем:

1) эҷоди ҳолати муназзами муносибатҳои иҷтимоӣ, (меъёри собитсозӣ;

2) тарбия ва ташаккули мавқеи фаёли шаҳрвандӣ, ташаккули муносибати эҳтиромомез нисбат ба қонун (меъёри тобеъияти фаёлона ва огоҳона аз қонунҳо;

3) муҷозоти шахсони ҳуқуқвайронкунанда (меъёри муҷозот барои шахсони гунаҳкор;

4) барқарории муносибатҳои ҷамъиятии катъгардида (меъёри реститутсия.

Дар баробари ин, бояд ба назар гирифта шавад, ки ҳар як аз мақсадҳои овардашуда, ки дар татбиқи мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақш доранд, бояд мушаххас гарданд. Маҳз дар ҳамин лаҳза амалкарди ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаёл мегардад, ки он мушаххасан ҷанбаҳои дохилии динамикиву рафтори ҷавобгарии ҳуқуқиро амалӣ месозад:

1) мақсади функсияи танзими ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд раванди муносибатҳои ҷамъиятиро муайян созад. Мақсади наздиктарини он аз ташаккули рафтори қонунманди субъектҳои ҷавобгарӣ иборат аст. Баъд аз ташаккули рафтори қонунманд, он бояд ба рафтори фаёли қонунманди иҷтимоӣ табдил дода шавад. Ва баъдан бо ба тартиб овардани муносибатҳои иҷтимоӣ онҳо мукамал гардониди мешаванд.

2) мақсади функсияи огоҳсозӣ, ки бо мақсади пешгирии ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ мебошад. Вале мақсади пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ фақат ба воситаи ташаккули рафтори қонунманди субъекти ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ мегардад. Ғайр аз ин, мақсади пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ метавонад умумӣ ва махсус бошад. Он метавонад дар натиҷаи амалисозии пешгирии умумӣ ва махсус иҷро гардад. Мақсади пешгирии махсус ташаккул ва таъмини рафтори қонунманд дар миёни шахсонест, ки даст ба ҳуқуқвайронкунӣ мезананд. Мақсади пешгирии умумӣ ташаккули рафтори қонунманд дар миёни

шахсоне, ки онҳо қаблан ҳуқуқвайронкунӣ содир накардаанд. Дар натиҷаи иҷро шудани ин мақсад, сатҳи қонуншиканӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ метавонад устувору собит нигоҳ дошта шавад.

3) мақсади функсияи ҷазодиҳӣ ба шахси ҳуқуқвайронкунанда татбиқи намудани ҷазо мебошад. Мақсади мазкур ҳамчун меъёри таснифии функсияи ҷазо махсус мешавад, ки амалкарди ҷазоро дар низоми дигар функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҳам ҷудо месозад. Мақсади ҷазо, ҷазо на ба якборагӣ, балки тавассути иҷро гардидани дигар мақсадҳои дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ татбиқи мегардад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсади баргаштнопазирии ҷазо ва маҳкумсозии шахсияти ҳуқуқвайронкунандаро пайгирӣ ва дунбол менамояд. Ҷазо ва маҳкумият дар навбати худ ин мақсади ҷазо мебошанд, ки тавассути эҷоди оқибатҳои мухталифи номатлуб барои субъекти ҳуқуқ татбиқи мегарданд. Ба ин тартиб, системаи зерини протсессуалии мақсадҳо шакл мегирад: ҷазои баргаштнопазир, маҳкумият – гузоштан ва воғузории маҳрумиятҳои номатлуб – ҷазо. Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар робита ба моҳияти ҷазо ва мавҷудияти ҷазо ҳамчунин мақсади он бахсу мунозираҳо идома дорад. Як гурӯҳ донишмандон ба ин назаранд, ки мақсади ҷазо вучуд надорад [14, с. 63], гурӯҳи дувум изҳори назар менамоянд, ки он вучуд дорад ва инро ҳамчун мақсади ҷазо ва ҷавобгарӣ далел меоранд [13, с. 17], гурӯҳи сеюм бошад вучуд доштани онро бо каме шакку эҳтимол имконпазир медонанд. Тасаввур меравад, ки ҷазо ба таври объективӣ дорои мақсади одилона, шоиста, фардӣ, қонунӣ, гуманистӣ ва баргаштнопазир мебошад. Ҷазо ки он барои содир гардидани ҳуқуқвайронкунӣ фаро мерасад, бояд ба тамоми принципҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷавобгӯ бошад. Таркиби унсурҳои ҷазо ва дигар вазифаҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз табдил шудани ҷазо ба мақсади асосӣ ва иқдоми репрессивӣ нисбат ба шахси гунаҳкор пешгирӣ менамояд.

4) мақсади тарбиявии ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобаста ба он ки ба муқобили кӣ равона мегардад, метавонад ҷанбҳои мақсадро пайгирӣ намояд. Дар сурати таъсири амалкарди тарбия ба ирода ва шуури шахси ҳуқуқвайронкунанда, чунин таъсиррасонӣ мақсади тағйир додани

улгуҳои рафтори шахсро дар назар дорад ва чунин мақсадҳоро пайгирӣ менамояд: аз шууро ҷаҳонбинии шахси ҳуқуқвайронкунанда берун кардани андешаҳои зиддиҷимӣ ва нигилизми ҳуқуқӣ; ташаккули улгуҳои аз назари ҷимӣ мавриди қабул; эҳтиром ба қонун, ахлоқи ҳубу нек ва ислоҳпазирӣ;

5) мақсади ҳуқуқбарқароркунии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба даст овардани мақсадҳои зеринро дунбол менамояд: пишниҳод намудани ашъи монанд, ҷуброни зарар, эҳёи амниятӣ оромиши ҷамъиятӣ, барқарорсозии ҳуқуқ, дар маҷмӯъ барқарор намудани адолати ҷимӣ ва муносибатҳои ҷимӣ. Мақсадҳои ҳуқуқбарқароркунӣ ба таври зич бо мақсадҳои ҷазо алоқаманд мебошанд. Чунин робитаи мутақобили мақсад ва функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои амалкарди самаранок лозим аст. Илова бар ин, Р.Ш. Сотиволдиев чунин менигорад: “Функсияи муҳофизавӣ, ки бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу озодаҳои инсон ва шахрванд, тартиботи ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ, молиявӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, манфиатҳои давлат, ҷомеа ва одамон амалӣ мешавад [16, с. 690].

Н.И. Матузов барҳақ қайд менамояд, ки хусусияти ҳоси ҷавобгарии ҳуқуқӣ таъиноти ҷармавии ҷазо мебошад. Дар зимн, ҷазо на мақсади аслӣ, балки як роҳи василаи бозпарварии шахси ҳуқуқвайронкунанда ба ҳисоб меравад. Ғайр аз ҷазо, ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақши ҳуқуқбарқароркуниро иҷро менамояд [18, с. 598]. Ҳамин тавр, ҷавобгарӣ на танҳо ҳамчун санксия барои содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ, балки дар навбати аввал ҳамчун дарки огоҳонаи зарурати иҷрои вазифаҳоест, ки дар қонунгузориҳои муқарраргардида пешбинӣ шудаанд, арзёбӣ мегардад. Яъне он ба таври дигар ҷавобгарии мусбат доништа мешавад. Барои ҷудосозии нисбатан дақиқу мушаххаси ҷавобгарии мусбату ретроспективӣ бо дарназар гирифтани хусусиятҳои ҳуқуқии онҳо М.Д. Шиндякин пешниҳод менамояд, ки ҷанбаи мусбати ҷавобгарӣ “ҷавобгарии ҳуқуқӣ” ва ҷанбаи ретроспективӣ ҷавобгарии юридикӣ номида шавад [20, с. 8]. Ба ин сурат хусусиятҳои ҳоси ҷавобгарии ҳуқуқиро метавон ҷудо намуд:

1) шакли татбиқ – шакли ҷимӣи тавассути қонун муқарраргардида;

2) дараҷаи муайян будан – меъёри ҳуқуқӣ;

3) далели ба вучуд омадан – мавриди ҳуқуқвайронкунӣ;

4) дар шакли ҷораи маҷбурсозии давлатӣ татбиқ мегардад;

5) дар оқибатҳои муайяни манфии ҳуқуқвайронкунии дорои характери навъи шахсӣ, молумулкӣ, ташкилотиву физикӣ зоҳир меёбад.

Бархе аз муаллифон ҳамчунин хусусияти дигари ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ҳаҷм ва андозаи мушаххаси онро зикр менамоянд [11]. Вале душвор аст дар мавриди ҳаҷми мушаххасшудаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ сухан гуфт, дар ҳоле ки санксия фақат ҳадди болотарин ва поёнтарини ҳаҷми андозаи ҷазои дахлдорро муқаррар менамояд. Амалан чунин инҳироф боиси вобастагӣ аз қарори шахси босалоҳият (судя) мегардад, ки санксияро таъин менамояд.

Бояд зикр намуд, ки дар қонун принципҳои пешбинӣ шудаанд, ки онҳо ҳоси ҳуқуқӣ самтҳои демократӣ ҷимӣи мебошанд. Ин дар ҳолест, ки ҷавобгарӣ барои ҳаракату амалҳои воқеӣ на барои қасду нияту андеша ва дигар хусусиятҳои ҷимӣи ва шахсӣ пешбинӣ мегардад. Шахси ҳуқуқвайронкунанда барои содир намудани амалҳои ҳуқуқии ғайриқонунии худ ҷавобгарӣ эҳсос менамояд. Ба ҳамин хотир ҷавобгарии ҳуқуқӣ бар асоси принципҳо ба кор бурда мешавад:

– қонунӣ будани процедура ва мазмуни он (вобаста ба асоси далели он), иборат аз он аст, ки ҷавобгарӣ фақат дар ҳолати ҷой доштани амали тибқи қонун пешбинишуда вучуд дошта метавонад;

– салоҳият доштани ҷавобгарии юридикӣ, охири аз талаботи императивии зерин бармеояд:

1) барои ҳуқуқвайронкунӣ хурд набояд ҷазоҳои ҷиноятӣ истифода шаванд;

2) набояд ҷораҳои таҳқирукунандаи шаъну шарафи инсонӣ ба кор бурда шаванд;

3) қонуни муайянкунандаи ҷавобгарӣ дорои қувваи бозгашт дорад;

4) дар сурате, ки зарари расонидашуда тавассути ҳуқуқвайронкунӣ дорои характери бозгашт бошад, ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд ҷуброни онро таъмин намоад;

5) дар сурати ғайрибозгашт будани зарар, ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд мутобиқ ба вазнинии ҳуқуқвайронкунии содиршуда бошад;

6) барои як ҳуқуқвайронкунӣ, бояд як ҷазои ҷиноятӣ татбиқ гардад (аз ҷумла ҳам ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ, ҷазо ва ҷаброни зарари молумулкии расонидашуда);

– асоснок будани ҷораи ҳуқуқи нисбат ба шахси ҳуқуқвайронкунанда татбиқшаванда ва мутобиқ будани он бо мақсадҳои ҷавобгарии юридикӣ. Чунин принцип вобаста аз мизони вазнинии ҳуқуқвайронкунии содиршуда, хусусияти шахсии ҳуқуқвайронкунанда, ҳолати содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ ҷораҳои ҷиддии ҷазои фардиро пешбинӣ менамояд. Барои мисол, дар ҳолате ки татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ бидуни ҷазои дахлдор имконпазир бошад, дар ин сурат он метавонад вучуд надошта бошад;

– ғайрибаргаштнопазирӣ – ҷавобгарии юридикӣ метавонад ба таври самарабахш иҷрои мақсадҳои пешгирии умумӣ ва махсусро таъмин намояд. Принципи мазкур баёнгари идеяе мебошад, ки мувофиқи он ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ дар ҷазои ҳуқуқи давлат бояд мучозот ва таҳқиқу ошкор гардад. Боло бурдани баргаштнопазирӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар айни замон яке аз шартҳои муҳим барои афзоиши самаранокии он ҳамчун яке аз роҳҳои мубориза бо мавридҳои ҳуқуқвайронкунӣ ба шумор меояд;

– адолат (мутобиқати ҷораи дар доираи қонун интиҳобгардидаи ҷавобгарии шахси ҳуқуқвайронкунанда нисбат ба аҳамияти манфии иҷтимоии шахси ҳуқуқвайронкуни мушаххас).

Агар ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ тавсиф гардад, дар ин сурат он монанди ҳар гуна муносибати ҳуқуқӣ дорои субъект, объект, мазмун, замина (меъёри ҳуқуқ, мукаллафияти ҳуқуқӣ, субъекти ҳуқуқ ва факти ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳамин тавр, ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз татбиқ ва истифодаи амалии санксияи меъёри ҳуқуқӣ иборат мебошад:

1) ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои ҷораҳои маҷбурсозӣ ба ҳисоб меравад;

2) ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ кашида шудани шахс боиси маҳкумияти давлатӣ ва ё ҷамъиятии он мегардад;

3) пеш овардани оқибатҳои номувофиқ барои шахси ҳуқуқвайронкунанда, ки он барояш вазифаи иловагӣ ба ҳисоб меравад, унсури ҷавобгарии ҳуқуқӣ махсус мешавад;

4) ҷавобгарии юридикӣ ин уҳдадорӣи шахси ҳуқуқвайронкун барои таҳаммул намудани оқибатҳои манфии дорои ҷанбаҳои мухталиф тавассути қонун муайянгардида мебошад;

5) ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар робита ба вайрон гардидани уҳдадорӣи ҳуқуқӣ ба миён меояд, характери ҷавобгарӣ ба воситаи характери уҳдадорӣ муайян мегардад;

6) асосу далели ба миён омадани ҷавобгарии ҳуқуқиро ҳуқуқвайронкунӣ ташкил медиҳад, ки унсури ҷудонопазири он гуноҳи шахс эътироф мегардад;

7) на фақат содир намудани амалу рафтори дистсиplinарӣ, балки вайрон намудани меъёрҳои ахлоқӣ-маънавӣ метавонад яке аз далелҳои ҷавобгарии маъмурӣ бошад.

Таҳқиқотҳои мавҷудаи илмӣ нишон медиҳанд, ки то кунун дар мавриди баъзе аз масъалаҳои вобаста ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ нуқтаи назари воҳид вучуд надорад ва бахсу изҳори назарҳои мухталиф то кунун дар ин замина идома доранд. Ҳанӯз мазмуну муҳтаво, принцип ва хусусиятҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба таври пурра таҳқиқу баррасӣ нашудаанд. Хусусиятҳои муносибатҳои ҷавобгарии юридикӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ, махсусан вазифаҳои вобаста ба танзими ягонаи қонунгузорӣ ҳанӯз ба омӯзишу таҳқиқи бештар ниёз доранд.

Зимни натиҷагирӣ аз он чи дар боло зикр шуд, бояд қайд намуд, ки тамоми ҷанбаҳои вобаста ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамеша бо талаботи кори амалӣ алоқаманд мебошанд. Аз сӯи дигар, вазифаи назария иборат аз он аст, ки талаботҳои мазкурро пеш аз ҳама дар масъалаҳои вобаста ба тақмили қонунгузорӣ ва истифодаи ҳуқуқ қонеъ гардонад. Мутаассифона, илми муосири ҳуқуқи ватанӣ, то кунун изҳори назарҳои дақиқ, асоснок ва назариявии лозиму комилро дар робита ба масъалаҳои зиёди алоқаманд ба мавзӯи ҷавобгарии ҳуқуқӣ ироа накардааст. Зоҳиран ба назар мерасад, ки масъалаҳои назариявии мавҷуд доир ба дарки ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба он алоқаманд мебошанд, ки то имрӯз мафҳуми умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, равишҳои мухталифи қонунгузорӣ барои муайян намудани мафҳум, моҳият, мақсад ва шаклҳои амалишавии ҷавобгари ҳуқуқӣ вучуд надорад ва ин дар навбати худ гузаронидани

таҳқиқоту омӯзишҳои илмӣ бештарро бо мақсади таснифот ва яқсонсозии қонунгузорӣ дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ тақозо менамояд.

Ҳалли дурусти масъалаҳои назариявии вобаста ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ имкон медиҳад на фақат мазмуну моҳияти он амиқан омӯхта

шавад, балки заминаи онро низ фароҳам месозад, ки пешниҳодҳои асосноки илмӣ барои мукамалсозии қонунгузории соҳавӣ матраҳ гарданд. Ва ин дар маҷмӯъ ба вазъи қонунмандӣ ва риояти принципҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва давлат таъсири мусбат меғузорад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Азизов У.А. Некоторые аспекты совершенствования системы уголовного кодекса Республики Таджикистан [Текст] / У.А. Азизов // Актуальные проблемы современного уголовного права и криминологии: материалы Международной научно-практической конференции. – Ставрополь: «Изд-во СКФУ», 2015. – С. 254–258.
2. Азимӣ С. Институтҳои асосии ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон: ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо: [Текст] / дис. ...ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Азимӣ Саломат. – Душанбе, 2021. – 177 с.
3. Алексеев С.С. Социальная ценность в советском праве [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. литерат., 1971. – С. 371.
4. Астемиров З.А. Понятие юридической ответственности [Текст] / З.А. Астемиров // Сов. государство и право. – 1979. – № 6. – С. 62.
5. Бахрах Д.Н. Административная ответственность как особый вид юридической ответственности [Текст] / Д.Н. Бахрах // Государство, право, законность. Ученые записки. – Пермь. – 1974. – Вып. 5. – С. 98.
6. Братусь С.Н. Спорные вопросы теории юридической ответственности [Текст] / С.Н. Братусь // Сов. государство и право. – 1973. – № 4. – С. 33.
7. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР [Текст] / И.А. Галаган. – Воронеж, 1970. – С. 39.
8. Зокирзода З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятии мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: нашри аввал / Зери таҳрири Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – 196 с.
9. Иоффе О.С., Шаргородский, М.Д. Вопросы теории права [Текст] / О.С. Иоффе. – М., 1961. – С. 314.
10. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни соҳаи ҳуқуқ ва иқтисод [Матн] / Ш.М. Исмоилов, Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Деваштич, 2008. – 295 с.
11. Карасева М.В., Крохина Ю.А. Финансовое право: Учебное пособие [Текст] / Под ред. проф. М.В. Карасёвой. – М.: НОРМА, 2001.
12. Лейст О.Э. Санкции и ответственности в праве (теоретические проблемы) [Текст] / О.Э. Лейст. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 227.
13. Липинский Д.А. Взаимосвязи функций и целей юридической ответственности [Текст] / Д.А. Липинский // Закон и право. – 2004. – № 2. – С. 17.
14. Никифоров Б.С. Наказание и его цели [Текст] / Б.С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1981. – № 9. – С. 63.
15. Общая теория государства и права: Учебник [Текст] / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юрист, 1994. – С. 204.
16. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.
17. Тархов, В.А. Понятие юридической ответственности [Текст] / В.А. Тархов // Правоведение. – 1998. – № 2. – С. 40.
18. Теория государства и права: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. [Текст] / Под ред. Н.И. Матузова – М.: Юрист, 2002. – С. 580.

19. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р.О. Халфина. – М.: Юрид. лит., 1974. – С. 316.

20. Шиндякина М.Д. Стадии юридической ответственности [Текст] / М.Д. Шиндякина. – М.: Книжный мир, 1998. – С. 8.

Аннотатсия

Хусусияти хоси ҷазои ҷиноятӣ дар низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи хусусияти хоси ҷазои ҷиноятӣ дар низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ меравад. Ба ақидаи муаллиф масъалаҳои назариявии мавҷуд доир ба дарки ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба он алоқаманд мебошанд, ки то имрӯз мафҳуми умумии ҷавобгарии ҳуқуқӣ, равишҳои мухталифи қонунгузорӣ барои муайян намудани мафҳум, моҳият, хусусият ва шаклҳои амалишавии ҷавобгари ҳуқуқӣ вучуд надорад ва ин дар навбати худ гузаронидани таҳқиқоту омӯзишҳои илмӣ бештарро бо мақсади таснифот ва яқсонсозии қонунгузорӣ дар бораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ тақозо менамояд.

Аннотация

Особенности признаки уголовного наказания в системе юридической ответственности

В данной статье рассматриваются особенности признаков уголовного наказания в системе юридической ответственности. По мнению автора, существующие теоретические проблемы юридической ответственности во многом связаны с тем, что на сегодняшний день отсутствует общее понятие юридической ответственности, существуют разные законодательные подходы к определению понятия, сущности, характера и форм реализации юридической ответственности, это, в свою очередь, требует дополнительных научных исследований и изучений с целью классификации и гармонизации законодательства о юридической ответственности.

Annotation

Peculiarities of criminal punishment in the system of legal responsibility

This article discusses the features of the signs of criminal punishment in the system of legal responsibility. According to the author, the existing theoretical problems of legal liability are largely due to the fact that today there is no general concept of legal liability, there are different legislative approaches to the definition of the concept, essence, nature and forms of implementation of legal liability, which, in turn, requires additional scientific research and study with the aim of classifying and harmonizing legislation on legal liability

ГУНОГУН

РАЗНОЕ

Шеров Шерали Зафарович,

сардори шӯбаи қонунгузорӣ оид ба молия, андозу ғумрук ва ғаёлияти бонкии Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

E-mail: sherali-sherov@mail.ru

Тел.: (+992) 935-99-98-58.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗБАНДӢ МУТОБИҚИ КОНСТИТУТСИЯҲОИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ

Калидвожаҳо: андоз; андозбандӣ; Конститутсия; субъекти андозбандӣ; уҳдадорию конститутсионии супоридани андоз; танзими конститутсионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ; низоми андоз; пардохтҳо.

Ключевые слова: налог; налогообложения; Конституция; субъект налогообложения; конституционная обязанность платить налоги; конституционно-правовое регулирование налогообложения; налоговая система; сборы.

Keywords: tax; taxation; Constitution; subject of taxation; constitutional obligation to pay taxes; constitutional and legal regulation of taxation; tax system; payments.

Танзими муносибатҳои андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 [1], ки заминаҳои асосии андозбандиро муқаррар менамояд, амалӣ карда мешавад.

Конститутсия санади асосии давлат, сарчашмаи асосии муносибатҳои молиявӣ ва махсусан муносибатҳои андозбандӣ буда, қувваи олии ҳуқуқӣ ва амали бевосита дошта, муносибатҳои муҳими байни инсон, ҷомеа ва давлатро танзим менамояд.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамояд, қувваи бозгашт надоранд.

Андоз яке аз аломатҳои муҳими давлат буда, сарчашмаи асосии ғанигардонии бучети давлат мебошад. Маблағҳои пулие, ки ба воситаи ситонидани андозҳо ба даст оварда мешаванд, давлат мақсад ва вазифаҳое, ки дар назди худ гузоштааст, амалӣ менамояд.

Қобили зикр аст, ки пояи асосии ҳамагуна давлати рушдбандаро, пеш аз ҳама, ташкили низоми андози худӣ ташкил медиҳад. Аз сиёсати андоз афзоиши иқтисодӣ ва адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа вобаста аст.

Низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дошта, ба монанди иқтисоди бозорӣ ва низоми сиёсии он ба рушди озодии ғаёлияти соҳибкорӣ нигаронида шудааст. Фароҳам овардани шароити мусоид чӣхати рушди андозбандӣ яке аз омилҳои муҳими инкишофи бахши иқтисоди кишвар мебошад. Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи муносири инкишофи низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили таҷрибаи хориҷӣ аҳамияти бузург дорад. Зеро дар раванди мазкур қонунгузорию андози дигар давлатҳо мавриди таҳлил қарор дода шуда, вобаста ба хусусиятҳои миллии ҷанбаҳои мусбии онҳо истифода мешавад. Бинобар ин, ҷустуҷӯи роҳҳои тақмил ва баланд бардоштани самаранокии механизми низоми андозбандии Тоҷикистон, омӯзиши таҷрибаи ташкили низоми андози давлатҳои хориҷӣ воқеан зарур ва муҳим мебошад. Аз ин рӯ, барои ба вучуд овардани манзараи воқеӣ омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи андозбандӣ дар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд - ИДМ) муҳим аст.

Барои таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои андозбандӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ, дар таҳлили мазкур конститутсияҳои давлатҳои зерин мавриди

таҳлил ва муқоиса қарор дода мешавад: Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Беларусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Озарбойҷон, Арманистон ва Ўзбекистон.

Бояд қайд намуд, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби алоҳидае, ки меъёрҳои он бевосита муносибатҳои ҳуқуқии андозбандиро танзим ва функсияҳои асосии баамалбароии сиёсати андозро муайян намояд, вучуд надорад. Аммо, сарфи назар аз ин, танзими конститутсионӣ-ҳуқуқии муносибатҳои андозбандӣ дар меъёрҳои алоҳидаи Конститутсия амалӣ карда мешаванд, ки онҳоро ба якҷанд гурӯҳ таснифбандӣ кардан мумкин аст:

- яқум, моддаи 45 Конститутсия, ки бевосита муносибатҳои ҳуқуқии андозбандиро танзим менамояд, яъне «супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надоранд»;

- дуум, қисми дууми моддаи 59 Конститутсия, яъне «лоиҳаи қонун дар бораи бучет, оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад»;

- сеюм, қисми дууми моддаи 77 Конститутсия, яъне «Маҷлиси вакилони халқ бучети маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷроӣ онро тасдиқ мекунад, роҳҳои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии маҳалро муайян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро мувофиқи қонун муқаррар мекунад...».

Ҳамзамон, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои асосии андозбандӣ мустақкам гардидааст, ки рушд ва мустақкамёбии принципҳои ҳуқуқии андозбандиро муайян менамояд.

Гарчанде Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои андозбандиро мустақкам намудааст, аммо дар моддаи 45 мушаххас муқаррар наменамояд, ки супоридани андозҳо ва пардохтҳо уҳдадорӣ конститусионӣ ҳар кас (ҳар шахс), ё ин ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳолати мазкур то 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйир иловаҳо ворид кардан аниқ ва мушаххас муқаррар шуда буд, ки додани андоз ва пардохтҳо, ки қонун

муайян кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад, яъне меъёри мазкур уҳдадорӣ муҳими ҳар касро барои додани андозҳо ва пардохтҳо муқаррар намуда буд. Таҳти мафҳуми «ҳар кас» шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, шахсони ҳуқуқӣ, намояндагҳои шахсони ҳуқуқӣ, инчунин соҳибкорон, ки фаъолияти соҳибкориро бе ташкил намудани шахси ҳуқуқӣ ба амал мебароранд, ба сифати андозасупорандагон эътироф шудаанд [2, с.244].

Ҳолати мазкур низ дар конститутсияҳои дигар давлатҳои аъзои ИДМ аниқ ва мушаххас муқаррар карда шудааст.

Ҳамзамон, на дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва на дар Конститутсияҳои давлатҳои аъзои ИДМ мафҳуми андозбандӣ, мақсад ва вазифаҳои ситонидани андоз муқаррар нашудааст.

Аз ин рӯ, барои муайян намудани ҳолати мазкур Конститутсияҳои давлатҳои болозикр мавриди таҳлил қарор дода мешаванд.

Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Федератсияи Россия.

Дар Конститутсияи Федератсияи Россия аз 12 декабри соли 1993 [3] низ ба монанди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон боби алоҳидае, ки меъёрҳои он муносибатҳои андозбандиро танзим намояд, вучуд надорад. Муносибатҳои андозбандӣ танҳо дар 4 моддаи алоҳидаи он танзим гардидааст. Аз ҷумла, дар моддаи 57, қисми 3 моддаи 75, қисми 3 моддаи 104 ва моддаи 106.

Тавре дар боло қайд намудем, нисбат ба моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи 57 Конститутсияи Федератсияи Россия аниқ муқаррар менамояд, ки ҳар кас уҳдадор аст андозҳо ва пардохтҳои муқаррарнамудаи қонунро пардохт намояд.

Конститутсияи Федератсияи Россия зери мафҳуми «ҳар кас» ҳам шахсони воқеӣ, яъне шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ, инчунин шахсони ҳуқуқиро дар назар дорад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, истилоҳи «ҳар кас» истифода намешавад.

Конститутсияи Федератсияи Россия масъалаҳои андозбандиро ба салоҳияти яқояи Федератсия ва субъектҳои Федератсияи Россия дохил менамояд. Ба салоҳияти истисноии

Федератсияи Россия масъалаҳои муқаррарнамоии андозҳои федеролӣ ва пардохтҳо дохил мешаванд.

Ба салоҳияти яқояи Федератсияи Россия ва субъектҳои Федератсияи Россия муқаррарнамоии принципҳои умумии андозбандӣ ва пардохтҳо дар Федератсияи Россия дохил мешавад.

Мутобиқи қисми 3 моддаи 75 Конститутсияи Федератсияи Россия низоми андозҳое, ки ба бучети федеролӣ ситонида мешаванд ва принципҳои умумии андозбандӣ ва пардохтҳо дар Федератсияи Россия мутобиқи қонуни федеролӣ муқаррар карда мешаванд.

Дар Федератсияи Россия низ тибқи қисми 3 моддаи 104 Конститутсияи лоиҳаи қонунҳо оид ба муқаррар ё бекор намудани андозҳо, озод кардан аз пардохти онҳо, ... метавонад танҳо ҳангоми мавҷуд будани ҳулосаи Ҳукумати Федератсияи Россия ворид карда шаванд.

Моддаи 106 Конститутсияи қафолатҳои иловагии ҳуқуқи андозсупорандагонро муқаррар намудааст: «Ба баррасии ҳатмии Шӯрои Федератсия қонунҳои федеролӣ оид ба масъалаҳои андозҳои федеролӣ ва пардохтҳои қабулнамудаи Думаи давлатӣ дохил мешавад».

Мақомоти худидораи маҳаллӣ мустақилона моликияти мунисипалиро идора менамояд, бучети маҳаллиро ташкил, тасдиқ ва иҷро менамояд, андозҳои маҳаллӣ ва пардохтҳоро муқаррар менамояд, дигар масъалаҳои аҳамияти маҳаллиро ҳал менамояд...

Дар Россия ҳам масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқи андозсупорандагон ва ҳам маҳдуд намудани имтиёзҳо дар Кодекси андози Федератсияи Россия мустақам карда шудаанд. Дар баробари ин, санади кодификатсионии мазкур ҳам меъёрҳои моддӣ ва ҳам мувофиқи ҳифзи ҳуқуқи андозсупорандагонро муқаррар намудааст.

Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Беларус.

Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Беларус аз муайян намудани субъектҳое, ки барои таъмини гузаронидани сиёсати андоз масъуланд, иборат аст. Оид ба зарурияти гузаронидани сиёсати ягонаи андоз ҳамчун самти махсуси фаъолияти

давлат бевосита дар Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус аз 15 март соли 1994 [4] қайд карда шудааст.

Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои андозбандии Ҷумҳурии Беларус аз унсурҳои зерин иборат аст, ки дар Қонуни асосӣ пешбинӣ шудааст:

1) принципи сохтори ягонаи давлат, ки ба ташаққули низоми андоз тааллуқ дорад, яъне тақсимои ваколатҳо дар низоми андоз байни мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Ҳуқуқи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои мустақилона муқаррар намудани андозу пардохтҳои маҳаллӣ мутобиқи қонун қафолат дода мешавад.

2) уҳдадорӣ конституционии маблағгузори хароҷоти давлат аз ҳисоби (бо роҳи) пардохти андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои давлатии муқаррарнамудаи қонун.

Дар Ҷумҳурии Беларус андозҳо ва пардохтҳо ҳангоми мавҷуд будани шартҳои зерин бо қонун муқарраршуда ҳисобида мешаванд, агар:

1) андозҳо ва пардохтҳои ҷумҳуриявӣ аз ҷониби мақомоти қонунгузори ҷумҳуриявӣ ва андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ — аз ҷониби мақомоти дахлдори худидораи маҳаллӣ муқаррар карда шаванд.

2) онҳо бояд дар шакли мувофиқ муқаррар карда шаванд - қонун, санади Президенти Ҷумҳурии Беларус, санади меъёрии ҳуқуқии (қарори) мақомоти худидораи маҳаллӣ.

3) қонун (санади) дар бораи андоз бояд бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус ва қонунгузорӣ қабул карда шавад.

4) қонуни андоз бояд мувофиқи меъёрҳои дар Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус ва санадҳои қонунгузорӣ муқарраргардида эътибор пайдо кунад.

5) қонунҳои андоз бояд барои шаҳрвандон мушаххас ва фаҳмо бошанд; дар онҳо унсурҳои муҳими уҳдадорӣ андоз қайд шуда бошанд.

Норавшан будани меъёрҳо дар қонунгузори андоз метавонад ба сӯистифодаи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор дар муносибатҳои онҳо бо андозсупорандагон оварда расонад.

Қонунҳои Ҷумҳурии Беларусь ва қарорҳои Шӯроҳои маҳаллии вакилон, ки андозҳо, пардохтҳоро муқаррар ё бекор менамоянд, меъёри андозҳоро зиёд ё кам мекунанд, имтиёзҳои андозро муқаррар ё бекор мекунанд, тартиби ҳисоб ва пардохти андозҳо, пардохтҳоро тағйир медиҳанд аз лаҳзаи эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудан татбиқ карда мешаванд.

Фармонҳои (Декретҳои) Президенти Ҷумҳурии Беларусь ва қонунҳои Ҷумҳурии Беларусь, ки ҷавобгариро барои риоя накардани қонунҳои андоз муқаррар менамоянд, қувваи бозгашт надоранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки онҳо масъулияти шаҳрвандонро сабук ё бекор мекунанд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Беларусь ба масъалаҳои андозбандӣ 5 модда бахшида шудааст (моддаҳои 56, қисми 2 моддаи 97, 121, 132 ва моддаи 133).

Дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 56-и Конститутсияи Ҷумҳурии Беларусь субъекти андозсупоранда, аҳамияти ҷамъиятии уҳдадорӣ конститутсионӣ пардохти андозҳо, боҷҳо ва дигар пардохтҳои давлатӣ ифода ёфтааст, яъне тибқи он «Шаҳрвандони Ҷумҳурии Беларусь вазифадоранд дар маблағгузориҳои хароҷоти давлатӣ тавассути пардохти андозҳо, боҷҳо ва дигар пардохтҳои давлатӣ иштирок намоянд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Беларусь уҳдадорӣ супоридани андозҳо, боҷҳо ва дигар пардохтҳои давлатиро танҳо ба зиммаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Беларусь гузоштааст.

Дар Ҷумҳурии Беларусь низ мутобиқи қисми 2 моддаи 97 палатаи намояндагон «... лоиҳаи қонунҳо оид ба муқаррар намудани андозҳо ва пардохтҳои ҷумҳуриявиро баррасӣ менамояд...».

Муқаррар намудани андозҳои маҳаллӣ ва пардохтҳо мутобиқи қонун салоҳияти истисноӣ Шӯрои вакилони маҳаллӣ мебошад (моддаи 121).

Мутобиқи моддаи 132 дар ҳудуди Ҷумҳурии Беларусь сиёсати ягонаи молиявӣ қарзӣ, андозӣ, пулию қарзӣ ва асъорӣ гузаронида мешавад.

Даромадҳои бучети давлатӣ тибқи моддаи 133 Конститутсия аз ҳисоби андозҳо, ки бо қонунҳо муқаррар карда шудааст, дигар

пардохтҳои ҳатмӣ, инчунин дигар воридотҳо ташкил карда мешавад.

Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон таҳияи самтҳои умумии сиёсати андоз, муайян кардани принципҳои асосии андозбандӣ тибқи Конститутсия ба зиммаи мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ – Президент ва Парламенти кишвар гузошта шудааст.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон аз 30 августи соли 2005 [5] муносибатҳои андозбандӣ дар 3 модда муайян гардидааст. Чунончи, тибқи моддаи 35 пардохти андозҳои муқаррарнамудаи қонун, пардохтҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ қарз ва уҳдадорӣ ҳар кас мебошад.

Парламенти Ҷумҳурии Қазоқистон ҳамчун мақомоти қонунгузор мутобиқи моддаи 54 Конститутсия қонунҳоро дар ҷаласаи алоҳидаи палатаҳо бо роҳи баррасии пайдарпайи масъалаҳо аввал дар Маҷлис ва баъд дар Сенат қабул мекунад, аз ҷумла, андозҳои давлатӣ ва пардохтҳоро муқаррар ва бекор менамояд.

Инчунин, мутобиқи банди 4 қисми 3 моддаи 61 Конститутсия парламенти Ҷумҳурии Қазоқистон ҳуқуқ дорад қонунҳое қабул намояд, ки муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро танзим намояд, принципҳо ва меъёрҳои асосиро дар мавриди андозбандӣ, муқаррар намудани пардохтҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ муқаррар намояд.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррарот оид ба қувваи бозгашти қонун, инчунин ваколати мақомоти дахлдор оид ба муқаррар намудани андозҳои маҳаллӣ ва пардохтҳо муайян карда нашудааст.

Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 11 апрели соли 2021 [6] принципҳои умумии андозбандӣ, салоҳияти давлат, мақомоти ҳокимият ва идоракунӣ дар соҳаи андозбандӣ мустақкам карда шудааст. Чунончи, мутобиқи қисми 2 моддаи 11 Конститутсия даромадҳои бучети ҷумҳуриявӣ аз ҳисоби андозҳои муқаррарнамудаи қонун, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, даромад аз молияи давлатӣ ва дигар даромадҳо ташаккул меёбад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон низоми ягонаи андоз амал мекунад. Дар тафовут аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қирғизистон ҳуқуқи муқаррар намудани андозҳо ба Жогор Кенеш – парламенти Қирғизистон тааллуқ дорад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон низ қонунҳое, ки андозҳои навро муқаррар намуда, вазъи андозсупорандагонро бад мекунад, қувваи бозгашт надоранд.

Дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 25 Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон мушаххас баён шудааст, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Қирғизистон уҳдадоранд андозҳо ва пардохтҳоро мутобиқи қонунгузорӣ пардохт намоянд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ибораҳои «шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» истифода нагардидааст.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 59 Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон қонунҳои аз ҷониби Маҷлиси қонунгузор қабулшуда оид ба масъалаҳои андозу пардохтҳо, танзими молиявӣ ва ғумрукӣ, ғайрибучетӣ саломати палатаи қонунгузорӣ ва Сенати Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад.

Тағйироту иловаҳо ба қонун дар бораи бучети ҷумҳуриявӣ, лоиҳаҳои қонунҳо дар бораи муқаррар ё бекор кардани андозҳо, озод кардан аз пардохти онҳо, оид ба тағйир додани уҳдадорӣҳои молиявии давлат, дигар лоиҳаҳои қонунҳое, ки зиёд кардани хароҷоте, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ пушонида мешаванд ё кам кардани қисми даромади онро пешбинӣ менамоянд, танҳо бо розигии Ҳукумат қабул карда мешаванд. (қисми 3 моддаи 65).

Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон тибқи қисми 2 моддаи 73 Конститутсия сиёсати бучетӣ молиявӣ, андоз ва нархро пеш мебарад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон низ дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррарот оид

муқаррарномаҳои андозҳои маҳаллӣ ва пардохтҳо муайян карда нашудааст.

Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 8 декабри соли 1992 [7] оид ба масъалаи андозбандӣ 4 модда бахшида шудааст (моддаҳои 51, банди 9 моддаи 78, моддаи 100 ва моддаи 123).

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон низ дар моддаи 51 Конститутсия аниқ муқаррар шудааст, ки шаҳрвандон уҳдадоранд андозҳо ва пардохтҳои маҳаллии муқаррарнамудаи қонунро пардохт намоянд.

Дар тафовут аз Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон тибқи банди 9 моддаи 78 Конститутсия салоҳияти яқояи палатаи қонунгузорӣ ва Сенати Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад.

Мутобиқи моддаи 100 Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон ташкил ва иҷрои бучети маҳаллӣ, муқаррар намудани андозҳои маҳаллӣ, пардохтҳо, ташкили фондҳои ғайрибучетӣ салоҳияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Ўзбекистон мутобиқи моддаи 123 Конститутсия низоми ягонаи андоз амал мекунад. Ҳуқуқи муқаррар намудани андозҳо ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Ўзбекистон тааллуқ дорад.

Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Молдова.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Молдова аз 29 июли соли 1994 [8] 2 модда ба масъалаи андозбандӣ бахшида шудааст: моддаи 58 ва моддаи 132.

Мутобиқи моддаи 58 Конститутсия шаҳрвандон уҳдадоранд дар хароҷотҳои давлатӣ тавассути пардохти андозҳо ва пардохтҳо иштирок намоянд.

Низоми андози пешбининамудаи қонун бояд тақсими одилонаи бори андозро таъмин намояд.

Ҳама гуна андозҳо, ғайр аз андозҳое, ки қонун муқаррар кардааст, манъ аст.

Моддаи 132 Конститутсияи Ҷумҳурии Молдова низоми андоз ном дошта, мутобиқи он андозҳо, пардохтҳо ва ҳама гуна дигар

даромадҳои бучети давлатӣ, бучети суғуртаи давлатии иҷтимоӣ ва бучети ноҳияҳо, шаҳрҳо ва деҳаҳо мутобиқи қонун аз ҷониби мақомоти намоёндагии дахлдор муқаррар карда мешаванд.

Ҳама гуна андозбандии дигар манъ аст.

Дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи Ҷумҳурии Молдова муқаррарот оид ба қонунҳое, ки андозҳои навро муқаррар ё вазъи андозсупорандагонро вазнин менамоянд, қувваи бозгашт надорад.

Асосҳои конститусионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Озарбойҷон.

Конститутсияи Ҷумҳурии Озарбойҷон аз 12 ноябри соли 1995 [9] қонуни асосии давлат буда, моддаи 73 меъёри умумии декларативии қонунгузори андозро дар бар мегирад, ки ухдадорӣ шаҳрвандонро оид ба пардохти андозҳо ва пардохтҳои бо қонун муқаррарнамудаи қонун эълон мекунад, инчунин кафолати ҳимоя аз ситонидани андозҳо ва пардохтҳо дар сурати мавҷуд набудани асосҳои қонунӣ ва зиёда аз ҳаҷми муқаррарнамудаи қонун мебошад. Тибқи Конститутсия ваколати ҷорӣ намудани андозу пардохтҳои нав танҳо ба мақомоти ҳокимияти қонунгузори сатҳи дахлдор тааллуқ дорад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Озарбойҷон истилоҳи андоз 8 маротиба истифода шудааст. Аз ҷумла, дар банди 1 қисми 3 моддаи 3 омадааст, ки масъалаҳои андоз ва бучети давлатӣ тариқи раёйпурсӣ гузаронида намешавад.

Инчунин, мутобиқи моддаи 73 пурра ва сари вақт супоридани андозҳо ва дигар пардохтҳои давлатие, ки қонун муқаррар кардааст, вазифаи ҳар кас мебошад.

Ҳеҷ касро бе асосҳои пешбиниамудаи қонун ба пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳои давлатӣ маҷбур кардан мумкин нест.

Тибқи банди 15 моддаи 94 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Озарбойҷон қоидаҳои умумии асосҳои фаъолияти молиявӣ, андозҳо, бочҳо ва пардохтхоро муқаррар менамояд.

Банди 2 моддаи 138 Конститутсия муқаррар менамояд, ки Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Мухтори Нахчиван қоидаҳои умумии андозро муқаррар мекунад.

Масъалаи муқаррар намудани андозҳои маҳаллӣ ва пардохтҳои тибқи банди 4 моддаи 144 дар маҷлиси муниципалитетҳо ҳал карда мешавад.

Қарорҳо оид ба андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ тибқи қисми 3 моддаи 145 бо аксарияти аз се ду ҳиссаи овозҳои аъзои муниципалитет қабул карда мешаванд.

Асосҳои конститусионӣ-ҳуқуқии андозбандӣ дар Ҷумҳурии Арманистон.

Конститутсияи Ҷумҳурии Арманистон аз 5 июли соли 1995 [10] ухдадорӣ супоридани андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмиро ба зиммаи ҳар кас гузоштааст, яъне тибқи қисми 8 моддаи 60 Конститутсия ҳар кас вазифадор аст андозҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ тибқи қонун муқарраршударо ба бучети давлатӣ ё ҷамоат супорад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Арманистон тибқи моддаи 154 Конститутсия сиёсати ягонаи давлатии молиявӣ иқтисодӣ, қарзӣ ва андозро амалӣ менамояд.

Моддаи 185 Конститутсия бучети ҷамоат, андозҳои маҳаллӣ, бочҳо ва пардохтҳои ном дошта, дар қисми 3 муқаррар менамояд, ки Шӯрои куҳансолони ҷамоат дар доираи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун андоз ва бочҳои маҳаллиро муқаррар менамояд.

Бо мақсади ҳалли вазифаҳои ҳатмӣ ҷамъият қонун чунин манбаъҳои андоз ва ғайриандозиро муқаррар мекунад, ки барои таъмини иҷрои ин вазифаҳо заруранд. (қ.1.м.186)

Ҳамзамон, мутобиқи қисми 3 моддаи 204 Конститутсия ба раёйпурсӣ лоиҳаи қонунҳое, ки ба мавзӯи танзими ҳуқуқии қонунҳои конститусионӣ, бучети давлатӣ, андозҳо, бочҳо, дигар пардохтҳои ҳатмӣ, авф, дифоъ ва амнияти давлат, шартномаҳои байналмилалӣ, инчунин дигар масъалаҳои муқаррарнамудаи Қонун дар бораи раёйпурсӣ тааллуқ доранд, пешниҳод кардан мумкин нест.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии гузаронидаи танзими муносибатҳои андозбандӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо конститутсияҳои давлатҳои болозикр бармеояд, ки дар ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ муносибатҳои андозбандӣ дар сатҳи Конститутсия муайян гардидааст. Аммо на дар ҳеҷ як конститутсияҳои давлатҳои болозикр боби алоҳидае, ки меъёрҳои он

муносибатҳои андозбандиро танзим намояд, вучуд надорад. Муносибатҳои андозбандӣ дар якҷанд меъёрҳои гуногуни онҳо муайян гардидаанд.

Ҳамзамон, на дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва на дар конститутсияҳои давлатҳои болозикр мафҳуми «андозбандӣ», мақсад ва вазифаҳои асосии ситонидани он муайян карда нашудааст.

Инчунин, дар тафовут аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар конститутсияҳои давлатҳои болозикр субъекти андозсупоранда

мушаххас баён карда шудааст. Дар ҳамин замина пешниҳод менамоем, ки дар моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз калимаҳои «қонун муайян кардааст» калимаҳои «вазифаҳои ҳар кас мебошад» илова карда шавад. Зеро дар сатҳи конститутсионӣ танзим гардидани субъекти андозсупоранда нишондиҳандаи рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва сатҳи ҳифзи ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд дар давлат мебошад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд // 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.
2. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, - Шарқи озон. – 2009. – 520 с.
3. Конститутсияи Федератсияи Россия аз 12 декабри соли 1993 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд // 1 июли соли 2020 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шуд.- Маҷаллаи Россия. - 1993. – аз 25 декабр. - №237.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Беларус аз 15 марти соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд // 24 ноябри соли 1996 ва 17 октябри соли 2004 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. - Минск: Амалфея, - 2008. - 48 с.
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон аз 30 августи соли 2005 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд // солҳои 1998, 2007, 2017, 2019 ва 5 майи соли 2022 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. – Алмато, - Юрист. – 2006.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 11 апрели соли 2021 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. Аз 5 майи соли 2021 мавриди амал қарор гирифтааст. Махзани маълумот: cbd.minjust.gov.kg. Санаи муроҷиат: 07.09.2022.
7. Конститутсияи Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 8 декабри соли 1992 дар сессияи ёздаҳуми Шӯрои олии Ҷумҳурии Ўзбекистон даъвати дувоздаҳум қабул карда шудааст. 27 январи соли 2002, 24 апрели соли 2003, 11 апрели соли 2007, 25 декабри соли 2008, 18 апрели соли 2011, 12 декабри соли 2011 ва 16 апрели соли 2014 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. Махзани маълумот: constitution.uz. Санаи муроҷиат: 07.09.2022.
8. Конститутсияи Ҷумҳурии Молдова аз 29 июли соли 1994 аз ҷониби парламенти Ҷумҳурии Молдова қабул карда шуда, 8 март ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст. Махзани маълумот: ru.wikipedia.org. Санаи муроҷиат: 07.09.2022.
9. Конститутсияи Ҷумҳурии Озарбойҷон аз 12 ноябри соли 1995 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд // 24 августи соли 2022, 18 марти соли 2009 ва 26 сентябри соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Махзани маълумот: ru.wikipedia.org. Санаи муроҷиат: 07.09.2022.
10. Конститутсияи Ҷумҳурии Армения аз 5 июли соли 1995 бо роҳи раёйпурсӣ қабул карда шуд // 27 ноябри соли 2005 ва 6 декабри соли 2015 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Махзани маълумот: en.wikipedia.org. Санаи муроҷиат: 07.09.2022.

Аннотатсия

Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои андозбандӣ мутобиқи конституцияҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

Дар мақолаи мазкур муаллиф таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии танзими муносибатҳои андозбандӣ дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар конституцияҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз он ҷумла, Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Беларусия, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Озарбойҷон, Арманистон ва Ўзбекистонро мавриди таҳлил қарор дода, вобаста ба хусусиятҳои миллӣ умумият ва тафовути онҳоро баррасӣ намудааст.

Аннотация

Сравнительно-правовой анализ регулирования налоговых отношений в соответствии с конституциями Содружества Независимых Государств

В данной статье автором проведен сравнительно-правовой анализ регулирования налоговых отношений в Конституции Республики Таджикистан с конституциями других государств-участников Содружества Независимых Государств, в том числе Российской Федерации, Республик Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Молдова, Азербайджан, Армения и Узбекистан, рассмотрены национальные особенности, а также их общность и различия.

Annotation

Comparative legal analysis of the regulation of tax relations in accordance with the constitutions of the Commonwealth of Independent States

In this article, the author carried out a comparative legal analysis of the regulation of tax relations in the Constitution of the Republic of Tajikistan with the constitutions of other member states of the Commonwealth of Independent States, including the Russian Federation, the Republics of Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Azerbaijan, Armenia and Uzbekistan, considered national features as well as their similarities and differences.

Мамадов Сайидмуродхон Валиевич,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири
кафедраи молия ва андози Муассисаи давлатии
таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Ғафуров».

E-mail: mamadov-sv@mail.ru

Тел.: (+992) 925-41-23-14.

МУЛОҲИЗА

**БА КИТОБИ ДАРСИИ «ҲУҚУҚИ АНДОЗ»: НАШРИ СЕЮМ / МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ
ДОКТОРИ ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ, ПРОФЕССОР ИСМОИЛОВ Ш.М. – ДУШАНБЕ:
НАШРИЁТИ «ПОЛИГРАФ-ГРУПП», 2022. – 536 с.**

Ба ақидаи муаллифони китоби дарсии мазкур, манбаи ҳуқуқ истилоҳи ҳуқуқӣ буда, барои ифодаи шаклҳои гуногуни иродаи давлат ва ҷамъият хизмат мекунад, ки тавассути онҳо ин ирода ба ҳуқуқ табдил меёбад. Манбаи ҳуқуқ ба маънои махсуси ҳуқуқӣ шакли зохирии ифодаи ҳуқуқ, яъне ҷамъи асноди меъёрии ҳуқуқӣ мебошад, ки меъёрҳои ҳуқуқро дарбар кардаанд.

Дар навбати худ меъёрҳои ҳуқуқ иродаи ҷамъиятро ифода карда, тавассути қувваи маҷбуркунии худ ҳифз менамояд. Мақоми меъёрҳои ҳуқуқ дар ҳаёти ҷамъият дар он ифода мегардад, ки онҳо бо роҳи муқаррар кардани қоидаҳои дахлдор рафтору кирдори одамонро ҳидоят намуда, бо ҳамин тартиботи ҷамъиятии ба манфиати давлат мутобиқро пойдор месозанд ва инкишоф медиҳанд.

Муаллифони китоби дарсӣ зикр мекунанд, ки қонунгузорию андоз - маҷмӯи меъёрҳоест, ки дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки принсипҳои пайдоиш, тағйирёбӣ ва барҳамхӯрии муносибатҳои байни соҳибони мулк давлат оиди пардохти андозҳо, шаклу усулҳои назорати андоз, масъулияти риоя накардани уҳдадорӣҳои андозро муайян мекунанд.

Китоби дарсии зерин ба меъёрҳои ҳуқуқӣ андоз ҳамчун соҳаи ҳуқуқ ва санадҳои дар асоси он қабулшуда дар ҷараёни таҳия ва татбиқ ба зерсоҳаҳои ҳуқуқ бо назардошти гурӯҳбандии зерин: 1) вазифаҳои андозҳо (ба танзимоваранда, мутобиқгардонанда, ҳавасмандкунанда, иқтисоди берунӣ, назоратӣ, молиявӣ ва ғайра); 2) равияи соҳаи объекти танзимшаванда ва намуди мушаххаси андоз; 3) умумидавлатӣ ва маҳаллӣ; 4) равияи соҳавӣ ва

иҷтимоию иқтисодӣ (аз рӯи соҳаҳои истеҳсолот ва соҳаҳои дастгирии давлатӣ) таваҷҷуҳи ҳоса дода, бо забони оммафаҳм ва маводи дастрас ифода ёфтааст.

Муаллифон қайд мекунанд, ки қонунҳо бояд сарчашмаи асосии ҳуқуқӣ андоз бошанд. Эътироф кардани волоияти қонунҳо, роли муайянкунандаи онҳо дар системаи сарчашмаҳои ҳуқуқӣ андоз ба ҳуҷуса меоваранд, ки ин шакли ифодаи ҳуқуқ барои танзими муносибатҳои андоз ғайраро истифода бурда шавад.

Конститутсия асоси ҳуқуқии қонунгузорию ҷорӣ ва манбаи бевоситаи ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки додани андозҳо ва пардохтҳо, вазифаи ҳар кас мебошад. Қонунҳое, ки андози навро муқаррар мекунанд, қувваи бозгашт надоранд.

Дар моддаи 59 зикр шудааст, ки лоиҳаи қонунҳо дар бораи буҷет оид ба муқаррар кардан ва бекор кардани андозҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад. Дар моддаи 77 омадааст, ки Маҷлиси вакилони халқ буҷети маҳаллӣ ва ҳисоботи иҷроӣ онро тасдиқ мекунад, роҳҳои инкишофи иқтисодиву иҷтимоии маҳалро муайян менамояд, андоз ва пардохти маҳаллиро мувофиқи қонун муқаррар мекунад. Ҳуқуқӣ андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамин қоидаҳои конституционӣ асос меёбад.

Дар баробари он, муаллифони китоби дарсӣ, масъалаҳои барои муҳокима ва баррасии донишҷӯён дар машғулиятҳои амалӣ ва КМРО-ро бо гузоштани муаммо ва ҷустуҷӯи роҳҳои

ҳалли онҳоро низ дар ҳар як фасл ва бандҳои мавзӯҳои омӯзишӣ пешбинӣ кардаанд.

Аз ҷумла, муаллифони қайд мекунанд, ки ҳоло дар баробари ворид кардани ягон тағйирот ба Кодекси андоз бояд оқибати он нишон дода шавад, ки ин тағйирот чӣ натиҷа мебахшад; оё аз ин бори андоз кам мешавад ё зиёд, нишондиҳандаҳои макроиқтисодии мамлакат тағйир меёбанд ё не ва ғайра; тавассути қонунгузорӣ тамоми амалиёти мақомоти давлатӣ, ки мустақиман ё ғайримустақим бо муайян кардан ва амалӣ гардонидани сиёсати давлатии андоз алоқаманд мебошанд, тахти назорати саҳт гирифта шаванд.

Инчунин ибраз мекоранд, ки ҳуқуқи андозсупоранда барои ҳамаҷониба шинос шудан ва истифода бурдани қонунгузории андоз ба амал бароварда шавад; вайронкунии қоидаҳои қонунгузории андоз кам гардад, зеро дар санадҳои қонунгузории то ба ҳамин қарибӣ қабулгардидаи дахлдори соҳаҳои гуногуни

ҳуқуқ, аксаран қоидаҳои бо андозбандӣ алоқаманд дохил карда мешуданд, ки ба соҳаҳои умумии ҳуқуқ ва қонунгузории андоз мувофиқат надоштанд; дар як санад номгӯи аниқии андозҳои муқарраркардаи давлат ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ муайян карда шавад.

Ҳамзамон андозсупорандагон, меъёри андоз, номгӯи имтиёзот, тартиби ҳисоби андоз ва муҳлати пардохти он, мақомоти аз тарафи давлат ваколатдоршудаи назораткунанда, усулҳои маъмурии андоз ва муҷозотҳои татбиқшаванда мушаххас нишон дода шаванд, ки ин ҳама то ҳол ба шакли нопурра дар санадҳои гуногун оварда мешуд ва аксар вақт мавзӯи баҳси андозсупорандагон ва мақомоти назораткунанда мегардад.

Аз ин лиҳоз, китоби дарсии «Ҳуқуқи андоз (нашри сеюм)» аз ҷиҳати таълимӣ ва дидактикӣ дар сатҳи баланди касбӣ омода шуда, барои ғанӣ гардонидани дониш ва пайдо намудани малакаи касбии донишҷӯён бисёр муфид мебошад.

Меликов Умрилло Асадуллоевич,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи
ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон.
E-mail: umrillo@mail.ru
Тел.: (+992) 555-55-14-94.

**ТАҚРИЗ БА КИТОБИ “ҲУҚУҚИ ЖУРНАЛИСТ (МАЧМУИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ
ҲУҚУҚӢ)”. - ДУШАНБЕ: “ИРФОН”, 2022, - 372 с.**

Назираи Сарфароз, номзоди илмҳои фалсафа, муовини директори “Телевизиони Тоҷикистон” кори арзандаеро анҷом додааст. Яъне, санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи воситаҳои ахбори омма ва журналистикаро (дар ҳолати то 20 апрели соли 2022) дар як маҷмӯа мураттаб намуда, онро ҳам дар шакли электронӣ (www.tvt.tj.huquqi-jurnalist) ва ҳам дар шакли чопӣ манзури хонандагон гардонидаст. Китоби мазкур бо қарори Шӯрои илмӣ Маркази миллии қонунгузори назми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия шудааст.

Сарогоз ба маҷмӯаи мазкур аз ҷониби доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Д.С. Раҳмон ва муовини вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ш. Каримзода сарсухани пурмухтаво навишта, онро ҳамчун раҳнамо ва дастури ҳуқуқие муаррифӣ карда, нисбат ба он баҳои баланд додаанд.

Муаллиф дар ибтидо моддаҳои асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ба иттилоот, ВАО ва журналистика рабт доранд, гулчин карда, дар давомаш санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ миллиро чамъ намуда, онҳоро вобаста ба аҳамият, дараҷа ва предмети танзим ба чаҳор боб ҷудо намудааст.

Боби якум бахшида шудааст, бевосита ба санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки маҳз фаъолияти редакцияҳои ВАО ва журналистонро ба танзим медароранд. Дар ин боб санадҳои зерин ғирдоварӣ шудаанд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иттилоот”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ”;

Боби дуюм ба санадҳои меъёрию ҳуқуқие бахшида шудааст, ки соҳаҳои дигарро ба танзим медароранд, аммо ба фаъолияти ВАО ва журналистон ҳам рабт доранд, яъне онро қисман фаро мегиранд. Дар ин боб санадҳои зерин гулчин шудаанд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кино”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фарҳанг”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мурочиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри давлатӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба терроризм”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи криптография”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи имзои электронии рақамӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи алоқаи барқӣ”;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилооти экологӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нусхаи хатмӣ ҳуччатҳо”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуччатҳои тасдиқунандаи шахсият”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сирри тижоратӣ”;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият”.

Ғайри қонунҳои зикршуда муаллиф моддаҳои алоҳидаро, ки ба журналистика дахл доранд, аз таркиби кодексҳои гуногун гулчин карда, дар ҳамин боб ҷойгир кардааст, аз ҷумла аз кодексҳои зерин:

- Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисмҳои 1, 2 ва 3);
- Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон муаллиф Қарорҳои Пленуми Суди олий, ки ба журналистика дахл доранд, ҷамъоварӣ карда, дар ин боб ҳамроҳ кардааст (Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо”; Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қорӣ шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ”).

Дар боби сеюм муаллиф ба санадҳои зерқонунӣ аҳамият додааст, ки онҳо бевосита фаъолияти ВАО ва журналистонро танзим менамоянд, аз ҷумла:

- Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи воқуниши шахсони мансабдор ба маводҳои танқидӣ ва таҳлилии воситаҳои ахбори омма”;

- Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- Низомномаи Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи телевизион ва радиошунавонӣ барои солҳои 2010 – 2025;

- Барномаи давлатии рушди телевизион ва радио дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2025;

- Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 – 2015;

- Барномаи давлатии рушди паҳши телевизиони рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2024;

- Низомномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- Барномаи давлатии рушди соҳаи таъбу нашр ва матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022 – 2026;

- Қоидаҳои ягона барои сомонаҳои расмӣ вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шабакаи интернет;

- Феҳристи ҳуччатҳо ва сарчашмаҳои иттилоотӣ, ки бояд ҳатман ба Маркази миллии патентно иттилоотии Вазорати иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

Дар боби чорум санадҳои байналмилалӣ мураттаб шудаанд, ки қуллан ё қисман ба фаъолияти ВАО ва журналистон бахшида шудааст, аз ҷумла:

- Эъломияи умумии ҳуқуқи башар;

- Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва сиёсӣ;

- Аҳдномаи созмони байналмилалӣ моликияти зеҳнӣ оид ба ҳуқуқи муаллиф;

- Созишнома байни ҳукуматҳои давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи воситаҳои ахбори омма;

- Созишнома оид ба таъсиси инфрасохтори иттилоотӣ фаъолияти иноватсионии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар шакли системаи густурдаи иттилоотӣ ва портали Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил “Иттилоот барои фаъолияти инноватсионии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил”.

Умуман дастури мазкур натавонд барои журналистон, балки барои донишҷӯён, магистрон, аспирантон, докторантон, омӯзгорон, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва намоёндагон дигар касбу кор метавонад ҳамчун як маводи мӯътамаде баромад намояд.

Албатта, имрӯзҳо дастрасӣ ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тавассути интернет хеле осон мебошад. Аммо дар шакли густурда ва мантиқона гулчин шудани санадҳои ҳуқуқӣ дар

як соҳа, кори зарғаронаи як мутахассиси варзида аст.

Назираи Сарфароз ин кори муҳими хайро дар сатҳи баланди касбӣ анҷом додааст ва хуб мешавад, ки ҳар сол онро пайгирӣ намояд. Зеро, қонунгузорӣ сол ба сол тағйирпазир аст. Мо умедворем, ки оянда китоби мазкурро муаллиф боз такмил намуда, дар таҳрири нави манзури мо мегардонад.

ТАЛАБОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

1. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

- насаб, ном ва номи падари муаллиф / муаллифон (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
- номи пурраи мақомот – вазифа, рутба, унвони илмӣ, агар хориҷӣ бошад – қайди давлат, шаҳр (бо се забон);
- почтаи электроники муаллиф / муаллифон (телефон барои тамоси муҳаррирон);
- акси муаллиф дар формати JPEG.

2. НОМИ МАҚОЛА

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

3. КАЛИДВОЖАҲО

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд. Калидвожаҳо ё ибораҳо аз якдигар бо аломати нуктавергул (;) ҷудо карда мешаванд.

4. АННОТАТСИЯ

Бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешавад.

5. БАХШҲОИ МАВЗУӢ

Нишон додани рамзи «КУД» ё «КОА» (тибқи талаботи амалкунандаи таҳассусии кормандони илмӣ).

6. ОРОИШИ МАТН

Доираи саҳифа: 3 см. аз чап, 1 см. аз рост, 2 см. аз боло ва 2 см. аз поён.

Шрифт: Times New Roman TJ 14 кгл; Times New Roman 14 кгл (барои матни русӣ).

Фосила: 1,5.

Сархат: 1,25 см.

Ориентатсия: «книжная», бе гузоштани саҳифа, бе кўчонидан аз сатр ба сатр, истиноди библиографӣ ба сарчашма дар дохили матн, бо ишораи рақамҳо дар дохили қавси кунҷӣ: «[1]». Агар саҳифа дошта бошад: «[1, с. 12]». Такрори истинод бо ишораи рақами истиноди қаблӣ ва рақами саҳифаи нав меояд.

Барномаи таҳрирӣ: бастаи Microsoft Office - Word 2003 ё Word 2007.

Номи мақола: дар маркази сатр, бе сархат, бо ҳарфҳои калон.

Матн: баробаркунӣ – «по ширине».

Ҳаҷми саҳифа: на камтар аз 7 саҳифа (барои мақолаи илмӣ).

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- фамилия, имя, отчество автора / авторов (на таджикском, русском и английском языках);
- полное название организации – должность, звание, ученая степень, если иностранец / иностранцы – указать страну, город (на трех языках);
- электронная почта автора / авторов (телефон для связи редакторов);
- фотография в формате JPEG.

2. НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

3. КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Приводятся на таджикском, русском и английском языках. Ключевые слова или словосочетания отделяются друг от друга знаком точка с запятой (;).

4. АННОТАЦИЯ

Приводится на таджикском, русском и английском языках.

5. ТЕМАТИЧЕСКИЕ РУБРИКИ

Указывается код УДК или ВАК (согласно действующей номенклатуре специальностей научных работников).

6. ОФОРМЛЕНИЕ ТЕКСТА

Поля: 3 см. слева, 1 см. справа, 2 см. сверху и 2 см. снизу.

Шрифт: Times New Roman 14 кгл; Times New Roman TJ 14 кгл (для таджикского текста).

Интервал: 1,5.

Абзацный отступ: 1,25 см.

Ориентация: книжная, без простановки страниц, без переносов, библиографическая ссылка на источник внутри текста, обозначается цифрами внутри квадратных скобок: «[1]». Если имеется страница: «[1, с. 12]». Повтор ссылки с указанием номера прежней ссылки и новой цифрой страницы.

Редактор формул: пакет Microsoft Office - Word 2003 или Word 2007.

Название статьи: по центру, без отступа, прописными буквами.

Текст: выравнивание «по ширине».

Объем страниц: не менее 7 страниц (для научной статьи).

ШАКЛИ НАМУНАВИИ БАРАСМІЯТДОРОРИИ РЀЙХАТҲОИ БИБЛИОГРАФИ

1. МАҚОЛА АЗ МАҚАЛЛАҲО ВА МАҚМУАҲО:

1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008, №356 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – №1, қ. 2. – Мод. 21; 2016. – №1343; 2021. – №1760.

2) Одинаев Ш.Х. Танзими ҳуқуқӣ ва техникии заминсозӣ // Қонунгузорӣ. – 2020. – №2. – С. 50-55.

2. МОНОГРАФИЯҲО:

1) Саидзода И.Х. Ҳуқуқи шаҳрванд ба муроҷиат ва амалишавии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: Империял-Групп, 2016. – 200 с.

3. АВТОРЕФЕРАТҲО:

1) Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи китъаи заминҳои табиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дис. ... номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – 33 с.

4. ДИССЕРТАТСИЯҲО

1) Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо-Кавказского региона: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – 213 с.

5. ШАРҲҲОИ ТАҲЛИЛӢ

1) Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: ИМЭМО, 2007. – 39 с.

6. МАВОДҲОИ КОНФЕРЕНСИЯҲО

1) Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003. – 350 с.

7. ҲУҶҶАТҲО АЗ ИНТЕРНЕТ

1) Смертина П. Исламский банкинг пришел в Россию [Манбаи электронӣ] // URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (санаи муроҷиат: 12.09.2016).

2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» аз 5 марти соли 2007 [Манбаи электронӣ] // URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (санаи муроҷиат: 12.10.2016).

ПРИМЕРНЫЙ ФОРМАТ ОФОРМЛЕНИЯ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ СПИСКОВ

1. СТАТЬИ ИЗ ЖУРНАЛОВ И СБОРНИКОВ:

1) Закон Республики Таджикистан «О землеустройстве» от 5 января 2008, №356 // Ахбори Маҷлиси Оли Республикаи Тоҷикистон. – 2008. – №1, қ. 2. – Ст. 21; 2016. – №1343; 2021. – №1760.

2) Одинаев Ш.Х. Правовое и техническое регулирование землеустройства // Законодательство. – 2020. – №2. – С. 50-5.

2. МОНОГРАФИИ:

1) Саидзода И.Х. Право граждан на обращение и его реализация в Республике Таджикистан: монография. – Душанбе: Империял-Групп, 2016. – 200 с.

3. АВТОРЕФЕРАТЫ:

1) Соҳибов М.М. Проблемы гражданско-правового регулирования аренды земельных участков сельскохозяйственного назначения по законодательству Республики Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 33 с.

4. ДИССЕРТАЦИИ

1) Фенухин В.И. Этнополитические конфликты в современной России: на примере Северо-Кавказского региона: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2002. – 251 с.

5. АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОБЗОРЫ

1) Экономика и политика России и государств ближнего зарубежья: аналит. обзор, апр. 2007 / Рос. акад. наук, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: ИМЭМО, 2007. – 39 с.

6. МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИЙ

1) Археология: история и перспективы: сб. ст. Первой межрегион. конф., Ярославль, 2003. – 350 с.

7. ИНТЕРНЕТ-ДОКУМЕНТЫ

1) Смертина П. Исламский банкинг пришел в Россию [Электронный ресурс] // URL:<http://www.banki.ru/news/bankpress/> (дата обращения: 12.09.2016).

2) Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 5 марта 2007 года [Электронный ресурс] // URL:<http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2007/> (дата обращения: 12.10.2016).

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» бо мақсади мусоидат ба инкишофи илми ҳуқуқ, низоми давлатии иттилооти ҳуқуқӣ, фаҳмондадиҳии муқаррароти асосии қонунгузорӣ, интишори тафсири илмию амалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маводи ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ таҳлилий дар як сол чор маротиба нашр мегардад.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯш бароварда мешавад.

Роҳи дастрас намудани маҷалла обуна мебошад.

Обуна ба маҷаллаи «Қонунгузорӣ» тавассути шӯъбаҳои Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Индекси обуна: 77710.

Нархи солонаи обуна: - 200 сомонӣ.

Реквизитҳои бонкӣ:

Ташкилоти дастраскунанда: Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бонк: Сарраёсати Хазинадорӣ марказии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе.

Суратҳисоб: 20204972712010100002.

С/муросилотӣ: 22402972000002.

БИК: 350101800.

РМА: 010082702.

Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи академик А. Адҳамов, 13.

Телефон: 227-45-00; 227-45-53; 227-08-07.

Суроғаи электронӣ: info@mmk.tj.

В целях содействия развитию юридической науки и государственной информационно-правовой системы, разъяснения основных положений действующего законодательства, публикации комментариев нормативных правовых актов, правовых и информационно-аналитических материалов Журнал «Законодательство» издается четыре раза в год.

В продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Оптимальным условием ознакомления с его содержанием является подписка на него.

Подписка на журнал «Законодательство» осуществляется в отделениях Службы связи при Правительстве Республики Таджикистан.

Подписной индекс: 77710.

Цена на годовую подписку: - 200 сомони.

Банковские реквизиты:

Получатель: Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан.

Банк: Главное управление центрального казначейства Министерства финансов Республики Таджикистан, город Душанбе.

Расчетный счет: 20204972712010100002.

К/счет: 22402972000002.

МФО: 350101800.

ИНН: 010082702.

Адрес: город Душанбе, улица академика А. Адхамова, 13.

Телефоны: 227-45-00; 227-45-53; 227-08-07.

Электронный адрес: info@mmk.tj.

МУРАТТИБ

Тоирзода Малика Тоир

Маҷалла дар Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, дар матбааи ҚДММ «Меҳроҷ Граф» бо тарзи рақамӣ ба табъ расидааст.

Қоғози офсетии № 1. Андозаи 60x84 1/8. Ҳуруфи Times New Roman. Ҷузъи ҷопии шартӣ 10,0.

Адади нашр 200 нусха.

Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734024. ш. Душанбе, кӯчаи академик А.Адҳамов, 13 телефон/факс 227-63-64

СОСТАВИТЕЛЬ

Тоирзода Малика Тоир

Журнал подготовлен к печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии ООО «Меҳроҷ Граф».

Бумага офсетная №1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman. Условный печатный лист 10,0.

Тираж 200 экз.

Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан

734024. г. Душанбе, улица академика А.Адхамова, 13 телефон/факс 227-63-64